

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 24/1

Заснований у 2006 році
Видається два рази на рік

Переяслав–Хмельницький
2015

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Боголіб Т.М., докт. екон. наук (головний редактор);

Алексєєв І.В., докт. екон. наук; Захарін С.В., докт. екон. наук; Калюга Є.В., докт. екон. наук; Кириленко О.П., докт. екон. наук; Лисецький А.С., докт. екон. наук; Мех О.А., докт. екон. наук; Навальна М.І., докт. філол. наук; Оболенська Т.Є., докт. екон. наук; Петрук О.М., докт. екон. наук; Федулова Л.І., докт. екон. наук; Череп А.В., докт. екон. наук; Макарчук І.М., канд. екон. наук, Чабан Г.В., канд. екон. наук, Кучеренко С.Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Косєдовскі докт. екон. наук (Польща); В. Воронов докт. екон. наук (Латвія); І. Бойко докт. екон. наук (Росія); О. Ванкевич докт. екон. наук (Республіка Білорусь); О. Доріна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); Р. Нурєєв докт. екон. наук (Росія); М. Шефер докт. екон. наук (Німеччина); С. Полоник докт. екон. наук (Республіка Білорусь), М. Хітов докт. економіки (Болгарія); Т.Сорокіна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); Т. Тетеринець канд. екон. наук (Республіка Білорусь).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол № 6 від 11 лютого 2015 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Навальна М.І.

Верстка: Попенко О.В.

Підписано до друку 12 лютого 2015 року. Формат 60x84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Таймс. Друк офсетний. Ум. др. арк. 21,16.

Обл.–вид. арк. 26,26. Наклад 300 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

08400, обл. Київська, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи (серія КВ, №12268-1152 Р від 01.02.2007.

Тел./факс +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@mail.ru

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зарєєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X

Key title: Ekonomičnij visnik univrsitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Російський індекс наукового цитування (РІНЦ), Всеросійський інститут наукової і технічної інформації Російської академії наук (ВІНІТІ РАН), Ulrich's Periodicals Directory (США), Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 24/1

Основан в 2006 году
Издается два раза в год

Переяслав–Хмельницкий
2015

ББК 65.9 (4)
УДК 330.658.114
18Е

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Боголиб Т.М., докт. экон. наук (главный редактор); Алексеев И.В., докт. экон. наук; Захарин С.В., докт. экон. наук; Калюга Е.В., докт. экон. наук; Кириленко О.П., докт. экон. наук; Лисецкий А.С., докт. экон. наук; Мех О.А., докт. экон. наук; Навальная М.И., докт. филол. наук; Оболенская Т.Е., докт. экон. наук; Петрук А.М., докт. экон. наук; Федулова Л.И., докт. экон. наук; Череп А.В., докт. экон. наук; Макаруч И.Н., канд. экон. наук, Чабан Г.В., канд. экон. наук, Кучеренко С.Ю., канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: В. Коседовски докт. экон. наук (Польша), В. Воронов докт. экон. наук (Латвия), И. Бойко докт. экон. наук (Россия), Е. Ванкевич докт. экон. наук (Республика Беларусь), Е. Дорина докт. экон. наук (Республика Беларусь); А. Левитская докт. экон. наук (Республика Молдова), Р. Нуреев докт. экон. наук (Россия), М. Шефер докт. экон. наук (Германия), С. Полоник докт. экон. наук (Республика Беларусь), М. Хитов докт. экон. наук (Болгария), Т. Сорокина докт. экон. наук (Республика Беларусь), Т. Тетеринець канд. экон. наук (Республика Беларусь).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол №6 от 11 февраля 2015 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды».

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Навальная М.И.

Верстка: Попенко А.В.

Подписан к печати 12 февраля 2015. Формат 60x84/16.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Таймс. Печать офсетная. Ум. п.л. 21,16.

Обл.-изд. л. 26,26. Тираж 300 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.

08400, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела (Серия КВ, № 12268-1152 Р от 01.02.2007.

Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek@mail.ru

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua

**Периодическое научное издание «Экономический вестник университета» зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:
ISSN 2306-546X**

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru

Международные информационные и наукометрические базы данных: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), Всероссийский институт научной и технической информации Российской академии наук (ВИНИТИ РАН), Ulrich's Periodicals Directory (США), Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского

©ПХДПУ, 2015.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE «Pereyaslav–Khmelnyskiy State
Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post–graduate students

ISSUE 24/1

Established in 2006
Issued twice per year

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2015

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **T.M. Bogolib**, Doctor of Economics (chief editor);

I.V. Alekseyev, Doctor of Economics; **S.V. Zakharin**, Doctor of Economics; **Y.V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O.P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **A.S. Lisetsky**, Doctor of Economics; **O.A. Mekh**, Doctor of Economics; **M.I. Navalna**, Doctor of Philology; **T.Y. Obolenska**, Doctor of Economics; **O.M. Petruk**, Doctor of Economics; **L.I. Fedulova**, Doctor of Economics; **A.V. Cherep**, Doctor of Economics; **I.M. Makarchuk**, Candidate of Economics, **G.V. Chaban**, Candidate of Economics, **S.Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Kosedovskiy**, Doctor of Economics (Poland); **V. Voronov**, Doctor of Economics (Latvia); **I. Boyko**, Doctor of Economics (Russia); **O. Vankevych**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **O. Dorina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **R. Nyreyev**, Doctor of Economics (Russia); **M. Shefer**, Doctor of Economics (Germany); **S. Polonyk**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **T. Sorokina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **T. Teterynets**, Candidate of Economics (Republic of Belarus).

Recommended by the Academic Council of SHEE "Pereyaslav-Khmelnyskiy SPU after Grygoriy Skovoroda». Protocol No 6 dated February 11, 2015.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Address of Editorial Board:

08400, Pereyaslav-Khmelnyskiy, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnyskiy SPU after Grygoriy Skovoroda».

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: M.I. Navalna

Layout: O.V. Popenko

Signed for print on February 12, 2015. Format 60x84/16.

Offset paper №1.

Type Times. Offset print. Conventional printed sheet. 21,16.

Issued sheets. 26,26. 300 copies.

State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnyskiy State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda».

08400, Kyiv Region, Pereyaslav-Khmelnyskiy, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007).

Tel./fax +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94; e-mail: ekon.dek@mail.ru

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua

Serial publication "University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzhereho, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru

International information and scientometric data base: Russian Science Citation Index (RISC), Russian Institute for Scientific and Technical Information of Russian Academy of Sciences (VINITI), Ulrich's Periodicals Directory (USA), National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy

©ПХДПУ, 2015.

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК 339.166.9:339.9

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Костик Є.П.

Ключові слова: індустриальні країни, інтелектуальна власність, інтелектуальна діяльність, інвестиційна активність, інновації, інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, науково-технічний прогрес, глобалізація, міжнародний поділ праці, глобальна економічна конкуренція, інтернаціоналізація, міжнародне співробітництво, інвестиції, нематеріальна економіка, глобалізаційні процеси, інституціональні умови розвитку інтелектуальної власності, світовий ринок інтелектуальної праці.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИКИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Костик Е.П.

Предметом исследования являются особенности развития экономики интеллектуальной собственности в условиях воздействия глобализационных процессов на мировую экономику.

Цель научного исследования заключается в рассмотрении концептуальных основ экономики интеллектуальной собственности в условиях глобализации.

Методы исследования. Для уточнения понятийного аппарата, определения содержания процесса оценки, обоснования критериев и системы показателей, классификации направлений и методов оценки, применены методы абстракции, анализа и синтеза, систематизации и обобщения.

Методология проведения работы. Основные положения экономической теории в области экономики интеллектуальной собственности; труды отечественных и зарубежных ученых и практиков в указанной сфере.

Результаты работы. В контексте обозначенной проблематики мы попытались раскрыть концептуальные основы экономики интеллектуальной собственности в условиях глобализации.

Область применения результатов. Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем интеллектуальной собственности и экономики интеллектуальной собственности.

Выводы. Таким образом, мы можем констатировать, что сегодня, в условиях развития новой экономики, движущей силой являются инновации, а источником и ресурсом общественного развития, увеличения национального богатства – знания, образование, профессионализм, наука. Развитые страны, новые индустриальные страны заинтересованы в высоком уровне защиты прав интеллектуальной собственности, действующему механизму коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности с целью повышения собственной конкурентоспособности, оживление инвестиционной активности и наращивания экспорта высокотехнологичной продукции.

Ключевые слова: индустриальные страны, интеллектуальная собственность, интеллектуальная деятельность, инвестиционная активность, инновации, интеллектуальные ресурсы, интеллектуальный капитал, научно-технический прогресс, глобализация, международное разделение труда, глобальная экономическая конкуренция, интернационализация, международное сотрудничество, инвестиции, нематериальная экономика, глобализационные процессы, институциональные условия развития интеллектуальной собственности, мировой рынок интеллектуального труда.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ECONOMICS OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Kostyk Ye.P.

The subject of research is the peculiarities of the development of intellectual property in the context of the globalization influence on the world economy.

The purpose of scientific problem is to consider the conceptual foundations of economics of intellectual property in the context of globalization.

Methods of research. The methods of abstraction, analysis and synthesis, systematization and generalization are used for definition the conceptual apparatus and the content of the assessment, foundation criteria and indices, classification directions and methods of assessment.

Methodology work. *The main principles of the economic theory in economics of intellectual property; the works of domestic and foreign scientists and practitioners in this field.*

Results of work. *In the context of the determined problem we have tried to consider the conceptual foundations of economics of intellectual property in the context of globalization.*

Practical implications. *The results of this study can be used in the study of problems of intellectual property and the economics of intellectual property.*

Conclusions. *Thus, we can affirm that, today, in conditions of building a new economy, innovation is the motive force, and source and resource of social development, increasing national wealth – knowledge, education, professional and science. Developed countries, newly industrialized countries are interested in a high level of protection of intellectual property rights, effective mechanism commercialization of intellectual activity in order to improve its competitiveness, and recovery of investment activity and increased exports of high technology products.*

Key words: *industrial countries, intellectual property, intellectual activities, investment activity, innovation, intellectual resources, intellectual capital, technological progress, globalization, international division of labor, global economic competition, internationalization, international cooperation, investments, immaterial economy, globalization process, institutional conditions of intellectual property, world market of intellectual work.*

Постановка проблеми. Современные тенденции глобализации экономики, либерализации мировых рынков, развитие технологий, обострение и изменения форм конкурентной борьбы, утверждения интеллектуальной деятельности как фактора развития информационного общества обостряют проблемы сферы интеллектуальной собственности. Увеличение объемов лицензионной торговли, трансфера технологий, купли-продажи наукоемкой продукции, патентов, ноу-хау, предоставление консалтинговых, инжиниринговых услуг способствуют формированию глобального рынка прав на объекты интеллектуальной собственности. Рост международной торговли и инвестиций создает возможности для развития международного трансфера объектов интеллектуальной собственности, обострив проблему формирования соответствующей институциональной среды и разработки согласованных правил взаимодействия между отдельными странами и субъектами прав интеллектуальной собственности этих стран [1, с. 11].

Степень изучения проблемы. В ряде исследований раскрыты вопросы посвящены данной проблематике, в частности: П.Н. Цыбулев, А.А. Подопригора, О.Б. Бутник-Северский, В.С. Дробязко, В.Д. Базидевич и др., в своих комплексных работах рассматривают общую теорию интеллектуальной собственности. Тогда, как А.А. Файдевич фокусирует свое внимание на сфере интеллектуальной собственности в системе современных глобальных изменений, а В.И. Борзенко и А.Р. Мирошниченко поднимают проблемы коммерциализации интеллектуальной собственности в Украине. В свою очередь Н.А. Космарова показывает роль интеллектуальной собственности в условиях инновационного развития, а Л.И. Михайлишин исследует инновации, как форму глобальных социально-экономических отношений. Продолжают изучать эту тематику Н.Т. Рудь и А.В. Булатова, которые рассматривают ее в рамках инновационного развития и инновационной конкурентоспособности стран. Г.Ю. Дарнопых рассматривает особенности формирования нематериальной базы человеческого развития в условиях глобализации, а А.Н. Левковець показывает современные трансформации институциональных условий функционирования сферы интеллектуальной собственности. Следует отметить, что данная проблематика продолжает привлекать внимание научного сообщества, поэтому является актуальной, ведь отдельные ее аспекты остаются нерешенным. Актуальность обозначенной проблематики, ее недостаточное теоретическое изучение и практическое значение обусловили главную цель и задачи исследования.

Цель научного исследования заключается в рассмотрении особенностей развития экономики интеллектуальной собственности в условиях глобализации. Согласно цели были поставлены следующие **задачи**: на основе теоретической базы исследовать особенности развития экономики интеллектуальной собственности в условиях глобализации.

Изложение основного материала. Многие исследователи считают, что развитые и новые индустриальные страны заинтересованы в высоком уровне защиты прав интеллектуальной собственности, действенном механизме коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности с целью повышения собственной конкурентоспособности, оживление инвестиционной активности и наращивания экспорта высокотехнологичной продукции [1, с. 12].

Основу процессов создания интеллектуальной собственности создают инновации. Их основа – это интеллектуальные ресурсы, интеллектуальный капитал, наука, процессы трансфера результатов творческой деятельности в производство материальных и духовных благ. К инновациям относят нововведения, преобразования в экономике, технике, социальной сфере и других отраслях, которые способствуют созданию интеллектуальной собственности. Эти нововведения определяют научно-технический прогресс страны и связанные с новыми идеями, изобретениями и др. В свою очередь, научно-технический прогресс в стране в условиях глобализации мировой рыночной экономики зависит от того, насколько правильно страна выбрала свою нишу в международном разделении труда по применению инновационных процессов, результатами которых есть продукты интеллектуальной собственности.

Интенсивность инновационной деятельности во многом определяет сегодня уровень экономического развития: в глобальной экономической конкуренции выигрывают те страны, которые обеспечивают благоприятные условия для развития интеллектуальной собственности. Примером этому является то, что в развитых странах на долю новых или усовершенствованных технологий, продукции, оборудования, содержащих новые знания или решения, приходится от 70 до 85% прироста валового внутреннего продукта.

Именно в сфере научно-исследовательской деятельности и опытно-конструкторских разработок формируется основа конкурентоспособности любой страны во всех сферах. Правовая охрана интеллектуальной собственности является финансовым стимулом необходимым для инвестирования в технологические разработки. Благодаря финансированию компаниями внутренних НИОКР создавались инновации прорывного уровня, и на их основании реализовывались новые продукты с новыми свойствами, что обеспечивало высокие объемы продаж и прибыли. Успех на рынке позволяет вкладывать средства в исследование и разработки и получать и реализовывать следующее поколение новых собственных научно-технических разработок. В случае неудачных инноваций компания не только может потерять свои позиции на рынках, но и прекратить свою деятельность. При этом весь инновационный процесс проходит в ограниченных рамках компании, право интеллектуальной собственности служит для защиты инноваций во внешней среде.

Современная интерпретация понятия инновации или инновационного процесса – это результат эволюции понимания этого явления, его развития и распространения в разные области жизнедеятельности. Инновации следует рассматривать как социально-экономическую категорию, которая призвана обеспечить развитие общественных отношений в различных сферах жизнедеятельности. Как социально-экономическую категорию инновации в современных условиях можно структурировать в отдельных формах их проявления и сферах применения [2, с. 41].

Сегодня предметом обсуждения ученых есть теория открытых инновации. Под термином «открытые инновации» мы понимаем использование целевых потоков знаний для ускорения внутренних инновационных процессов, а также для расширения рынков с целью более эффективного использования инноваций.

Теория открытых инноваций определяет процесс исследований и разработок как открытую систему. Бизнес вступает в новый этап научно-инновационной деятельности, когда источники инновационного потенциала находятся за его пределами [3, с. 7].

Как отмечает, Н. Т. Рудь, в открытых инноваций есть две основные движущие силы. Во-первых, лучшие идеи не обязательно генерируются собственными работниками фирмы. Компания может нанять людей, которые отлично чувствуют и знают рынок и которые помогут интегрировать внешние ноу-хау во внутренние процессы НИОКР и коммерциализации. Во-вторых, сегодня в НИОКР компании должны сосредоточиться на том, что они делают действительно хорошо и передать на аутсорсинг то, что они не могут или не должны делать сами [4, с. 83-84].

По международным прогнозам, при сохранении существующих тенденций в развитии экономики Евросоюза в мировом хозяйстве в результате потери ею необходимой динамики, гибкости, инновационности, в 2050 г. 45% мирового ВВП будет производиться в Китае, 31% - в США и 17% - в странах ЕС. Удельный вес Китая, США и Европейского Союза в мировой торговле соответственно составляют 51, 17 и 17%. Усиливается инновационный разрыв между ЕС, США и Японией. Кроме того, Китай, Индия, Бразилия начали быстро догонять Евросоюз за счет ежегодного повышения производительности их экономик на 7%, 3% и 1%, соответственно, в течение последних пяти лет. Рост обменного курса евро по отношению к доллару США на протяжении последних лет ухудшает возможности европейских компаний на американском и других рынках [5, с. 7].

В условиях интернационализации, прежде инновационных процессов создания интеллектуальной собственности, сегодня происходит интенсивное международное сотрудничество стран с целью создания соответствующей инфраструктуры, которая способствует привлечению инвестиций в создание новых видов интеллектуальной собственности и ее защиты в глобальном масштабе. Как показывает мировой опыт, инновационные сдвиги в национальных экономиках определяются, прежде всего, созданием соответствующих институтов социального, научно-технологического и маркетингового направления, которые соединили интеллект, производство и бизнес, а не только научными и техническими достижениями.

Можно констатировать, что сегодня, в условиях развития новой экономики, движущей силой являются инновации, а источником и ресурсом общественного развития, увеличения национального богатства – знания, образование, профессионализм, наука. Как система хозяйствования это нематериальная экономика – производство нематериальных продуктов и услуг, опирающейся на нематериальные ресурсы – знания и информацию. Она приобретает собственных специфических признаков, а именно: источником богатства общества становятся знания, интеллект; ускорение темпов создания, накопления и использования знаний, что, в частности, выражается в расширении системы образования и объема научных исследований; новый тип конкурентоспособности, основанный на использовании преимуществ лидерства в определенных сегментах и владении определенными элементами интеллектуального капитала; рост в составе изготовленной продукции доли стоимости, добавленной за счет интеллектуальной составляющей; изменение характера человеческого труда в пользу творческой и интеллектуальной деятельности; сетевой характер продуктов нематериальной экономики, предпринимательства и всей структуры; возникновение новых противоречий в социальной структуре: с одной стороны, необходимость увеличивать объемы человеческого капитала побуждает уделять большое внимание возможностям доступа каждого индивида к знаниям, а с другой – невозможность усреднения прибыли на человеческий капитал приводит к появлению новой формы социального неравенства, делает неравным доступ к общественным благам [6, с. 225-226].

Заметим, что капитал компаний все больше начинает состоять из «неосязаемых активов» (знания, бренд, человеческий капитал и т.д.). Меняется система методов ведения бизнеса и построения компаний: от выделения и стандартизации бизнес-процессов к реинжинирингу и стратегическому менеджменту и менеджменту самообучающихся систем. Самыми эффективными являются затраты на приобретение и производство знаний, развитие способности к их использованию, воспроизводства и передаче [7, с. 67].

Как считает, Г.Ю. Дарнопых, менеджеры принимают решения в условиях быстрой изменчивости внутренней и внешней среды предприятия, поэтому управление развитием на быстрорастущих рынках выдвигается на первый план. Распространяется демократическая структура менеджмента и высокая маркетинговая культура, где именно клиент выступает главным действующим лицом. Внедряются маркетинговые технологии на основе Интернета, которые обеспечивают существенный рост валового дохода. У предпринимателей, особенно малого и среднего бизнеса, повышается интерес к защите прав интеллектуальной собственности и созданию условий для интеллектуального труда. Постоянные эволюционные и трансформационные изменения требуют гибкости, мобильности, адаптивности к новым условиям существования. Последние тридцать лет, когда возникло 90% всех современных инноваций, демонстрируют обострение конкуренции и скорость морального старения технологий, профессий, рынков, продуктов. Инновационный процесс превращается не только на достаточный, но и на необходимый (критический) элемент успеха компании [7, с. 68].

Специфика прав интеллектуальной собственности заключается в том, что они не вытекают из редкости объектов, которые присваиваются, а являются умышленными производными статутного права. Классическая экономическая теория интеллектуальной собственности утверждает, что закон должен определять границы и обеспечивать защиту прав собственника для стимулирования инноваций. Права интеллектуальной собственности защищают инвестиции в научные исследования, позволяют обеспечить доходы, от которых зависит наука, должны вознаграждать творцов и предпринимателей, приносить экономическую и социальную выгоду. В современных исследованиях акцентируется внимание на условиях по обеспечению вознаграждения тем, кто разрабатывает и внедряет инновации, ведь в рыночной среде реализация интеллектуальной собственности должна приносить владельцу прибыль, а для этого нужен действенный механизм институционального развития [8].

Следует подчеркнуть, что механизм институционального развития предусматривает генерирование инноваций, избрание эффективных институтов и их распространение путем имитации. Важность имитации особенно возросла благодаря интенсификации контактов между странами, деятельности международных финансовых организаций. Трансформируя принципы управления развитых стран, развивающиеся страны, стремились преодолеть за десятилетия или даже за меньший промежуток времени путь, который развитые страны проходили в течение веков [8].

Проблемой поиска действенного механизма институционального развития занимается академик В.М. Полтерович. Он называет процесс заимствования институтов, развившихся в иной институциональной среде, трансплантацией [9, с. 2]. Смысл трансплантации заключается в ускорении институционального развития, однако при этом не исчезает опасность дисфункции данного процесса. Широкомасштабные реформы, проведенные в послевоенный период в десятках стран всех регионов мира, в значительной степени базировались на идее ускорения экономического развития путем трансплантации институтов с успешных в экономическом плане стран. Трансплантированные институты часто оказываются неэффективными, несмотря на то, что они не учитывают специфику системы реципиента. Таким образом, действие институтов, эффективных в одной среде, может оказаться нейтральной или даже деструктивной в другом. Итак, возникает задача определить принципы отбора институтов трансплантируемых, а также эффективные технологии трансплантации.

Во-первых, это «примитивная» стратегия трансплантации, которая предусматривает, что введение законодательной базы обеспечит правильное функционирование соответствующего института. Этот тезис часто повторяется сторонниками

радикального либерализма: государству целесообразно принять соответствующие законы и обеспечить их выполнение, после этого, сбалансирование социально-экономической системы происходит благодаря «невидимой руке свободного рынка». На практике же подобная «шоковая» стратегия неоднократно оказывалась ложной.

Во-вторых, «модификация трансплантата» с целью облегчения его адаптации к новой среде. Исследователи китайской экономики видят одну из предпосылок ее успеха в систематическом использовании институционального эксперимента, когда модификации того или иного института проходят проверку в различных регионах страны.

В-третьих, стратегия «выращивания» (самостоятельного формирования) институтов. Это стратегия новых подходов к выбору трансплантата. При выборе зрелого института говорится о том, какую страну следует взять за образец. Стратегия «выращивания» предполагает возможность заимствования института прошлого страны-донора на любой стадии развития. Предполагается, что спонтанная эволюция трансплантированного института будет прямо или косвенно способствовать возникновению формы, соответствующей условиям страны-реципиента институтов. «Выращивание» допускает одновременную трансплантацию нескольких вариантов института и их сосуществования (конкуренцию) с аналогичными институтами реципиента.

В-четвертых, стратегия «построения последовательности промежуточных институтов», которые плавно дополняют начальную конструкцию соответствующего института, трансплантируются. Эта стратегия сочетает преимущества «выращивания» и «формирования» и создает возможность управления процессом институционального построения. Как начальная форма может быть использован действующий институт реципиента [9, с. 16-17].

Трансплантация институтов в определенной степени подобна заимствованию технологий. На международном рынке технологий, как и на рынке обычных товаров, продавцы (владельцы патентов и консультанты по освоению) стремятся получить прибыль, а покупатели вынуждены платить за них. На «рынке институтов» институциональные инновации не патентуются и право собственности на них отсутствует, а право на их имитацию бесплатное. Более того, развитые страны часто готовы заплатить и расходы на трансплантацию, иногда даже конкурируя за право «вырастить» на новой почве именно свой институциональный продукт. Очевидно, дело в том, что за институционального сходства развивающихся и развитых упрощается завоевание последними нового рынка и облегчаются внешнеэкономические контакты. Какие бы причины ни были предпосылкой подобной конкуренции поставщиков институтов, результатом этого процесса часто является выбор не оптимальных институтов. В борьбе за «покупателя» обычно побеждают богатые поставщики институтов, на современном этапе – преимущественно страны G-7. Их эксперты пытаются внедрять экономические институты наиболее развитой капиталистической системы, не принимая во внимание трудности трансплантации или сознательно способствуя неэффективной трансплантации и при этом блокируя другие варианты институционального развития [10, с. 46].

Следует отметить, что, глобализационные факторы через интеграционные процессы активно влияют на усиление гуманизации и социализации экономики и общества. В экономиках западных стран за последние четверть века существенно изменилась система государственных приоритетов, на первое место выдвигаются целевые задачи, связанные с охраной здоровья нации, увеличением активной продолжительности жизни, развитием науки, повышением уровня образования, уровня и качества жизни населения [7, с. 72-73].

Заметим, что глобализационные процессы обуславливают кардинальные изменения в движущих силах экономики, под влиянием которых значительной трансформации подвергаются формы, виды занятости, а также содержание и характер труда:

- развиваются нетрадиционные формы занятости и организации труда – полная занятость, подрядная, заемная работа и т.п.;
- изменяется общая структура занятости (уменьшается доля работников, производящих массовые материальные блага; зато увеличивается доля занятых предоставлением информационных, консультативных, интеллектуальных, инновационных услуг);
- происходит сдвиг в профессиональной структуре персонала – растет доля работников, имеющих новые, знанияемые и интеллектуально насыщенные профессии. Формируется новый признак нематериальной экономики: образование элиты – «золотых воротничков», к которым относят юристов, врачей, аналитиков, консультантов, финансистов, инженеров, компьютерных программистов, профессоров вузов и др. Они образуют доминирующий вид занятых, заменяя «синих» и «белых воротничков», о чем свидетельствует их растущая доля в составе занятых;
- изменяется содержание труда, уменьшается доля стандартных, массовых, стереотипных операций, повышается роль инновационной, творческой работы;
- растет значимость физического и психического здоровья персонала, его социально-психологических, морально-этических качеств;
- осуществляется индивидуализация экономически активного человека. В социально-трудовой сфере наблюдается своеобразное продвижение по спирали – от универсального работника к узкоспециализированного и далее до работника, обладающего знаниями, компетенциями в смежных отраслях;
- меняются составляющие управления персоналом (подбор, организация, мотивация, оценка, контроль деятельности и т.д.). [7, с. 72].

Как показывает мировой опыт, наличие института интеллектуальной собственности имеет важнейшее значение для формирования мотивации высокоэффективного интеллектуального труда. Интеллектуальная собственность это система законодательно оформленных отношений, складывающихся по поводу создания продуктов интеллектуального труда, владения ими, их обмена и использования. Сейчас отношения, связанные с интеллектуальной собственностью, регулируются в большинстве стран мира законодательством об авторском праве, патентами и специальным законодательством о недобросовестной конкуренции [11, с. 31-32].

Как отмечает Ю.П. Гуменюк, институциональные условия развития интеллектуальной собственности непосредственно влияют на функционирование мирового рынка интеллектуального труда, который, в свою очередь является стимулирующим фактором экономической глобализации. Ряд исследований констатирует, что «утечка умов» из Африки в развитые страны мира ежегодно лишает континент десятков тысяч квалифицированных специалистов и сотен миллионов долларов, уплаченных за их подготовку. Ежегодно 23 тыс. Африканских врачей покидают родной континент, перебираясь в развитые страны. Только в 2000 г. Великобритания завербовала более 8 тыс. медсестер и акушерок из неевропейских стран. В США в том же году работало более 20 тыс. дипломированных врачей из Нигерии. А во Франции практикуется более бенинских врачей, чем на родине. В итоге в 24 африканских странах, южнее Сахары, на 100 тыс. населения приходится менее 10 врачей. Для сравнения, в Великобритании этот показатель составляет 164, а в США – 279 специалистов. К тому же необходимо отметить, что образовательно-квалификационный уровень упомянутые специалисты получали преимущественно в экономически развитых странах, в которых и остаются, или к которым возвращаются после неудачной попытки самореализации в стране происхождения [12, с. 364].

Цапенко И. считает, что чем выше уровень образования трудовых мигрантов, тем больше ожидаемая выгода от переселения в другую страну, чем объясняется то обстоятельство, что уровень образования трудовых мигрантов выше уровня образования населения страны происхождения в целом. Результаты проведенного в 47 странах-донорах рабочей силы исследования

показывают, что продолжительность образования эмигрантов в среднем на 7,2 года дольше, чем у остальных граждан страны. Для стран Африки, южнее Сахары, этот показатель составлял 10,8 года, для Азии – 8,6 и для Южной Америки – 6,6 [13, с. 4-5].

Страны-члены ОЭСР и индустриальные государства южно-азиатского региона, пользуясь ситуацией в сфере образования деиндустриализованных стран, ведущих агрессивную политику привлечения талантливых и перспективных ученых для работы в научных и высокотехнологичных секторах. С целью привлечения иностранных научных талантов в этих странах приняты и реализуются специальные государственные программы, которые предусматривают создание непосредственно для иностранных специалистов значительного количества высокооплачиваемых рабочих мест. Так, высококвалифицированным иностранцам предоставляются льготные условия адаптации и получения гражданства, широкая социальная поддержка и т.д. [12, с. 366].

При условии существования в глобализирующемся мире режимов меритократии, олигархии (плутократии), автократии и клептократии, мотивы сменить страну постоянного проживания и в дальнейшем будут гарантировать отток интеллекта в направлении меритократических государств. Мир обретает очертания многослойной квазиекзистивной модели с доминантным полюсом развития – группой государств меритократического типа. Меритократия через экономическую свободу рыночных агентов способствовала созданию среднего класса, который существует в условиях полнопрофильного функционирования пирамиды иерархии потребностей. В этих государствах и в дальнейшем происходит процесс, при котором бизнес недоволен системой общественного контроля переносит свою деятельность в страны клептократии, по определению несет для него скрытые угрозы. Руководство указанных государств для собственной популярности может национализировать иностранный бизнес или обложить его высокими налогами. К тому же, чувствуя потребность в квалифицированных кадрах, в указанных странах предпочитают пригласить экспатов, чем готовить собственные кадры. Согласно докладу The Expat Explorer Survey 2010, подготовленной по запросу британского банка HSBC Bank International, богатые экспаты живут в России, Саудовской Аравии, Бахрейне, Объединенных Арабских Эмиратах и Сингапуре. Зарплаты экспатов в этих странах превышают аналогичный показатель их коллег из других государств, их ожидаемые доходы выше, и они имеют большее количество т.н. люксовых товаров, включая частные бассейны, представительские авто, объекты элитной недвижимости, яхты и т.д. [12, с. 370].

Как считает исследователь Г. Ю. Дарнопис, формирования элементов нематериальной экономики под влиянием глобализационных процессов порождает новые вызовы и противоречия, среди которых такие, как избыточность информации для человека, увеличение неопределенности, неуверенности и риска, необходимость быстрого принятия решений в режиме on-line; продуцирования кризисов; засоренность каналов информации материалами, содержание которых не регулируется; рост компьютерной преступности и ее превращение в один из самых распространенных видов международной преступности и другие. [7, с. 72-73].

В условиях глобализации и необходимости интегрироваться в мировое пространство, генерирования новых знаний приобретает статус приоритетной стратегической деятельности в ходе которой производится конкурентоспособный продукт в виде не только новых технологий, открытий, изобретений, товаров, услуг и т.д., но и оригинальных подходов в предпринимательстве, политике, культуре, искусстве, медицине, духовной сфере. Все это составляет основу интеллектуальной собственности которая защищается со стороны государства и мирового сообщества патентами, товарными знаками и т.д. [11, с. 31].

Анализ и систематизация научных источников делают выделение таких перспективных направлений преодоления противоречия интересов участников рынка интеллектуальной собственности на современном этапе его развития:

Во-первых – механизм принудительного лицензирования. Применяется в случае неиспользования или неполного использования защищенного патентом технического решения, должна не допустить ситуации неполного удовлетворения потребностей общества в товарах или услугах, защищенным патентом.

Во-вторых – концепция FRAND-лицензирования (таблица 1).

Термин происходит от «FRAND» – справедливый, умный, недискриминационный. Концепция применяется в ЕС и США. Ее сущность заключается в том, что на правообладателей накладываются дополнительные обязательства, которые ограничивают их монополию на объекты патентного права. Например, технологии, которые могут стать частью стандарта на товар или услугу, запатентованные частным лицом. Включение таких технологий к обязательному стандарту предоставляет правообладателю преимущество перед другими производителями, которые вынуждены будут покупать у него лицензию и соглашаться на любые требования. С целью предупреждения злоупотреблений органы по стандартизации признают патент основополагающим и включают запатентованную технологию к стандарту только при условии, что владелец патента обязуется выдавать всем желающим лицензии на условиях FRAND. Пользователи технологии получают ее по доступной цене [14, с. 94].

Таблица 1. Содержание обязательства FRAND – лицензирование [14, с. 94]

Требование	Содержание
Справедливые условия	Защита конкуренции, формулировки определенных запретов лицензиару: договор не должен включать требования о бесплатном встречном предоставлении лицензий лицензиатом на его объекты ИС; об ограничении прав лицензиата на коммерческие отношения с конкурентами лицензиара; об обязательном приобретении других дополнительных лицензий и т.д.
Разумные условия	Обоснованность размера вознаграждения за предоставление лицензии по патенту, «признанный основополагающим», или всем патентным пулом стандарта
Недискриминационные условия	Равные условия для всех лицензиатов, которые не могут произвольно меняться патентообладателем

В свою очередь, О.М. Левковец отмечает, что эта модель взаимоотношений может быть в дальнейшем весьма перспективной, поскольку позволяет разработать варианты взаимодействия правообладателей и пользователей, при которых достигается справедливый баланс взаимных интересов и соблюдения сформулированных выше основных принципов управления [14, с. 94].

Международное движение капитала со своей стороны также угрожает существованию клептократии через ползучую конвергенцию доходов населения страны-реципиента с уровнем подушевой ВВП в странах ОЭСР. Поскольку уровень дохода является основой формирования среднего класса. Подводя итог пребывания посткоммунистических стран Центральной Европы в ЕС, отмечаем, что потребительские цены в целом выровнялись. Вполне логично считать, что и размеры зарплат должны сближаться, особенно четко это прослеживается в туристической индустрии, где традиционно трудоустроивались малоквалифицированные гастарбайтеры из стран-адептов последней волны расширения. Мотивация внутриевропейской трудовой миграции постепенно переходит на более высокий уровень иерархии потребностей – в Австрию и Германию сегодня уезжают не только для того, чтобы больше заработать, но и чтобы выучить язык, жить в комфортной среде, без повседневной коррупции, цинизма и стрессов. Открытие немецкого рынка труда с нетерпением ожидали всего несколько тысяч поляков, которые планировали выехать на работу к зажиточному соседу.

Исследователь Н.А. Космарова считает, что глобализация экономики связана с развитостью и взаимозависимостью экономических связей национальных хозяйств, отражает процесс обмена товарами, услугами, капиталами и рабочей силой. То есть это закономерный результат общественного развития под влиянием научно-технического прогресса. Интеллектуальный продукт в натуральном измерении – результат умственной, интеллектуальной работы, интеллектуальной инновационной деятельности, ключевым моментом при этом является инновационная деятельность, направленная на использование и коммерциализацию результатов научных исследований и разработок, изобретений и других прав интеллектуальной собственности, что приводит выпуск на рынок новых конкурентоспособных товаров и услуг.

Следует отметить, что сложность анализа экономических аспектов интеллектуальной собственности можно объяснить многоплановым взаимодействием многих факторов. Характер многоплановости можно рассматривать через мировые показатели – глобальный индекс конкурентоспособности и индекс экономики знаний (таблица 2) [11, с. 33].

Сегодня, есть две основные точки зрения на роль интеллектуальной собственности в экономическом развитии: зависит от уровня развития страны, от области использования инноваций, и многих других обстоятельств в стране; в зависимости от степени защиты прав интеллектуальной собственности поступают прямые иностранные инвестиции в наукоемкие отрасли, стимулируют их развитие и генерирования новых идей. То есть чем выше защита тем более привлекательной становится страна для прямого иностранного инвестирования [11, с. 33].

Таблица 2. Мировые показатели инновационного развития [11, с. 33]

Страна	KEI			GCI	
	рейтинг	место	+/-	рейтинг	место
Швеция	9.43	1	0	5,61	3
Финляндия	9.33	2	+6	5,47	4
Дания	9.16	3	0	5,40	8
Нидерланды	9.11	4	-2	5,41	7
Норвегия	9.11	5	+2	5,18	16
Новая Зеландия	8.97	6	+3	4,93	25
Канада	8.92	7	+3	5,33	12
Германия	8.90	8	+7	5,41	6
Австралия	8.88	9	-3	5,11	20
Швейцария	8.87	10	-5	5,74	1
Ирландия	8.86	11	0	4,77	29
США	8.77	12	-8	5,43	5
Великобритания	8.76	14	-2	5,39	10
Бельгия	8.71	15	-1	5,20	15
Австрия	8.61	17	-4	5,14	19
Россия	5.78	55	+9	4,21	66
Украина	5.73	56	-2	4,00	82

Показатели индекса экономики знаний хотя и составляют основу создания инноваций и их внедрения и использования в промышленности, но не является гарантом роста конкурентоспособности страны, потому что охрана права собственности становится только залогом притока инвестиций в научно-исследовательскую деятельность, но не гарантирует генерирование новых идей и их эффективного использования.

Выводы. Таким образом, мы можем констатировать, что сегодня, в условиях развития новой экономики, движущей силой являются инновации, а источником и ресурсом общественного развития, увеличения национального богатства – знания, образование, профессионализм, наука. Развитые страны, новые индустриальные страны заинтересованы в высоком уровне защиты прав интеллектуальной собственности, действенном механизме коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности с целью повышения собственной конкурентоспособности, оживления инвестиционной активности и наращивания экспорта высокотехнологичной продукции.

Список использованных источников

1. Файдевич О.О. Сфера інтелектуальної власності в системі сучасних глобальних змін [Електронний ресурс] / О. О.Файдевич // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 7. – С. 11-14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/frvu_2012_7_5.pdf
2. Михайлишин Л.І. Інновації як форма глобальних соціально-економічних відносин / Л.І. Михайлишин // Інноваційна економіка. – 2014. - № 3. – С. 40-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2014_3_5.pdf
3. Петий И.И. Опыт открытых инноваций на основе методик G3-ID в России / И. И. Петий, М. С. Рубин // Инновации. – 2010. - № 7. – С. 6-10.
4. Рудь Н.Т. Відкриті інновації – нова парадигма інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / Н.Т. Рудь // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Економіка. – 2013. – Вип. 21. – С. 81-85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2013_21_21.pdf
5. Булатова О.В. Розвиток європейської інтеграційної моделі в контексті формування інноваційної конкурентоспроможності країн [Електронний ресурс] / О. В. Булатова // Економічний простір. – 2014. – № 84. – С. 5-14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecpros_2014_84_3.pdf
6. Нематеріальна економіка та управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу: навч. посіб. / за ред. Л. С. Шевченко // Вісн. НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. – 2013. – № 3 (14). – С. 217-349.
7. Дарнопих Г.Ю. Формування нематеріальної бази людського розвитку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Г.Ю. Дарнопих // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер.: Економічна теорія та право. – 2014. – № 2. – С. 64-76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_etp_2014_2_8.pdf
8. Особенности мирового рынка технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eGonomy-web.org/?p=220>.
9. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / Виктор Меерович Полтерович // Экон. наука совр. России. – 2001. – № 3-4. – С. 24-50.

10. Флейчук М.І. Інноваційно-інституційні інструменти несумлінної конкуренції у глобальному середовищі [Електронний ресурс] / М.І. Флейчук // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Менеджмент інновацій. – 2012. – Т. 20, вип. 1. – С. 39-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumi_2012_20_1_8.pdf
11. Космарова Н.А. Роль інтелектуальної власності в умовах інноваційного розвитку / Н.А.Космарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>
12. Гуменюк Ю.П. Ієрархія потреб у системі міжнародної трудової міграції [Електронний ресурс] / Ю.П. Гуменюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 769. – С. 362-372. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2013_769_54.pdf
13. Цапенко І. Движущие силы международной миграции населения // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. - № 3. – С. 3-14.
14. Левковець О.М. Сучасні трансформації інституційних умов функціонування сфери інтелектуальної власності [Електронний ресурс] / О.М. Левковець // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Економічна теорія та право. – 2013. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_etp_2013_4_10.pdf

References

1. Faidevych O.O. Sfera intelektualnoi vlasnosti v systemi suchasnykh hlobalnykh zmin [Intellectual property in the system of modern global changes]. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini [The formation of the Ukrainian market relations]. no. 7. (2012). pp. 11-14. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/frvu_2012_7_5.pdf
2. Mykhailyshyn L.I. Innovatsii yak forma hlobalnykh sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn [Innovation as a form of global social and economic relations]. Innovatsiina ekonomika [Innovative Economy]. no. 3. (2014). pp. 40-48. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2014_3_5.pdf
3. Petii I.I., Rubin M.S. Opyt otkrytykh innovatsii na osnove metodiki G3-ID v Rossii [Experience open innovations on the methods G3-ID in Russia]. Innovatsii [Innovations]. no. 7. (2010). pp. 6-10.
4. Rud' N.T. Vidkryti innovatsii – nova paradyhma innovatsiinoho rozvytku [Open innovations is the new paradigm of innovation development]. Naukovi zapysky Natsionalnoho Universytetu "Ostrozka Akademiia": Seriya: Ekonomika [Scientific notes of National University «Ostrog Academy»: Economics]. no. 21. (2013). pp. 81-85. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2013_21_21.pdf
5. Bulatov O.V. Rozvytok yevropeiskoi intehtratsiinoi modeli v konteksti formuvannya innovatsiinoi konkurentospromozhnosti krain [Development of European integration model in the context of innovation competitiveness a country]. Ekonomichnyi prostir [Economic Area]. no. 84. (2014). pp. 5-14. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecpros_2014_84_3.pdf
6. Shevchenko L.S. Nematerialna ekonomika ta upravlinnia formuvanniam I vykorystanniam intelektualnogo kapitalu: navchalnyi posibnyk [Intangible economy and management of formation and use of intellectual capital: educational accessory]. Visnyk Natsionalnoho Universytetu "Yurydychna Akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Seriya: Ekonomichna teoriia ta pravo [Bulletin of the National University «Law Academy of Ukraine named by Yaroslav Mudryi»: Economy theory and Law]. no. 3 (14). (2013). pp. 217-349.
7. Darnopyh H.Yu. Formuvannya nematerialnoi bazy liudskoho rozvytku v umovakh hlobalizatsii [The formation intangible base of human development in the context of globalization]. Visnyk Natsionalnoho Universytetu "Yurydychna Akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Seriya: Ekonomichna teoriia ta pravo [Bulletin of the National University «Law Academy of Ukraine named by Yaroslav Mudryi»: Economy theory and Law]. no. 2. (2014). pp. 64-76. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_etp_2014_2_8.pdf
8. Osobennosti mirovoho rynku tekhnolohii [The peculiarities of world technologies market]. <http://www.eGonomy-web.org/?p=220>.
9. Polterovych V.M. Transplantatsiia ekonomicheskikh institutov [Transplantation of Economic Institutes]. Ekonomicheskaiia nauka sovremennoi Rossii [Economics of modern Russia]. no. 3-4. (2001). pp. 24-50.
10. Fleichuk M.I. Innovatsiino-institutsiini instrumenty nesumlinnoi konkurentsii u hlobalnomu seredovyshchi [Innovation and institutional instruments unfair competition in a global environment]. Visnyk Dnipropetrovskoho Universytetu. Seriya: Menedzhment innovatsii [Bulletin of Dnipropetrovsk: Management of Innovations]. Vol. 20, no. 1. (2012). pp. 39-48. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumi_2012_20_1_8.pdf
11. Kosmarova N.A. Rol intelektualnoi vlasnosti v umovakh innovatsiinoho rozvytku [The role of intellectual property in conditions of innovative development]. <http://nbuv.gov.ua>
12. Humeniuk Yu.P. Iierarhiia potreb u systemi mizhnarodnoi trudovoi mihratsii [Hierarchy of Demands in the system of international labor migration]. Visnyk Natsionalnoho Universytetu "Lvivska Politekhnikha". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problem rozvytku [Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Management and Entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems]. no. 769. (2013). pp. 362-372. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2013_769_54.pdf
13. Tsapenko I. Dvizhushchiie sily mezhhdunarodnoi migratsii naseleniia [The driving forces of international migration]. Mirovaia Ekonomika i mezhhdunarodnyie otnosheniia [World Economy and International Relations]. no. 3. 2007. pp. 3-14.
14. Levkovets O.M. Suchasni transformatsii instytutsiinykh umov funktsionuvannya sfery intelektualnoi vlasnosti [Modern Transformation of institutional conditions of the functioning of intellectual property]. Visnyk Natsionalnoho Universytetu "Yurydychna Akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Seriya: Ekonomichna teoriia ta pravo [Bulletin of the National University «Law Academy of Ukraine named by Yaroslav Mudryi»: Economy theory and Law]. no. 4. (2013). http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_etp_2013_4_10.pdf

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Костик Евгений Петрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры экономики предприятия ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина
e-mail: klio79@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kostyk Yevhenii Petrovych, Ph.D. in Historical Science, Associate Professor SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» 30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@mail.ru

ЕФЕКТИВНИЙ БРЕНД: БЕК-ОФІС ТА ФРАНТ-ОФІС ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Студінська Г.Я.

Формування сучасного ринку освітніх послуг супроводжується бурхливим розвитком комерційного бренду товарів, послуг, персон, подій, територій - всього, що потребує диференціації від подібного та ефективною ідентифікації споживачами. Створення бренду вищого навчального закладу – найкоротший шлях до його ідентифікації.

Предметом дослідження є бек-офіс та франт-офіс вищого навчального закладу, як інтегруючих елементів бренду усього закладу.

Мета роботи полягає у обґрунтуванні необхідності гармонійного розвитку бек-офісу та франт-офісу ВНЗ, що забезпечує умови для створення його ефективного бренду.

У процесі дослідження використовувались принципи системності загального зв'язку та поєднання форми та сутності. Для досягнення мети були використані:

1. синергетичний підхід до вивчення інтеграції бек-офісу та франт-офісу;
2. управлінський підхід до процесу керування брендом ВНЗ в конкретних ринкових та споживчих умовах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні бренду ВНЗ крізь призму бек-офісу та франт-офісу та практичного застосування цих знань в процесі брендуювання вищих навчальних закладів для підвищення їх конкурентоспроможності та ефективності діяльності в ринкових умовах господарювання.

Висновки. Ефективність бренду ВНЗ забезпечується оптимальним співвідношенням форми та змісту – його бек-офісом та франт-офісом, що вимагає процес брендуювання здійснювати в цих напрямках.

Ключові слова: бренд вищого навчального закладу, бек-офіс, франт-офіс.

ЭФФЕКТИВНЫЙ БРЕНД: БЕК-ОФИС И ФРАНТ-ОФИС ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Студинская Г.Я.

Формирование современного рынка образовательных услуг сопровождается бурным развитием коммерческого бренда товаров, услуг, персон, событий, территорий - всего, что требует дифференциации от себе подобного и эффективной идентификации потребителями. Создание бренда ВУЗа - кратчайший путь к его идентификации.

Предметом исследования является бэк-офис и фронт-офис высшего учебного заведения, как интегрирующие элементы бренда учебного заведения.

Цель работы заключается в обосновании необходимости гармоничного развития бэк-офиса и фронт-офиса ВУЗов, обеспечивающего условия для эффективного функционирования бренда учебного учреждения.

В процессе исследования использовались принципы системности всеобщей связи, интеграции формы и содержания. Для достижения цели были использованы:

1. синергетический подход к изучению интеграции бэк-офиса и фронт-офиса;
2. управленческий подход к процессу управления брендом ВУЗа в конкретных рыночных и потребительских условиях.

Практическое значение полученных результатов заключается в теоретическом обосновании бренда ВУЗа сквозь призму бэк-офиса и фронт-офиса и практического применения этих знаний в процессе брендирования высших учебных заведений для повышения их конкурентоспособности и эффективности их деятельности в рыночных условиях хозяйствования.

Выводы. Эффективность бренда ВУЗа обеспечивается оптимальным соотношением формы и содержания - его бэк-офисом и фронт-офисом, что требует процесс брендирования осуществлять в этих направлениях.

Ключевые слова: бренд ВУЗа, бэк-офис, фронт-офис.

EFFECTIVE BRAND: BACK-OFFICE AND FRANT-OFFICE OF THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Studinska G.Y.

Formation of modern education market is accompanied by the rapid development of commercial brand of goods, services, personalities, events, territories - all that requiring differentiation from similar and effective identification of customers. Creating a brand institution of higher education - the shortest way to identify it.

The subject of the study is back-office and frant-office of the university, as integrating elements of the brand educational establishment.

Purpose is substantiating the need for harmonious development of back-office and frant-office of universities, providing conditions for the creation of viable brand.

During the research are used systematic principles of universal connection and combination of form and substance. For the purpose were used:

1. The synergetic approach to the study of the integration of back-office and frant-office;
2. The management approach to process management of brand Universities in specific market and consumer conditions.

The practical significance of the results is theoretical justification brand Universities through the prism of back-office and frant-office and practical application of this knowledge in the process of branding universities to improve their competitiveness and their performance in the market economy

Conclusions. The effectiveness of brand Universities provided the optimum ratio of form and content - its back-office and frant-office requiring branding process carried out in these areas.

Key words: brand University, back-office, frant-office.

Освіта знаходиться в сфері ринку, а тому повинна розглядатися як виробнича галузь, а вищі навчальні заклади (ВНЗ) є суб'єктами ринкових відносин, яким притаманна конкуренція. Саме конкуренція сприяє пошуку ефективного шляху розвитку, створенню сучасних освітніх продуктів сфері освіти. Особливо гострою конкуренція є в секторі вищої школи, де активно застосовуються маркетингові технології та інструменти, в т.ч. брендуювання навчального закладу, розробляється маркетингова стратегія і тактика окремих ВНЗ для їх просування на ринку освітніх послуг. В таких умовах тема дослідження є досить **актуальна**.

Бренд освітніх послуг та ВНЗ в Україні досліджують В.А.Студінський, Н.А.Спіріна та їх молоді колеги Ю.Ю.Бенедик, С.Б.Семенюк, О.В. Єрмошкіна. В.Балашов (Росія) фундаментально вивчав процес побудови бек-офісу та франт-офісу комерційних організацій. Разом з тим комплексному дослідженню бек-офісу та франт-офісу вищого навчального закладу приділяється недостатньо уваги.

Предметом дослідження є бек-офіс та франт-офіс вищого навчального закладу, як інтегруючі елементи бренду усього закладу.

Мета роботи полягає у обґрунтуванні необхідності гармонійного розвитку бек-офісу та франт-офісу ВНЗ, що забезпечує умови для створення його ефективного бренду. У процесі дослідження використовувались принципи системності загального зв'язку та поєднання форми та сутності. Для досягнення мети були використані:

1. синергетичний підхід до вивчення інтеграції бек-офісу та франт-офісу;
2. управлінський підхід до процесу керування брендом ВНЗ в конкретних ринкових та споживчих умовах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні бренду ВНЗ крізь призму бек-офісу та франт-офісу та практичного застосування цих знань в процесі брендування вищих навчальних закладів для підвищення їх конкурентоспроможності та ефективності їх діяльності в ринкових умовах господарювання

Бренд в сфері освіти є гарантією якості одержуваної освітньої послуги або наукового продукту, його репутації, іміджу, асоціацій, що виникають у свідомості (в підсвідомості) людей, коли вони бачать атрибути навчального закладу або чують його назву. Створення певного іміджу навчального закладу через образи професорсько-викладацького складу, конкретного вченого, знаних студентів, його інтелектуального продукту, місця розташування та просування цього іміджу на ринку освітніх послуг маркетинговими засобами є важливим але не єдиним напрямком створення бренду ВНЗ.

Помічаючи будь-яку особливу характеристику об'єкту або суб'єкту, ми по мимо волі потрапляємо під її вплив, вступаємо в комунікативний зв'язок з нею. Це зовнішній прояв кожного бренду, яку В.Балашов запропонував називати «франт-офіс бренду». Але шлях до серця споживачів вимагає організації перш за все внутрішньої культурної середовища – «бек-офіс бренду» [1, с.11-12]. Поєднання внутрішньої складової із зовнішньою формують цілісний образ бренду ВНЗ, це своєрідний інтерфейс між навчальним закладом та споживачем (зауважимо, що споживачем є потенційні студенти, їх батьки, спонсорські організації – ті, що роблять вибір на користь ВНЗ).

Внутрішній імідж компанії починається з поняття Employer brand – бренд роботодавця, який так і позиціонується на ринку праці. Кожен бренд будується для своєї цільової аудиторії, споживачами бренду бек-офіс є власні співробітники ВНЗ (професорсько-викладацький та технічний персонал). Бренд бек-офіс грає безсумнівну користь під час залучення кваліфікованих викладачів. Відомо, що сильний бренд продукту має сильний вплив на імідж роботодавця: «будь-яке неправильне рішення в галузі управління персоналом відразу стає відомо всім. Якщо ж продукт має погану репутацію, створити позитивний імідж компанії на ринку праці неможливо» [5].

На жаль, негативний імідж українського роботодавця сильно розвинутий на національному ринку праці, в тому числі на ринку працівників освіти. Порушення обіцянок стосовно оплати праці, зміна мотиваційних схем, умов праці, навантаження зустрічається в багатьох ВНЗ. Якщо економічні порушення пояснюються загальною кризою в країні, що ускладнена війною з Росією, то організаційні порушення (тиск на викладачів відносно окремих студентів, структурні диспропорції навантаження тощо) можна пояснити тільки відсутністю корпоративної культури навчального закладу, його слабого бек-офісу.

Бренд існує там, де виникає контакт між ВНЗ та її власним персоналом, який є залученим у процес підготовки проведення навчання, розробки та виготовлення освітнього продукту (програм, підручників тощо), забезпечує технічне обслуговування закладу. Перша людина, якій ВНЗ «продас» свій продукт, – це її власний працівник. Від його віри та переконання в те, що він робить залежить якість кінцевого продукту, встановлюваних комунікацій та кінцевий фінансовий результат, що дозволяє констатувати бренд – «сприйняття ринком якості внутрішніх фірмових виробничих управлінських процесів і стандартів, унікальною доданою вартістю» [1, с.69-70].

Бренд роботодавця допомагає залучити й утримувати кваліфікований професорсько-викладацький колектив в учбовому закладі, таким чином поєднує в собі області маркетингу та управління людськими ресурсами. Наявність у ВНЗ висококваліфікованих і мотивованих співробітників безпосередньо впливає на його успіх. Враховуючи мінливі реалії на ринку праці, кожен учбовий заклад намагається поставити себе в унікальне положення на кар'єрних сходах. Існує певний попит на кваліфікованих викладачів, який постійно загострюється на ринку праці і навпаки, спостерігається спад пропозиції через триваючі демографічні зміни, через спад числа молодих науковців, скорочення державного фінансування розвитку науки. У таких умовах створення бренду роботодавця стає основним інструментом для залучення кваліфікованих претендентів.

Термін «Бренд роботодавця» був сформульований Симоном Берроу в жовтні 1990 року, який започаткував теорію бренду роботодавця. Суть даного терміну полягає в тому, що зовнішній образ компанії асоціюється не тільки з її маркетинговим брендом, але і з діями роботодавця, його цінностями і поведінкою в цілому. Згідно теорії С.Берроу бренд роботодавця виступає, як сполучна ланка між усіма підрозділами, забезпечуючи лояльність, захист і задоволеність співробітників [4, с.230].

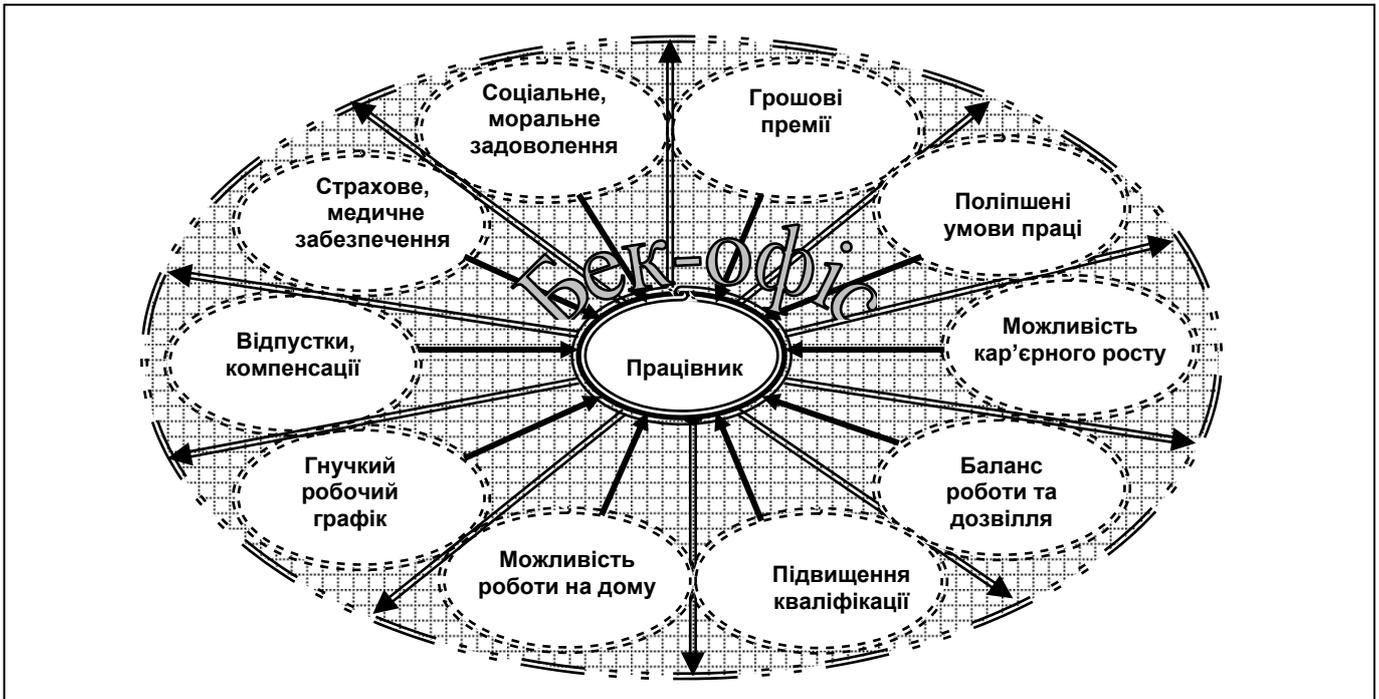
Бренд бек-офісу будується за знайомим сценарієм процесу брендування: аналізується внутрішнє середовище та його відповідність меті та задачам ВНЗ, розробляються кодекси корпоративної практики та політики, де фіксуються напрямок розвитку самого навчального закладу, його структура, регламентуються взаємовідносини між всіма підрозділами та з потенційними, фактичними споживачами, передбачаються заходи щодо запобігання конфліктів, обов'язки по захисту природного навколишнього середовища, розробляється мотиваційна система персоналу, яка формує лояльність персоналу до ВНЗ. Мотивація персоналу є ефективним інструментом створення бренду роботодавця, елементи якого зображені на рис. 1.

Організаційна або корпоративна культура ВНЗ – це дзеркало його образу в очах співробітників і здобувачів, яка відіграє важливу роль в створенні бренду роботодавця, та впливає його на місію і бачення, цінності, загальні норми внутрішнього розпорядку, корпоративні комунікативні мережі та ієрархію, що дозволяє йому стати потужним засобом для формування як внутрішнього, так і зовнішнього бренду.

Бек-офіс єднає роботодавця та працівника, його формування повинно демонструвати успішний розвиток співробітників з метою залучення кращих. Прикладом глибокого аналізу існуючих процесів найму на роботу, які були спрямовані на прийом випускників, була компанія Ford Motors, яка запропонувала концепцію під назвою «Природна пристрась» та привернула увагу до компанії близько 13 000 талановитих випускників [7]. Нетрадиційні підходи в управлінні компанією, які використовувались Г.Фордом сьогодні вважаються класичними завдяки їх простоті, універсальності та ефективності.

Позитивна репутація співробітника у поєднанні з брендом роботодавця створює унікальний імідж ВНЗ, який сприяє його зміцненню та ефективному просуванню на ринку, існує пряма кореляція між брендом роботодавця комерційним та академічним успіхом, саме тому створення внутрішнього бренду (бек-офісу) учбового закладу має стратегічне значення.

Процес створення бек-офісу ВНЗ передбачає залучення практично всіх співробітників закладу від технічного персоналу, професорсько-викладацького складу до керівника (ректора, директора) протягом всього процесу від аналізу до просування його в зовнішньому середовищі. Створення бренду бек-офісу ВНЗ в Україні, на жаль, не має поширеної практики. Існують природні бренди ВНЗ, такі як Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка, Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана, Острозька національна академія, Києво-Могилянська академія, Київський національний університет культури і мистецтв та багато інших але активного розвитку та просуванню їх внутрішнього бренду, його бек-офісу) також не помітно. Таким чином, формування бек-офісу повинно стати концепцією розвитку ВНЗ адже система повідомлень та обіцянок навчального закладу, їх виконання сприяє підвищенню іміджу ВНЗ на ринку, що сприяє залученню кращих співробітників та випередженню конкурентів в розвитку.

Рисунок 1. Сприяння мотиваційної системи працівників створенню бренду роботодавця
 Джерело: складено автором

Кожна з аудиторій зовнішнього середовища сприймає бренд крізь призму комунікацій, культури та бізнес-процесів, що зображено на рис.2. Ця призма має бути цілісною і однаковою для сприйняття аудиторією, як внутрішньою, так і зовнішньою. Налагоджені бізнес процеси, задекларована та діюча корпоративна політика та культура ВНЗ, комунікації з власним персоналом та зовнішнім середовищем позначають та підтримують ядро бренду, що дозволяє цілеспрямовано, послідовно керувати сприйняттям аудиторій, як внутрішньої, так і зовнішньої.

Створення кінцевого образу ВНЗ передбачає роботу над формуванням елементів корпоративної культури та фірмового стилю, пошуку ефективної стратегії, власної індивідуальності та переваг у своїй діяльності, що в майбутньому перетворяться у стійкі цінності, які забезпечать довготривале стійке асоціативне сприйняття цільової аудиторії. Бренд ВНЗ надасть йому цілий перелік переваг: 1. Завдяки популярності бренду і лояльності аудиторії зменшаться витрати на маркетинг; 2. Отримання додаткових преференцій (бренд сприймається як показник високої якості, що привертає увагу потенційних споживачів та залучає додаткову чисельність студентів); 3. Висока довіра споживачів дозволить спростити реалізацію стратегії розширення (спеціальності, нові факультети, філії ВНЗ); 4. Певний захист в умовах ринкової конкуренції; 5. Зміцнення корпоративного іміджу, спрощення просування на ринок нових ідей.

Рисунок 2. Схема взаємодії бек-офісу та фронт-офісу
 Джерело: складено за [3].

Візуальна концепція бренду ВНЗ передбачає наявність трьох елементів: слоган, фон, символічний знак або фігура, до кожного з яких є певні вимоги та рекомендації. Як і для брендування традиційного товару, слоган освітнього бренду повинен бути коротким, ритмічним, милозвучним; він повинен чітко та однозначно сприйматися, не допускати двоякого тлумачення; ідеальна знахідка слогану – образність та асоціативність, які з часом, впливаючи на свідомість споживачів, будуть викликати стійкі асоціативні сприйняття бренду ВНЗ. Наприклад, слоган Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя звучить переконливо: «Ми навчили Гоголя – навчимо і Вас!».

Використання корпоративних кольорів теж відіграє певну роль у створенні образу ВНЗ. Фон (ковер-бренд) є кольоровою основою, на якій буде розмішуватись слоган та інші елементи, кольорова гама несе символічне навантаження розуміння бренду та сприяє ефективності асоціативного сприйняття. Символічні розпізнавальні знаки як зовнішні символи (візуал-бренд) завершують візуальний образ бренду, посилюючи його сприйняття. Кожний елемент на першому етапі просування бренду доповнює один одного та використовуються спільно, в подальшому розгортанні, розвитку бренду ВНЗ кожний елемент візуальної концепції може використовуватися окремо, спираючись на існуючі асоціативні сприйняття споживачів.

Наявність візуальної концепції бренду (франт-офісу) обов'язкова, вона підтримує популярність ВНЗ, нагадує про сутність бренду, яку можна розглянути як взаємодію та взаємне доповнення наступних ієрархічних рівнів:

1. Атрибути, що описують освітній бренд як фізичний об'єкт: зовнішній вигляд, розмір, основні компоненти;
2. Переваги, тобто унікальні властивості бренду ВНЗ, направлені на задоволення специфічних потреб споживачів;
3. Цінності, тобто характеристика ставлення споживачів до бренду ВНЗ;
4. Індивідуальність, яка дозволяє представити бренд у вигляді людських характеристик та забезпечує емоційний зв'язок зі споживачами та сприяє високому рівню популярності;
5. Основна ідея бренду (слоган).

Просування бренду ВНЗ передбачає використання традиційних маркетингових інструментів, комплекс яких направлений на створення його сприятливого іміджу з метою формування конкурентоспроможності ВНЗ. Система маркетингового інструментарію в даному контексті розглядається, як освітній маркетинг. Сфера застосування освітнього маркетингу надзвичайно широка. В цілому її можна визначити як освітній ринок на якому існують виробництво, попит та пропонування продукту особливого типу - освітніх програм, курсів, підручників тощо. Існує певна відмінність маркетингових інструментів економічного та освітнього середовища, але в цілому канали просування інтегрованих інструментів надають додатковий ефект впливу на сприйняття споживачів освітньої послуги. «Інтегровані маркетингові комунікації - це мульти інструментальна система інформаційно-комунікативного впливу на цільову аудиторію, розрахована на синергетичний ефект від одночасного застосування реклами, PR, стимулювання продажів, програм клієнтської лояльності» [2, с.24]. Єдине інтегроване послання в у рамках інтегрованих маркетингових комунікацій дозволить більш ефективно досягати поставлених цілей через донесення точної та ясної інформації до цільової аудиторії.

Рекламні канали використовуються однакові – телебачення, радіо, зовнішні носії, ЗМІ та всі інші. Серед прийомів освітнього маркетингу традиційні PR акції, публічні виступи (як демонстрація «товару»), Інтернет технології, використання яких в сьогодні дуже актуальні та ефективні. Оптимальне співвідношення інтегрованих маркетингових інструментів надають додатковий ефект впливу на сприйняття споживачів освітньої послуги. «Інтегровані маркетингові комунікації - це мульти інструментальна система інформаційно-комунікативного впливу на цільову аудиторію, розрахована на синергетичний ефект від одночасного застосування реклами, PR, стимулювання продажів, програм клієнтської лояльності» [2, с.24]. Єдине інтегроване послання в у рамках інтегрованих маркетингових комунікацій дозволить більш ефективно досягати поставлених цілей через донесення точної та ясної інформації до цільової аудиторії.

Використовуючи системний підхід у виборі каналів просування бренду освітньої послуги або бренду ВНЗ, як ресурсу у конкуренції за споживача, саме бренд дозволить зміцнити авторитет та довіру до самого ВНЗ. В аспекті просування освітнього бренду рекламними засобами, бренд виступає як агент впливу на споживачів. Він є носієм спектру психологічних, культурних, ідеологічних характеристик, що дозволяють розглядати капітал освітнього бренду як джерело інновацій у сфері управління освітою.

Розробка системи інтегрованих маркетингових комунікацій це один з кінцевих етапів створення бренду, який включає:

1. Медіапланування, що забезпечує контакт цільової аудиторії з рекламним повідомленням, що відбувається через закупівлю рекламних місць у медіа і розміщення там реклами;
2. Виготовлення рекламної продукції;
3. Розміщення рекламної продукції в каналах комунікації;
4. Комплексні програми лояльності.

Необхідно зазначити, що лояльність споживача до комерційного та освітнього бренду мають певні відмінності, що пов'язано з тривалістю повторного звертання до бренду. Так, мінімальний термін звертання споживача до комерційного бренду може бути від одного дня до декілька місяців (або років), що залежить від частоти покупки та терміном вживання продукту, а термін повторного звертання до освітнього бренду фактично пов'язаний із періодичністю вступної кампанії у ВНЗ. Принцип формування лояльності до обох брендів абсолютно однаковий: враження від контакту з брендом викликає довіру до бренду, яка повинна бути підтримана протягом всього часу існування бренду, що стимулює клієнта до повторної купівлі, а потенційного споживача освітньої послуги – до вибору того чи іншого ВНЗ та рекомендації його знайомим («сарафанне радіо» - самий ефективний спосіб розповсюдження інформації). Лояльність до освітнього бренду підтримується завдяки підтримки цілісної концепції бренду ВНЗ.

Бренд - нематеріальний актив ВНЗ. Створення та просування бренду ВНЗ – інновація, яка допомагає створити і зберегти преміальну націнку бренду за рахунок використання інтегрованих маркетингових комунікацій, що збільшує ефективність його просування. Згідно досліджень компанії Interbrand бренди Harvard University та Stanford University оцінюються дорожче ніж Pepsi та Sony відповідно [8]. А російські дослідники вирахували вартість бренду МДУ – 240 млн долл. США [6]. Отже бренд освітніх організацій теж набуває великого значення для подальшого розвитку країни через капіталізацію нематеріальних активів. Джеймс Грегорі справедливо стверджує, що «для максимальної капіталізації бренду компанії він повинен йти рука об руку з її репутацією [3].

На сьогодні у світі існує біля двох десятків підходів до оцінювання вартості комерційного бренду, однак в основі різноманітних методик знаходиться низка схожих показників: історія бренду; стабільність положення на ринку; доля обхвату національних ринків; витрати на рекламну підтримку; юридичних захист тощо. Виходячи з цього, створення потужного освітнього бренду полягає не у простому механічному поєднанні низки технологій, а у системному просуванні на ринку освітніх послуг та систематичному впливу на потенційних споживачів.

Висновки. Таким чином, бренд ВНЗ розглядається як зв'язок між ним та споживачами. В контексті ринкової економіки бренд ВНЗ є суб'єктом освітнього ринку, де пропонує свій «товар», у вигляді освітніх послуг та освітнього продукту, просуває цей товар через встановлення комунікацій зі споживачами за допомогою оптимальної системи інтегрованих маркетингових інструментів.

Створення, розвиток та просування бренду ВНЗ передбачає прикладання зусиль в двох напрямках – формування внутрішнього бренду, бренду роботодавця або його бек-офісу та розробку зовнішнього бренду, його франт-офісу. Сильний, потужний довготривалий бренд ВНЗ може бути створений тільки при умові інтеграції його бек- та франт-офісів. І тільки такі бренд зможе забезпечити ВНЗ як високо кваліфікованим персоналом, так і необхідною кількістю споживачів, тобто студентів.

Список використаних джерел

1. Балашов В. *Франт-офіс и бэк-офіс бренда*. – Спб. : Питер. – 2004. – 230 с.
2. Барезев К.В. *Интегрированные маркетинговые коммуникации: сущность, функции, компоненты* // *Социология и право* – 2011. – № 4 (10). – С. 23-29
3. Грегорі Д. *Репутационный капитал*. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.iteam.ru/publications/marketing/section_62/article_3507/
4. Караваева А.А. *Модель построения бренда работодателя* // *Молодой ученый* – 2012. – №5. – С. 229-232 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moluch.ru/archive/40/4717>
5. *Роль специальных мероприятий в формировании бренда* // Режим доступу : <http://www.adme.ru/business/event-marketing-rol-specialnyh-meropriyatij-v-formirovanii-brenda-73033/>
6. Шумаев Н.В. *Оценка стоимости брэнда МГУ*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : maga.econ.msu.ru/.../work_12_Shumaev_bran..
7. Holker N. *The role of employer branding in recruitment* // Режим доступу: www.employerbrand.com

8. *Ranking 2011 of the Top 100 Brands // Interbrand.* – [Електронний ресурс]: Режим доступу : // <http://www.interbrand.com/ru/best-global-brands/best-global-brands-2008/bestglobal-brands-2011.aspx>.

References

1. Balashov V. *Frant-ofis i bek-ofis Brenda [Frant-office and back-office of the brand]*. Spb. : Piter. 2004. 230 p.
2. Barezhev K.V. *Integrirovannyye marketingovyye kommunikatsii: sushchnost', funktsii, komponenty [Marketing Communications: the nature, functions, components]* // *Sotsiologiya i pravo*. 2011. №4 (10). P. 23-29.
3. Gregori D. *Reputatsionnyy kapital [Reputation Capital]* : http://www.iteam.ru/publications/marketing/section_62/article_3507/
4. Karavayeva A.A. *Model' postroyeniya brenda rabotodatelya [employer brand building model]* // *Molodoy uchenyy*. 2012. №5. S. 229-232 : <http://www.moluch.ru/archive/40/4717>
5. *Rol' spetsial'nykh meropriyatiy v formirovaniy brenda [The role of special events in the formation of brand]*. : <http://www.adme.ru/business/event-marketing-rol-specialnykh-meropriyatij-v-formirovaniy-brenda-73033/>
6. Shumayev N.V. *Otsenka stoimosti brenda MGU [Brand value MSU]*. : maga.econ.msu.ru/.../work_12_Shumaev_bran..
7. Holker N. *The role of employer branding in recruitment* : www.employerbrand.com
8. *Ranking 2011 of the Top 100 Brands // Interbrand* : <http://www.interbrand.com/ru/best-global-brands/best-global-brands-2008/bestglobal-brands-2011.aspx>.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Студінська Галина Яківна – кандидат економічних наук, докторант
 Науково-дослідного економічного інституту
 Міністерства економічного розвитку та туризму України
 пр. Дружби народів, 28, Київ, Україна
 e-mail: Studinska.galina@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Студинская Галина Яковлевна - кандидат экономических наук, докторант
 Научно-исследовательского экономического института
 Министерства экономического развития и туризма Украины
 пр. Дружбы народов, 28, Киев, Украина
 e-mail: Studinska.galina@gmail.com

ABOUT THE AUTHOR

Studinska Galina Y. - PhD, Doctoral
 Scientific and Economic Research Institute
 Ministry of Economic Development and Tourism of Ukraine
 Pr. Druzhby narodiv, 28, Kyiv, Ukraine
 e-mail: Studinska.galina@gmail.com

УДК 332.1

РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ БРЕНДІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РФ

Угрюмова О.А.

Ключові слова: брендинг, життєвий цикл, візуальний образ бренду, позитивний імідж території, портфель брендів.

РАЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ БРЕНДОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РФ

Угрюмова А.А.

Предмет, цель работы: В качестве предмета исследования в работе были определены территориальные бренды. Существующие классификационные подходы территориальных брендов постоянно дополняются и видоизменяются, так как реальный опыт территориального брендинга обогащает науку, позволяет более широко оценить возможности усиления территориальных преимуществ.

Основной целью представленной статьи было изучение и обобщение развития территориальных брендов России, что предопределило основные задачи исследования.

Раскрыта специфическая особенность территориального брендинга России, заключающаяся в сложности индивидуализации подавляющего числа регионов, часто не обладающих сколько-нибудь значимыми качествами для внешнего потребителя. Выделена значимость территориальных брендов для повышения конкурентоспособности региональных образований.

Метод, методология проведения работы: В настоящей работе были использованы методы логического и сравнительного анализа, метод обобщений. В частности, для обобщения развития классификации территориальных брендов был реализован системный анализ факторов, применены методологии целевого управления и маркетинговые методы, обеспечивающие эффективность управления портфелем брендов территории.

Результаты работы: В качестве результатов исследования в работе представлена классификация территориальных брендов, приведена и обоснована нетрадиционная оценка влияния брендов на имидж территории, выделены основные этапы территориального брендинга и сформулированы основополагающие принципы формирования территориального портфеля брендов.

Область применения результатов: могут быть использованы в практической деятельности государственных органов управления субъектов РФ, а также в других стран, заинтересованных в продвижении собственных регионов и в повышении их узнаваемости в целях улучшения имиджа и повышения конкурентоспособности.

Выводы: Изучение и обогащение опыта территориального бренд-менеджмента непосредственно влияет на восприятие внешней и внутренней маркетинговой среды территории. Знание структуры территориальных брендов и основных закономерностей их формирования, позволяет наиболее эффективно управлять брендингом территории и формировать наиболее оптимальные портфели брендов.

Ключевые слова: брендинг, жизненный цикл, визуальный образ бренда, позитивный имидж территории, портфель брендов.

DEVELOPMENT OF REGIONAL BRANDING UNDER PRESENT-DAY CONDITIONS IN RUSSIA

Ugryumova A.A.

Object, purpose: Regional brands are chosen as the object of study in the research. Existing systematic approaches of regional brands are permanently supplemented and modified as the experience of regional branding enriches the study and allows estimating of reinforcement of territorial advantages wider.

The main purpose of the article is to study and to summarize the development of regional brands in Russia.

The peculiarity of Russian regional branding is disclosed which complexity is individualization of regions.

The importance of regional brands for enhancing the competitiveness of regional entities is highlighted.

Method, methodology of work: The logic analysis and the comparative analysis are used in the current study. In particular, the generalization of the classification of territorial brands is implemented systems analysis of the factors, used methodology oriented management and marketing techniques to efficiently manage the portfolio of brands territory.

Results: As the results of research work presents a classification of territorial brands which is shown and proved alternative assessment of the impact on the brand image of the territory, marked the main stages of regional branding and formulated the basic principles of territorial brand portfolio.

Range of application: The results can be used in the practice of public administration of subjects of the Russian Federation, as well as in other countries interested in promoting their own regions and to raise their recognizability in order to improve the image and competitiveness.

Conclusions: Learning and enriching experience of the territorial brand management has a direct impact on the perception of the external and internal marketing environment of the territory. Knowledge of the structure of the territorial brands and the basic regularities of their formation, allows the most efficient control of branding area and form the optimal portfolio of brands.

Key words: Branding, life-cycle, visual brand identity, positive territory image, brand portfolios.

Активная конкурентная борьба территорий за клиентов, сферу влияния, разноплановые ресурсы способствует возникновению неподдельного интереса к опыту различных стран и России в частности по созданию, укреплению и развитию территориальных брендов. Специфические условия региональной дивергенции национальной экономики делают этот опыт ценным не только для многочисленных российских регионов, но и для всех тех стран и территорий, которые активно интегрируются в мировое экономическое пространство.

Становление в научной экономической литературе направления территориального бренд-менеджмента датируется концом XX века. В этом смысле территориальный брендинг весьма новое направление в маркетинге, которое активно формируется в наше время. Среди наиболее известных авторов, посвятивших свои труды данному вопросу, в первую очередь нужно выделить Д. Хайдера, Ф. Котлера и И. Рейна с их книгой «Маркетинг территорий», изданной в 1993г.

В 2005 г. вышел в свет труд С. Анхольта «Бренд всем судья: как брендинг территорий и продуктов может помочь развитию мира», и в этом же году его вторая книга «Бренд «Америка»: прародитель всех брендов».

Среди отечественных авторов наиболее заметный вклад в теорию вопроса внесли А.П. Панкрухин с его книгой «Маркетинг территорий» и Д.В. Визгалов с книгой «Маркетинг города».

Недостаточное количество исследований, посвящённых изучению и обоснованию создания территориальных брендов и вопросам бренд-лидерства, требует более пристального внимания к работам, позволяющим расширить и углубить теорию и практику данного направления в науке.

Глобализационные и глокализационные процессы, протекающие в тесном взаимодействии и взаимосвязи, рожают совершенно новые реалии конкурентного взаимодействия.

Всё более явно на первый план выдвигаются конкурентные отношения не предприятий и даже не крупных транснациональных компаний, а отдельных территорий и соревнующихся стран.

Так, по словам американского социолога Р. Флорида: «Современная экономика развивается так, что её субъектами всё более становятся не компании, а территории. Не города гоняются за успешными компаниями, а компании борются за право работать в удобных городах» [5].

Современный брендинг региона во многом определяет сложившаяся и формируемая конкурентоспособность территории. Региональный бренд демонстрирует для внешних и внутренних потребителей конкурентные преимущества и прямо способствует повышению качества и уровня жизни регионального социума.

Таким образом, брендинг территорий – это стратегия повышения конкурентоспособности любых территорий, с целью удержания и расширения внешних рынков, привлечения инвесторов, туристов, новых жителей и квалифицированных мигрантов, расширение рынка сбыта региональной продукции.

В мировой экономике бренды создаются на много лет вперед и лишь в России - на 1-3 года. В такие сроки создать устойчивый бренд невозможно. Кроме того, с одной стороны разнообразие климатических, культурных составляющих отдельных регионов, огромная разница в их социально-экономическом потенциале и возможностях, с другой стороны отсутствие чётко выраженной идентификации в территориальном пространстве страны делают процессы формирования брендов в России уникальными и достаточно сложными.

Процесс создания и управления территориальными брендами, не смотря на более чем вековую историю своего развития до сих пор подвержен активным изменениям.

В научной и методической специализированной литературе достаточно редко встречаются обоснованные рекомендации по формированию, оценке и управлению территориальными брендами. В качестве примера таких источников можно привести следующие труды [2], [10]. Процесс строительства бренда часто более напоминает искусство и творчество, чем чётко работающий механизм, состоящий из отдельных элементов, понятных для управляющей стороны.

По мнению Д. Аакера под брендом понимается двухуровневая система, которая основана в равной степени на физических характеристиках продукта большой ассоциативной емкости. При этом, капитал бренда Д. Аакер ассоциирует с пятью основными его составляющими: лояльность к бренду, осведомлённостью о бренде, воспринимаемое качество бренда, ассоциации с брендом и другие принадлежащие бренду активы [3].

Основываясь на данном подходе, в представленном исследовании был расширен перечень факторов, определяющих формирование классификации современных территориальных брендов, рис. 1.

Жизненный цикл брендов начинается с появления на рынке определённой осведомлённости об их существовании. Этот этап соответствует стадии выведения бренда на рынок. Именно на этом этапе первичного знакомства с новым территориальным брендом, возникающие ассоциации должны быть приятными, легко считываемыми и запоминающимися.

Формирование территориального бренда начинается с таких составляющих, как: образ региона, символика, звучание (музыкальные ассоциации), вкус пищи и её специфика, товары и социально значимые личности, промышленная и социальная инфраструктура региона.

В условиях, когда большинство регионов мира затронуто антропогенной деятельностью человека особенно привлекательные ассоциативные связи возникают от слов: натуральный, дикий, органический, свежий и др.

Построение благожелательного образа региона является залогом удачного брендинга. Любые отличительные черты территории могут стать фундаментом для появления территориального бренда.

Существуют различные взгляды на важнейшие компоненты и принципы построения брендов территории.

Так, один из самых известных специалистов в области территориального брендинга С. Анхольт выделяет восемь принципов брендинга территорий: цель и потенциал; правдивость, достоверность; стремление к улучшению; охват общественными благами всех групп населения; творчество и инновации; комплексность и простота; взаимосвязанность; отсроченность результата во времени[4]. В трудах А.П. Панкрукхина перечень принципов был дополнен масштабируемостью усилий по их созданию, четкостью позиционирования и контролируемостью.

На наш взгляд механизм реализации брендингового портфеля региона должен быть обязательно дополнен и конкретизирован такими принципами, как:

- определение сегментов потребителей, на которых нацелены создаваемые бренды (целенаправленность);
- реализация двойственной направленности брендов: на внутреннюю и на внешнюю среду территории (двойственность);
- системное управление брендами территории, нацеленное на усиление их конкурентных преимуществ (системность);
- сопряженность структуры и качества портфеля брендов территории с территориальной стратегией и миссией (сопряженность);
- разработка механизмов продвижения и поддержания территориальных брендов (изменчивость);
- множественность самих формируемых брендов (множественность);
- комплексная оценка эффективности брендинга территории (комплексность).

Стадия роста территориального бренда часто сопровождается товарной, сервисной, событийной или иной дифференциацией данного бренда. Широко пропагандируемые культурно-исторические, спортивные и патриотические празднества региона логично переплетаются с товарными образами и взаимно обогащают и дополняют друг друга. Данная стадия часто сопровождается зонтичной растяжкой регионального бренда на товарную или ассортиментную группу. Особое значение на данном этапе имеют интенсивность и хронология событий региона, их значимость, как для современного этапа развития, так и в исторической ретроспективе.

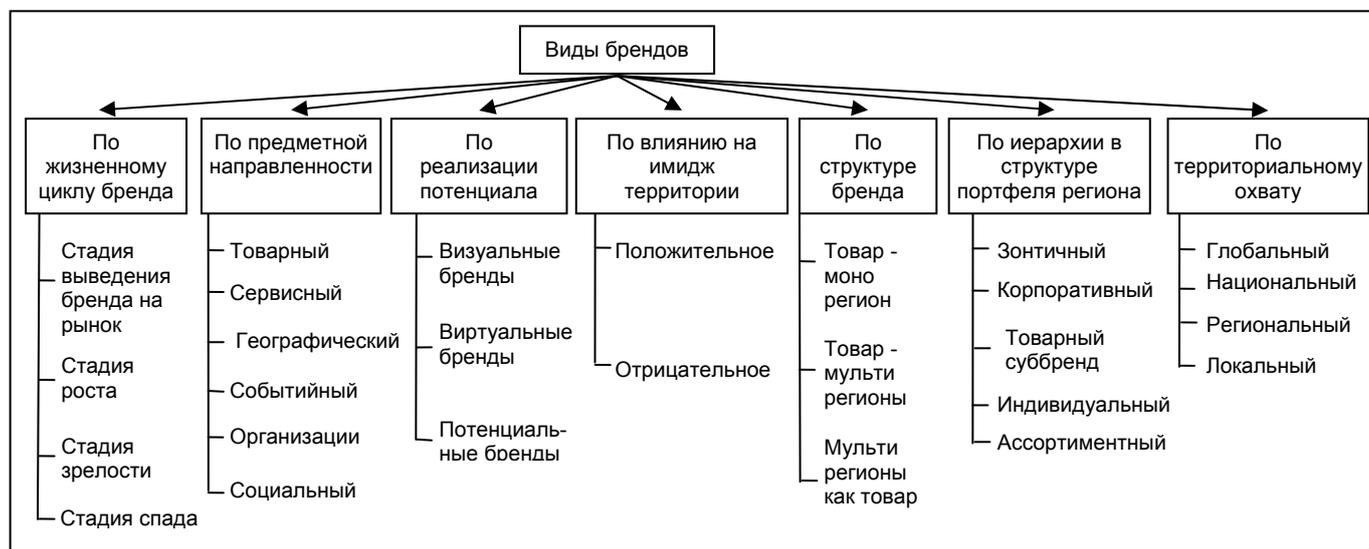

Рисунок 1. Классификация территориальных брендов

Предпочтение бренда одной территории по сравнению с конкурирующими брендами напрямую свидетельствует о возникновении *зрелости бренда* и сформированности у потребителей устойчивого выбора. Видимым результатом зрелого бренда является лояльность потребителей, подтверждаемая их устойчивым выбором и симпатиями.

Стадия спада (умирания) бренда обычно сопровождается тремя видами возможных событий:

- бренд не оправдывает ожиданий отдельных клиентов или в целом сегмента, для которого он был разработан;
- бренд меняется столь существенно (ребрендинг), что его визуализация (распознавание) вызывает затруднение у целевой аудитории;
- появляется более сильный и более влиятельный бренд, вытесняющий и подменяющий привычный ранее образ.

Среди классификации территориальных брендов по *предметной направленности* особое место занимают *социальные бренды*. Активная конкуренция корпораций по всему спектру предметных брендов не может быть аналогичной для брендинга территорий. Особое положение территориальных брендов и брендинга заключается в том, что их нецелесообразно рассматривать с сугубо экономической точки зрения. Высокое качество и потребительская привлекательность товара, услуги, корпорации или события не подменяют привлекательность или негативные качества территориальной среды.

Социальный капитал территории включает, прежде всего: развитый кадровый и научный потенциал, достаточное количество земель и производственных площадей с современными коммуникационными системами, привлекательную экологическую среду, разнообразную по количеству и качеству социальную инфраструктуру. Территории, обладающие максимальными преимуществами в социальной конкуренции, и выдвигающие самые сильные социальные бренды оказываются победителями в межрегиональной конкурентной борьбе.

Так, самым чистым городом мира в 2014 г. был назван канадский г. Калгари.

Он был выбран экспертами из 221 города по таким критериям, как: чистота воды и ее доступность, канализационные сети и их состояние, качество уборки мусора, степень загрязнения воздуха, наличие проблем с транспортом[9].

По итогам всероссийского конкурса на звание «Самое благоустроенное городское (сельское) поселение России» 2014 г. самый благоустроенный город России – Калуга [8], по итогам 2013г. – г. Краснодар был признан самым удобным городом России для проживания и др.

Реализация потенциала бренда является важнейшим направлением повышения эффективности маркетинговых ресурсов территории.

С нашей точки зрения под *реализацией потенциала портфеля брендов* территории следует понимать целенаправленный поиск и формирование образов, символов, ассоциаций, позволяющий воссоздать и зафиксировать внимание потребителей на социально значимых составляющих территории, в конечном счете, управлять впечатлениями потребителей от данной территории в целях повышения ценности как существующих, так и потенциальных (фантомных) брендов.

Данное определение согласуется с выводами Д. Грегори, изложенными по поводу репутационного капитала брендинга[7].

Визуальный образ бренда обеспечивает его узнаваемость, идентификацию, он способен выделить конкретный бренд на фоне конкурентов. По мнению психологов, зрение – наиболее важный из органов чувств человека. Именно зрение позволяет визуально различить и запомнить такие составляющие территориального бренда как: цвет, графика, шрифт. Очень важным для успешной визуализации территориального бренда становится отражение в символике «души» региона, его смысловой нагрузки, соответствующей восприятию как внутренних, так и внешних потребителей его ресурсов. Успех или поражение территориального бренда во многом зависит от визуальной идентичности созданного образа.

Виртуальные бренды территорий отражают нематериальные образы, которые связываются такими проявлениями жизнедеятельности регионов как: имидж администрации и воспринимаемое населением качество управления (доверие населения к руководству региона); выставки, конференции, интенсивность событийных мероприятий и их качество; отражение темы региона в музыкальных композициях; девизы и слоганы, предающие главное впечатление от представляемой территории. Виртуальные бренды во многом обеспечивают реализацию «эффекта узнавания» конкретной территории по её характерным признакам и особенностям социально-экономического развития.

Потенциальные бренды (фантомные бренды) это скорее условия для их создания, чем устоявшиеся символы в сознании социума. Изыскание, формирование и раскрутка таких брендов есть неиссякаемый ресурс конкретной территории, который во многом формирует её будущий потенциал.

Так, в Тверской области известен источник Иоанна Предтечи, где бьют ключи с «живой», а так же «мертвой» водой. Узнаваемость этих святых мест за пределами региона могла бы привлечь в субъект, как паломников, так и тех, кто интересуется необычными явлениями и тем самым сделать сам регион более интересным, как в территориальном пространстве страны, так и за её пределами.

Большинство авторов считают, что бренд формируется на основе обязательно ярко выраженного *позитивного имиджа* территории[1]. Однако, современное позиционирование территорий и построение региональных брендов уже имеет примеры их формирования на изначально негативном восприятии.

Так, виртуальное отражение г. Чернобыля всё более и более привлекает внимание как в киносериалах (серия «Секретных материалов», где фигурирует чернобыльский мутант), компьютерная игра «Сталкер», вышедший недавно на телеэкраны российский фильм «Запретная зона», создание музея о Чернобыле, организация экскурсионных туров в аномальную зону и др.

Повышенный интерес к данной территории побуждает задуматься о последствиях страшной катастрофы. Прежде всего, является предупреждением и уроком для человечества. Виртуальный отрицательный бренд Чернобыля является предупреждением о недопустимости подобных катастроф и в этом смысле он несёт положительную информационную нагрузку на заинтересованный социум.

Диверсификация регионального брендинга активно продвигается в направлении построения *структуры бренда*, сопряжённого с названием региона (территории).

В наибольшей степени получили распространение бренды товаров, использующие *один регион (моно регион)* в своём названии и тем самым продвигающие конкретно взятый регион в сознании его потребителей. Примером такого позиционирования может выступать Алтай, который представляет линейку пищевых добавок в виде бальзамов горного Алтая.

В данном случае используется широко распространенный способ популяризации бренда в виде *синдицированной (совместной) рекламы*, когда фирма в рекламе своей продукции использует названия и символику регионов, стимулирующих позитивное восприятие.

При этом в названии продукции фигурируют природные достопримечательности края. В частности такие бальзамы, как: «Лазурная Катунь» (название реки), «Урсул» (приток реки Катунь), «Чике-Таман» (Чике-Таманский перевал) и др. В данном случае идёт пример зонтичной растяжки бренда Алтая, как более известного потребителю с точки зрения экологически чистого региона на группу достопримечательностей менее устоявшихся в сознании респондентов.

Товар - мульти регионы – это современный брендинговый приём, позволяющий в линейке товаров (чаще всего одной ассортиментной группы) закрепить в сознании потребителя особые качества нескольких граничащих между собой регионов или обладающих сходными качественными характеристиками для потребителя. Наиболее интересным товарным брендом, использующим такую технологию территориального брендинга является серия товаров, реализуемых в «Organicshop», магазинах специализирующихся на торговле органической косметики. Так общий территориальный бренд данной косметической серии звучит как «Siberica» и ассоциируется с огромным пространством, лежащим к востоку от русла Волги. При этом товары этой косметической серии обыгрывают не только пространственный аспект этой территории, но и её качественные характеристики: «By natura Siberica», «Wild Siberica» и др. Одновременно среди товаров этой фирмы появляются образцы, позиционирующие и другой регион – Камчатку. Новая линия «КАМ-ЧАТ-КА» продвигается как связанная, с прежним косметическим направлением единым материнским брендом «Siberica», имеющим родственное товарное содержание, единый логотип и цветовую гамму. Однако, рекламное сопровождение косметических средств «КАМ-ЧАТ-КА» осуществляется с ориентацией на природные достопримечательности Дальнего Востока, имеющие характерные и отличительные черты данной территории: термальные источники, растения Охотского моря и др.

По иерархии в структуре портфеля региона бренды могут иметь самое различное воплощение. Это индивидуальные бренды, ассортиментные, товарные суббренды, корпоративные или зонтичные. Преобладание или незначительное присутствие какого либо конкретного вида бренда в региональном портфеле в настоящее время объясняется специфическими особенностями продвижения конкретной территории, доступностью и наличием информации, креативностью исполнителей, профессионализмом и навыками маркетинговых и корпоративных команд, формирующих имиджевые характеристики региона.

Основным вектором совершенствования портфеля брендов региона должна стать в ближайшее время обязательная оценка рентабельности товарной позиции, по аналогии с корпорацией (предприятием), позволяющая оценить необходимость в структуре портфеля региона данного бренда, определение его ценности для территории.

По территориальному охвату существующие бренды классифицируются достаточно широко: от глобальных, охватывающих мировую экономику, до локальных, значимых лишь на местном и чаще всего муниципальном уровне.

Наиболее значимыми брендами являются глобальные бренды, которые позволяют добиться существенных выгод от своего использования.

Удачным примером успешного использования национального бренда на глобальном уровне можно считать бренд «Российского балета». Признанный на международном уровне, этот бренд в полной мере отвечает таким характеристикам территориального

глобального бренда, как: олицетворение достижений России в мировых достижениях человечества, отражение национальной специфики страны, ориентация бренда на долгосрочную перспективу, социальная наполненность, позиционирование бренда на концепции бренд-лидерства, широкое информационное сопровождение и информационная свобода реализации образа бренда и др.

К сожалению, современная экономика России не имеет в настоящее время достаточного количества, узнаваемых на глобальном уровне брендов. Те немногие глобальные бренды, с которыми связывается отечественная экономика на мировой арене, более всего имеют отношение к сырьевой составляющей национального благосостояния. Звучные бренды: «Газпром», «ЛУКОЙЛ» и «Роснефть» отражают её сырьевые возможности и являются продолжением сырьевого имиджа нынешней России. Ведущие бренды страны далеки от высокотехнологического восприятия нашей экономики возможными зарубежными инвесторами. Минимизация или даже отсутствие в мировом лексиконе и перечне брендов товаров и технологий из России, ассоциируемых с самыми передовыми технологиями снижает её возможности инвестиционного потенциала и привлекательности.

В настоящее время страна проходит этап массового создания *национальных брендов*. «Сделано в России» становится часто побудительным мотивом для совершения покупки отечественными покупателями. Население часто предпочитает отечественные продовольственные товары импортным, и выбирает их как наиболее качественные и доступные. При этом активная конкуренция на продовольственном рынке страны часто вынуждает компании-импортёров выдавать импортные товары за российские.

На внутреннем рынке страны появляются национальные компании, успешно конкурирующие за потребительские предпочтения в текстильной и обувной промышленности.

Так, председатель Комитета Государственной Думы РФ по экономической политике и предпринимательству Е. Фёдоров в своём выступлении подчеркнул о необходимости создания в стране «фабрики брендов».

Среди самых дорогих национальных брендов в 2013 г. (за исключением тех, которые уже были названы ранее, как глобальные бренды) по версии московского офиса международного исследовательского агентства Interbrand [6] можно выделить: «МТС», «Билайн», «Мегафон», «Норильский никель», «Сбербанк», «ТНК», «Балтика» и др. Обращает на себя внимание резкий положительный рост за последнее время брендов крупнейших операторов сотовой связи РФ, который составил видимую конкуренцию, ранее ведущим брендам нефтяных и газовых компаний.

В целом формирование территориальных брендов России, усиление разнообразия в строительстве региональных портфелей брендов свидетельствует об интенсивности данных процессов и вызывает объективную необходимость изучения и осмысления накопленного опыта продвижения территорий.

Таким образом, становление и развитие территориальных брендов в национальной экономике России неразрывно связано с изменениями в конкурентной среде, а также с изменениями в конъюнктуре, как на товарном рынке, так и на рынке межрегиональной конкуренции.

Многие составляющие брендинга территории существовали, и существует вокруг нас длительное время, но не оцениваются как проявление идентичности местности, её колорита и непохожести. Раскрытие возможностей территории через её символы и характерные черты составляет важнейшее содержание бренд-менеджмента.

Активное соревнование регионов за своё «лицо» рождает новые формы и методы формирования брендов. При этом, существуют и усиленное развитие получают как условия формирования, так и принципы построения территориальных брендов. Бренд-менеджмент, как наука проходит свою важную стадию становления, во многом опираясь на конкретный опыт, как отдельных стран, так и регионов.

Список использованных источников

1. Важенина И.С. О сущности бренда территории // *Экономика региона*. 2011. №3. С.18-22.
2. Важенина И.С. Имидж и бренд региона: сущность и особенности формирования. // *Экономика региона*. 2008. № 1. С. 49-58.
3. Аакер Д. Создание сильных брендов / Пер. с англ. — М.: Издательский Дом Гребенникова, 2003. 340 с.
4. Анхольт С., Хильдрет Д. Бренд Америка / Пер. с англ. — М.: Добрая книга, 2010. 232 с.
5. Флорида Р. Креативный класс. М.: Классика-XXI век. 2005. С.43-45.
6. Brand Report. Энциклопедия брендов. <http://www.brandreport.ru/ratings/?rtid=43>
7. Грегори Д. Брендинг и репутационный капитал. <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2008/1824>
8. Калугу признали самым благоустроенным городом России. <http://lenta.ru/news/2013/12/25/kaluga/>
9. Самый чистый город. <http://samoe1.ru/samyj-chistyj-gorod-v-mire.html>
10. Угрюмова А.А. Региональная экономика и управление. Учебно-методическое пособие. / ГОУ ВПО МО «Коломенский государственный педагогический институт». Коломна. 2009. 166 с.

References

1. Vazhenina I.S. O sushnosti brenda territorii // *Ekonomika regiona*. 2011. No 3. S.18-22.
2. Vazhenina I.S. Imidzh i brend regiona: suschnost i osobennosti formirovaniya. // *Ekonomika regiona*. 2008. No 1. S. 49-58.
3. Aaker D. Sozdanie silnykh brendov / Per. s angl. M.: Izdatelskiy Dom Grebennikova, 2003. 340 s.
4. Anholt S., Hildret D. Brend Amerika / Per. s angl. M. : Dobraya kniga, 2010. 232 s.
5. Florida R. Kreativnyy klass. M.: Klassika-XXI vek. 2005. S.43-45.
6. Brand Report. Entsiklopediya brendov. <http://www.brandreport.ru/ratings/?rtid=43>
7. Gregori D. Brending i reputatsionnyy kapital. <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2008/1824>
8. Kalugu priznali samym blagoustroennym gorodom Rossii. <http://lenta.ru/news/2013/12/25/kaluga/>
9. Samyy chistyiy gorod. <http://samoe1.ru/samyj-chistyj-gorod-v-mire.html>
10. Ugryumova A.A. Regionalnaya ekonomika i upravlenie. Uchebno-metodicheskoe po-sobie. / GOU VPO MO «Kolomenskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy institut». Kolomna. 2009. 166 s.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Угрюмова Александра Анатольевна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики и менеджмента ГАОУ ВПО «Московский государственный областной социально-гуманитарный институт».

140410, РФ, Московская обл., г. Коломна, ул. Зелёная, д.30

Email: feminaa@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR:

Ugryumova Alexandra Anatolevna, Doctor of Economics, full professor, professor in the chair of economics and management at the Moscow regional socially-humanitarian institute

140410, Zelenaya street 30, Kolomna, Moscow Region, the Russian Federation

Email: feminaa@mail.ru

УДК 657.6:004(477)

ШЛЯХИ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ АВТОМАТИЗОВАНОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ

Беззубець Л.Л.

Предметом статті: є аспекти вивчення проблеми автоматизації аудиту в Україні; та застосування інформаційних технологій і комп'ютерної техніки в процесі здійснення аудиторської діяльності. Дослідження проблемних аспектів у запровадженні комп'ютерних технологій в аудиті, а також з'ясування необхідності та перспектив розвитку комп'ютеризації при здійсненні аудиту. Огляд досягнень і розвитку сучасних інформаційних технологій та ринку засобів автоматизації в сфері аудиту.

Методи дослідження: огляд ринку засобів автоматизації аудиторської діяльності в Україні, зроблено аналіз наявних програмних продуктів у галузі комп'ютеризації аудиторської діяльності.

Результати дослідження: в статті були відокремлені основні причини, які стримують розвиток комп'ютеризації аудиторської діяльності в Україні та рекомендовані шляхи та напрями їх подолання.

Галузь застосування результатів дослідження: полягає в тому, що подані в роботі теоретичні положення, висновки і методичні рекомендації доведені до рівня практичних методик і пропозицій, які можуть бути використані для забезпечення удосконалення механізму впровадження автоматизації аудиту.

Висновки: В даній статті було проведено огляд ринку засобів автоматизації аудиторської діяльності в Україні, зроблено аналіз наявних програмних продуктів у галузі комп'ютеризації аудиторської діяльності, що дозволило виокремити основні причини, які стримують розвиток комп'ютеризації аудиторської діяльності в Україні. Зокрема слід зауважити, що сучасний рівень автоматизації аудиторської діяльності є таким, що не відповідає світовим тенденціям і залишає Україну і український ринок аудиторських послуг на поталу компаніям великої четвірки, а в недалекому майбутньому можливо і більш вертким російським аудиторським компаніям. Існуючий стан зумовлений цілим комплексом факторів, кожен з яких хоч і не має вирішального значення, проте в сукупності вони формують несприятливу атмосферу для поглиблення рівня автоматизації аудиторської діяльності вітчизняних компаній, негативно впливають на стан вітчизняного аудиту і стримують його подальший розвиток. Ураховуючи необхідність у комплексній або хоча б частковій комп'ютеризації аудиторської діяльності, відсутність достатньої кількості належних розробок у цій галузі, а також вимоги міжнародних стандартів аудиту до цього процесу, рекомендуємо:

- оздоровлення ринку аудиторських послуг шляхом створення добросовісного конкурентного середовища та витіснення компаній, що займаються недобросовісною конкуренцією;
- підвищення доходності вітчизняних аудиторських фірм, наприклад, шляхом впровадження АПУ правил і рекомендацій
- розробку системи комплексної автоматизації аудиторської діяльності, яка б враховувала переваги та недоліки наявних моделей автоматизації аудиторської діяльності.

Розробка та впровадження засобів автоматизації аудиторської діяльності дозволять підвищити якість і знизити трудомісткість проведення аудиту, ефективно організувати процес планування аудиту, здійснювати оперативний контроль за якістю аудиту.

Ключові слова: комп'ютерний аудит, комп'ютеризація аудиторської діяльності, автоматизовані інформаційні системи, комп'ютерне програмне забезпечення, аудиторське програмне забезпечення.

ПУТИ И УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОГО АУДИТА В УКРАИНЕ

Беззубець Л.Л.

Предметом статьи: есть аспекты изучения проблемы автоматизации аудита в Украине; и применения информационных технологий и компьютерной техники в процессе осуществления аудиторской деятельности. Исследование проблемных аспектов в введении компьютерных технологий в аудите, а также выяснения необходимости и перспектив развития компьютеризации при осуществлении аудита. Обзор достижений и развития современных информационных технологий и рынка средств автоматизации в сфере аудита.

Методы исследования: обзор рынка средств автоматизации аудиторской деятельности в Украине, сделан анализ имеющихся программных продуктов в области компьютеризации аудиторской деятельности.

Результаты исследования: в статье были отделены основные причины, которые сдерживают развитие компьютеризации аудиторской деятельности в Украине и рекомендованные пути и направления их преодоления.

Область применения результатов исследования: заключается в том, что представленные в работе теоретические положения, выводы и методические рекомендации доведены до уровня практических методик и предложений, которые могут быть использованы для обеспечения совершенствования механизма внедрения автоматизации аудита.

Выводы: В данной статье был проведен обзор рынка средств автоматизации аудиторской деятельности в Украине, сделан анализ имеющихся программных продуктов в области компьютеризации аудиторской деятельности, что позволило выделить основные причины, которые сдерживают развитие компьютеризации аудиторской деятельности в Украине.

В частности следует отметить, что современный уровень автоматизации аудиторской деятельности не соответствует мировым тенденциям и оставляет Украину и украинский рынок аудиторских услуг жертвой компаний большой четверки, а в недалеком будущем возможно и более юрких российских аудиторских компаний. Существующее положение обусловлено целым комплексом факторов, каждый из которых хоть и не имеет решающего значения, однако в совокупности они формируют неблагоприятную атмосферу для углубления уровня автоматизации аудиторской деятельности отечественных компаний, негативно влияют на состояние отечественного аудита и сдерживают его развитие. Учитывая необходимость в комплексной или хотя бы частичной компьютеризации аудиторской деятельности, отсутствие достаточного количества надлежащих разработок в этой области, а также требования международных стандартов аудита к этому процессу, рекомендуем:

- оздоровления рынка аудиторских услуг путем создания добросовестного конкурентной среды и вытеснение компаний, занимающихся недобросовестной конкуренцией;
- повышение доходности отечественных аудиторских фирм, например, путем внедрения АПУ правил и рекомендаций
- разработку системы комплексной автоматизации аудиторской деятельности, которая бы учитывала преимущества и недостатки существующих моделей автоматизации аудиторской деятельности.

Разработка и внедрение средств автоматизации аудиторской деятельности позволят повысить качество и снизить трудоемкость проведения аудита, эффективно организовать процесс планирования аудита, осуществлять оперативный контроль за качеством аудита.

Ключевые слова: компьютерный аудит, компьютеризация аудиторской деятельности, автоматизированные информационные системы, компьютерное программное обеспечение, аудиторское программное обеспечение.

WAYS AND CONDITIONS OF AUTOMATED AUDIT IN UKRAINE

Bezzubets L.L.

The subject of the article: is studying the problem of automating aspects of audit in Ukraine; and the use of information technology and computer technology in the process of auditing. Research problematic aspects in the implementation of computer technology in auditing and clarify the need and prospects of computerization in the implementation of the audit. Review progress and development of modern information technology and the market of automation in the scope of audit.

Methods. Surveying the automation facilities audit activity in Ukraine, the analysis of available software products in the field of computerization of audit

Results: the article were separated main reasons that hinder the development of computerization of audit activity in Ukraine and recommended ways and directions to overcome them.

Range of application of research results. is filed in the theoretical principles, conclusions and guidelines to the level of practical techniques and suggestions that can be used to improve the mechanism for implementing automation audit.

Conclusions: In this article was a review of the market of automation of auditing practices in Ukraine, the analysis of available software products in the scope of computerization of audit activity, allowing to distinguish the main reasons that hinder the development of computerization of audit activity in Ukraine.

In particular it should be noted that the current level of automation of audit activity is one that does not correspond to global trends and leave Ukraine and Ukrainian market of audit services at the mercy of the big four companies, and in the near future, possibly more slippery Russian consultancy. The current state is caused by a complex of factors, each of which, while not critical, but together they form an unfavorable environment for deepening the level of automation audit of domestic companies adversely affect the conditions of the local audit and hinder its further development. Given the need for complex or at least partial computerization of auditing, due to lack of development in this area, and the requirements of International Standards on Auditing in the process, we recommend:

- recovery audit services market by creating a bona fide competitive environment and the displacement of companies engaged in unfair competition
- increase profitability of domestic accounting firms, for example, by implementing AOU rules and guidelines
- development of integrated automation system audit, which takes into account the advantages and disadvantages of existing models of automation of auditing.

Development and introduction of automation audit activity will improve the quality and reduce the complexity of the audit, effectively organize the audit planning, the operational control of the quality audit.

Key words: computer audit, and computer audit, automated information systems, computer software, audit software.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями:

Актуальність. Процес проведення аудиту є досить трудомістким і разом з тим ризиконебезпечним, навіть одна помилка може стати причиною цілого ряду порушень і неточностей, це відіб'ється на господарському процесі та інформації про фінансово-майновий стан підприємства. Отже питання спрощення та мінімізації ризику даного процесу є досить актуальним. Один з основних шляхів вирішення даної проблеми є автоматизація аудиторської діяльності за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми автоматизації аудиту має досить важливе практичне значення. Оскільки, аудиторська діяльність в Україні за порівняно короткий термін пройшла етап становлення і її розвиток триває. Застосування клієнтами аудиторів автоматизованих інформаційних систем потребує проведення аудиту за допомогою комп'ютерної техніки. Застосування інформаційних систем не змінює мети проведення аудиторських процедур на кожній із їх стадій, проте суттєво впливає на способи і порядок проведення цих процедур, а отже, на методологію аудиту.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Загальні проблеми та вимоги до автоматизації аудиту були висвітлені в працях таких вчених, як: С.В. Івахненко, Е.Я. Гольдберг, А.М. Кузьминський, В.С. Рудницький, М.М. Шигун, Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча, Ф.Ф. Бутинець. Російські автори також останніми роками почали приділяти більше уваги питанням автоматизації аудиту. Так, у 2004 році за редакцією професора В.І.Подольського колективом авторів видано відповідний посібник [11].

Кожний з цих авторів відзначав, що використання інформаційних систем в аудиті підвищить його ефективність і достовірність.

Постановка завдання Якщо говорити про застосування інформаційних технологій та комп'ютерної техніки при здійсненні контролю, то ситуація є складною. Оскільки основним завданням діяльності багатьох підприємств сьогодні базується на застосуванні комп'ютерних інформаційних систем, а питання контролю їх функціональної дії в технічному сенсі є надзвичайно важливим питанням як безпеки підприємства, так і безпосередньо контрольної функції.

Мета статті: розглянути переваги застосування комп'ютерної техніки при проведенні аудиту, дослідити проблемні аспекти у запровадженні комп'ютерних технологій в аудиті, а також розглянути необхідність та перспективи розвитку комп'ютеризації при здійсненні аудиту. Огляд досягнень розвитку сучасних інформаційних технологій та ринку засобів автоматизації в сфері аудиту.

Формулювання цілей статті. Сучасний рівень розвитку аудиторських та контрольних відносин вимагає залучення новітніх технологій до процесу аудиторської перевірки. Інновації в основному базуються на застосуванні обчислювальної техніки в обробці економічної інформації, що позитивно впливає на методику аудиту.

Стан справ з упровадженням сучасних технологій в аудит в Україні суттєво гірший в порівнянні з іншими країнами. Наприклад в Росії існує близько десятка спеціалізованих програмних продуктів місцевої розробки, а в Україні поки що, один. Проте прогрес у галузі інформаційних технологій є надзвичайно стрімким.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вдосконалення методики аудиторського процесу дозволяє підвищити якість аудиту, запобігти втратам, нестачам і порушенням законодавства в процесі перевірки, а також знизити трудомісткість та тривалість процедури перевірки.

Розширення можливостей аудитора у використанні автоматизованих систем обробки інформації (АСОІ) не ускладнює процес перевірки, навпаки дає змогу скоротити терміни перевірки, нову можливість чіткої організації і методики її проведення. Крім того автоматизовані системи обробки інформації в аудиторському процесі сприяють удосконаленню інтелектуалізації аудиту та науковому обґрунтуванню його висновків [8, с. 205].

При проведенні аудиту в умовах АСОІ важливу роль відіграє саме комп'ютерне програмне забезпечення, оскільки за допомогою цих засобів аудитор здійснює перевірку облікової інформації, поділювання та аналіз з метою з'ясування її повноти, достовірності та правомірності. З цією метою також проводиться порівняння облікових даних з фактичними даними інформаційної системи, а також контроль правильності відновлення даних.

Ураховуючи специфіку аудиторської діяльності, вимоги до аудиторського програмного забезпечення можуть бути такими:

- наявність розвинутих засобів контролю операцій;
- гнучкість;
- ергономічність;
- в'язок на рівні баз даних з бухгалтерськими програмами.

Ринок аудиторського програмного забезпечення в Україні тільки починає розвиватися. Серед спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення, яке представляє собою завершені програмні продукти для продажу, можна назвати лише п'ять таких продуктів, а саме: програмний продукт «Асистент Аудитора» (розробник фірма «Сервіс-аудит»), програмний продукт «Помощник аудитора» (фірма «Гольдберг-аудит»), програмний продукт «Abacus Professional», програмний комплекс «ЕкспрессАудит: ПРОФ» та програмний продукт «ІТ Audit: Аудитор» (КСБ «Мастер-Софт»).

На світовому ринку представлені програмні засоби різних типів, що використовуються у роботі аудиторів, які можна поділити на дві великі групи: пакети прикладних програм загального і проблемно - орієнтованого призначення, а також програми автоматизації управління аудитом. Такі програми використовуються протягом усього процесу аудиту.

На сьогодні аудиторські фірми розробили і використовують спеціальні інформаційні системи, орієнтовані на внутрішню регламентацію аудиторської діяльності із застосуванням внутрішньофірмових стандартів. Прикладами таких програм є системи провідних аудиторських фірм, таких як KPMG, яка використовує програму Vector 6, Pricewaterhouse Coopers із системою My Client та Deloitte & Touche, спеціальною інформаційною системою якої є Audit System /2. Система Audit System /2 (AS/2), наприклад, поєднує можливості текстового і табличного редакторів і програми для складання оборотно-сальдової відомості. Вона призначена для полегшення комплексної підготовки робочої документації і звітності та проведення їх консолідації [6, с.21].

Досі в Україні не було програмного забезпечення власної розробки. Зараз з'явилась українська аудиторська програма «Івахненков & Катеньов Аудит» [4 с.39].

Основними принципами роботи програмного комплексу є можливість аналізу облікових даних підприємств в автоматичному режимі і при потребі гнучке налагодження під конкретну програму аудиторської перевірки. Комплекс дозволяє формувати стандартний пакет робочих документів для загального аналізу стану справ на підприємстві (експрес-аналіз), а також працювати з ним у діалоговому режимі в разі творчого підходу до потреб окремої перевірки.

Суттєвою відмінністю програмного комплексу «Івахненков & Катеньов Аудит» є можливість проаналізувати всі 100% бухгалтерських даних і виявити всі помилки та підозрілі моменти бухгалтерського обліку – на відміну від загальноприйнятих методів аудиторської перевірки, які базуються на аналізі окремої вибірки бухгалтерських даних і формуванні судження по проблемі або загального аудиторського висновку лише з завданою імовірністю.

Її особливістю є двоступеневе перенесення облікових даних. Спочатку дані з бухгалтерської системи перевіряються на предмет їх цілісності. Після конвертації даних із формату «1С:Бухгалтерія» або іншої бухгалтерської програми вони переносяться у проміжні бази даних. Облікова інформація в них зберігається в спеціально розробленому форматі, який побудований із урахуванням специфікації XBRL - eXtended Business Reporting Language. XBRL - це спеціально розроблений стандарт, створений консорціумом, до якого входять найбільші як аудиторські фірми, так і розробники програмного забезпечення. Призначення стандарту XBRL - універсалізувати обмін даними між програмним забезпеченням різних виробників та спростити подання фінансової інформації. Програма орієнтована на окрему специфікацію в межах XBRL-, - XBRL GL (General Ledger - Головна книга), спеціально розроблену для опису бухгалтерських записів. Після цього виправлені та стандартизовані дані переносять до власне аудиторської програми для наступного аналізу. Це дало змогу формалізувати процес перенесення даних та підвищити його надійність[4 с. 42].

Використання комп'ютерної техніки суттєво впливає на здійснення контролю та аудиторських процедур. Однак слід мати на увазі, що контрольні функції є такими, які найважче автоматизувати. І тут аудиторам не слід відокремлювати фінансовий облік і аудит від нагляду за інформаційними системами, що генерують дані.

Сучасні тенденції виглядають так, що майбутнє аудиторської професії безпосередньо за комп'ютерним аудитом у широкому значенні. Така діяльність охоплюватиме аспекти, які тісно пов'язані з обов'язковим аудитом фінансової звітності, але водночас охоплюють широкий спектр консультаційних послуг, що їх можуть надавати:

- аналіз великих масивів фінансових і оперативних даних в електронному вигляді спеціальними програмними засобами з метою їх підтвердження і виявлення шахрайства;
- допомогу клієнту з питань забезпечення інформаційної безпеки;
- перевірки алгоритмів комп'ютерних облікових систем клієнтів і консультування з питань їх належної побудови.

На шляху розвитку комп'ютерного аудиту в Україні існує певне коло проблем, серед яких виділяють наступні:

1. Низький рівень розвитку аудиторського ринку, викликаний незначним періодом його становлення.
2. Різна галузева спеціалізація клієнтів аудиторських фірм, що при динамічно мінливому законодавстві заважає детально налагодити спеціалізовані системи на усі можливі випадки.

3. Ряд методичних проблем, зокрема, необхідність розроблення методичних підходів реалізації трансформаційних процедур перетворення фінансових звітів по заданих формах, не розголошуючи при цьому комерційну таємницю тих аудиторів, які вже виконують подібні замовлення й знають, як цю роботу виконувати. [8, с. 205].

Таким чином, можна сказати, що аудиторським фірмам України доцільно розробляти системи комплексної автоматизації аудиторської діяльності, які б враховували переваги та недоліки наявних моделей автоматизації аудиторської діяльності, як національних, так і закордонних.

Розробка та впровадження засобів автоматизації аудиторської діяльності дозволять підвищити якість і знизити трудомісткість проведення аудиту, ефективно організувати процес планування аудиту, здійснювати оперативний контроль за якістю аудиту.

Комп'ютеризація аудиторської діяльності повинна передбачати розробку та впровадження в аудиторську практику програмних продуктів, які б забезпечували автоматизацію виконання завдань з надання впевненості щодо різних предметів перевірки та супутніх послуг та включали б можливості експертних систем.

Оскільки за відсутності попиту на сучасне програмне забезпечення з боку аудиторів жодна з ІТ - компаній не візьметься за реалізацію серйозних проектів, а існуючі спроби створити такі залишаються без подальшого розвитку. Тож, не дивно, що ІТ - компанії готові сьогодні працювати виключно під конкретного замовника, адаптуючи для нього ту чи ту версію чи розробляючи програмне забезпечення відповідно до потреб конкретної аудиторської фірми, проте не готові інвестувати кошти у випуск систем, попит на які на ринку важко спрогнозувати.

Деякі українські аудиторські фірми не мають достатньої кількості власних коштів для запровадження власного програмного забезпечення аудиту. Тому, їм доцільно було б розробляти проекти автоматизованого аудиту з метою залучення іноземних інвестицій в межах програми щодо впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності та аудиту (МСФЗ).

Проте на теперішній час є реальна можливість зменшити ризики ІТ - компаній, знизити їх витрати на розробку і запровадження інформаційних систем автоматизації аудиторської діяльності. Для цього достатньо, щоб розробка і затвердження концепції системи автоматизації аудиторської діяльності, її технічних вимог і параметрів були рекомендовані Аудиторською палатою України (АПУ) та Спілкою Аудиторів України (САУ). Це не лише зменшить собівартість розробки програмного забезпечення, а й підвищить довіру аудиторів до програмних комплексів, що відповідають вимогам, визначеним Аудиторською палатою України, та сприятиме підвищенню якості аудиторських перевірок в Україні.

Окрім всього вище переліченого великою проблемою залишається низький рівень комп'ютерної освіченості користувачів. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, які в нашій країні стали широко доступні лише протягом останніх десяти — п'ятнадцяти років, зумовив те, що переважна більшість досвідчених вітчизняних аудиторів старшого покоління з числа керівників аудиторських фірм та їх підрозділів недостатньо обізнані в можливостях сучасних інформаційних технологій, та маючи значний досвід сприймають їх з певною обережністю. Подолання цього негативного явища можливе лише шляхом підвищення рівня вимог до вітчизняних аудиторів щодо рівня їх обізнаності у сфері сучасних інформаційних технологій. Значну роль для цього могла б зіграти Аудиторська палата України. Перш за все, шляхом офіційного визнання необхідності поглиблення рівня автоматизації аудиторської діяльності, а також розробкою та запровадженням ряду заходів, направлених на реалізацію освітніх програм у цій сфері. Зокрема, доцільним було б включення аспектів використання сучасних спеціалізованих інформаційних систем і технологій в аудиторській діяльності до навчальних програм постійного удосконалення професійних знань аудиторів, що проводяться відповідно до Положення про постійне удосконалення професійних знань аудиторів України.

Висновки. В даній статті було проведено огляд ринку засобів автоматизації аудиторської діяльності в Україні, зроблено аналіз наявних програмних продуктів у галузі комп'ютеризації аудиторської діяльності, що дозволило виокремити основні причини, які стримують розвиток комп'ютеризації аудиторської діяльності в Україні.

Зокрема слід зауважити, що сучасний рівень автоматизації аудиторської діяльності є таким, що не відповідає світовим тенденціям і залишає Україну і український ринок аудиторських послуг на поталу компаніям великої четвірки, а в недалекому майбутньому можливо і більш вертким російським аудиторським компаніям. Існуючий стан зумовлений цілим комплексом факторів, кожен з яких хоч і не має вирішального значення, проте в сукупності вони формують несприятливу атмосферу для поглиблення рівня автоматизації аудиторської діяльності вітчизняних компаній, негативно впливають на стан вітчизняного аудиту і стримують його подальший розвиток. Ураховуючи необхідність у комплексній або хоча б частковій комп'ютеризації аудиторської діяльності, відсутність достатньої кількості належних розробок у цій галузі, а також вимоги міжнародних стандартів аудиту до цього процесу, рекомендуємо :

- оздоровлення ринку аудиторських послуг шляхом створення добросовісного конкурентного середовища та витіснення компаній, що займаються недобросовісною конкуренцією;
- підвищення доходності вітчизняних аудиторських фірм, наприклад, шляхом впровадження АПУ правил і рекомендацій
- розробку системи комплексної автоматизації аудиторської діяльності, яка б враховувала переваги та недоліки наявних моделей автоматизації аудиторської діяльності.

Розробка та впровадження засобів автоматизації аудиторської діяльності дозволять підвищити якість і знизити трудомісткість проведення аудиту, ефективно організувати процес планування аудиту, здійснювати оперативний контроль за якістю аудиту.

Список використаних джерел

1. Бутинець Ф. Ф. Аудит: підручник / Ф. Ф. Бутинець, – 2-ге вид., перероб. і доп. – Житомир: Рута, 2002. – 672 с.
2. Гончарук Я. А. Аудит: навч. посіб. / Я. А. Гончарук, В. С. Рудницький, – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 443 с.
3. Івахненко С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: навчальний посібник. / С.В. Івахненко, – К.: Знання-Прес, 2006. – 349 с.
4. Івахненко С.В. Аудиторське програмне забезпечення для аналізу даних: перший український досвід. / С.В. Івахненко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №10. – с. 38-44.
5. Івахненко С.В. Комп'ютерний аудит: контрольні методики і технології. / С.В. Івахненко, – К.:Знання, 2007. – 286 с.
6. Івахненко С.В. Автоматизація аудиту в Україні та світі: підходи і програмне забезпечення. / С.В. Івахненко // Аудитор України. – 2007. - №3. – с.21
7. Кривоконь О. Тенденції розвитку ринку бухгалтерських послуг / О. Кривоконь // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 5.
8. Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту: навч. посіб. / Л. П. Кулаковська Ю. В. Піча, / – К.: Каравела, 2004. – 568 с.
9. Кушнарєв А. Проблемы автоматизации аудита / А. Кушнарєв // Аудит сегодня. –2007. – № 4. – С. 16–21.
10. Мураховський В. Відмова від первинної документації обліку як чинник інтегрованої повністю автоматизованої системи обліку. / В. Мураховський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 10.
11. Подольський В.І. Комп'ютерний аудит. / В. І. Подольський, – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 128с.

References

1. Butynets F.F. Audit: pidruchnik [Audit: textbook] / F.F. Butynets - 2 vud., Pererob i dop. - Zhitomir: Ruta, 2002. - 672 p.

2. Goncharuk Y.A. Audut: navch. posib. [Audit: teach. guidances]. / Y.A. Goncharuk, V.S. Rudnytsky - 3 izd., Pererob i dop - K.: Znanie, 2007. - 443 p.
3. Ivahnenkov S.V. Informaciyni tehnologiy v organizacii buhgalter'scogo obliku : navch. posib. [Information technologies in accounting and auditing: a tutorial.] / S.V. Ivahnenkov / - K.: Znanie- Press, 2006. - 349 p.
4. Ivahnenkov S.V. Audutors'ke programne zabespechennya dlya analyze danuh : pershuy ukrayn'skuy opyt. [Audit software for data analysis: the first Ukrainian experience]. / S.V. Ivahnenkov // Buhgalters'kuy oblik i audut. - 2006. - №10. - P. 38-44.
5. Ivahnenkov S.V. Compyuternuy audut: control'ny metoduku i tehnologiy. [Computer Audit. Control methods and technologies.] / S.V. Ivahnenkov / - K.: Znanie, 2007. - 286 p.
6. Ivahnenkov S.V. Avtomatuzaciya audutu v Ukrainy ta svity: pidhodu ta programne zabespechennya [Automation audit in Ukraine and the world: approaches and software.] / S.V. Ivahnenkov // Audutor Ukrainu. - 2007. - №3. - p.21
7. Kryvokon A. Tendency rozvutku runku buhgalters'kuh poslug. [Trends in the market accounting services] / O. Kryvokon // Buhgalters'kuy oblik i audut. - 2008. - № 5.
8. Kulakovska L.P. Organizaciya ta metoduka audutu: navch. posib. [Organization and methodology of the audit: teach. guidances.] / L.P. Kulakovska, V. Picha / - K.: Caravel, 2004. - 568 p.
9. Kushnarev A. Problemu avtomatizacuiy audita. [Problems automation of audit]. / A/ Kushnarev // Audit segodnya -2007. - № 4. - P. 16-21.
10. Murakhovskiy V. Vidmova vid pervunnoiy documentaciy obliku yak chunnuk integrovanoiy povnistjy avtomatuzovanoiy sustemu obliku. [Denial of primary accounting documents as a factor integrated fully automated accounting system]. / V. Murakhovskiy // Buhgalters'kuy oblik i audut. - 2008. - № 10.
11. Podolsky V.I. Compyuternuy audut [Computer audit]. / V.I. Podolsky, / - M.: UNITY-DANA, 2004. - 128 p.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Беззубець Лідія Леонідівна, викладач кафедри обліку, аудиту та контролінгу Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

Буд. 2, кв. 67, с. Дівички - 1, Переяслав-Хмельницький район, Київська область, 08434, Україна
e-mail: soni.24@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Беззубец Лидия Леонидовна, преподаватель кафедры учета, аудита и контроллинга Переяслав-Хмельницький государственньй педагогический университет имени Григория Сковороды.

Д. 2, кв. 67, с. Девички - 1, Переяслав-Хмельницький район, Киевская область, 08434, Украина
e-mail: soni.24@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Bezzebets Lydia Leonidivna, teacher of chair of the account, audit and controlling Pereyaslav-Khmelnitsky state pedagogical university named by Hryhory Skovoroda,

B. 2, ap. 67, village Divichky 1, Pereyaslav-Khmelnitsky area, Kiev region, 08434, Ukraine
e-mail: soni.24@mail.ru

УДК 334.723

МЕТОДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСІВ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ З ДЕРЖАВНОЮ ЧАСТКОЮ В УКРАЇНІ

Горбатенко О.А.

Предметом дослідження є розробка нових рекомендацій, щодо вдосконалення управління фінансами досліджуваних товариств, а також методів вдосконалення фінансів акціонерних товариств з державною часткою в Україні.

Метою дослідження є проаналізувати діяльність акціонерних товариств, розробити рекомендації, щодо вдосконалення управління фінансами досліджуваних товариств, а також знайти нові методи вдосконалення фінансів акціонерних товариств з державною часткою в Україні.

Результати дослідження свідчать про те, що ступінь одержаних результатів полягає у розробці науково-обґрунтованих рекомендацій, методів та висновків, спрямованих на вдосконалення фінансової діяльності акціонерних товариств з державною часткою в Україні.

Галузь застосування результатів: організація та проведення наукових досліджень на акціонерних товариствах, спрямованих на вдосконалення фінансової діяльності акціонерних товариств з державною часткою в Україні.

Висновки: Основними методами вдосконалення організації фінансової діяльності акціонерних товариств з державною часткою в Україні, мають бути: здійснення оптимального фінансового планування, яке створить умови для розвитку й ефективного функціонування бізнесу; впровадження механізму комерціалізації, як системи заходів з реструктуризації комерційної діяльності, спрямованих на реформування господарської діяльності акціонерних товариств з державною часткою в Україні та досягнення ними стратегічних цілей розвитку; вдосконалення законів та правил, що чітко визначали б відповідальність органів державної влади, щодо приватизації підприємства, які б поповнювали Державний бюджет та сприяли розвитку економіки країни загалом. Обов'язкове здійснення належного державного фінансового контролю за використанням державної власності, оскільки фактично не ведеться контроль за діяльністю акціонерних товариств у статутному фонді яких є частка держави, а також за утворенням і використанням прибутку таких товариств. Величезні фінансові потоки і кошти залишаються безконтрольними.

Ключові слова: фінансові ресурси, стратегічний аналіз, акціонерне товариство, дивідендна політика, акції, облигації, фінанси акціонерних товариств, фінансовий менеджмент, контролінг, оборотний капітал.

МЕТОДЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ С ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЧАСТЬЮ В УКРАИНЕ

Горбатенко Е.А.

Предметом исследования является разработка новых рекомендаций по усовершенствованию управления финансами исследуемых обществ, а также методов усовершенствования финансов акционерных обществ с государственной частью в Украине.

Целью исследования является проанализировать деятельность акционерных обществ, разработать рекомендации по совершенствованию управления финансами исследуемых обществ, а также найти новые методы совершенствования финансов акционерных обществ с государственной частью в Украине.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что степень полученных результатов заключается в разработке научно-обоснованных рекомендаций, методов и выводов, направленных на совершенствование финансовой деятельности акционерных обществ с государственной частью в Украине.

Область применения результатов: организация и проведение научных исследований на акционерных обществах, направленных на совершенствование финансовой деятельности акционерных обществ с государственной частью в Украине.

Выводы: Основными методами совершенствования организации финансовой деятельности акционерных обществ с государственной частью в Украине, должны быть: осуществление оптимального финансового планирования, которое создаст условия для развития и эффективного функционирования бизнеса; внедрение механизма коммерциализации, как системы мер по реструктуризации коммерческой деятельности, направленных на реформирование хозяйственной деятельности акционерных обществ с государственной частью в Украине и достижения ими стратегических целей развития; совершенствованию законов и правил, которые четко определяли бы ответственность органов государственной власти о приватизации предприятия, которые пополняли бы Государственный бюджет и способствовали развитию экономики страны в целом. Обязательное осуществление надлежащего государственного контроля за использованием государственной собственности, поскольку фактически не ведется контроль за деятельностью акционерных обществ в уставном фонде которых часть государства, а также за образованием и использованием прибыли таких обществ. Огромные финансовые потоки и средства остаются бесконтрольными.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, стратегический анализ, акционерное общество, дивидендная политика, акции, облигации, финансы акционерных обществ, финансовый менеджмент, контроллинг, оборотный капитал.

METHODS OF FINANCIAL IMPROVEMENT OF THE JOINT-STOCK COMPANIES WITH THE STATE SHARE IN UKRAINE

Horbatenko E.A.

The subject of the research is to develop new recommendations for improvement of the financial management of the companies, and also methods to financial improvement of the joint-stock companies with the state share in Ukraine.

The purpose of scientific problem is to analyse activities of the joint-stock companies, to develop recommendations for improvement of the financial management of the companies, and also to find new methods to financial improvement of the joint-stock companies with the state share in Ukraine.

Results of work. The results are to develop scientific and ground recommendations, methods and conclusions to financial improvement of the joint-stock companies with the state share in Ukraine.

Practical implications. Organization and holding of research studies at the joint-stock companies to financial improvement of the joint-stock companies with the state share in Ukraine.

Conclusions. The main methods of financial improvement of the joint-stock companies with the state share in Ukraine should be: realization of optimal financial planning which will create conditions for the development and effective functioning of the business; implementation mechanism of commercialization as a system of measures to restructure the trade business that directed to reform the economic activity of the joint-stock companies with the state share in Ukraine and achievement of strategic development by them; improvement of laws and rules, that would clearly define the responsibilities of government to privatize companies, which would increase the State Budget and facilitate to the development of Ukraine's economy in general. Properly to realization the state financial control to using of public property, because practically it does not control the activities of the joint-stock companies with the state share in Ukraine, and also the formation and use of profit such companies. The huge financial currents and funds remain uncontrolled.

Key words: financial resources, strategic analysis, a joint-stock company, dividend policy, shares, bonds, finances of the joint-stock companies, financial management, controlling, operating assets.

Постановка проблеми. Необхідною умовою прибуткової діяльності будь-якого товариства є правильна і раціональна організація його фінансів. Для того, щоб успішно функціонувати на ринку, кожне товариство повинно формувати, розподіляти і використовувати фонди грошових коштів, обґрунтовано залучати зовнішні джерела фінансування. Фінанси акціонерних товариств з державною часткою за своєю сутністю – це складна економічна категорія. Недостатній досвід корпоративного управління в Україні позначився на недосконалому здійсненні фінансової діяльності акціонерних товариств з державною часткою, що створює перешкоди і не забезпечує умов для одержання прибутку. Практика функціонування акціонерних товариств з державною часткою на Україні далека від досконалості, що обумовлюється цілою низкою причин: порівняно нетривалим періодом їхнього існування; нестачами законодавчої бази регулювання їхньої діяльності; не використанням у повному обсязі фінансових інструментів мобілізації засобів, що широко поширені у світовій практиці і т.п.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем вдосконалення фінансової діяльності акціонерних товариств з державною часткою в Україні займаються вітчизняні та закордонні науковці та спеціалісти-практики. Серед них слід виділити: Баюра Д.О., Жученко З.О., Пелешко А.В., Яремко І.Й., Квасницька Р.М., Литовченко О.Ю., Маргасова В.Г., Мойсеєнко Л.І., Ещенко П.С., Задой А.А., Лупенко Ю.О., Міщенко В.І., Ніколенко Ю.В., Петрунь Ю.Е., Румянцев С.В., Руженський М.М., Райковська І.Т., Савенко Н.В., Селіверстова Л.С., Сугеев І.В., Шаповалов В.О., Школьник І.В., Шегун А.В., Хасанова В.О. та інші. Але деякі аспекти, щодо методів вдосконалення фінансів акціонерних товариств з державною часткою в Україні досліджені недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати фінансову діяльність акціонерних товариств, розробити рекомендації щодо вдосконалення фінансування досліджуваних товариств, а також знайти методи вдосконалення фінансів акціонерних товариств з державною часткою в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінанси акціонерних товариств з державною часткою в Україні виконують свою роль за допомогою форм і методів створення й використання фінансових ресурсів поряд з іншими економічними категоріями і передовсім – з ціною. Ціна це грошовий вираз вартості будь-якого товару, тобто ціни, як і фінанси, здійснюють розподіл валового внутрішнього продукту досліджуваних товариств. У теорії й практиці цінові та фінансові методи часто розглядаються як рівнозначні, щодо регулювання економічних процесів. Є підстави стверджувати, що ці методи доповнюють один одного і їхнє використання залежить від конкретної економічної ситуації. Фінанси акціонерних товариств з державною часткою в Україні – це економічні відносини, що зв'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення. Проте останнім часом більшість економістів вважають, що фінанси таких товариств – це різноманітні фонди фінансових ресурсів, які створюються і використовуються

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

здля здійснення виробництва і реалізації продукції, робіт і послуг у різних галузях, а також для фінансування інших видів діяльності підприємств [1].

Основними показниками, що характеризують роботу акціонерних товариств з державною часткою в Україні, є валове виробництво, виручка, собівартість, прибуток від реалізації, чистий прибуток, податкові платежі та ін. Тому проаналізуємо результати діяльності українських акціонерних товариств з державною часткою в 2011–2013 рр., розглянемо таблицю 1 [8].

Таблиця 1. Основні показники соціально-економічного розвитку акціонерних товариств з державною часткою в Україні за 2011 – 2013 роки

Показники	2011	2012	2013	Приріст в 2012	Приріст в 2013
ВВП, млрд. грн.	36565	49992	63679	27,4%	74,2%
Зокрема валова додана вартість промисловості, млрд. грн.	9533	14007	17429	24,4%	82,8%
Основні засоби (за первинною вартістю на кінець року), млрд. грн.	192456	235329	243395	3,4%	26,5%
Зокрема промисловості	67047	82484	83553	1,3%	24,6%
Продукція промисловості, млрд. грн.	33387	48530	62545	28,9%	87,3%
Виробництво споживчих товарів, млрд. грн.	10329	13651	16155	18,3%	56,4%
Непродовольчі товари	4962	6363	7060	11,0%	42,3%
Продовольчі товари	4829	6509	8198	25,9%	69,8%
Алкогольні напої	538	779	897	15,1%	66,7%
Продукція сільського господарства, млрд. грн.	7814	10545	12826	21,6%	64,1%
Середньорічна чисельність зайнятих в економіці, тис. чоловік	4339,3	4136,3	4349,8	5,2%	0,2%
Зокрема у промисловості	1158,5	1157,7	1163	0,5%	0,4%
Інвестиції в основний капітал, млрд. грн.	7131	10783	15096	40,0%	111,7%
Роздрібний товарообіг, млрд. грн.	15170	19452	25230	29,7%	66,3%

Як видно з таблиці 1 в 2012 році збільшення ВВП відбулося на 37% (без урахування індексу цін), в 2013 році збільшення на 27%. Отже можна зробити висновок, що спостерігається тенденція до збільшення виробництва. Як раніше було відмічено в державній власності знаходиться 27,4% підприємств з фондоозброєністю в 3 рази вище, ніж у підприємств інших видів власності, тому можна припустити що ріст виробництва надалі буде перспективніший у підприємствах інших форм власності за рахунок залучення капіталу і збільшення фондоозброєності. Цей факт підтверджує те, що спостерігається зростання інвестицій.

Крім того за даними таблиці можна сказати, що в 2012 році зростання виробництва перевищило ріст роздрібного товарообігу, але в 2013 році ситуація дещо стабілізувалася, в результаті за два роки виробництво виросло на 74% (без урахування індексу цін), а роздрібний товарообіг – на 66%. Отже необхідно було б провести політику по стимулюванню продажів – збільшення запасів приведе до зменшення віддачі від капіталу.

Далі необхідно проаналізувати показники прибутковості і рентабельності, які розглянемо у таблиці 2. Як видно з таблиці зростання прибутку досить неоднозначне: по деяких галузях спостерігається приріст за два роки (2012–2013) у декілька разів (хімічна і нафтохімічна промисловість), при цьому слід враховувати чинник інфляції, а по деяких скоротився, також без урахування індексу цін. Така ситуація пояснюється тим, що держава підтримує деякі (найбільш вигідні) галузі за допомогою субсидій, але це може привести до того, що через деякий час підприємства можуть втратити свою конкурентоспроможність на зовнішньому ринку. І якщо враховувати той факт, що підприємства паливної, хімічної і нафтохімічної промисловості і машинобудування це підприємства орієнтовані на експорт, то слід задуматися про правильність такої стратегії [8].

Таблиця 2. Прибуток від реалізації акціонерних товариств з державною часткою в Україні: товарів, продукції, робіт, послуг з галузей промисловості (у фактично діючих цінах мільярдів гривень) за 2011 – 2013 роки

Показники	2011	2012	2013	Приріст в 2012	Приріст в 2013
Вся промисловість	2834,5	5167,6	6533,5	26%	130%
Електроенергетика	241,7	449,8	456,0	1%	89%
Паливна промисловість	805,8	1469,4	1950,9	33%	142%
Паливна промисловість	805,8	1469,4	1950,9	33%	142%
Чорна металургія	218,6	502,7	373,0	26%	71%
Хімічна і нафтохімічна промисловість	423,5	886,8	1357,8	53%	221%
Машинобудування і металообробка	551,6	960,9	1204,3	25%	118%
Лісова деревообробка і целюлозно-паперова промисловість	128,4	189,6	173,4	9%	35%
Промисловість будівельних матеріалів	80,4	126,8	149,1	18%	85%
Легка промисловість	60,3	96,1	80,0	17%	33%
Текстильна	11,9	32,6	11,6	64%	3%
Швейна	21,7	31,3	39,8	27%	83%
шкіряна, хутряна і взуттєва	27,4	32,8	30,2	8%	10%
Харчова промисловість	250,2	369,8	621,0	68%	148%
Харчово-смакова	189,4	311,1	352,8	13%	86%
М'ясна і молочна	35,2	22,8	223,9	882%	536%
Рибна	25,7	36,0	44,3	23%	72%

Основну частину в прибутку акціонерних товариств з державною часткою в Україні складає паливна, хімічна і нафтохімічна промисловості, а також машинобудування, які разом приносять 69% прибутку для всієї промисловості. Отже, у разі втрати конкурентоспроможності цими підприємствами, держава може прийти до дуже глибокої кризи, з якої вибратися буде досить складно [5].

За даними можна сказати, що середня рентабельність товариств на рівні 15%, при цьому сформована вона за рахунок паливної, хімічної і нафтохімічної промисловості і чорної металургії. Крім того, слід зазначити, що рентабельність чорної металургії має тенденцію до зниження, отже, можливе зниження загальної рентабельності в промисловості.

Зіставивши табл. 1 і табл. 2 можна відзначити, що товариства енергетики при рентабельності нижче середнього рівня приносять 30% всьому прибутку, це говорить про те, що необхідно привертати інвестиції для зниження собівартості продукції (слід розмежувати субсидії і інвестиції).

Легка промисловість має найнижчу рентабельність, окрім того спостерігається схильність до зниження, тому слід визначити чинники, які впливають на собівартість продукції і розробити програму поліпшення ефективності виробництва [3].

Як найкраща ситуація спостерігається у товариств хімічної і нафтохімічної промисловості: рентабельність росте високими темпами, тому слід спробувати зберегти таку тенденцію. До показників, що характеризує фінансову ситуацію акціонерних товариств з державною часткою в Україні відносяться також число збиткових підприємств. З економічної точки зору збитковість є неспроможністю продовження суб'єктом своєї підприємницької діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості [2].

Збитковість акціонерних товариств з державною часткою безпосередньо пов'язана з погіршенням їх фінансового стану і отриманням збитків. За даними Державного комітету статистики, в 2007–2013 роках збитки підприємств України суттєво зросли.

З рис.1. бачимо, що найменше збиткових підприємств було зареєстровано у 2007 році і вони становили 32,5%. А далі з кожним роком їхня кількість постійно зростає. Лише в 2011 році спостерігається тенденція до зменшення, що свідчить про позитивні зрушення. Найбільша питома вага збиткових підприємств у 2011 році зареєстрована в таких галузях як: надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту – 41,9%; операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 40,8%; фінансова діяльність – 40,1%; діяльність готелів та ресторанів – 39,7%; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 38,1%.

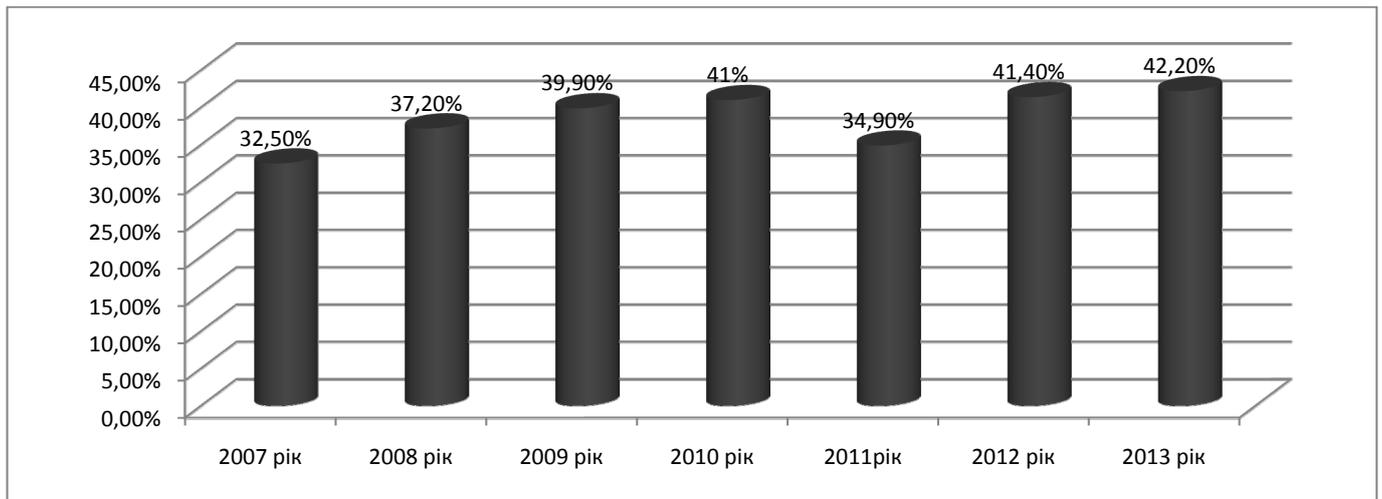

Рисунок 1. Частка акціонерних товариств з державною часткою, що отримали збиток в загальній кількості товариств України

Відповідно найменша питома вага збиткових товариств зареєстрована в таких галузях як: сільське господарство, мисливство, лісове господарство – 16,6%; освіта – 31,3%; торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 33,3% [8].

Як видно з рис.1. позитивна тенденція спаду числа збиткових товариств виявилася нетривалою. Їхня кількість вже в наступних роках перевищила усі попередні показники. У 2013 році збиткові товариства досягли піку своєї чисельності протягом розглянутих нами років – порівняно з показниками 2012 року збільшилися з 41,4% до 42,2%.

При цьому прибуток промислових акціонерних товариств з державною часткою в 2013 році склав 40,6 млрд. грн., а збиток – 30 млрд. грн. [4].

Найбільш прибутковими за підсумками цього року були товариства добувної промисловості, фінансовий результат яких до оподаткування склав 9,8 млрд. грн., підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 3,2 млрд. і підприємства з виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів – 2 млрд. [6].

У той же час акціонерних товариств з державною часткою переробної промисловості отримали збиток до оподаткування у розмірі 3,34 млрд. грн.

Зокрема, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування, скоротилося на 6,2 млрд. грн., виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – на 3,7 млрд. грн., виробництво продуктів нафтоперероблення скоротилося – на 1 млрд. грн. і виробництво гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – на 100,2 млн. грн. [7].

Чисельність акціонерних товариств з державною часткою, що отримали збиток від господарської діяльності, відрізняється не тільки за видами економічної діяльності а й за регіонами країни. Найбільш збитковими регіонами України є Волинська обл., Рівненська обл., Житомирська обл. та Чернівецька обл. Відповідно найменш збитковими є підприємства Вінницької, Донецької, Закарпатської та Івано-Франківської областей [2].

Згідно інформації, яка надходить до Державного департаменту з питань банкрутства, станом на кінець 2013 року загальна кількість товариств, які перебували у процедурах банкрутства, становить 17178, що на 2536 більше, ніж у попередньому році. Загалом протягом 2007–2013 років кількість підприємств, що збанкрутували, зросла на 4878 одиниць [8].

Отже, підприємства енергетики при рентабельності нижче середнього рівня приносять 30% всьому прибутку, це говорить про те, що необхідно привертати інвестиції для зниження собівартості продукції (слід розмежувати субсидії і інвестиції).

Легка промисловість має найнижчу рентабельність, окрім того спостерігається схильність до зниження, тому слід визначити чинники, які впливають на собівартість продукції і розробити програму поліпшення ефективності виробництва.

Як найкраща ситуація спостерігається у підприємств хімічної і нафтохімічної промисловості: рентабельність росте високими темпами, тому слід спробувати зберегти таку тенденцію.

Акціонерне товариство з державною часткою виконує багато важливих функцій у ринковій економіці. Виступаючи альтернативою приватному, воно здійснює такі функції, які або не можуть бути забезпечені приватною ініціативою, або задовольняються нею на умовах вищих суспільних витрат.

Найчастіше серед цілей акціонерного товариства з державною часткою в Україні називають забезпечення населення суспільними товарами (благами). На відміну від індивідуальних товарів, виробництво яких у своїй основі є прерогативою приватного бізнесу, суспільні товари знаходяться у сфері громадських інтересів. Ці товари характеризуються двома ознаками:

- 1) неконкурентність, що означає загальнодоступність блага, можливість його безоплатного споживання;
- 2) невинятковість, означає, що ніхто не може бути дискримінований під час його споживання.

Одна із функцій акціонерного товариства з державною часткою в Україні полягає у тому, що воно виступає ініціатором (провайдером) щодо приватного сектору. Воно започатковує процеси, спрямовані на реконструкцію та розвиток економічного потенціалу суспільства, зростання сукупного капіталу. Саме державні виробничі об'єкти можна трактувати і як своєрідну матеріальну базу, і як інструмент для здійснення урядової економічної політики. Ще однією із функцій акціонерного товариства з державною часткою є реалізація соціальних цілей. На сучасну державу покладається обов'язок вирішення соціальних проблем, розвиток соціальної інфраструктури. Досягнення соціальної рівноваги у суспільстві є важливим чинником акціонерних товариств з державною часткою в Україні.

Аналіз результатів ринкових перетворень в Україні показує, що ефективному використанню державної власності через інститути державного підприємництва перешкоджають багато проблем:

- відсутні науково-обґрунтовані критерії оптимізації обсягу і структури державного сектору економіки;
- потреба в удосконаленні механізму державного регулювання і контролю на підприємствах з державною формою власності;
- відсутня стратегія розвитку підприємств державного сектору економіки;
- низький професійний рівень менеджменту підприємницької діяльності.

Чинниками, що сприяють поширенню державного підприємництва, є: дезорганізація, нестійкість або порушення функціонування ризиків, слабкість національного приватного капіталу, воєнно-стратегічні і політичні мотиви.

Акціонерні товариства з державною часткою в Україні мають свою специфіку функціонування, а саме [9]:

- акціонерні товариства з державною часткою створюються і діють у тих сферах, де приватні підприємства є неефективними;
- акціонерні товариства з державною часткою потребують державної підтримки;
- на акціонерні товариства з державною часткою покладені функції, які не спроможні здійснити підприємства інших форм власності, – стратегічна, оздоровча та природоохоронна.

Фінансова діяльність акціонерних товариств з державною часткою стикається з багатьма проблемами, як і фінансова діяльність всього реального сектору економіки. Зокрема нерационально залишається структура акціонерних товариств з державною часткою, що є наслідком помилок, допущених під час здійснення приватизації економіки. Значною мірою гальмують розвиток підприємств і фінансові проблеми, такі як забезпеченість власним оборотним капіталом, обґрунтованість фінансового планування, неефективність фінансового контролю тощо.

В теперішній час, не дивлячись на велику кількість інформації по фінансовому плануванню і збільшення кількості кваліфікованих спеціалістів, система планування діяльності на акціонерних товариствах з державною часткою не позбавлена ряду серйозних недоліків. Так, форми більшості облікових і звітних документів (податкових декларацій, фінансової звітності) не пристосовані для фінансового аналізу, тому вихідну інформацію частіше приходиться збирати із інших джерел. Нерідко при плануванні переважає витратний метод ціноутворення без врахування попиту на продукцію. Це призводить до того, що не проводиться аналіз беззбитковості продажів. Також часто загальноекономічне планування просто не доводиться до фінансового, тому не дає можливості визначити потребу у фінансуванні діяльності підприємства [4].

Крім того діють фактори, що обмежують використання фінансового планування на акціонерних товариствах з державною часткою, а саме:

- 1) високий ступінь невизначеності на українському ринку, пов'язаний з триваючими глобальними змінами у всіх сферах громадського життя;
- 2) відсутність ефективної нормативно – правової бази в сфері внутрішньофірмового фінансового планування;
- 3) обмеженість фінансових можливостей для здійснення фінансових розробок в галузі планування на підприємствах.

Однак, неможливість застосування фінансового планування на акціонерних товариствах з державною часткою зумовлюється не лише перерахованими факторами, а й звичайним небажанням керівників цих товариств вдаватися до його методів та прийомів. Вирішення наведених проблем створить умови для розвитку й ефективного функціонування бізнесу, а також сприятиме перетворенню підприємств державного сектора економіки в одну з рушійних сил на шляху до ринку.

Достовірності виконання фінансових планів сприятиме відповідний алгоритм моніторингу процесів фінансового планування на акціонерних товариствах з державною часткою.

Основними показниками моніторингу мають бути:

- фактичні показники, що характеризують поточний фінансовий стан окремих підприємств та груп підприємств державного сектору економіки;
- планові показники окремих підприємств;
- узагальнені показники за галузями державного сектору економіки та за окремими критеріями відбору;
- показники щодо виконання фінансових планів окремих підприємств і узагальнені за підприємствами окремих галузей у розрізі відповідних органів виконавчої влади та в цілому за державним сектором економіки за поточний рік і в динаміці;
- показники, що характеризують виконання умов контрактів із керівниками підприємств.

Врахування результатів моніторингу сприятиме поліпшенню фінансового управління підприємствами. Відновлення фінансового планування на новій основі зумовлює необхідність для акціонерних товариств з державною часткою нормування власних обігових коштів.

Чим вища частка власного оборотного капіталу в складі оборотних активів, тим стійкіший фінансовий стан підприємства. Доцільно, щоб цей капітал покривав не менш як 50% потреби підприємства, а ще 50% відшкодовувалися за рахунок кредиторської заборгованості й короткострокових позичок банків. Нормування власного оборотного капіталу потребує розробки політики його формування і фінансування.

Послідовність дій щодо формування політики фінансування оборотних активів полягає у:

- 1) вивченні джерел формування оборотних активів у попередньому періоді;
- 2) прийнятті політики формування оборотних активів на підприємствах на майбутній період із позиції прибутковості й ризику фінансово-господарської діяльності.
- 3) оптимізації обсягу і структури джерел формування оборотних активів, тобто встановлення прийнятної для підприємства співвідношення між власним оборотним капіталом, короткостроковими кредитами і позиками, кредиторською заборгованістю, іншими короткостроковими зобов'язаннями.

До процедури планування входять розрахунки прогнозних обсягів запасів, дебіторської заборгованості, коштів, інших оборотних активів, а також джерел їхнього фінансування разом із власними, позиковими і залученими.

Основою для виявлення недоліків і проблем акціонерних товариств з державною часткою є постійне проведення фінансового аналізу. Вимогам забезпечення фінансового аналізу має відповідати інформаційна база – фінансова звітність товариств. Для кардинального поліпшення ситуації необхідно розробити політику збалансованого розвитку як щодо підприємств, котрі діють у кризових умовах як підприємницькі структури, так і виробництв, які реалізують суспільні інтереси.

В умовах реформування державного сектора економіки України з метою адаптації його до ринкових вимог, підвищення ефективності функціонування промислових підприємств залежить від збільшення значення комерційної діяльності і може бути досягнуто через впровадження механізму комерціалізації. В сучасних умовах комерціалізація – це система заходів з реструктуризації комерційної діяльності, спрямованих на реформування господарської діяльності акціонерних товариств з державною часткою та досягнення ними стратегічних цілей розвитку шляхом здійснення необхідних структурних перетворень, адаптованих до зміни факторів зовнішнього середовища функціонування з метою отримання максимального прибутку, переважно швидкої обвальної приватизації, особливо якщо вдається ефективно впровадити діючий кредитний механізм переливу ресурсів.

Однак, комерціалізацію акціонерних товариств з державною часткою не слід розглядати як разовий процес здійснення найбільш суттєвих реформаторських дій по оздоровленню підприємств. Вона повинна стати постійною функцією, за допомогою якої товариства забезпечують собі своєчасну адаптацію до кон'юнктури і вимог ринку, залишаються конкурентоспроможними і прибутковими, а також виконувати місію наповнення державного бюджету [10].

Негативним фактором, що впливає на фінансову діяльність акціонерних товариств з державною часткою є відсутність належного державного фінансового контролю за використанням державної власності. Є повністю державні й казенні підприємства, а також підприємства, у статутному фонді яких є частка держави. Однак, з боку їхнього власника – держави керівництво і контроль за діяльністю таких підприємств, утворенням прибутку та його використанням фактично не здійснюється. Величезні фінансові потоки і кошти зовсім не контролюються. До 2002 року фінансові плани цих підприємств навіть не вимагались, і не затверджувались Міністерством фінансів [5].

Акціонерні товариства з державною часткою не підлягають і аудиту Рахункової палати, за винятком бюджетних коштів, ними отриманих. Фінансовий аудит, наприклад, державних акціонерних компаній здійснює не ГоловКРУ, а приватні аудиторські фірми. Але звіти про цей аудит, як і фінансові звіти акціонерних державних підприємств, що пройшли аудит, не подаються ні Міністерству фінансів, ні уряду, ні Верховній Раді України. Така ситуація призводить до негативних наслідків. Сьогодні в Україні урядовий контроль за державним майном формально урядом начебто здійснюється, водночас зовнішнього, незалежного від уряду контролю та державного аудиту використання цього майна взагалі немає. Основи державного фінансового контролю в напрямі контролю власності могли б бути аналогічними основам державного контролю у сфері фінансів.

В даний момент, значний вплив на фінансову діяльність акціонерних товариств з державною часткою справляють наслідки світової фінансової кризи. Тому, з метою мінімізації її наслідків затверджено План заходів Фонду державного майна України щодо запобігання можливому негативному впливу наслідків світової фінансової кризи на діяльність акціонерних державних підприємств та господарських товариств, в статутному капіталі яких є державний пакет акцій (частка), які відносяться до сфери управління ФДМУ, яким передбачено завдання відповідальним Департаментам та регіональним відділенням [6]:

1) щодо організації невідкладного проведення засідань наглядових рад, на яких розглянути наступні питання стосовно:

- аналізу впливу світової фінансової кризи на фінансово-господарську діяльність акціонерних товариств з державною часткою;
- своєчасності та повноти сплати заробітної плати працівникам підприємств, внесків до пенсійного фонду, інших фондів соціального страхування, податків, зборів (обов'язкових платежів) до державного та місцевих бюджетів;
- проблем взаємодії з банківськими установами, постачальниками, споживачами;
- можливих наслідків в зайнятості працівників; пропозицій правління щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на фінансово – господарську діяльність підприємств;

2) затвердити план заходів господарських товариств, щодо недопущення (мінімізації) негативних наслідків світової фінансової кризи на акціонерних товариств з державною часткою;

3) запровадити здійснення моніторингу погашення заборгованості із заробітної плати, зі сплати внесків до Пенсійного фонду;

4) з метою запобігання скорочення робочих місць проводити аналіз ситуації щодо виконання колективних договорів в підпорядкованих акціонерних товариств з державною часткою в Україні.

Отже, для рівномірного соціально-економічного розвитку держави потрібно розвивати економічний потенціал усіх регіонів. Основною метою економічного розвитку держави є власне підвищення добробуту і якості життя мешканців усіх регіонів, яке є можливим наслідок як розвитку окремих галузей, його підприємств, так і рівномірного територіального розвитку, значного рівня зайнятості населення, шляхом покращення економічного розвитку вітчизняних акціонерних товариств з державною часткою.

Важливу роль для акціонерних товариств з державною часткою відіграють процеси їх реструктуризації. Реструктуризація підприємства є елементом його соціально-економічного розвитку і націлена на ефективне функціонування підприємства в умовах ринкової економіки.

Як внутрішня, так і зовнішня реструктуризації включають заходи з реорганізації акціонерних товариств з державною часткою, які можуть змінювати власників статутного капіталу та їх правовий статус. Реструктуризація підприємства формує механізми стимулювання персоналу на підвищення фінансово-господарської діяльності, на конкурентоспроможність підприємства на ринку, на підвищення економічного потенціалу та забезпечення підняття соціальних стандартів працюючих і покращання їх добробуту.

Висновки з проведеного дослідження. Визначено, що останнім часом фінансами акціонерних товариств з державною часткою в Україні прийнято вважати різноманітні фонди фінансових ресурсів, які створюються і використовуються задля здійснення виробництва і реалізації продукції, робіт і послуг у різних галузях, а також для фінансування інших видів діяльності підприємств.

Виділено основні джерела формування майна акціонерних державних підприємств. Ними є грошові та матеріальні внески засновників, доходи від реалізації продукції, доходи від цінних паперів, капітальні вкладення і дотації з бюджетів, кредити банків та інших кредиторів, безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян, а також інші джерела, незаборонені законом.

Визначено, що призначення фінансів – забезпечити необхідні умови для здійснення процесу створення, розподілу й використання валового внутрішнього продукту в державі, що досягається шляхом створення й використання різноманітних фондів фінансових ресурсів на всіх етапах діяльності держави, підприємств і кожного громадянина.

Зауважено, що пошук кращої можливості використання фондів фінансових ресурсів на всіх рівнях для підвищення ефективності виробництва шляхом фінансового забезпечення потреб розвитку економіки, стабілізації фінансового становища в державі являється одним з основних завдань фінансової політики владних структур.

Проаналізовано результати діяльності українських акціонерних товариств з державною часткою в 2011–2013 рр., які свідчать про наступне:

1) необхідність проведення політики по стимулюванні продажів у зв'язку з тим, що в останні роки зростання виробництва перевищувало ріст роздрібного товарообігу;

2) зростання прибутку досить неоднозначне: по деяких галузях спостерігається приріст у декілька разів, а по деяких скорочення, що пояснюється тим, що держава підтримує деякі (найбільш вигідні) галузі за допомогою субсидій, але це може привести до того, що через деякий час акціонерні товариства з державною часткою можуть втратити свою конкурентоспроможність на зовнішньому ринку;

3) середня рентабельність акціонерних товариств з державною часткою на рівні 15%, при цьому сформована вона за рахунок паливної, хімічної і нафтохімічної промисловості і чорної металургії. Крім того, слід зазначити, що рентабельність чорної металургії має тенденцію до зниження, тому можливе зниження загальної рентабельності в промисловості.

Вибудовано послідовність дій, щодо формування політики фінансування оборотних активів, яка полягає у:

- вивченні джерел формування оборотних активів у попередньому періоді;
- оптимізації обсягу і структури джерел формування оборотних активів, тобто встановлення прийнятної для підприємства співвідношення між власним оборотним капіталом, короткостроковими кредитами і позиками, кредиторською заборгованістю, іншими короткостроковими зобов'язаннями.

Таким чином, основними методами вдосконалення фінансів акціонерних товариств з державною часткою в Україні, мають бути:

1. Здійснення оптимального фінансового планування, яке створить умови для розвитку й ефективного функціонування бізнесу, а також сприятиме перетворенню підприємств державного сектора економіки в одну з рушійних сил на шляху до ринку.

2. Необхідність нормування для акціонерних товариств з державною часткою в Україні власних обігових коштів.

3. Впровадження механізму комерціалізації, як системи заходів з реструктуризації комерційної діяльності, спрямованих на реформування господарської діяльності акціонерних товариств з державною часткою та досягнення ними стратегічних цілей розвитку.

4. Вдосконалення законів та правил, що чітко визначали б відповідальність органів державної влади, щодо акціонерних товариств з державною часткою в Україні, які б поповнювали Державний бюджет та сприяли розвитку ринкової економіки країни загалом.

5. Здійснення належного державного фінансового контролю за використанням державної власності, оскільки фактично не ведеться контроль за діяльністю акціонерних товариств у статутному фонді яких є частка держави, а також за утворенням і використанням прибутку таких підприємств. Величезні фінансові потоки і кошти залишаються безконтрольними.

Список використаних джерел

1. Баюра Д.О. Аналіз впливу якості корпоративного управління на вартість компанії Д.О.Баюра, Д.Д. Ситенко // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – Львів:РВВ НЛТУ України. – 2012. – № 22.4. – С. 314-319.
2. Жученко З.О. Акціонерні товариства: проблеми управління та розвитку /З.О. Жученко // Актуальні проблеми економіки: наук. економ. журнал. – 2010. – № 8. – С.103-109.
3. Литовченко О. Ю. Оптимізація структури капіталу як складова стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства. // Вісник економіки транспорту і промисловості – 2010. – № 29. – с.25-30.
4. Маргасова В.Г. Фінансові ризики функціонування системи менеджменту акціонерних товариств / В.Г. Маргасова, А.В. Роговий // Актуальні проблеми економіки : наук. економ.журнал. – 2010. – № 1 (103). – С. 136-142.
5. Румянцев С.В. Фондовий ринок України у 2011 році / С.В. Румянцев // Цінні папери України. – 2012. – № 4 (701). – С. 126-132.
6. Савенко Н.В. Особливості формування і сучасний стан акціонерного сектору в Україні / Н.В. Савенко // Всеукраїнський науковий-виробничий журнал / Інноваційна економіка. – К.: Либідь, 2011. – 25 с.
7. Селіверстова Л.С. Організаційно-правові форми підприємств в системі корпоративного управління / Л.С. Селіверстова // Фондовий ринок. – 2010. – № 14. – С. 12-15.
8. Фонд державного майна України. Звіт про результати управління корпоративними правами держави в господарських товариствах, національних акціонерних та державних холдингових компаніях 2008-2013 р.р.
9. Школьник І.О. Капіталізація фондового ринку України в контексті світових тенденцій / І.О. Школьник // Фінанси України: журнал. – 2011. – № 4. – С. 65-68.
10. Яремко І. Й. Управління капіталом підприємства: економічний і фінансовий інструментарій: Монографія / І. Й. Яремко. – Львів: Каменяр, 2009. – 176 с.

References

1. Baiura D.O. Analiz vplyvu yakosti korporatyvnoho upravlinnia na vartist kompanii D.O. Baiura, D.D. Sytenko [The analysis of influence of quality of corporative management on the cost of the company D.O. Baiura, D.D. Sytenko]. Naukovyi visnyk NLTU Ukraine [Scientific bulletin of National Lviv Technical University of Ukraine]: collected of scientific and technical works. Lviv: RVV NLTU of Ukraine, no. 22.4. (2012). 314-319.
2. Zhuchenko Z.O. Aktsionerni tovarystva: problemy upravlinnia ta rozvytku [The joint stock companies: problems of management and development]. Aktualni problemy ekonomiky [Actual problems of economy]: scientific and economic periodical review. no. 8. (2010). 103-109.
3. Lytovchenko O.Yu. Optymizatsiia struktury kapitalu yak skladova stratehii zabezpechennia finansovoi bezpeky pidpriemstva [Optimization of the capital structure as component of strategy of providing of financial safety of an enterprise]. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti [Bulletin of economy of transport and industry]. no. 29. (2010). 25-30.
4. Marhasova V.H. Finansovi ryzyky funktsionuvannia systemy menedzhmentu aktsionerlykh tovarystv [The Financial risks of functioning of management system of joint stock companies]. Aktualni problemy ekonomiky: naukovyi ekonomichniy zhurnal [Actual problem of economy]: scientific economic periodical review. no. 1 (103). (2010). 136-142.
5. Rumiantsev S.V. Fondoviy rynek Ukraine v 2011 [The share market of Ukraine in 2011]. Tsinni papery Ukraine [securities of Ukraine]. 4 (701). (2012). 126-132.
6. Savenko N.V. Osoblyvosti formuvannia i suchasnyi stan aktsionernoho sektoru v Ukraine [The peculiarities of the formation and modern situation of a joint-stock sector in Ukraine]. Vseukraiinskyi naukovyi-vyrobnychy zhurnal: Innovatsiina ekonomika [All-Ukrainian scientific-industrial periodical review: Innovative economy]. Kyiv: «Lybid», 2011. 25 p.
7. Seliverstova L.S. Orhanizatsiino-pravovi formy pidpriemstv v systemi korporatyvnoho upravlinnia [The forms of incorporation of enterprises in the system of corporative management]. Fondoviy rynek [The fund market]. 14. (2010). 12-15.
8. Fond derzhavnoho maina Ukraine. Zvit pro rezultaty upravlinnia korporatyvnymy pravamy derzhavy v hospodarskykh tovarystvakh, natsionalnykh aktsionerlykh ta derzhavnykh kholdynhovykh kompaniiakh 2008-2012 [The State Property Fund of Ukraine. A report on the results of management of the state corporate rights in economic companies, national joint-stock and state holdings companies of 2008-2012].

9. Shkolnyk I.O. Kapitalizatsiia fondovoho rynku Ukraine v konteksti svitovykh tendentsii [The capitalization of the fund market of Ukraine in the context of world tendencies]. *Finansy Ukraine: zhurnal [Finances of Ukraine: periodical review]*. 4. (2011). 65-68.

10. Yaremko I.I. *Upravlinnia kapitalom pidpriemstva [The management by the capital of enterprise]: economic and financial tools: monograph*. Lviv: Kameniar, 2009. 176 p.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Горбатенко Олена Анатоліївна, старший викладач кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» вул. Богдана Хмельницького, 76 кв.83 м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Горбатенко Елена Анатольевна, старший преподаватель кафедры экономики предприятия ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» вул. Богдана Хмельницкого, 76 кв.83 м.Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Gorbatenko Olena Anatoliivna, senior teacher SHEE «Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» 76 Bohdan Khmelnytskyi street, 83 fl., Pereiaslav-Khmelnitskyi, Kyiv region, 08400, Ukraine

УДК 331.108.45

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

**Зленко А.М.,
Мірошніченко Д.А.**

У статті розкривається роль та обґрунтовується необхідність професійного розвитку і навчання персоналу, а також здійснюється аналіз основних напрямів і форм професійного навчання і підвищення кваліфікації персоналу.

Предметом дослідження є професійне навчання персоналу.

Мета написання статті полягає у розкритті основних напрямів, форм та методів професійного розвитку персоналу, організації навчання персоналу.

Результати роботи можуть знайти практичне застосування на будь-якому підприємстві, організації чи установі де керівництво дбає про професійну підготовку персоналу враховуючи як інтереси підприємства у швидкому заповненні вакантних місць, економію витрат, пов'язаних з підготовкою працівників, так і інтереси працівників – одержати повноцінну професійну підготовку.

В наш час працівник повинен володіти такими якостями, як стратегічне мислення, підприємливість, широка ерудиція, висока культура. Сьогодні постає вимога безперервного розвитку персоналу, тобто проведення заходів, що сприяють повному розкриттю особистого потенціалу працівників. Такі заходи можуть бути індивідуальними чи груповими, проводиться на робочому місці чи спеціалізовано, бути орієнтованими на розвиток загальних чи специфічних навичок і вмінь.

Система розвитку персоналу на підприємстві має бути гнучкою, здатною змінювати зміст, методи та організаційні форми згідно з потребами виробництва і ситуацією, яка складається на ринку праці. У зв'язку з цим управління персоналом повинно сконцентрувати свої зусилля на вирішення таких проблем: розробка стратегії з питань формування кваліфікованого персоналу; визначення потреб у навчанні працівників в розрізі спеціальностей та професій; вибір форм і методів професійного розвитку персоналу; вибір програмно-методичного та матеріально-технічного забезпечення процесу навчання як важливої умови його якості; фінансове забезпечення всіх видів навчання в потрібній кількості.

Навчання персоналу дозволяє вирішувати основні завдання як в інтересах організації – підвищення ефективності і якості праці, так і в інтересах людини – підвищується рівень життя, створюється можливість для реалізації своїх здібностей. Працівник стає конкурентоспроможним на ринку праці.

Отже, на сучасному етапі першочерговими для організації постають завдання забезпечення підготовки конкурентоспроможного персоналу. Його важливими якостями стають гнучкість, мобільність, професійна підготовка і високий культурно-технічний рівень, вміння швидко поповнювати свій багаж знань. Керівництво, служба персоналу організації мають у своєму розпорядженні широкий арсенал форм, методів і засобів навчання працівників, вибір яких залежить від стратегічних завдань розвитку персоналу, розуміння змісту цього процесу, ефективності використання його складових.

Ключові слова: підприємство, навчання, підготовка та перепідготовка персоналу, підвищення кваліфікації, ротація, стажування.

ПРОФЕСИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПЕРСОНАЛА КАК ПРЕДПОСЫЛКА ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА

**Зленко А.Н.,
Мирошніченко Д.А.**

В статье раскрывается роль и обосновывается необходимость профессионального развития и обучения персонала, а также осуществляется анализ основных направлений и форм профессионального обучения и повышения квалификации персонала.

Предметом исследования является профессиональное обучение персонала.

Цель написания статьи заключается в раскрытии основных направлений, форм и методов профессионального развития персонала, организации обучения персонала.

Результаты работы могут найти практическое использование на любом предприятии, организации или учреждении, где руководство заботится о профессиональной подготовке персонала, учитывая как интересы предприятия в быстром заполнении вакантных мест, экономии расходов, связанных с подготовкой работников, так и интересы работников – получить полноценную профессиональную подготовку.

В наше время работник должен владеть такими качествами, как стратегическое мышление, предприимчивость, широкая эрудиция, высокая культура. Сегодня появляется требование непрерывного развития персонала, то есть проведение мероприятий, которые способствуют полному раскрытию потенциала работников. Такие мероприятия могут быть индивидуальными или групповыми, проводиться на рабочем месте или специализировано, быть ориентированными на развитие общих или специфических навыков и умений.

Система развития персонала на предприятии должна быть гибкой, способной изменять содержание, методы и организационные формы, согласно потребностям производства и ситуации, которая складывается на рынке труда. В связи с этим управление персоналом должно сконцентрировать свои усилия на решение таких проблем: разработка стратегии по вопросам формирования квалифицированного персонала; определение потребностей в обучении работников в разрезе специальностей и профессии; выбор форм и методов профессионального развития персонала; выбор программно методического и материально-технического обеспечения процесса учебы как важного условия его качества; финансовое обеспечение всех видов обучения в нужном количестве.

Обучение персонала позволяет решать основные задания как в интересах организации – повышение эффективности и качества труда, так и в интересах человека – повышается уровень жизни, создается возможность для реализации своих способностей. Работник становится конкурентоспособным на рынке труда.

Следовательно, на современном этапе первоочередными для организаций появляются задания обеспечения подготовки конкурентоспособного персонала. Его важными качествами становятся гибкость, мобильность, профессиональная подготовка, и высокий культурно-технический уровень, умение быстро пополнять свой багаж знаний. Руководство, служба персонала организации, имеют в своем распоряжении широкий арсенал форм, методов и средств обучения работников, выбор которых зависит от стратегических заданий развитию персонала, понимания содержания этого процесса, эффективности использования его составляющих.

Ключевые слова: предприятие, обучение, подготовка и переподготовка персонала, повышения квалификации, ротация, стажировка.

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PERSONNEL AS PRE-CONDITION OF INCREASE OF LEVEL OF THE LABOUR PRODUCTIVITY

Zlenko A.M.,
Miroshnichenko D.A.

The article deals with the role and the necessity of professional development and training, as well as an analysis of the major trends and forms of professional education and staff development

The subject of the research is staff professional education.

The purpose of this article is to reveal the main directions, forms and methods of staff professional development, organization of staff training.

The results of the work may find practical applications in any enterprise, organization or institution where the management cares about staff training including the interests of the company at a rapid filling of vacancies, cost savings, which are related to the preparation of workers, as well as workers' interests - to get a complete professional training.

Nowadays, the employee must possess such qualities, as strategic thinking, entrepreneurship, wide erudition, high culture. Today there is a requirement of continuous staff development, that means activities which promote full disclosure of personal potential of employees. These may be individual or group activities, conducted in the work or any special place, or may be focused on the development of general or specific skills.

The system of staff development must be flexible, able to change the content, methods and organizational forms according to the needs of production and the situation that composed in the labor market. That's why, HR should focus their efforts on solving such problems as development strategy for the formation of qualified staff; identifying training needs of workers in the context of professions and occupations; choice of forms and methods of professional development; selection of program-methodical and material-technical support of the learning process as an important condition for its quality; financial support for all types of training in the right quantity.

Staff training can solve the main problems in the interests of the organization - improving the efficiency and quality of work, and in the interests of people – increasing the quality of life, creating the opportunity to realize their abilities as well. The employee becomes competitive in the labor market

Therefore, at modern stage the priority for organizations are tasks of ensuring competitive staff training. Its important qualities are: flexibility, mobility, training and high cultural and technical level, the ability quickly to increase your knowledge. The management, HR have a wide arsenal of forms, methods and means of teaching staff, the choice of which depends on the strategic tasks of staff development, understanding of the contents of the process, efficiency of using its components

Key words: enterprise, education, training and re-training, advanced training, rotation, internship.

Актуальність дослідження. Важливою умовою успішної діяльності будь-якої організації є професійний розвиток персоналу, що є особливо актуальним на сучасному етапі, коли прискорення науково-технічного прогресу веде до швидких змін і вимог щодо професійних знань, умінь і навиків. Навчання персоналу дозволяє вирішувати основні завдання як в інтересах організації – підвищення ефективності і якості праці, так і в інтересах людини – підвищується рівень життя, створюється можливість для реалізації своїх здібностей. Працівник стає конкурентоспроможним на ринку праці.

Ступінь дослідження проблеми. Проблеми професійного розвитку і навчання персоналу досліджувалися рядом авторів, які висвітлили лише окремі аспекти досить актуального на сьогоднішній день питання. Серед них: М.Д. Виноградський, Г. Дреслер, В.А. Дятлов, А.Я. Кибанов, В.Т. Пихало, В.М. Петюх та ін. Дана проблематика потребує більш детального, систематизованого та узагальнюючого вивчення нових форм і методів навчання.

Мета написання статті полягає у розкритті основних напрямів, форм та методів професійного розвитку персоналу, організації навчання персоналу.

Виклад основного матеріалу. В наш час працівник повинен володіти такими якостями, як стратегічне мислення, підприємливість, широка ерудиція, висока культура. Сьогодні постає вимога безперервного розвитку персоналу, тобто проведення заходів, що сприяють повному розкриттю особистого потенціалу працівників. Такі заходи можуть бути індивідуальними чи груповими, проводитися на робочому місці чи спеціалізовано, бути орієнтованими на розвиток загальних чи специфічних навичок і вмінь. Кадрова політика підприємства з питань підготовки кадрів може формуватися на базі різного напрямку – від орієнтації на сьогоденні інтереси, на підготовку вузькоспеціалізованих працівників, які можуть виконувати одну-дві конкретні операції, до орієнтації на довготривалі інтереси (підготовка працівників широкого профілю на основі серйозної теоретичної підготовки). Це залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів: вибору стратегії розвитку підприємства і операційного поділу праці, фінансового стану підприємства та світогляду його керівництва.

Система підготовки персоналу повинна враховувати як інтереси підприємства у швидкому заповненні вакантних місць, економію витрат, пов'язаних з підготовкою працівників, так і інтереси працівників – одержати повноцінну професійну підготовку. Тому система розвитку персоналу на підприємстві має бути гнучкою, здатною змінювати зміст, методи та організаційні форми згідно з потребами виробництва і ситуацією, яка складається на ринку праці. У зв'язку з цим управління персоналом повинно сконцентрувати свої зусилля на вирішення таких проблем: розробка стратегії з питань формування кваліфікованого персоналу; визначення потреб у навчанні працівників в розрізі спеціальностей та професій; вибір форм і методів професійного розвитку персоналу; вибір програмно-методичного та матеріально-технічного забезпечення процесу навчання як важливої умови його якості; фінансове забезпечення всіх видів навчання в потрібній кількості.

Освіта і навчання персоналу повинні бути безперервними і забезпечувати необхідний розвиток персоналу, який може бути загальним і професійним. Професійний розвиток – це набуття працівником нових компетенцій, знань, умінь і навиків, які він використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності. Це процес підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників з метою виконання нових виробничих функцій, завдань і обов'язків нових посад.

Професійний розвиток вимагає значних зусиль відносно кандидата, тому він неможливий без зацікавленості з його боку. Мотивами тут можуть бути бажання скоріше освоїти нову роботу, зберегти колишню чи одержати вищу посаду, забезпечити гарантію стабільності чи зростання доходів; набути знання; розширити контакти, стати більш незалежним від роботодавців і конкурентоспроможним на ринку праці.

На потребу в професійному розвитку працівника впливає динаміка зовнішнього середовища, поява нових зразків техніки і технології, зміна стратегії і структури організації, необхідність освоєння нових видів діяльності.

Керівники на основі спостереження за працівником і з урахуванням його розвитку, власної думки й індивідуального плану кар'єри формують конкретні цілі розвитку і навчання, якими можуть бути вироблення професійних навичок, формування певного типу мислення і поведінки, одержання додаткових знань.

Професійним навчанням охоплюються або тільки прийняті працівники для прискорення процесу їхньої адаптації, або працюючі, у яких повинні з'явитися нові обов'язки, у цьому випадку мова йде про підвищення кваліфікації кадрів.

Потреба в навчанні може бути з'ясована в процесі добору кандидатів, при введенні на посаду, під час атестації, з поточних бесід. Основними напрямками професійного навчання і підвищення кваліфікації персоналу вважаються:

- первинне навчання відповідно до завдань підприємства і специфіки роботи.
- навчання для ліквідації розриву між вимогами посади та особистих якостей.
- навчання для підвищення загальної кваліфікації [3, с.72].

З метою розширення сфери знань і набуття різних навичок роботи організовується ротація — цілеспрямований рух персоналу по підрозділах. Виходячи з цілей ротації, можна виділити п'ять її варіантів:

1. горизонтальна ротація для молодих фахівців протягом першого року;
2. горизонтальна і вертикальна ротація працівників, включених у резерв на керівні посади;
3. горизонтальна ротація для керівників;
4. ротація відповідальності;
5. ротація завдань.

Існує значна кількість методів і форм розвитку професійних знань, умінь і навиків. У світовій практиці розвитку персоналу застосовують такі методи навчання: навчання на робочому місці і поза робочим місцем (та виконання посадових обов'язків); методи, які однаково підходять для будь-якого з цих варіантів.

Навчання на робочому місці характеризується безпосереднім виконанням навчання з роботою у звичайній робочій ситуації. Таке навчання може здійснюватись у різних формах. Визначальною ознакою є те, що навчання організовано і проводиться спеціально для даної організації і тільки для її співробітників.

Навчання поза робочим місцем включає усі види навчання за межами самої роботи. Таке навчання проводиться навчальними структурами і, як правило, за стінами організації [2, с.97].

Основними формами теоретичної підготовки персоналу є: проведення лекцій, семінарських занять з використанням ілюстративних матеріалів; перегляд спеціальних кінофільмів та телефільмів; аналіз реальних ситуацій; самостійна підготовка.

Основними формами професійного навчання, як вже зазначалося, є професійна підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації працівників.

Сутність професійної підготовки працівників полягає в отриманні професійних знань і вмінь, необхідних для виконання службових обов'язків на робочому місці. Вона може бути як загальною (стосуватися організації загалом, її внутрішнього і зовнішнього середовища, управління), так і спеціалізованою (стосуватися способів виконання певних функцій, технологічних процесів, методів виконання робіт). Із неї найчастіше розпочинається службова кар'єра працівника в організації.

Система професійного розвитку працівників передбачає також і підготовку нових працівників, що являє собою професійне навчання прийнятих працівників, які не мають жодної професії. Навчання не перевищує 6 місяців. Учні користуються всіма правами працівників, до того ж всі нормативні акти теж на них поширюються.

Основними формами навчання нових працівників на виробництві є індивідуальна, групова і курсова підготовка. При індивідуальному навчанні учня прикріплюють до кваліфікованого працівника, або включають до бригади, де з ним займається бригадир. Теоретичний курс працівник вивчає самостійно, консультуючись з відповідними спеціалістами. Групова (бригадна) форма передбачає створення груп, заняття з якими проводять працівники високої кваліфікації. Курсова форма підготовки застосовується для підготовки працівників із складних професій і проводиться у два етапи: спочатку група працівників під керівництвом майстра виробничого навчання навчається в навчальному комбінаті, а потім — на робочому місці під керівництвом інструктора виробничого навчання.

Теоретичне навчання як при груповій, так і при курсовій формах здійснюється в навчальних комбінатах і на спеціальних курсах.

Навчання на робочому місці може здійснюватися і у формі наставництва — це процес передачі знань і умінь від більш досвідченої і компетентної людини менш досвідченій, методом співбесіди, консультації, поради і методом ускладнюючих завдань.

Формою навчання на робочому місці є також інструктаж — роз'яснення та демонстрація методів роботи досвідченими працівниками. Це короткотерміновий процес, спрямований на вивчення конкретної операції, процедури, що є складовою його обов'язків. Навчання, наставництво та інструктаж широко застосовуються там, де вирішальним є досвід, практична направленість і зв'язок з виробничим процесом. Вони оптимальні для розвитку практичних навиків, але не розвивають абстрактного мислення.

Досить ефективним є самоосвіта шляхом вивчення літератури, спостереження й аналізу своїх дій і роботи своїх колег, постійного ускладнення завдань. Однією з форм навчання є стажування, яке можна проходити на робочому місці у випадку переходу на нову посаду, в аналогічних підприємствах і за кордоном. Тривалість стажування працівників встановлюється організацією, яка направляє їх на навчання, виходячи із цілей стажування, та узгодженням з навчальними закладами чи організаціями, де буде проводитись стажування, яке закінчується написанням звіту [2, с.96-98].

Завдання перепідготовки персоналу полягають у здобутті штатними працівниками нових професій, знань і навичок. Перепідготовку здійснюють у суміжних спеціалізованих підрозділах, у центрі підготовки фахівців організації або у спеціалізованому навчальному центрі поза її межами. Вибір напрямів, форм і змісту перепідготовки впливає з основних стратегічних напрямів діяльності організації, її політики, щодо розвитку персоналу, а також індивідуальних особливостей працівників. Потребу в перепідготовці персоналу часто визначають такі процеси, як вивільнення працівників, їх просування та плинність. Управління процесом перепідготовки персоналу передбачає: визначення масштабів перепідготовки і факторів, які на це впливають; вибір форм перепідготовки з врахуванням потрібного рівня і мінімізацією витрат на її проведення; підбір раціонального поєднання старої та нової професії.

Підвищення кваліфікації працівників являє собою форму навчання, що відіграє особливо важливу роль у розвитку персоналу. Підвищення кваліфікації — навчання після одержання працівниками певної освіти, спрямоване на послідовне підтримання і вдосконалення їхніх професійних знань і навичок. Управління процесом підвищення кваліфікації працівників є однією з провідних сфер діяльності служб управління персоналом організації. Потреба у ньому закономірно і об'єктивно зумовлена розвитком продуктивних сил. Особливо відчутна вона на сучасному етапі, якому притаманні динамічні зміни техніки і технологій в усіх сферах людської діяльності. За таких умов кваліфікаційний рівень працівника повинен відповідати і навіть бути вищим за вимоги технології виробничо-господарських процесів і процесів управління. Концепція кадрової роботи має передбачати регулярне, не рідше одного разу на п'ять років, підвищення кваліфікації керівних кадрів, фахівців і оперативних працівників організації [6, с.337-342].

Підвищення кваліфікації кадрів комплексне за охопленням, диференційоване по окремих категоріях працівників, неперервне, орієнтоване на перспективні професії. Виділяють такі форми підвищення кваліфікації:

- внутрішня (у рамках організації) і зовнішня (у навчальних закладах, спеціальних центрах). Внутрішня може здійснюватися на робочому місці і поза ним. Вона краще враховує потреби організації, стимулює персонал, формує його дух, вимагає невеликих затрат, легше контролюється, але при малому числі працівників вимагає більших затрат;
- організована і неорганізована (самоосвіта). В останньому випадку може створюватися так звана група саморозвитку, коли люди об'єднуються для спільного аналізу проблем, розгляду можливих способів самовдосконалення, особистого розвитку, взаємної підтримки;
- професійна чи проблемно-орієнтована (за потребою); спрямована на відпрацювання необхідної організації поведінки;
- заснована на стандартних чи спеціальних (загальних і конкретних) програмах;
- призначена для цільових груп (керівників і фахівців) чи для всього персоналу.

Підвищення кваліфікації працівників може здійснюватися в індивідуальній і курсовій формах. Індивідуальна форма підвищення кваліфікації. Вона реалізується шляхом заочного, очно-заочного і дистанційного навчання у вищих закладах освіти; систематичного самостійного вивчення певних питань за індивідуальним планом, затвердженим безпосереднім керівником працівника і під його контролем; навчання у закладах з підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів; підготовки кандидатських і докторських дисертацій, написання монографій з актуальних для організації тем.

Курсове підвищення кваліфікації здійснюється у межах системи професійно-економічного всеобучу (постійно діючі семінари, школи економічних знань, періодичні курси). Під час курсового навчання працівники одержують теоретичні і практичні знання згідно з робочими навчальними планами, затверджуваними радами з професійно-економічного навчання.

Головними завданнями підвищення кваліфікації є: забезпечення ефективного виконання нових завдань; підвищення гнучкості управління і придатності до інновацій; просування по посаді або в горизонтальному переміщенні; освоєння нових професій; підвищення розряду і адаптація працівників до нової техніки та технологій.

Сучасні програми підвищення кваліфікації ставлять за мету навчити працівників самостійно думати, вирішувати комплексно проблеми, працювати командою. Вони дають знання, що виходять за межі посади і формують бажання вчитись.

Планування підвищення кваліфікації ґрунтується на даних аналізу потреб у навчанні, етапами якого є: визначення основних вимог до виконавців (на даний момент і на перспективу); аналіз існуючих навичок, знань та вмій; моделювання профілю наявної кваліфікації, виявлення розбіжностей і потреб у навчанні та пріоритетів їх задоволення.

Підвищення кваліфікації робітників здійснюється на виробничо-технічних курсах та курсах цільового призначення; керівників і спеціалістів — в інститутах і на факультетах підвищення кваліфікації при вузах, на аналогічних підприємствах і за кордоном. Підвищення кваліфікації є досить поширеною формою професійного навчання, оскільки вона є дешовшою, цілеспрямованою, менш тривалою, ніж нова підготовка.

Сьогодні в Україні функціонує достатня кількість тренінгових компаній, кадрових агенцій, які займаються навчанням персоналу. Тому дбаючи про ефективність навчання персоналу, слід ретельно обирати оператора надання навчальних послуг. Одним із перших критеріїв, на який зважають при цьому, є статус (самостійна компанія чи філіал кадрової агенції), вік компанії. Про ефективність її роботи можуть свідчити портфель замовників (чим більше корпоративних замовлень, тим авторитетніша компанія) і рекомендацій, кількість і досвід штатних тренерів (чим більше працює в ній штатних тренерів, тим міцніші її позиції на ринку). Важливо звернути увагу на спеціалізацію тренінгової компанії, оскільки високий її універсалізм є швидше недоліком, ніж перевагою. Добре, якщо серед її тренерів є більшість людей з глибокими знаннями і значним досвідом роботи на посадах маркетологів, менеджерів із продажу, менеджерів із паблік рілейшнз, логістиків та ін.

На певні висновки може навести рекламна активність тренінгової компанії. Адже не завжди висока рекламна активність є свідченням її успішності. Бажано при цьому звернути увагу на стан офісу, матеріальної бази, презентаційних, наочних і роздаткових матеріалів, якими супроводжують навчання тренери.

Не зайвою буде обережність при виборі тренінгових організацій, які спеціалізуються на проведенні відкритих семінарів для підвищення кваліфікації фахівців з управління персоналом, бухгалтерів, маркетологів тощо.

Деякі фірми запрошують авторитетних тренерів на постійну роботу, створюють власні навчальні центри.

Висновки. Отже, на сучасному етапі першочерговими для організації постають завдання забезпечення підготовки конкурентноспроможного персоналу. Його важливими якістьми стають гнучкість, мобільність, широка професійна підготовка і високий культурно-технічний рівень, вміння швидко поповнювати свій багаж знань. Керівництво, служба персоналу організації мають у своєму розпорядженні широкий арсенал форм, методів і засобів навчання працівників, вибір яких залежить від стратегічних завдань розвитку персоналу, розуміння змісту цього процесу, ефективності використання його складових.

Список використаних джерел

1. Виноградський М.Д. Менеджмент в організації / М.Д. Виноградський, А.М. Виноградський – К.: Кондор, 2004 – 598 с.
2. Крушельницька О.В. Управління персоналом: [навчальний посібник] / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук – К.: Кондор, 2003. – 296 с.
3. Крамаренко В.І. Управління персоналом фірми / В.І. Крамаренко, Б.І. Холод – К.: ЦУЛ, 2003. – 272 с.

4. Осовська Г.В. Управління трудовими ресурсами / Г.В. Осовська, О.В. Крушельницька – К.: Кондор, 2003. – 224 с.
5. Хміль Ф.І. Основи менеджменту: [підручник] / Ф.І. Хміль – К.: Академвидав, 2003.
6. Хміль Ф.І. Управління персоналом: [підручник] / Ф.І. Хміль – К.: Академвидав, 2006. – 488с.

References

1. Vynohrads'kyu M.D., Vynohrads'kyu A.M. Menedzhment v orhanizatsiyi. K.: Kondor, 2004. 598 s.
2. Krushel'nyts'ka O.V., Mel'nychuk D.P. Upravlinnya personalom: [navchal'nyy posibnyk] K.: Kondor, 2003. 296 s.
3. Kramarenko V.I., Kholod B.I. Upravlinnya personalom firmy. K.: TsUL, 2003. 272 s.
4. Osovs'ka H.V., Krushel'nyts'ka O.V. Upravlinnya trudovymy resursamy. K.: Kondor, 2003. 224 s.
5. Khmil' F.I. Osnovy menedzhmentu: [pidruchnyk]. K.: Akademvydav, 2003.
6. Khmil' F.I. Upravlinnya personalom: [pidruchnyk]. K.: Akademvydav, 2006. 488s.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ:

Зленко Алла Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
провул. Боженка 8а, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401
e-mail: zlenko.am@mail.ru

Мірошніченко Денис Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського 34, кім. 908, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401
e-mail: mirosh88@i.ua

ДАНИЕ ОБ АВТОРАХ:

Зленко Алла Николаевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
проул. Боженка 8а, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401
e-mail: zlenko.am@mail.ru

Мирошниченко Денис Анатольевич, кандидат исторических наук, доцент кафедры профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинский стр., г. 908, м. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401
e-mail: mirosh88@i.ua

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Zlenko Alla Mykolaivna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Department of Vocational Education Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University
bystreet Bozhenka 8a, Pereyaslav-Khmelnytsky, Kiev region, Ukraine, 08401
e-mail: zlenko.am@mail.ru

Miroshnichenko Denys Anatoliiovych, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Department of Vocational Education Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University
Sukhomlynskiy str., g. 908, Pereyaslav-Khmelnytsky, Kiev region, Ukraine, 08401
e-mail: mirosh88@i.ua

УДК 314.17:331.5

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ

Коваль С.П.,
Біда Д.В.

Предметом статті є дослідження проблем ефективності використання трудових ресурсів як соціально-економічної категорії. У статті запропоновано результати дослідження та пропозиції щодо вирішення деяких проблем ефективного використання трудових ресурсів на ринку праці України.

Результати роботи. Проведено дослідження основних проблем ефективного використання трудових ресурсів України. Здійснено аналіз споріднених з трудовими ресурсами категорій робочої сили, економічної активності та зайнятості населення та надано пропозиції щодо ефективнішого їх використання на ринку праці.

Результати дослідження можуть бути використані всіма зацікавленими сторонами, у тому числі органами державної виконавчої влади при вдосконаленні механізмів реалізації соціально-економічної політики зайнятості та державного регулювання ринку праці України.

Висновки. 1. Протягом останніх десятиліть у національній економіці склалися диспропорції, які затримують впровадження ринкових важелів господарювання та ефективного використання трудових ресурсів.

2. В основу вибору механізмів регулювання ринку праці України і підвищення ефективності використання трудових ресурсів мають бути покладені такі вимоги: єдність цілей розвитку, завдань та ресурсних можливостей для реалізації концептуальних заходів; передбачення соціальних наслідків в різних сферах діяльності; комплексність у вирішенні поставлених завдань; взаємоузгодження заходів на загальнодержавному, регіональному, місцевому рівні і рівні окремих суб'єктів господарювання; їх достатня економічна та соціальна ефективність тощо.

Ключові слова: трудові ресурси, робоча сила, зайнятість населення, ефективність трудових ресурсів, продуктивність праці, ринок праці України.

ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Коваль С.П.,
Біда Д.В.

Предметом статьи является исследование проблем эффективности использования трудовых ресурсов как социально-экономической категории. В статье представлены результаты исследования и предложения по решению некоторых проблем эффективного использования трудовых ресурсов на рынке труда Украины.

Результаты работы. Проведено исследование основных проблем эффективного использования трудовых ресурсов Украины. Осуществлен анализ родственных с трудовыми ресурсами категорий рабочей силы, экономической активности и занятости населения; предоставлены предложения по более эффективному их использованию на рынке труда.

Результаты исследования могут быть использованы всеми заинтересованными сторонами, в том числе органами государственной исполнительной власти при усовершенствовании механизмов реализации социально-экономической политики занятости и государственного регулирования рынка труда Украины.

Выводы. 1. На протяжении последних десятилетий в национальной экономике сложились диспропорции, которые задерживают внедрение рыночных рычагов хозяйствования и эффективного использования трудовых ресурсов.

2. В основу выбора механизмов регулирования рынка труда Украины и повышения эффективности использования трудовых ресурсов должны быть положены такие требования: единство целей развития, задач и ресурсных возможностей для реализации концептуальных мероприятий; предусмотрение социальных последствий в различных сферах деятельности; комплексность в решении поставленных задач; взаимосогласование мероприятий на общегосударственном, региональном, местном уровне и уровне отдельных субъектов хозяйствования; их достаточная экономическая и социальная эффективность, другое.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, рабочая сила, занятость населения, эффективность трудовых ресурсов, производительность труда, рынок труда Украины.

PROBLEMS OF EFFICIENT USE OF LABOR RESOURCES

Koval' S.P.,
Bida D.V.

The subject of the article is to research problems of efficiency of use of labor resources as socio-economic categories. The article suggested the findings and suggestions for solving some problems of efficient use of labor resources in the labor market of Ukraine.

The results of the work. The research of basic problems of efficient use of labor resources in Ukraine was conducted. The analysis of related with labor resources categories of the work force, economic activity and employment was accomplished, and provided suggestions for more effective use of them in the labor market.

Results of research can be used by all stakeholders, including organs of State executive power in improving the mechanisms for the implementation of socio-economic policy, employment and State regulation of the labor market of Ukraine.

The conclusions. 1. Over the last decades in the national economy have developed imbalances that delay the introduction of market mechanisms of management and efficient use of labor resources.

2. Basis of selection mechanisms of regulation of the labor market and increase the efficiency of use of labor resources should be assigned the following requirements: the unity of goals, objectives and capacities to implement the conceptual activities; predictions of social consequences in different spheres of activity; complexity in solving the set tasks; consistency of measures at national, regional, local level and level of individual entities; their sufficient economic and social efficiency, etc.

Key words: labor resources, work force, employment, efficiency of labor resources, productivity of labour, the labor market of Ukraine.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть у багатьох розвинених країнах світу стверджується новий погляд на людський потенціал як на один із ключових ресурсів розвитку економіки. Він відображає реальне підвищення ролі людського фактору у виробництві, збільшення залежності результатів виробництва від якості трудового потенціалу, мотивації і характеру використання робочої сили в цілому та окремо кожного працівника.

В економіці розвинених країн це виражається, з одного боку, у підвищенні вимог до робочої сили, з іншого – у збільшенні витрат на розвиток трудових ресурсів і, відповідно, у прагненні до їх відшкодування в основному за рахунок підвищення ефективності використання.

Перетворення, що відбуваються в Україні, серед багатьох напрямків реформування націлені, зокрема, на розвиток соціально орієнтованої економіки, центральне місце в якій відводиться людині з її потенціалом до праці, здатним бути корисним і приносити ефект суспільству в цілому. Тому проблеми ефективності використання трудових ресурсів і підвищення продуктивності праці є особливо актуальними за умов, коли в економіці не використовуються належним чином такі джерела оптимізації затрат праці, як модернізація виробництва, не здійснюється оцінка виробництва за критерієм працевітності тощо. Все це ускладнює формування механізмів впливу на процеси ефективності використання трудових ресурсів як на загальному, так і на місцевих ринках праці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність трудових ресурсів – проблема надзвичайно актуальна та водночас теоретично достатньо досліджена. У вирішенні проблем підвищення ефективності трудових ресурсів вагомий внесок здійснили такі науковці, як: Д.П. Богиня, В.С. Васильченко, О.А.Гришнова, Т.А. Заяць, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, Ю.М. Маршавін, С.В.Мельник, В.В. Мортіков, А.А. Нікіфорова, В.В. Онікієнко, Н.О. Павловська, О.В.Павловська, О.М. Палій, І.Л. Петрова, В.М. Петюх, С.І. Пирожков, М.В.Семікіна, А.С. Семенов, В.А. Скуратівський, М.Ф. Черепанський, Л.В. Чуйко, В.М. Шамота, Г.В. Ярошенко та ін. Так, науковцями визнано, що одним з основних факторів досягнення ефективності суспільно-економічного відтворення в цілому та трудових ресурсів, зокрема, є підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили [1].

Метою статті є дослідження проблем ефективності використання трудових ресурсів, а також надання пропозицій щодо вирішення цих проблем на сучасному етапі розвитку України. Основним завданням для успішного функціонування та розвитку економіки є створення соціально-економічних передумов ефективного використання трудових ресурсів, що і є основною метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід багатьох країн за останні десятиріччя свідчить про посилення ролі управління трудовими ресурсами в системі чинників, які забезпечують конкурентоспроможність економіки.

Сучасні концепції управління трудовими ресурсами базуються на тому, що люди є одним з найважливіших економічних ресурсів, джерелом доходів, конкурентоспроможності та розвитку. Тому знання глибинного змісту поняття «трудова ресурси», а також дослідження реального стану їх розвитку допоможуть визначити шляхи позитивного впливу на ефективне використання трудового потенціалу.

За своєю сутністю трудові ресурси – це сукупність здатних до праці людей, які мають необхідний фізичний розвиток, знання та практичні навички, беруть або спроможні брати участь у виробництві матеріальних і духовних благ. Оскільки трудові ресурси спроможні створювати матеріальні блага, духовні та інтелектуальні цінності, це надзвичайно важлива складова частина продуктивних сил суспільства [2-4].

Основою формування трудових ресурсів країни є населення цієї країни чи визначеної території як природної сукупності людей, що історично склалася і безперервно відтворюється. Тобто, за багатьма визначеннями трудові ресурси як соціально-економічна категорія є працездатною частиною населення, яка володіє фізичними та інтелектуальними здібностями і здатна виробляти матеріальні блага та надавати послуги [5].

Україна обрала шлях на побудову вільного демократичного суспільства, і в Конституції України зафіксовано заборону примусової праці, тому поняття «трудові ресурси» поступово набуває нового економічного значення. Головною ознакою соціально орієнтованої економіки є те, що добробут громадян значною мірою залежить від динаміки продуктивності суспільної праці та ефективності використання трудових ресурсів.

Особливо слід зазначити, що в міру глобального поширення науково-технічного прогресу (НТП) і розвитку його нових форм, творча роль трудових ресурсів у підвищенні конкурентних можливостей економіки безупинно зростає. Разом з ростом НТП і безпосередньо під його впливом зростають і конкурентні можливості трудових ресурсів. А разом з цим утверджується високий соціальний і економічний рівень зрілості суспільства, його культура і добробут населення. У процесі формування трудових ресурсів як елемента продуктивних сил економіка разом із системою навчання закріплюють у людині свідомість особливої значимості в трудовій діяльності та здатності до економічної конкуренції.

Питання ефективного використання наявних трудових ресурсів набуває сьогодні особливої актуальності з урахуванням демографічної кризи, зведеного відтворення робочої сили та в умовах постійного скорочення чисельності економічно активного населення як вагомої складової трудових ресурсів України (табл. 1).

Таблиця 1. Чисельність економічно активного населення України у 2000-2013 роках [6]

Роки	Економічно активне населення України			
	у віці 15-70 років		працездатного віку	
	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2000	22 830,8	63,2	21 150,7	73,7
2001	22 426,5	62,3	20 893,6	72,6
2002	22 231,9	61,9	20 669,5	71,7
2003	22 171,3	61,8	20 618,1	71,4
2004	22 202,4	62,0	20 582,5	71,1
2005	22 280,8	62,2	20 481,7	70,9
2006	22 245,4	62,2	20 545,9	71,2
2007	22 322,3	62,6	20 606,2	71,7
2008	22 397,4	63,3	20 675,7	72,3
2009	22 150,3	63,3	20 321,6	71,6
2010	22 051,6	63,7	20 220,7	72,0
2011	22 056,9	64,3	20 247,9	72,7
2012	22 011,5	64,6	20 393,5	73,0
2013	21 980,6	65,0	20 478,2	73,1

Тому, головною метою системи управління на сучасному етапі є створення відповідних умов для формування кількісної і якісної складових трудових ресурсів і більш продуктивного та ефективного їх використання.

Слід зазначити, що українська економіка, починаючи з 2000 року, розвивалась досить швидкими темпами протягом 2000 – 2013 років: валовий внутрішній продукт (ВВП) у фактичних цінах за цей період зріс майже у 9 разів (табл. 2).

Проте, джерелами такого зростання в нашій країні, як і в будь-якій іншій системі, що починає своє відновлення, були в основному екстенсивні фактори: дозавантаження наявних виробничих потужностей, яке статистично збільшувало показники продуктивності праці та фондівіддачі, а також дія таких факторів, як знецінення національної грошової одиниці та вартості робочої сили, що фактично збільшило цінову конкурентоспроможність національного виробництва.

Таблиця 2. Валовий внутрішній продукт України у 2000-2013 роках [6]

Роки	ВВП України у фактичних цінах	
	млн. грн.	у розрахунку на одну особу, грн.
2000	170070	3436
2001	204190	4195
2002	225810	4685
2003	267344	5591
2004	345113	7273
2005	441452	9372
2006	544153	11630
2007	720731	15496
2008	948056	20495
2009	913345	19832
2010	1082569	23600
2011	1302079	28488
2012	1411238	30953
2013	1505485	33095

Розгляд динаміки ВВП (відсоток до попереднього року) та чисельності зайнятого населення (млн. осіб) дозволяє визначити та оцінити основні фактичні тенденції зміни зайнятості населення України відповідно до змін індексів ВВП за останні десять років (рис. 1).

Як бачимо, у перші трансформаційні роки динаміка зайнятості населення співпадала з динамікою ВВП. Проте, починаючи з 2001 р., ця тенденція змінилася. При нестабільній динаміці ВВП зайнятість невпинно зростала, тобто коливання в зайнятості були слабо синхронізовані з коливаннями в обсягах виробництва ВВП, а характерною рисою зайнятості виявився її депресивний стан, про що свідчить невідповідність динаміки зайнятості динаміці виробництва.

Починаючи з 1997 року, зайнятість населення почала зростати, хоча й незначними темпами. Разом з тим, зростання обсягів зайнятості населення відбулося в основному за рахунок неформального сектора. У 2003 – 2004 роках темпи набору працівників в неформальному секторі приблизно у п'ять разів перевищували аналогічний показник формального сектора, а

темпи звільнення лише удвічі. Таким чином, протягом останніх років неформальний сектор значно збільшив свої масштаби, в той час як у формальному секторі спостерігалася практично стагнація. Втім така позитивна динаміка у неформальному секторі пояснюється тим, що новостворені робочі місця відзначалися низькою продуктивністю праці і часто не потребували висококваліфікованої робочої сили. Слід визнати, що більша частина (біля 80%) працівників неформального сектора не мають високої кваліфікації, що врешті призводить до загального погіршення якості робочої сили та трудових ресурсів [6].

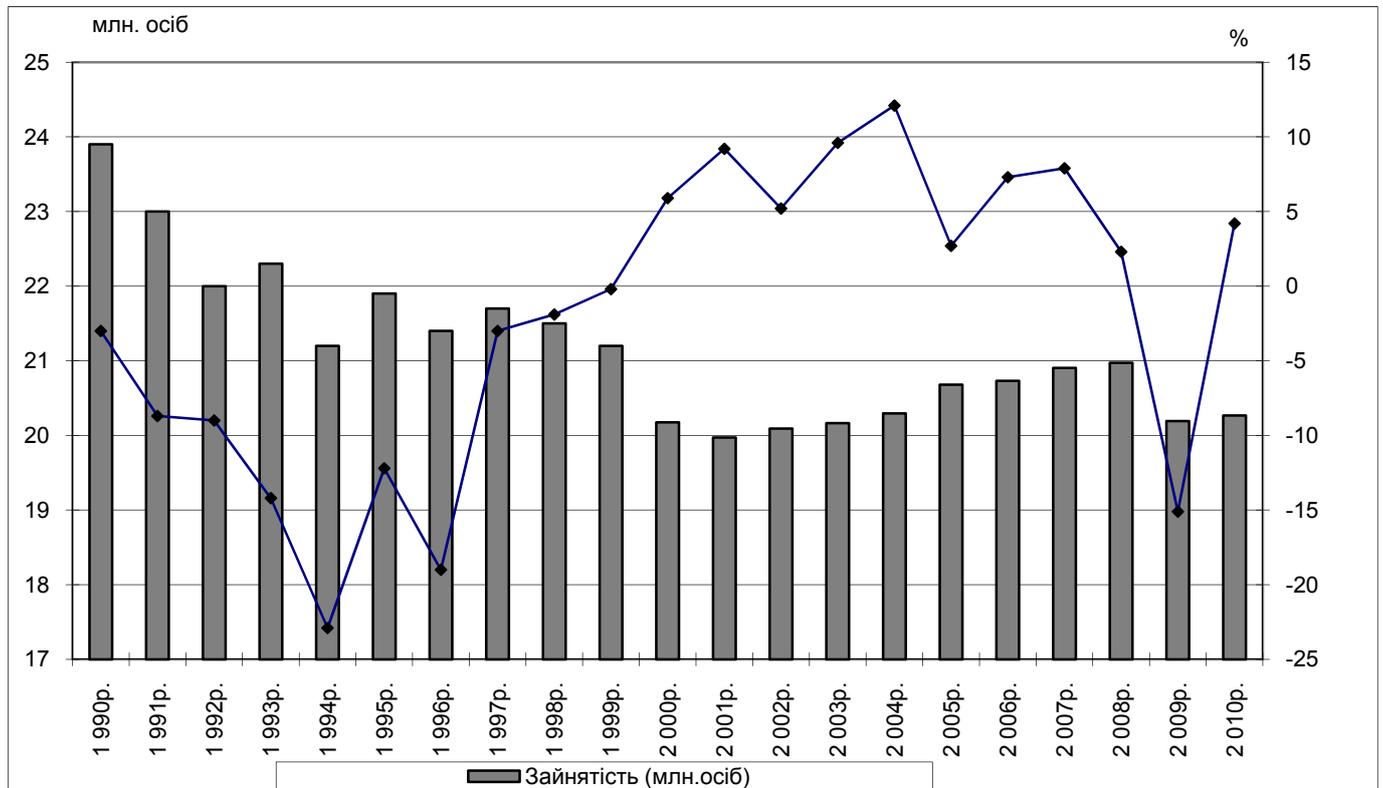

Рисунок 1. Динаміка ВВП (відсоток до попереднього року) та чисельність зайнятого населення України (млн. осіб) у 1990-2010 рр. [6].

Як свідчать дані діаграми на рис. 1, позитивна тенденція зростання зайнятості населення залишалася до фінансово-економічної кризи 2008 року. Такому процесу сприяло збільшення частки самостійної зайнятості, зокрема, через зростання кількості працюючих в особистих селянських господарствах (внаслідок перегляду у 2005 році Держстатом України методології розрахунку чисельності зайнятих, до їх складу почали включатися особи, які виробляють товари і послуги в домашньому господарстві з метою продажу на ринку). При цьому слід враховувати, що більше половини працюючих у цьому секторі зайняті некваліфікованою працею. Така зайнятість не дає ані прийнятних доходів, ані належного соціального статусу, тобто виштовхує доволі численні групи населення на соціальне узбіччя. При цьому ризик соціального незадоволення може бути передусім серед молоді внаслідок відсутності альтернативної зайнятості.

В цілому, дані тенденції свідчать про те, що прискорене зростання продуктивності праці не супроводжувалось процесами, властивими розвиненим країнам, де зміна динаміки розвитку відбувається за умов впровадження у виробництво нових високих технологій, нових робочих місць тощо.

На сьогоднішній день в економіці України фактор зайнятості населення та її економічної активності залишається ще достатньо вагомим, і багато українських підприємств підвищують рівень прибутків значною мірою за рахунок збільшення чисельності зайнятих. У такому випадку підвищення продуктивності праці знаходить своє відображення у розширеній формі зайнятості, а низька еластичність зайнятості по відношенню до обсягів виробництва пояснюється так званою «захисною реструктуризацією» підприємств, що означає екстенсивне пристосування до нових умов господарювання. Проте, такі підприємства можуть збільшити обсяги виробництва не лише шляхом залучення додаткової робочої сили, а й шляхом більш ефективного використання існуючих трудових ресурсів.

Подальше економічне похвалення населення спричинило структурні зрушення у формуванні позитивних тенденцій у зайнятості «фінансової діяльністю». Помітне збільшення зайнятості у цій сфері діяльності відбулося під впливом зниження обсягів депозитів фізичних осіб та номінальних обсягів кредитів, наданих як суб'єктам господарської діяльності так і фізичним особам. В умовах погіршення ситуації на ринку банківських послуг скоротився попит на робочу силу.

Така тенденція прослідковувалась і в освіті, в торгівлі, частково в сфері послуг, які є індикатором ділової активності. І лише в секторі «державне управління» за весь цей час зниження зайнятості не відбулося, а навпаки, збільшилося, тобто структура зайнятості серед апарату управління фактично не мала змін.

Об'єктивно оцінюючи таку потужну поляризацію розвитку структури зайнятості, яка в цілому відображає негативні зміни у структурі виробництва, слід зазначити, що її причини знаходяться не лише у площині скорочення попиту на робочу силу (хоча саме погіршення зовнішньої кон'юнктури стало каталізатором посилення негативних тенденцій), а й у відсутності комплексної структурної політики у сфері зайнятості. Загалом можна констатувати, що зайнятості населення України за видами економічної діяльності властиві значні структурні диспропорції.

Викривлення пропорцій структури зайнятості проявилось в наступних тенденціях:

- найвища результативність господарювання спостерігається не у тих сферах, що забезпечують зростання продуктивної зайнятості завдяки випуску високотехнологічної кінцевої продукції та товарів суспільного споживання, а за рахунок сировинних, передусім – добувних галузей промисловості (металургії тощо);

– недостатньо розвиненими в Україні є сфери діяльності, які відіграють важливу роль для відтворення трудових ресурсів.

При цьому, у кожному з видів економічної діяльності існують серйозні невідповідності попиту та пропозиції робочої сили. Найбільш захищена частина робочої сили представлена відносно закритим ринком, що монопольно регулюється. До неї входить робоча сила, яка зайнята в експортних галузях, електроенергетиці, паливній промисловості, видобутку та розподілу газу, а також будівництві, фінансовому секторі, апараті управління, які традиційно оплачуються вище середнього рівня. У цьому секторі ринку праці існує перевищення попиту над пропозицією. Доходи підприємств визначаються не ефективністю виробництва в галузі і не витратами на відтворення робочої сили, а паритетом зовнішніх і внутрішніх цін на природні і сировинні ресурси, монопольним становищем цих підприємств. Але зниження цін на ресурси на зовнішньому ринку викликає значне скорочення попиту на робочу силу і може призвести до стрімкого погіршення умов і скорочення виробництва у цих галузях.

Диспропорції галузевої структури зайнятості призводять до дисбалансу попиту робочої сили як окремих секторів економіки України, так і економіки країни в цілому. А оскільки відтворення робочої сили не забезпечується повною мірою, це, у свою чергу, негативно впливає на баланс попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці.

Так, за даними Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, в якості головної перепони для розвитку економіки визначено кадровий дефіцит перспективних підприємств. Кожний четвертий український менеджер вважає, що брак кваліфікованих кадрів стримує зростання виробництва [7].

Загалом процесам створення нових робочих місць для забезпечення якості та ефективного використання робочої сили заважають такі фактори:

по-перше, невизначеність цільового спрямування структурної будови економіки, що є основним орієнтиром політики створення робочих місць;

по-друге, інвестиційна криза, що не дозволяє створювати робочі місця за відсутності необхідних капітальних вкладень;

по-третє, непорядкованість організаційних зв'язків, неефективність процесів реорганізації виробництва, що також діє у напрямку зменшення кількості робочих місць, часом їх невинуватої руйнації.

Таким чином, у національній економіці склалися диспропорції, які гальмують впровадження ринкових важелів господарювання. Насамперед це стосується структурної трансформації економіки. Якщо у розвинених країнах світу структурні зрушення спрямовуються на збільшення зайнятості у галузях, що виробляють кінцеву продукцію та у сфері послуг, то в Україні спостерігаються протилежні тенденції.

За умови посилення дисбалансу між інвестиційним, трудовим і виробничим потенціалом складно передбачити соціальні наслідки зрушень на ринку праці. Нестабільність економічного розвитку породжує ситуацію, коли здійснення тих чи інших заходів на ринку праці призводить до побічних негативних ефектів. Посилюється процес поляризації суспільства, який потребує особливої уваги з боку органів державного управління. При цьому зростають абсолютні і відносні показники бідності населення.

Отже, запобігання зuboжінню основної частини населення перетворюється в Україні на одне з першочергових завдань політики ринку праці, оскільки саме в цій сфері зберігається право кожного громадянина на реалізацію своїх професійних здібностей та отримання відповідної винагороди за результати праці. Поляризація населення за рівнем доходів потребує диференційованого підходу до розробки відповідних заходів політики ринку праці.

Кризовий стан економіки та недоліки податкової системи не дозволяють створити умови для динамічного обороту капіталу і зростання потреби у робочій силі. Без реалізації цього напряму політики ринку праці неможливо досягти будь-яких позитивних зрушень в інших її напрямках.

Високі податки не сприяють створенню нових робочих місць, оскільки за таких умов роботодавці відмовляються від використання робочої сили. Інвестиційна криза та тенденція до погіршення відтворювальної структури капітальних вкладень не дають можливості розширити сферу зайнятості та активізувати ті аспекти політики ринку праці, що спрямовані на створення нових робочих місць.

В економічно розвинених країнах, навпаки, узгодження структури капітальних вкладень, висока інвестиційна активність, впровадження результатів науково-технічного прогресу розглядаються як основна передумова забезпечення ефективної зайнятості населення та досягнення збалансованості ринків праці.

Неповна відповідність законодавства України про працю її міжнародним договорам, зобов'язанням та актам про права людини, Конвенціям і Рекомендаціям МОП (Міжнародної організації праці), ратифікованих Україною, є перешкодою для формування ефективних механізмів регулювання ринку праці і підвищення рівня використання робочої сили як трудових ресурсів.

Зміна соціально-економічних умов функціонування робочої сили потребує, по-перше, вдосконалення правового поля ринку праці. Послаблення державного контролю за дотриманням законодавства про працю призводить до зниження рівня захищеності прав громадян: порушуються норми чинного законодавства стосовно оплати праці під час простоїв з вини адміністрації, надання компенсацій через несвоєчасну виплату заробітної плати, виплати відшкодувань потерпілим на виробництві тощо. Виникнення цих проблем вимагає посилення державного втручання у сферу соціально-трудових відносин через заходи активної політики ринку праці. Крім цього, у структурі національної економіки утворилися нові сегменти, які перебувають за межами регулюючого впливу державної економічної політики, в тому числі політики ринку праці і зайнятості населення.

Поряд з працюючими за наймом у сфері офіційної економіки формується сфера самозайнятості в розрізі формального, неформального і нелегального секторів. Проте, зараз відсутні надійні джерела інформації та відповідні методичні розробки відносно визначення реальних масштабів тіньового сектора економіки України, що перешкоджає розробці заходів щодо підвищення рівня ефективності використання трудових ресурсів.

По-друге, держава, не маючи необхідних коштів на утримання незайнятого працездатного населення, зобов'язана створити умови для самозайнятості в найбільш перспективних сферах господарювання на основі розширення підприємницької діяльності. В Україні нові структури малого та середнього бізнесу розвиваються дуже повільно. Крім того, значна кількість зареєстрованих підприємств самоліквідуються, так і не розпочавши свою діяльність. Виявлення і розв'язання проблем, пов'язаних із створенням належних умов для розвитку підприємництва, є одним із актуальних завдань сучасної політики ринку праці, що спрямована на підвищення рівня використання робочої сили в якості трудових ресурсів.

Головний напрямок підвищення ефективності використання трудових ресурсів має бути покладений на національні органи як на державному, так і на місцевому рівнях. На першому рівні має вдосконалюватися законодавча основа забезпечення мінімального рівня доходів, професійної підготовки зайнятих і безробітних, соціальної політики в цілому. Регулювання цих процесів здійснюється, як правило, практичними заходами щодо введення тих чи інших форм контролю за переміщенням робочої сили, наданням фінансової допомоги і кредиту, регулюванням процесу банкрутства, державною політикою щодо валютних курсів, фондового ринку, проведенням природоохоронних заходів і т. ін.

В основу вибору механізмів державного регулювання ринку праці і підвищення ефективності використання трудових ресурсів мають бути покладені такі вимоги: єдність цілей, завдань та ресурсних можливостей для реалізації запланованих

заходів; орієнтація на конкретний кінцевий результат; передбачення соціальних наслідків в різних сферах діяльності; комплексність у вирішенні поставлених завдань; взаємоузгодження заходів на загальнодержавному, регіональному рівні і рівні окремих суб'єктів господарювання; їх достатня економічна та соціальна ефективність тощо.

Враховуючи вищенаведене, можна сформулювати такі першочергові завдання щодо підвищення рівня якості та ефективності використання трудових ресурсів на ринку праці, підвищення рівня зайнятості населення на сучасному етапі розвитку економіки:

- створення відповідного законодавчо-нормативного поля з достатньою конкретизацією для всіх рівнів управління, що надає регіонам, галузям і суб'єктам господарювання різних форм власності рівні можливості у забезпеченні продуктивної зайнятості і ефективного використання робочої сили;
- активізація діяльності усіх суб'єктів ринку праці на основі узгодження власних інтересів, досягнення збалансованості попиту і пропозиції робочої сили, підвищення трудової активності працездатного населення;
- удосконалення фінансового механізму регулювання ринку праці у взаємозв'язку з реформуванням податкової системи, здійсненням структурних трансформацій, стимулюванням нових форм зайнятості населення;
- підвищення цільової спрямованості та соціальної адресності окремих заходів державної політики на ринку праці з метою покращання становища різних соціальних і статеві-вікових категорій населення.

Відповідно до визначених завдань основними напрямками державного регулювання ринку праці мають бути:

- здійснення допомоги у працевлаштуванні на основі інформованості населення про вакансії на ринку праці;
- вдосконалення системи професійної орієнтації; розвиток професійної підготовки і перепідготовки кадрів;
- стимулювання створення нових робочих місць;
- сприяння самозайнятості населення, розвитку підприємництва, малого і середнього бізнесу;
- організація оплачуваних сезонних і громадських робіт, розвиток гнучких форм зайнятості;
- бронювання (квотування) і створення робочих місць на діючих підприємствах, в організаціях для працевлаштування громадян, що неспроможні на рівних умовах конкурувати на ринку праці (працевлаштування інвалідів, молоді, жінок та ін.).

В Україні в умовах, коли пропозиція робочої сили значно перевищує попит на неї, пріоритетним напрямком повинно стати технічне переоснащення діючих та створення нових робочих місць, зорієнтованих на підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, що, безумовно, потребує значних фінансових ресурсів та здійснення активної інвестиційної політики. При цьому мають бути враховані сучасні світові тенденції зростання вартості створення робочих місць, приведення їх до міжнародних стандартів.

Така постановка питання актуальна не лише для України, а й для інших країн, які були створені на території колишнього Радянського Союзу. Відомо, що через довготривалу загальносистемну кризу в цих країнах, скорочення ВВП, розвиток інфляційних процесів та зменшення обсягів державних інвестицій при відсутності розвиненого фондового ринку і сприятливого інвестиційного клімату відбулося різке погіршення стану основних виробничих фондів на більшості підприємств. Крім того, був, по суті, зруйнований сам механізм фінансування створення робочих місць.

В усіх секторах економіки повинні бути розроблені пріоритетні напрями розвитку окремих видів економічної діяльності, які утворюють переважну частку ВВП країни. Ефективна зайнятість передбачає, що складові механізму державного регулювання зайнятості населення використовуються при поєднанні окремих напрямків, що забезпечують максимальну економічну віддачу.

Сьогодні вкрай важливим є визначення тих пріоритетів виробництва в структурі економіки України, які можуть бути найбільш інвестиційно привабливими і позитивно впливатимуть на конкурентоспроможність економіки, зайнятість населення та ефективність використання трудових ресурсів.

Завдання сприяння ефективному використанню трудових ресурсів безпосередньо пов'язане зі змінами продуктивності праці, які в свою чергу, змінюються під впливом технічного рівня виробництва. Слід зазначити, що існуюча протягом багатьох років система поставок технічних засобів і переозброєння виробництва була однією з основних причин незбалансованості активної і пасивної частини основних фондів з наявними ресурсами праці. На сучасному етапі на кожну гривню вартості припадає силових машин і обладнання у 1,5-2 рази нижче технічно обґрунтованих норм [7].

У зв'язку з цим значна частина інвестицій має бути спрямована на заміну і покращення структури основних виробничих фондів шляхом підвищення питомої ваги машин і обладнання з автоматичним управлінням і комп'ютеризацією. Лише кардинальні заходи щодо збільшення інвестицій у розвиток окремих видів економічної діяльності сприятимуть якісному розвитку та ефективному використанню трудових ресурсів України.

Основними знаряддями підвищення ефективності використання робочої сили та основних засобів виробництва є капітал і ринок, які діють як фактори, що сприяють формуванню ефективної зайнятості населення. І тільки при взаємодії усіх складових економічного механізму державного регулювання зайнятості й оптимального їх поєднання у виробництві можливо досягнути дійсно ефективної зайнятості. Такі складові як «праця» і «капітал» можуть певною мірою взаємозамінюватися. Тобто праця зайнятого у виробництві працівника може бути замінена технічними засобами шляхом механізації, машинізації, часткової та повної автоматизації. І навпаки, недостатність технічних засобів замінюється додатковими ресурсами праці. Для цього необхідна державна політика підвищення мобільності капіталу, яка передбачала б різні види цільової допомоги, щоб змусити товаровиробника переміщати робочі місця в ті регіони, де зростає попит на робочу силу.

Слід враховувати, що найважливішим принципом ефективного використання трудових ресурсів має стати досягнення комплексної механізації, автоматизації виробництва, оскільки формування ефективної зайнятості населення характеризується принципом співвідношення механізованої та ручної праці, рівня продуктивності праці в окремих галузях тощо. Тому при визначенні перспектив зміни чисельності зайнятих, наприклад у галузях промисловості, слід звертати увагу на те, що питома вага чисельності зайнятих ручною працею буде зменшуватись залежно від впровадження прогресивних технологій виробництва продукції.

Принциповою особливістю розвитку окремих галузей економіки, зокрема сільського господарства, є сезонність виробництва продукції. Через це тимчасове недовикористання ресурсів праці зимою компенсується підвищеною напругою в літні періоди року. Оскільки в господарствах агропромислового комплексу сфера послуг розвинута не дуже добре, значна частина трудових ресурсів (в основному жінки) зайнята в особистому підсобному господарстві, а тому цей контингент населення залишається потенційним ресурсом ринку праці.

В Україні на ринку праці спостерігається прямий зв'язок між рівнем освіти та рівнем зайнятості. Наприклад, роботодавців з повною вищою освітою у 3 рази більше, ніж серед представників з повною середньою освітою. Тому, якісна освіта є надзвичайно важливим чинником забезпечення якісною робочою силою на ринку праці України.

Також специфічні умови зайнятості населення окремих регіонів заважають розробці й реалізації єдиної стратегії зайнятості населення у зв'язку з відсутністю цивілізованої нормативно-правової бази, взаємодії усіх відомств, які займаються впровадженням ефективної зайнятості населення, невпорядкованістю дій стихійно виникаючих елементів руху ресурсів праці в галузях економіки і функціонуючих поза службами зайнятості. Не слід допускати стихійності і механічності у вирішенні проблем

рівномірного розподілу населення по території України і вивільнення надлишків ресурсів праці, а за допомогою економічного механізму державного регулювання зайнятості населення керувати зазначеними процесами.

Звичайно, міжобласні і міжрегіональні відмінності у забезпеченні ресурсами праці є досить значними. У зв'язку з цим проблема територіального і міжгалузевого розподілу набуває першочергового значення: надлишки трудових ресурсів в одному регіоні стримують підвищення продуктивності праці, а в другому - за їх браком гальмується зростання обсягів виробництва. Через це вирішення зазначеної проблеми повинне базуватись на економічному механізмі державного регулювання зайнятості населення.

Вирішення проблем формування ефективної зайнятості із застосуванням принципу вирівнювання навантаження на одного працівника з урахуванням регіонального ступеня інтенсифікації виробництва являє не менш складну проблему, ніж упорядкування міжгалузевого перерозподілу ресурсів праці. Забезпечення економічного механізму державного регулювання зайнятості населення працenaдлишкових регіонів може з успіхом вирішуватись з урахуванням комплексу заходів стосовно переміщення надлишкового населення на роботу в працедефіцитні регіони України. У перспективі саме рух ресурсів праці має слугувати основною формою територіального перерозподілу населення, яка розглядатиметься як механізм поступового усунення невідповідності між існуючою чисельністю робочої сили і її потребою в кожному регіоні України.

Ринок праці в системі механізму регулювання повинен виступати як регулятор попиту і пропозиції на ресурси праці (через низьку пропозицію і великий попит на робочу силу товаровиробники конкурують між собою, підвищуючи тим самим ціну на робочу силу і вимушені платити більш високі ціни, а якщо пропозиція збільшується, а попит спадає, то товаровиробники повинні зменшувати ціни). Таким регулятором є конкуренція. Отже, конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці можливо забезпечити шляхом державного регулювання зайнятості населення саме на основі вдосконалення законодавчих, правових і нормативних актів.

В умовах реформування економіки України з елементами самоврядування, самостійності, самофінансування і впровадження економічного механізму державного регулювання ефективної зайнятості населення відпадає необхідність прямого адміністрування, що створюється на державному, обласному, регіональному і та інших рівнях. Більшість контролюючих інстанцій мають побічну підпорядкованість, а тому слід переглянути функції діяльності усіх відомств і надати їм більшу гнучкість шляхом створення на рівні держави й регіонів консультативних груп, в які входили б наукові і практичні працівники – економісти, юристи, спеціалісти різних галузей економіки, керівники провідних державних підприємств, підприємці і фермери. Вони мають аналізувати процеси, які виникають в галузях економіки при виробництві продукції, здійснювати перспективне прогнозування шляхів розвитку форм виробництва, ринку праці, нових технологій та ефективної зайнятості населення.

Необхідно підкреслити той факт, що раніше діюча система зайнятості населення передбачала повну його зайнятість, яка була позбавлена регуляційного механізму, що визначав би основні напрямки розвитку окремих форм зайнятості з метою підвищення економічної активності населення. При централізовано-адміністративній економіці протиріччя між повною зайнятістю і зниженням продуктивності праці усувались завдяки сукупності форм і методів економічного примусу до праці.

У нинішніх умовах під впливом дії законів ринкових відносин постійно вдосконалюються міжгалузеві й міжрегіональні форми пропозиції розподілу і перерозподілу трудових ресурсів, які віддзеркалюють специфіку регіональних і місцевих ринків праці.

Економічними важелями механізму регулювання зайнятості пропонується використовувати пільгове податкове обкладання стимулювання праці, розподіл прибутку і використання доходів в інтересах працівників і т. ін., що потребує нових засобів державного регулювання зайнятості населення.

При практичному вирішенні проблеми, яка пов'язана з економічним механізмом державного регулювання зайнятості населення, слід враховувати проблеми відтворення населення і формування трудового потенціалу. Сучасна демографічна статистика не дозволяє вивчати в повному обсязі міграційні процеси і, особливо, маятникову міграцію. У зв'язку з цим пропонується, щоб органи державної статистики проводили облік руху населення за статево-віковими групами, щоб економісти і керівники могли аналізувати і розробляти заходи, які сприяли б найбільш ефективному використанню міграційних потоків.

Економічна суть підвищення якості зайнятості в умовах розвитку різних форм господарювання полягає в найбільш раціональному використанні трудових ресурсів на основі ефективної форми зайнятості населення, яка повинна сприяти заміні живої праці уречевленою для отримання максимального обсягу продукції при мінімальних затратах матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Висновки. Отже, основи економічного механізму державного регулювання зайнятості базуються на системі науково-обґрунтованих та взаємопов'язаних соціально-економічних і організаційно-управлінських рішень, розроблених з позицій інтересів населення щодо забезпечення його життєдіяльності. Економічними важелями механізму державного регулювання зайнятості населення та ефективного використання трудових ресурсів є капітальні вкладення, кредити на пільгових умовах, стимулювання праці, впровадження пільгового оподаткування, розподіл прибутку та використання доходу тощо.

Стрижнем обґрунтування ринкових регуляторів, як і в цілому формування державної політики зайнятості та ефективного використання трудових ресурсів на ринку праці, має стати концепція формування ринку праці в Україні. У сфері зайнятості, зокрема, концепція має передбачати етап для створення умов більш високого і стабільного рівня зайнятості шляхом стимулювання попиту на робочу силу та її задоволення. Центр уваги в соціальній політиці має переноситися з простого забезпечення допомоги на розширення інвестування в зайнятість населення.

Теорія, закладена в Концепцію, має враховувати все найцінніше з існуючих нині теоретичних напрацювань, але водночас відповідати історичним, національним та соціально-економічним особливостям України на сучасному етапі. При її розробці потрібно враховувати і ментальність нашого суспільства, зорієнтованого за багато попередніх десятиліть на необхідність соціальної підтримки з боку держави при вирішенні питань працевлаштування та перерозподілу робочої сили, а також відсутність у більшості верств населення інших засобів існування, крім особистої праці у сфері виробництва, яка дає змогу вижити у вирі ринкових відносин. Механізм зайнятості та подолання безробіття, виходячи з цього, повинен мати соціально-орієнтовану спрямованість і передбачати регулювання державою основних процесів відтворення та ефективного використання трудових ресурсів.

У свою чергу, це вимагає вирішення питань відбору основних важелів і методологічних принципів, що відповідають такій політиці. Такими принципами повинні стати:

- вирішення проблеми розширеного відтворення трудових ресурсів;
- формування механізму збалансування попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці;
- забезпечення продуктивної зайнятості населення як вагомого важеля впливу на ефективне використання трудових ресурсів України тощо.

Запропоновані заходи дозволять:

- знизити рівень соціальної напруженості в суспільстві, оскільки підвищать мотивацію усіх верств населення до праці;
- знайти механізм консолідації влади, бізнесу і суспільства на підґрунті оптимізації використання людського потенціалу нації – головної конкурентної переваги в умовах глобалізації.

Впровадження вищезазначених пропозицій на найближчу перспективу дасть змогу підвищити якість та ефективність використання трудових ресурсів на сучасному ринку праці України.

Список використаних джерел

1. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості: Навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2008. – 456 с.
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 218-238.
3. Економіка підприємства: Навч. посіб. / За ред. П.В. Круша, В.І.Подвізіної, Б.М.Сердюка. – К. : Ельга-Н, КНТ, 2007. – С. 10.
4. Гаєрилюк Л.А. Трудові ресурси і соціально-трудові процеси в економічній системі ринку аграрної праці // Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету, 2009. – № 63. – Ч.2. – С.142-149.
5. Наумова О. Вдосконалення організації інноваційної діяльності персоналу в контексті підвищення конкурентоспроможності підприємства // Україна: аспекти праці, 2010. – № 4. – С.47-51.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. [Http://mirror/public/english/dialogue/ifpdial/llg/main.htm](http://mirror/public/english/dialogue/ifpdial/llg/main.htm).

References

1. Vasylychenko V.S. Derjavne reguluvannya zaynyatosti: Navch. posibnyk. K. : KNEU, 2008. – 456 p.
2. Andriyчук V.G. Economica pidpryemstv. K. : KNEU, 2002. P. 218-238.
3. P.V. Krush, V.I. Podviginoyi, B.M. Serdyuk. Economica pidpryemstva: Navch. posib. K. : El'ga-N, KNT, 2007. P. 10.
4. Gavrylyuk L.A. Trudovi resursy i social'no-trudovi procesy v ekonomichniy systemi agrarnogo rynku pracі. // Zbirnyk naukovykh prac' Umans'kogo derjavnoho agrarnogo universytetu, 2009. № 63. P.2. – P.142-149.
5. Naumova O. Vdoskonalennya organizaciyi innovaciyanoi diyal'nosti personalu v konteksti pidvyshchennya konkurentosproможnosti pidpryemstva. // Ukrayina: aspekty pracі, 2010. № 4. P.47-51.
6. Oficynnyi sayt Derjavnoyi slujby statystyky Ukrayiny. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. [Http://mirror/public/english/dialogue/ifpdial/llg/main.htm](http://mirror/public/english/dialogue/ifpdial/llg/main.htm).

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Коваль Світлана Петрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Біда Дмитро Володимирович, магістрант кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Коваль Светлана Петровна, кандидат экономических наук, доцент кафедры политической экономии ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
Бидя Дмитрий Владимирович, магистрант кафедры экономики предприятий ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

DATA ABOUT THE AUTHORS

Koval' Svitlana Petrivna, Ph.D. in Economical Sciences, Docent of Chair of Political Economy SHEE "Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi State Pedagogic University named Grigoriya Skovorody"
Bida Dmytro Volodymyrovych, magistrant of Chair of Enterprises Economy SHEE "Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi State Pedagogic University named Grigoriya Skovorody"

УДК 338.3:633.85(477)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

Кучеренко С.Ю.

Метою статті є розробка методичних і практичних напрямів підвищення ефективності виробництва соняшнику в Україні на засадах оптимізації виробництва та його інноваційного розвитку.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів формування організаційно-економічних засад ефективного виробництва соняшнику в Україні. Об'єктом дослідження є процес виробництва соняшнику в аграрних підприємствах Київської області.

Теоретичною і методологічною основою виконання дослідження став діалектичний метод пізнання та системний підхід до дослідження економічних процесів у виробництві соняшнику, напрацювання класичної та сучасної економічної теорії, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених у галузі підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

У статті розглянуто теоретичні аспекти економічної ефективності виробництва соняшникової продукції, розкрито організаційно-економічні засади і тенденції розвитку виробництва соняшнику в агропромисловому комплексі, запропоновано основні напрями підвищення економічної ефективності виробництва продукції соняшнику.

Запропоновано концептуальний підхід до підвищення економічної ефективності виробництва соняшнику в агропромисловому комплексі, що базується на запропонованій системі заходів вдосконалення організаційних відносин, запровадженні інноваційних ресурсозберігаючих технологій вирощування соняшнику та вдосконаленні інтеграційних відносин між виробниками і переробниками насіння соняшнику. Розроблено структурно-логічну модель забезпечення ефективного функціонування підприємств виробників соняшникової продукції. Розраховано прогноз відпускної ціни соняшникової нерафінованої олії переробними підприємствами на основі закупівельної ціни насіння соняшнику. Визначено тенденції розвитку ефективності виробництва і переробки соняшнику в Україні.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, економічна ефективність, економічний потенціал регіону, інновація, інтенсифікація, інтеграція, асоціація, прогнозування, агропромисловий комплекс.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПОДСОЛНЕЧНИКА В УКРАИНЕ

Кучеренко С.Ю.

Целью статьи является разработка методических и практических направлений повышения эффективности производства подсолнечника в Украине на основе оптимизации производства и его инновационного развития.

Предметом исследования является совокупность теоретических, методических и практических аспектов формирования организационно-экономических основ эффективного производства подсолнечника в Украине. Объектом исследования является процесс производства подсолнечника в аграрных предприятиях Киевской области.

Теоретической и методологической основой выполнения исследования стал диалектический метод познания и системный подход к исследованию экономических процессов в производстве подсолнечника, наработки классической и современной экономической теории, научные труды ведущих отечественных и зарубежных ученых в области повышения эффективности сельскохозяйственного производства.

В работе рассмотрены теоретические аспекты экономической эффективности производства продукции подсолнечника, проанализированы организационно-экономические основы и тенденции развития производства подсолнечника, предложены основные направления повышения экономической эффективности производства продукции подсолнечника.

Предложен концептуальный подход относительно повышения экономической эффективности производства подсолнечника, что базируется на предложенной системе мероприятий усовершенствования организационно-экономических отношений, внедрения инновационных ресурсосберегающих технологий выращивания подсолнечника и улучшения интеграционных отношений между производителями и переработчиками семян подсолнечника. Разработана структурно-логическая модель эффективного функционирования предприятий производителей продукции подсолнечника на основе системно-функционального сочетания организационно-экономических, технологических, экологических и социальных факторов и их влияния на виды эффективности с целью определения основных направлений повышения эффективности. Рассчитан прогноз отпускной цены на подсолнечное нерафинированное масло перерабатывающими предприятиями, на основе закупочной цены семян подсолнечника. Определены тенденции развития эффективности производства и переработки подсолнечника в Украине.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, эффективность производства, экономический потенциал региона, инновация, интенсификация, интеграция, ассоциация, прогнозирование, агропромышленный комплекс.

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC PRINCIPLES OF EFFECTIVE PRODUCTION OF SUNFLOWER IN UKRAINE

Kucherenko S.Yu.

The aim of the paper is to develop methodological and practical ways of increasing the efficiency of production of sunflower in Ukraine on the basis of production optimization and its innovative development.

The object of the study is a set of theoretical, methodological and practical aspects of formation of organizational and economic principles of efficient production of sunflower in Ukraine. The object of the research is the process of sunflower production in agricultural enterprises Kiev region.

The theoretical and methodological basis for conducting the survey was the dialectical method of knowledge and systematic approach to the study of economic processes in the production of sunflower achievements of classical and modern economic theory, research work leading domestic and foreign scientists in the field of improving the efficiency of agricultural production.

The theoretical aspects of economic efficiency of production of sunflowers productions are considered in work, organizational-economic principles and progress of production of sunflowers in an agro-industrial complex is showed, main directions of increase to economic efficiency of production of sunflowers are offered.

The conceptual approach to promotion of economic efficiency of production sunflowers on agro-industrial complex is the first offered, that is based on the offering system of measures the improvement of organizational relations, introduction of innovative resources-remain technologies of growing and processing of sunflowers and perfection of integration relations between producers to sunflower seeds. Structurally logical model of providing of effective functioning of the enterprises producers of sunflower-seeds production is developed. The prognosis of a vacation cost of the sunflowers' unrefined oil is expected by processing enterprises on the basis of purchase cost of sunflower seeds is expected there. Tendencies of development the efficiency of production and processing of sunflower seeds in Ukraine are determined.

Key words: organizationally-economic mechanism, economic efficiency, economic potential of region, innovation, intensification, integration, association, prognostication, agro-industrial complex.

Формування ринкових відносин в агропромисловому виробництві України супроводжується адаптацією до нових зовнішніх та внутрішніх умов господарювання, які сприяють удосконаленню та розвитку економічних відносин і зв'язків. Основним завданням агропромислової сфери на цьому етапі є необхідність досягнення високих кінцевих результатів, прискорення переходу до інтенсивного характеру розвитку виробництва на засадах впровадження новітніх ресурсо-зберігаючих технологій.

Економічні відносини у сфері виробництва та переробки насіння соняшнику базуються на мотиваційному інтересі всіх взаємодіючих сторін. Вирощування насіння соняшнику – важлива складова аграрної галузі України. По-перше, насіння соняшнику є стратегічною білковою та олійною сировиною, оскільки задовольняє найнагальнішу потребу населення в рослинному білку й олії; по-друге, його виробництво відіграє особливу роль у поліпшенні фінансового стану підприємств агропромислового комплексу в період подолання економічної кризи; по-третє, – це важлива складова експортного потенціалу вітчизняної агропромислової галузі. Кліматичні умови й досвід вирощування дозволяють ефективно вести виробництво і переробку соняшнику, але недосконалі організаційно-економічні механізми призводять до недостатньо ефективного виробництва соняшникової продукції. Основною причиною такого стану є те, що в період перебудови господарського механізму і реорганізації суспільного виробництва в нашій країні були порушені зв'язки між партнерами-виробниками олійно-жирової продукції. Слабкою ланкою в галузі залишається матеріально-технічне обслуговування, впровадження інноваційних технологій у виробництво.

Дослідженням теоретичних і практичних аспектів економічної ефективності вирощування сільськогосподарських культур займається багато науковців, зокрема відомі вітчизняні вчені-економісти: В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, О.Д. Гудзинський, М.В. Зубець, М.В. Калінчик, М.М. Ільчук, Ю.С. Коваленко, М.Г. Лобас, П.М. Макаренко, М.І. Малік, П.П. Руснак, П.Т. Саблук, Л.М. Худолій, О.М. Шпичак та ін.

Окремі питання розвитку виробництва, переробки та збуту продукції соняшнику розглядають такі вітчизняні дослідники, як: Л.В. Бабенко, О.В. Бронін, Ю.В. Домашенко, А.В. Карпенко, В.В. Крестьянінова, В.І. Осадчук, В.М. Петров, С.І. Пластун, А.А. Побережна, С.А. Сегеда та інші вчені-аграрники.

Однак потребують додаткового дослідження та вдосконалення організаційно-економічні засади ефективного виробництва соняшнику в агропромисловому комплексі України на основі оптимізації виробництва, запровадження інноваційних технологій вирощування соняшнику. Системні економічні дослідження даної проблеми практично відсутні. Отже, недостатня глибина вивчення зазначених питань, їх науково-теоретична значимість та практична цінність зумовили вибір теми дослідження, його мету і спрямованість поставлених завдань.

Метою статті є розробка методичних і практичних напрямів підвищення ефективності виробництва соняшнику в Україні на засадах оптимізації виробництва та його інноваційного розвитку.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **основні завдання**: розкрити зміст організаційно-економічних засад ефективного виробництва продукції; опрацювати методичні підходи до дослідження ефективності вирощування насіння соняшнику; простежити тенденції розвитку та проаналізувати економічну ефективність виробництва соняшнику в Україні; обґрунтувати можливості підвищення економічної ефективності виробництва соняшнику.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів формування організаційно-економічних засад ефективного виробництва соняшнику в Україні. Об'єктом дослідження є процес виробництва соняшнику в аграрних підприємствах Київської області.

Теоретичною і методологічною основою виконання дослідження став діалектичний метод пізнання та системний підхід до дослідження економічних процесів у виробництві соняшнику, напрацювання класичної та сучасної економічної теорії, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених у галузі підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі, нормативні матеріали галузевих контрольно-інспекційних служб Міністерства аграрної політики України, Державної служби статистики України, Української академії аграрних наук, Головного управління статистики в Київській області, річні звіти та матеріали аграрних підприємств Київської області, матеріали наукових, інформаційно-публіцистичних видань, мережа Інтернет, власні спостереження автора.

Виклад основного матеріалу. Оскільки в науковій літературі показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва відображають, з одного боку, співвідношення між ефектом (результатом) і виробничими ресурсами, а з іншого – з поточними (щорічними) виробничими витратами, то виділяються дві концепції визначення економічної ефективності виробництва – ресурсна і витратна. Тому, для визначення економічної ефективності агропромислового виробництва пропонується одержаний результат порівнювати з виробничими витратами або затраченими ресурсами.

Особливість сільськогосподарського виробництва полягає в прямій залежності від природно-кліматичних умов, біологічних властивостей культур та політики переробних і збутових підприємств, що суттєво впливає на його ефективність.

Нами запропоновано структурно-логічну модель ефективного функціонування підприємств виробників соняшникової продукції (рис. 1). Система організаційно-економічних факторів має забезпечувати розширене відтворення. Сукупність технологічних факторів дасть можливість забезпечити необхідний обсяг виробництва, потрібну кількість продукції, що відповідатиме стандартам якості, при найменших витратах ресурсів на основі науково обґрунтованих систем виробництва насіння соняшнику та раціонального використання землі. Екологічні фактори спрямовані на попередження збитків, які виникають внаслідок руйнівної дії природних явищ та діяльності людини. Соціальні фактори відображають реалізацію соціальних інтересів особистості, колективу і являють собою сукупність соціальних складових виробництва і відтворення робочої сили, інфраструктури, навколишнього середовища з відповідним забезпеченням.

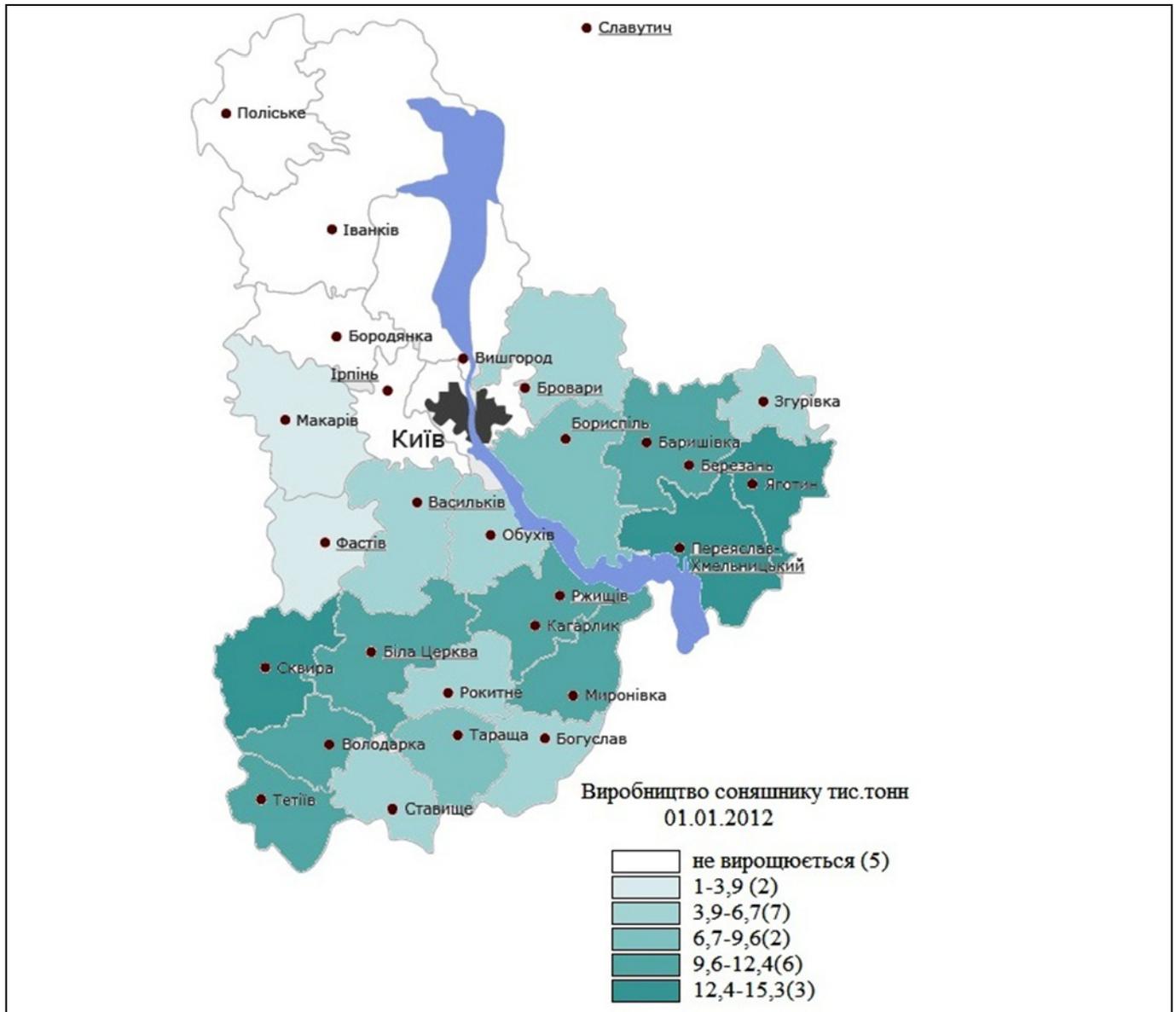
Рисунок 1. Структурно-логічна модель ефективного функціонування підприємств виробників соняшникової продукції

Завдяки ефективній протекціоністській політиці з боку держави олійно-жирова промисловість України швидко вийшла із кризового стану, який вона переживала у 1997–1998 рр. Протягом 1995–2001 рр. на державному рівні вживали заходи щодо підтримки виробників олійної сировини. Із січня 1999 р. не підлягають сплаті до бюджету суми податку на додану вартість. Ці кошти залишаються в розпорядженні сільськогосподарських товаровиробників і використовуються ними на придбання матеріально-технічних ресурсів виробничого призначення. Підтримка вітчизняного аграрія – товаровиробника – радикальний

шлях до економічного зростання, виходу з кризи і прогресу суспільства, вирішення фінансових і суспільних проблем, розвитку олійного ринку.

Встановлено, що в Київській області наявні 9,3% загальної посівної площі та отримують 2,7% валового збору соняшнику України; урожайність їх у регіоні з 2010 року вища від середньої в країні. Найбільш сприятливі для вирощування соняшнику лісостепові райони Київщини. Ґрунтово-кліматичні умови цієї зони та досвід господарювання можуть забезпечити високий рівень рентабельності товарного виробництва насіння олійних культур.

Встановлено, що протягом проаналізованого періоду обсяги виробництва насіння соняшнику зросли в основному за рахунок розширення посівних площ. Підтримати обсяги виробництва інтенсивним шляхом товаровиробники просто не мали можливості – були відсутні обігові кошти на придбання необхідної кількості мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Низька платоспроможність сільськогосподарських підприємств обмежувала використання комерційних кредитів.

Риунок 2. Концентрація виробництва соняшнику в Київській області у 2012 році.

*Побудовано за даними офіційного сайту Державної служби статистики України.

Крім того, спостерігається поширення цієї культури в регіони, природно-кліматичні умови яких не відповідають біологічним вимогам для отримання запланованих врожаїв. Вирощуванням соняшнику в області займаються всі категорії господарств.

Таблиця. Динаміка виробництва насіння соняшнику господарствами усіх категорій Київської області за 2009-2013 рр.

Показник	Рік					2013 р. у % до 2009 р.
	2009	2010	2011	2012	2013	
Зібрана площа, тис. га	44,6	66,2	86,0	86,2	108,2	242,6
Урожайність, ц з га	20,9	18,4	19,4	24,4	27,4	131,1
Валовий збір, тис. т	93,1	121,7	167,2	210,0	297,1	319,1

*Розраховано за даними офіційного сайту Державної служби статистики України.

У 2013 році отриманий рекордний для області валовий збір насіння соняшнику – 297,1 тис. т, на площі 108,2 тис. га, при врожайності 27,4 ц/га, це найвищий рівень урожайності за останні 25 років.

Найбільшу питому вагу на Київщині серед виробників насіння соняшнику займають сільськогосподарські підприємства (в структурі валових зборах – 97,9%).

Для забезпечення внутрішньої потреби держави необхідно близько 590 тис. т соняшникової олії на рік. Протягом останніх років простежується збільшення споживання олії на душу населення. Так, якщо у 2000 році цей показник складав 9,4 кг, у 2009 році – 15,4 кг, у 2013 році – 13,3 кг (рекомендована норма Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО) 13 кг).

Розвиток олійного виробництва в Україні має великі перспективи як з точки зору забезпечення внутрішніх потреб, так і можливостей розширення частки на зовнішніх ринках. Про це свідчать тенденції світового виробництва і споживання рослинних олій і шротів. В Україні виробляється 25% світових обсягів насіння соняшнику та соняшникової олії, тому вона є активним учасником світового ринку продовольства.

Ключове місце в олійно-жировій галузі України займає виробництво рослинних олій, серед котрих 95% належить виробництву соняшникової олії, яке здебільшого зосереджено на великих спеціалізованих підприємствах - близько 90%, і лише незначна частина виробляється в невеликих олійницях. Основною сировиною для виробництва рослинних олій є соняшник, частка якого становить майже 70% від загального виробництва даної групи культур, на сою припадає лише - 18%, ріпак - 12%.

На ефективність виробництва насіння соняшнику значною мірою впливають рівень товарності і канали збуту, які зумовлюють ціну і прибуток. На внутрішній ринок насіння олійних культур надходить через такі канали реалізації як: заготівельні організації, включаючи продаж за прямими зв'язками; населення, включаючи продаж і видачу в рахунок оплати праці та орендної плати; ринок (через власні магазини, палатки, комерційні структури, підприємства); за бартерними угодами; біржі, аукціони, зарубіжні країни.

Аналіз ринків збуту насіння соняшнику в Київській області показує, що припинилась реалізація за бартерними угодами. Так, у 2003 р. їх питома вага становила 3,2%, з урожаю 2006 р. – 0,5%, з урожаю 2007 р. продажу насіння не було. Інша ситуація з продажем насіння олійних культур комерційним структурам, зарубіжним країнам. У 2003 р. питома вага цього каналу становила 82,7%, а з 2008 р. – 92,7%.

На сучасному етапі сільськогосподарським товаровиробникам не вигідно реалізовувати свою продукцію заготівельним і переробним підприємствам. Вони змушені шукати нові економічно вигідні канали збуту, де реалізаційна ціна насіння соняшнику вища. Основна частина насіння реалізується товаровиробниками в період збирання врожаю, причинами цього є відсутність складських приміщень для зберігання насіння та потреба в обігових коштах. У цей період рівень цін найнижчий.

Протягом 2001–2004 рр. насіння соняшнику стало майже єдиним високоприбутковим товаром як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку. Зростання попиту на соняшник зарубіжних покупців збільшило обсяги експорту і призвело до різкого підвищення внутрішніх цін на насіння. Зросли закупівельні ціни експортерів та переробних комбінатів, тобто між цими основними сегментами ринку зросла конкуренція.

Від рівня цін на ринках та державної політики залежить ефективність виробництва сільськогосподарських культур. Низька ефективність виробництва соняшнику пов'язана з незадовільною підтримкою родючості земель, низьким рівнем матеріально-технічного забезпечення, недосконалістю виробничих відносин, незацікавленістю працівників у кінцевих результатах своєї праці тощо. Дефіцит фінансових ресурсів не дає можливості використовувати виробниками прибуток для розширеного відтворення. Нестача коштів змушує сільськогосподарські підприємства продовжувати термін експлуатації основних засобів, строк амортизації яких вже пройшов.

Хоча основним регіоном вирощування соняшнику в Україні є степова зона, в якій вирощується 75% загального обсягу насіння культури, лісостепові райони Київської області забезпечують 2,2% прибутку одержаного господарствами Київської області від господарської діяльності.

За даними «Укроліапрому» у 2013/14 МР Україна виробила рекордний обсяг соняшникової олії – 4,65 млн. тонн, що на 1,14 млн. тонн, або 32,5% більше показника за 2012/13 МР. Що стосується експорту, то за підсумками 2013/14 МР Україна поставила на зовнішні ринки 4,2 млн. тонн соняшникової олії, що на 0,96 млн. тонн, або 28,9% більше показника за 2012/13 МР. Основними країнами-імпортерами української соняшникової олії є Індія, країни ЄС, Китай та країни Близького Сходу.

Щодо економічної ефективності виробництва олії, то найвищий її рівень забезпечують великі спеціалізовані підприємства. Найсучасніше обладнання малої потужності з переробки насіння соняшнику забезпечує вихід олії в межах 27%–38%, що на 6%–17% менше від великих олійнопереробних підприємств і не дає змогу одержувати олію належної якості.

З проведеного аналізу можна зробити висновки, що чим більше підприємство переробляє насіння соняшнику, навіть при незначному рівні рентабельності, тим більше прибуток отримує. Дрібні олійниці відіграють роль допоміжних підсобних виробництв, діяльність яких спрямована на забезпечення внутрішніх потреб господарств і обслуговування населення.

Одним з інструментів державного регулювання ринку є підтримка цінних еквівалентів на всіх стадіях виробництва, переробки та реалізації продукції. Необхідна відповідність ціни сировини, гуртових та роздрібних цін готової продукції суспільно-необхідним витратам на відтворення виробництва та забезпечення її високої якості. Тому досліджуючи вплив закупівельної ціни насіння соняшнику на відпуску ціну соняшникової нерафінованої олії переробних підприємств за 2000–2012 рр., на основі даних помісячних звітів за цей період, ми одержали рівняння залежності між закупівельною ціною насіння соняшнику та відпуску ціною нерафінованої олії переробними підприємствами:

$$y = 563,124 + 2,164x. \quad (1)$$

Отриману адекватну модель (1) можна використовувати як інструмент прогнозування відпуску ціни на соняшникову нерафіновану олію переробними підприємствами, якщо відома закупівельна ціна насіння соняшнику.

В економічних умовах, які склалися в країні, при існуючій системі взаємовідносин між сільським господарством і переробною промисловістю, а також цих галузей з державою, ні сільськогосподарські товаровиробники, ні переробні підприємства не спроможні без державної участі, пошуку внутрішніх резервів, удосконалення організації, планування і прогнозування виробництва й збуту, розвитку інтеграції та інвестування ззовні кардинально покращити стан виробництва соняшникової продукції та забезпечити високу ефективність валютних надходжень від її реалізації.

Для обґрунтування загальної ефективності вирощування соняшнику в структурі галузей сільськогосподарського виробництва аграрних підприємств Київської області проаналізовано вплив урожайності, розміру площ та інших факторів на результати господарської діяльності найбільш типових господарств регіону.

Використовуючи досвід вирощування соняшнику ТОВ «Пустовіти» Миронівського району Київської області, результати ефективності вирощування соняшнику та досягнень сучасної аграрної науки, впроваджено інноваційну ресурсозберігаючу технологію вирощування соняшнику в ТОВ «Родень».

Застосування інноваційної ресурсозберігаючої технології вирощування соняшнику призвело до збільшення виробничих витрат, порівняно з традиційною технологією, але вони значно менші ніж при застосуванні інтенсивної. Водночас отримано значний обсяг додаткової продукції, помітний приріст прибутку, рівень рентабельності виробництва становить 44,1%.

Шляхи підвищення врожайності соняшнику повинні базуватися на комплексному виконанні технологічних операцій у встановлені строки з ретельним дотриманням агротехнічних вимог. Це насамперед раціональний обробіток ґрунту залежно від наявності і видів бур'янів, правильне чергування культур у сівозміні, розміщення посівів за кращими попередниками, упровадження високопродуктивних районованих сортів і гібридів, науково обґрунтоване застосування мінеральних добрив, мінімізація технологічних операцій з використанням широкозахватних знарядь і комбінованих агрегатів, дотримання оптимальних строків сівби, своєчасний і якісний догляд за посівами, безгербіцидна технологія боротьби з бур'янами, система заходів захисту рослин від шкідників та хвороб, удосконалення методів збирання врожаю та інші.

Економічні відносини у сфері виробництва і переробки насіння соняшнику базуються на мотиваційному інтересі всіх сторін, що взаємодіють, відносно вирощування цієї сільськогосподарської культури, її переробки й одержання олії та проміжних продуктів, їх реалізації або подальшого використання в технологічному процесі виробництва. Однією з основних умов функціонування олійного ринку є вдосконалення економічних відносин між виробниками соняшникової продукції.

Комплексне дослідження проблеми ефективного виробництва соняшнику в Україні дозволяє зробити наступні висновки:

1. Основними напрямками підвищення ефективного виробництва соняшникової продукції мають стати заходи, направлені на поліпшення організаційно-економічних засад ефективного виробництва продукції як на рівні держави, так і на рівні окремих товаровиробників, а саме: подолання диспаритету цін між продукцією сільського господарства та галузями-постачальниками ресурсів; вдосконалення в країні податкового законодавства; застосування пільгового кредитування аграріїв; покращення інвестиційного та інноваційного клімату аграрного виробництва, що призведе до зростання конкурентоспроможної продукції та рентабельності аграрного виробництва.

2. Запропонована структурно-логічна модель ефективного функціонування підприємств виробників соняшникової продукції, яка простежує вплив системи факторів: організаційно-економічних, агротехнологічних, соціальних та екологічних, вміле управління якими дасть змогу досягти поставлених цілей – забезпечення продовольчої безпеки держави та соціальної стабільності.

3. Україна є одним із основних світових виробників насіння соняшнику. Питома вага України у світовому виробництві насіння соняшнику та олії, виробленої з нього, складає 25%. Олійно-жирова галузь України – одна із не багатьох, яка, навіть в умовах світової фінансово-економічної кризи, стрімко розвивається і є бюджетоформуючою галуззю національного господарства з потужним експортним потенціалом. Лісостепова зона Київської області сприятлива для вирощування соняшнику, питома вага їх посівів не перевищує науково обґрунтований рівень. Дослідження процесу вирощування соняшнику показало, що як в Україні, так і в Київській області воно здійснюється на екстенсивній основі. Основними виробниками насіння соняшнику є сільськогосподарські підприємства. У 2013 р. отриманий рекордний для Київської області валовий збір насіння соняшнику – 297,1 тис. т. При цьому збільшення виробництва простежується в господарствах усіх форм власності. Виробництво олійних культур і в Україні, і в Київській області рентабельне.

4. Для підприємств, що вирощують соняшник, велике значення має застосування ресурсозберігаючих технологій, що підвищують ефективність виробництва насіння соняшнику. Запроваджена інноваційна ресурсозберігаюча технологія в ТОВ «Родень» дала можливість отримати 79,6 тис. грн. додаткової виручки, забезпечивши рівень рентабельності виробництва 44,1%.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Офіційний сайт асоціації «Укроліяпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukroilprom.org.ua>.

References

1. *Oficijnyj sajт Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukraїny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.*
2. *Oficijnyj sajт asociacii' «Ukrolijaprom» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukroilprom.org.ua>.*

ДАНИ ПРО АВТОРА

Кучеренко Світлана Юрїївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кучеренко Светлана Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры политической экономии ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kucherenko Svitlana Yuriivna, PhD, assistant professor of Political Economy
SHEE «Pereyaslav-Khmelnytsky SPU named Gregory Skovoroda»
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08401, Ukraine

УДК 65.014.1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ЗАПАСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Різник В.В.

Стаття присвячена проблемі управління виробничими запасами. Предметом дослідження є теоретичні основи управління виробничими запасами підприємства. Метою статті є дослідження теоретичних положень щодо підвищення ефективності управління виробничими запасами на підприємстві.

У статті використані теоретичні методи дослідження: аналіз та узагальнення наукової та навчально-методичної літератури, порівняння, систематизація, які дали змогу узагальнити теоретичний матеріал з проблеми дослідження, обґрунтувати сутність управління виробничими запасами, основні підходи до управління виробничими запасами та їх основні системи.

Для досягнення мети у статті розглянуто проблему управління виробничими запасами підприємства. Висвітлено основні підходи до визначення поняття «управління виробничими запасами». Визначено мету, охарактеризовано основні підходи та системи управління виробничими запасами, проаналізовано їх складові та з'ясовано переваги і недоліки.

Описані підходи та системи управління виробничими запасами з характеристикою їх переваг та недоліків можуть використовуватися керівниками промислових підприємств з метою пошуку ефективних шляхів оптимізації запасів, що дасть змогу суттєво зменшити витрати, підвищити ефективність та забезпечити отримання максимального прибутку.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що історично виділяють три основні концепції рівня запасів на підприємстві: максимізації, оптимізації, мінімізації. Найбільш розповсюдженими системами управління запасами є такі: з фіксованою величиною замовлення; з фіксованим інтервалом часу між замовленнями. Існують також гібридні системи, а саме: система з встановленою періодичністю поповнення запасів до встановленого рівня; система «Мінімум-максимум»; оперативного управління; опціонального поповнення; система із необов'язковим поповненням; двох бункерна система; одно бункерна система. Широкого розповсюдження набула японська концепція «точно в строк».

Проте запорукою успіху будь-якої системи управління виробничими запасами на підприємстві є правильно організована інфраструктура господарства, що передбачає раціональне використання запасів, контроль за їх формуванням та ефективний підбір і розстановку кваліфікованих фахівців з питань матеріально-технічного забезпечення.

Ключові слова: запаси, управління запасами, управління виробничими запасами, підходи до управління виробничими запасами, системи управління виробничими запасами, оптимізація рівня запасів.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ ЗАПАСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Резник В.В.

Статья посвящена проблеме управления производственными запасами. Предметом исследования являются теоретические основы управления производственными запасами предприятия. Целью статьи является исследование теоретических положений по повышению эффективности управления производственными запасами на предприятии.

В статье использованы теоретические методы исследования: анализ и обобщение научной и учебно-методической литературы, сравнение, систематизация, которые позволили обобщить теоретический материал по проблеме исследования, обосновать сущность управления производственными запасами, основные подходы к управлению производственными запасами и их основные системы.

Для достижения цели в статье рассмотрена проблема управления производственными запасами предприятия. Освещены основные подходы к определению понятия «управление производственными запасами». Определены цели, охарактеризованы основные подходы и системы управления производственными запасами, проанализированы их составляющие и выяснено преимущества и недостатки.

Основные подходы и системы управления производственными запасами с характеристикой их преимуществ и недостатков могут использоваться руководителями промышленных предприятий с целью поиска эффективных путей оптимизации запасов, что позволит существенно сократить расходы, повысить эффективность и обеспечить получение максимальной прибыли.

Проведенное исследование позволяет утверждать, что исторически выделяют три основные концепции уровня запасов на предприятии максимизации, оптимизации, минимизации. Наиболее распространенными системами управления запасами являются: с фиксированной величиной заказа; с фиксированным интервалом времени между заказами. Существуют также гибридные системы, а именно: система с установленной периодичностью пополнения запасов до установленного уровня; система «Минимум-максимум»; оперативного управления; опционального пополнения; система с необязательным пополнением; двух бункерная система; одно бункерная система. Широкое распространение получила японская концепция «точно в срок».

Однако залогом успеха любой системы управления производственными запасами на предприятии есть правильно организованная инфраструктура хозяйства, предусматривающая рациональное использование запасов, контроль за их формированием и эффективный подбор и расстановку квалифицированных специалистов по вопросам материально-технического обеспечения.

Ключевые слова: запасы, управление запасами, управление производственными запасами, подходы к управлению производственными запасами, системы управления производственными запасами, оптимизация уровня запасов.

THEORETICAL ASPECTS OF COMPANIES INDUSTRIAL STOCKS

Riznyk V.V.

The article deals with management of inventories. The research subjects are theoretical bases of management inventories enterprise. The aim of this paper is the study of the theoretical propositions to improve management efficiency industrial stocks in the company.

The article draws on theoretical research methods: analysis and synthesis of scientific and educational literature, comparing, ordering that allowed to generalize the theoretical material on the issue of research to substantiate the essence of managing inventory, the main approaches to the management of inventories and their main system.

To achieve the goal in the article the problem of managing inventories enterprise. Highlight the main approaches to the definition of «management of inventories». Defined goals, describes the main approaches and management of inventories analyzed their components and figure out the benefits and disadvantages.

Described approaches and management inventories with the characteristic advantages and disadvantages can be used industry leaders to find effective ways to optimize inventory, which will significantly reduce costs, increase efficiency and ensure maximum profit.

The study suggests that, historically, there are three key concepts in inventory levels in the company maximization, optimization and minimization. The most common inventory management systems are: a fixed size of the order; at a fixed interval of time between orders. There are also hybrid systems, namely the system at specified intervals replenishment to the set level; system «minimum-maximum»; operational management; optional replenishment; system with optional replenishment; two hoppers system; one hopper system. Famous Japanese concept of «just in time».

However, the success of any management system inventories the company has properly organized infrastructure sector, involving the management of inventory control of their formation and efficient selection and placement of qualified specialists in logistics.

Key words: inventory, inventory management, management of inventories, the approaches to the management of inventories, management inventories, optimization of inventory levels.

Актуальність теми дослідження. Стрімкі економічні перетворення, невизначеність, жорстка конкуренція, обмеженість фінансових, матеріальних, кваліфікованих трудових ресурсів потребують пошуку нових підходів до управління матеріальними ресурсами, центральне місце у структурі яких посідають виробничі запаси. За умов нестабільної ситуації на ринку підприємства змушені шукати шляхи підвищення ефективності використання внутрішніх ресурсів з метою успішного функціонування. Основу ефективного функціонування підприємства на ринку створює раціональне використання матеріальних ресурсів, невід'ємною складовою якого є підвищення ефективності управління виробничими запасами. Пошук ефективних шляхів оптимізації запасів дасть змогу суттєво зменшити витрати, підвищити ефективність та забезпечити отримання максимального прибутку.

Ступінь дослідження проблеми. Проблемою дослідження виробничих запасів науковці займаються досить давно. Основні теоретичні положення щодо управління виробничими запасами були розроблені такими науковцями, як: Анікіна Б., Гаврилов Д., Кочетов О., Крушельницька О., Завгородній А., Ліндерс М., Михайлівська Л., Ніколайчук В., Окландер М., Осадча А., Попазова О., Пушкар М., Радіонова А., Смиричинський В., Стерлінгова А., Стражев В., Хромов О., Чаюн І., Череп А., Чернелевський Л., Чейз Р., Шрайбфедер Дж. та інші.

Незважаючи на значний доробок науковців з даної проблеми сучасні умови потребують пошуку нових підходів до управління матеріальними ресурсами, центральне місце у структурі яких посідають виробничі запаси. Даний факт зумовлює необхідність подальшого дослідження теоретичних аспектів проблеми управління виробничими запасами підприємства.

Метою написання статті є дослідження теоретичних положень щодо підвищення ефективності управління виробничими запасами на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі питанням управління виробничими запасами постійно приділяється значна увага, адже на їх частку в промисловості приходиться близько половини загальної потреби в оборотних коштах. Вкладення оборотних коштів у виробничі запаси здійснюється в момент оплати рахунків постачальників сировини, матеріалів, палива тощо; вивільнення з запасів – у момент відпуску їх у виробничі цехи (в незавершене виробництво).

До вкладень оборотних коштів у виробничі запаси підприємства відносяться всі витрати на придбання: сировини й основних матеріалів, покупних напівфабрикатів і комплектуючих виробів; допоміжних матеріалів і палива; інструмента, господарчого інвентарю та інших МШП, отримуваних від інших підприємств. Вкладення оборотних коштів у матеріальні цінності власного виробництва здійснюються в процесі їх виробництва (зарплата, паливо тощо), а не шляхом оплати рахунків постачальників [7].

Основи сучасної теорії управління запасами (постановка задачі, аналіз впливу на рішення факторів, спосіб обліку невизначеності в попиті) були сформовані в працях Ерроу К., Гарріса В., Маршака С., Дворецького А. та інших.

Теорія запасів розглядається окремими фахівцями як розділ дослідження операцій, у якому вивчають закономірності утворення і витрачання запасів, і який виробляє рекомендації з оптимального управління ними [8, с. 148].

Джон Шрайбфедер стверджує, що ефективне управління запасами дозволяє організації задовольняти і перевищувати очікування покупців, створюючи такі запаси кожного товару, які максимізують чистий прибуток [12, с. 15].

Одною з актуальніших задач при управлінні виробничими запасами підприємств тривалий час залишається питання розробки і застосування оптимізаційних моделей, що дозволяють організувати процес закупівлі і виробництва з найбільшою ефективністю: знизити матеріальні витрати, збільшити гнучкість щодо планування виробничого попиту і, як результат, максимізувати прибуток [4].

В умовах ринкової економіки стає актуальним питання оперативного управління і контролю за запасами матеріальних ресурсів на підприємстві. Вирішенню даної проблеми в деякій мірі сприяє введення автоматизованих систем управління підприємствами, які дозволяють налагодити облік руху матеріальних ресурсів (надходження, витрати, щодобові залишки).

Таким чином, управління запасами – це забезпечення та підтримання оптимальної кількості й видів фізичних ресурсів, необхідних для реалізації стратегічного плану організації. Необхідність управління запасами пояснюється тим, що виробництво – це потік матеріальних ресурсів через процес, який змінює форму цих матеріалів, перетворюючи їх на готову продукцію. Адже, запаси у постачальників і споживачів є обов'язковою умовою та передумовою безперервного процесу виробництва [3, с.117-118].

Основне призначення виробничих запасів – забезпечення безперервності виробничого процесу на підприємстві. Для того, щоб досягти високої результативності виробництва при найменших витратах, потрібно підтримувати достатній, але не надмірний рівень запасів, оскільки зайві запаси ведуть до замороження вкладених в них оборотних засобів і неможливості їх використання в інших цілях. Якщо запаси недостатні, то може порушитися виробничий процес на підприємстві. Своєчасне комплексне забезпечення всіма необхідними матеріальними ресурсами у встановлені строки і з найменшими витратами на підприємстві здійснюється за допомогою багатофункціональної системи управління виробничими запасами.

Запаси створюються з різних причин, в силу яких на складах завжди повинна бути потрібна кількість запасів певного виду. Однак якщо запаси збільшити, то зростає вартість їх зберігання. Таким чином, управління запасами являє собою складний комплекс заходів. Ефективність цього управління досягається за рахунок реалізації спеціальної фінансової політики управління запасами. Вона включає аналіз динаміки розміру, складу й оборотності запасів у передплановому періоді, визначення цілей формування запасів, визначення потреби в запасах товарно-матеріальних цінностей, що включаються до складу оборотних активів, визначення необхідного обсягу фінансових коштів, авансованих у формування ТМЦ, мінімізацію поточних витрат з обслуговування запасів, реальне відображення у фінансовому обліку вартості товарно-матеріальних цінностей.

Ефективне управління запасами дозволяє знизити тривалість виробничого і операційного циклу, зменшити поточні затрати на їх зберігання, вивільнити з поточного господарського обороту частину фінансових коштів, реінвестуючи їх в інші активи [1].

Основна мета управління виробничими запасами полягає в такій організації поставок продукції виробничо-технічного призначення, за якої, з одного боку, економляться кошти на організацію поставок, утримання запасів, зменшуються втрати від іммобілізації оборотних коштів, від можливого псування ресурсів при їх тривалому зберіганні, а з другого – зменшуються втрати, які можуть виникнути внаслідок дефіциту необхідної продукції.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що науковці і практики виділяють три основні концепції рівня запасів на підприємстві: максимізація, оптимізація, мінімізація [9; 11].

Першим підходом до управління запасами є максимізація їх рівня. В XIX і до початку XX-го століття наявність високого рівня запасів було запорукою багатства і благополуччя підприємства. Стратегія максимізації запасів окремих номенклатурних позицій може бути доцільна і в ефективному ринковому орієнтованому бізнесі у зв'язку з високими витратами дефіцитних позицій запасів і нестабільним зовнішнім середовищем.

Підхід оптимізації почав набувати розвитку на початку XX-го століття. Він полягав у визнанні необхідності утримання запасів, але в оптимальній, економічно обґрунтованій кількості. Робота з оптимізації рівня запасів привела до розвитку методичної бази оптимізації розмірів запасів, розробці класичного апарату теорії управління запасами, розвитку розрахункового рівня роботи з запасами.

Активний розвиток логістики в бізнесі спричинили виникнення підходу мінімізації. Японські фахівці по-новому поглянули на запаси і відмітили, що запас є буфером, який згладжує конфлікти характеристик поставок, які поповнюють запас і характеристик споживання, які вимагають використання запасів. Вони притримуються наступних тверджень: запас – завжди збиток; запас – це ширма, за якою ховається недолік роботи; запас – це знак конфліктної ситуації всередині підприємства або між підприємствами; запас – це явище, яке дозволяє підприємству функціонувати, не вирішуючи проблеми, які викликає сам запас. Сучасне підприємство повинно бути конкурентноспроможним, а тому зацікавленим у вирішенні своїх проблем, тобто, в скороченні запасів [9, с. 53].

Дані підходи до управління запасами взаємопов'язані та мають свої переваги та недоліки. Так, наприклад, підхід максимізації запасів отримав розвиток в теорії оптимізації запасу, але при цьому залишився альтернативним рішенням при

роботі з окремими групами номенклатури або асортименту. Виникнення підходу мінімізації запасів на підприємстві розширило можливість вибору практичних рішень.

Потрібно відмітити, що в даний час, всі три підходи до управління запасами застосовуються, а доцільність використання кожного з них визначається наступними характеристиками:

- умовами внутрішнього і зовнішнього середовища менеджменту;
- вибраною місією, цілями і розробленою стратегією підприємства;
- позицією, якої притримується керівництво.

Ефективне забезпечення виробництва матеріальними ресурсами, залежить від величини і комплектності управління виробничих запасів на складах підприємства, але при цьому потрібно створювати оптимальний обсяг запасів на підприємстві, який би задовольняв потреби виробничого процесу та зменшував собівартість виготовленої продукції. Продумане управління запасами досягається забезпеченням та підтриманням оптимальної кількості й видів фізичних ресурсів, необхідних для реалізації стратегічного плану організації. Важливість управління запасами пояснюється тим, що виробництво - це потік матеріальних ресурсів через процес, який змінює форму цих матеріалів, перетворюючи їх на готову продукцію [12].

Ефективне управління запасами дає змогу знизити тривалість виробничого й усього операційного циклу, зменшити поточні витрати на їх зберігання, вивільнити із поточного господарського обороту частину фінансових коштів, реінвестуючи їх в інші активи.

Багато уваги проблемі ефективного управління запасами приділив Джон Шрайбфедер, який виділяв необхідність дотримання таких умов, як [12, с. 16]:

- корпоративна політика, яка буде сприяти ефективному управлінню запасами;
- добре апаратне і програмне забезпечення;
- необхідні для використання програмного забезпечення знання.

Основу процесу управління запасами на сучасних підприємствах становить формування їх обсягу та складу, яке має здійснюватись на оптимальній основі. Загальна система методичних принципів такої оптимізації має включати: забезпечення зв'язку мети і задач оптимізації формування матеріальних запасів автотранспортних підприємств із головною метою та задачами загального управління ними; комплексний підхід до оптимізації формування запасів підприємства із забезпеченням вимог бухгалтерського обліку, операційного, фінансового та логістичного менеджменту; вибір в якості головного методичного інструментарію формування товарних запасів підприємства, їх нормування по відношенню до планового обсягу надання послуг; варіантність підходів до визначення оптимального розміру норм і нормативів матеріальних запасів підприємства в діапазоні від мінімальних до максимальних значень; прогресивність методичного апарату нормування запасів; диференційний підхід до обрання конкретних методів оптимізації матеріальних запасів з урахуванням ролі і особливостей окремих їх видів; відображення результатів оптимізації формування запасів у поточних та оперативних планах розвитку підприємства. Система управління запасами реалізує організаційну структуру і поточну політику безперервної роботи підприємства. Система управління виробничими запасами проектується з метою безперервного забезпечення виробничої діяльності всіма потрібними ресурсами [2].

Проблему управління запасами вчені розглядають по-різному, що пов'язано із напрямом їх дослідження. Тому, здійснивши аналіз літературних джерел [5; 8; 11; 12], можна виділити основні підходи до управління запасами та особливості їх застосування (таблиця).

Відокремлення кожного із підходів дає можливість забезпечити необхідні темпи зростання підприємства в залежності від обраної стратегії. Використання наукових підходів до управління запасами допомагає запобігти типової проблеми багатьох підприємств, а саме дефіциту запасів при їх надлишку і високих затратах в процесі закупівлі і транспортуванні. Правильний вибір підходу до управління запасами, а краще поєднання декількох, допоможе позбутися на підприємстві багатьох проблем щодо раціонального їх формування і використання.

Отже, запаси є вагомою частиною активів підприємства, вони займають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємств різних сфер діяльності при визначенні результатів господарської діяльності підприємства та при висвітленні інформації про його фінансовий стан. Раціональне управління запасами передбачає створення такого їх рівня, який би забезпечував безперервність виробничого процесу при мінімальних витратах на їх вміст. Тобто поповнення запасів повинне здійснюватися до тих пір, поки ефект зниження межі переривання виробничого і торгівельного процесу через відсутність запасів перевищує витрати на вміст додаткової одиниці запасу [2].

Таблиця. Основні підходи до управління запасами та їх особливості

Підхід	Особливості управління запасами
Логістичний підхід	<ol style="list-style-type: none"> 1. Координація дії учасників процесу створення запасів 2. Розрахунок рівня запасів, який забезпечить ритмічність виробничих процесів 3. Визначення компромісів між рівнем обслуговування та рівнем запасів в логістиці 4. Визначення чітких термінів відвантаження готової продукції зі складів підприємства 5. Відмова від функціональної орієнтації, яка має такі недоліки: при виникненні проблем в системі управління запасами починається пошук винних в інших структурах, замість того щоб проаналізувати та виявити об'єктивні причини; неузгодженість між відділами в процесі розроблення політики управління запасами, внаслідок чого утворюються великі запаси
Підхід з позиції менеджменту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Функціональна орієнтація, яка повинна забезпечувати мінімальні витрати на утримання запасів за умови задовільного обслуговування покупців 2. Підтримання оптимальної кількості запасів, необхідних для реалізації стратегічного плану організації 3. Мінімізація поточних затрат на обслуговування запасів 4. Врахування характеру попиту (залежного або незалежного) на запасу, при формуванні системи управління запасами 5. Постійна наявність інформації про терміни виробництва і доставки, їх можливі зміни 6. Створення резервних запасів
Економічний підхід	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування запасів базується на основі визначення їх норм 2. Орієнтація на минулі витрати запасів за аналогічний період, в разі виникнення змін дані коригують на коефіцієнт у вигляді відсоткових змін, що передбачається 3. Контроль за більш активними (у вартісному вимірі) запасами з використанням точних методів прогнозування збуту, в той час як малоактивні запаси визначають менш точним методом та дешевшим способом 4. Забезпечення раціонального режиму поповнення та використання матеріальних ресурсів 5. Мінімізація коштів на формування запасів

Система управління запасами реалізує організаційну структуру і поточну політику безперервної роботи підприємства. Система управління виробничими запасами проектується з метою безперервного забезпечення виробничої діяльності всіма потрібними ресурсами [3, с. 125].

Основними параметрами системи управління запасами є:

1) точка замовлення – мінімальний (контрольний) рівень запасів продукції, за умови досягнення якого необхідно їх поповнення;

2) нормативний рівень запасів – розрахункова величина запасів, яка досягається під час чергової закупівлі;

3) обсяг окремої закупівлі;

4) частота здійснення закупівель – тривалість інтервалу між двома можливими закупівлями продукції, тобто періодичність поповнення запасів продукції;

5) поповнювана кількість продукції, за якої досягається мінімум витрат на зберігання запасу згідно із заданими витратами на поповнення і заданими альтернативними витратами інвестованого капіталу [6, с. 161].

Все розмаїття сучасних підходів в управлінні виробничими запасами на підприємствах базується на основних моделях: планування виробничих ресурсів (MRP I/II); «точно в термін»; «економічний розмір замовлення»; «фіксований розмір замовлення»; «фіксований період замовлення» та кілька модифікацій методу «точка замовлення». Кожна з вищезазначених моделей пропонує алгоритми, що базуються на трьох основних групах даних: історія руху запасів, поточний рівень виробничих запасів, прогноз споживання [4].

До найбільш розповсюджених системи управління запасами, які використовують в ситуації, коли відсутні відхилення від запланованих показників і запаси споживаються рівномірно, тобто коли попит є незалежним відносять такі систем:

1. Система управління запасами з фіксованою величиною замовлення.

2. Система управління запасами з фіксованим інтервалом часу між замовленнями.

Часто на практиці практиці застосовують також гібридні системи управління запасами [3; 5; 6; 11], які мають свої особливості використання, такі як:

- система з встановленою періодичністю поповнення запасів до встановленого рівня. В даній системі вхідним параметром є період часу між замовленнями. Вона орієнтована на роботу при значних коливаннях попиту. Щоб уникнути завищення обсягів замовлення, які зберігаються на складі, або їх дефіцит, замовлення відбуваються не лише у встановленні моменти часу, але і при досягненні запасом граничного рівня. Дана система включає в себе елементи як системи з фіксованою величиною замовлення, так і з фіксованим інтервалом часу між замовленнями;

- система «Мінімум-максимум», що орієнтована на ситуацію, коли затрати на облік запасів та витрати на оформлення замовлення значні та стають рівні із втратами від дефіциту запасів. Замовлення відбуваються не через кожний визначений інтервал часу, а лише за умови, що запаси на складі в цей момент стали рівними або меншими встановленого мінімального рівня. Дана система працює з двома рівнями запасів - мінімальними і максимальними;

- система оперативного управління, суть якої полягає в тому, що через певні проміжки часу приймається оперативне рішення: «замовляти» або «не замовляти», якщо замовляти, то яку кількість одиниць товару;

- система опціонального поповнення належить до систем періодичного типу, але замовлення формуються в кінці кожного періоду лише у тому разі, якщо рівень запасів зменшився нижче від граничного рівня. Ця система часто використовується у випадку складування товарів із високою одиничною вартістю;

- система із необов'язковим поповненням передбачає примусове визначення рівня запасів із фіксованою частотою (наприклад, щонеділі) і розміщення замовлення на поставку для поповнення запасу, якщо цей рівень впав нижче визначеної величини;

- двох бункерна система передбачає розміщення запасу в двох бункерах. При цьому матеріал спочатку споживається із другого, а перший бункер містить таку кількість матеріалів, які гарантують своєчасне поповнення запасів. Як тільки запас в другому бункері закінчується, оформлюється нове замовлення. Суть двох бункерної системи полягає в такому розподілі запасу, при якому одна його частина виконує роль резерву, який витрачається тільки на протязі періоду виконання чергового замовлення;

- одно бункерна система ґрунтується на періодичному поповненні запасу незалежно від рівня, до якого він впав. При цьому запас поповнюється до раніше встановленого максимального рівня, тобто до заповнення бункера.

У виробничій сфері розвинутих країн спостерігаються такі напрями ефективного господарювання:

- здійснення диференціації продукції на кінцевих стадіях виробничого процесу, ґрунтуючись на типових комплектуючих;

- використання переваг масового виробництва не на стадії складання, а на стадії виробництва комплектуючих;

- максимальне задоволення попиту споживачів на стадії вибору товару для виробництва [5, с. 149].

Проте сьогодні все більшого поширення набувають гнучкі технології на цеховому рівні та нові методи управління запасами «Точно в строк» або «Канбан».

«Точно-в-строк» - це підхід до управління запасами на основі ефективної доставки компонентів на виробництво в той момент, коли вони потрібні. Він асоціюється з японським економічним дивом після Другої світової війни і являє собою один із прийомів управління якістю, введений корпорацією Toyota Motor і групою Kawasaki Heavy Industries. «Точно-в-строк» - суттєвий елемент «худого», або бережливого, виробництва.

З розвитком комп'ютерних технологій, що дозволяли обробляти більш значні обсяги даних, американці висунули ідею планування потреб в матеріалах (MRP), що припускає поставку в міру необхідності призначених для збирання окремих деталей продукту. Але японці пішли далі і запропонували систему канбан, або «точно-в-строк», яка точніше, ніж MRP, визначала час прибуття матеріалів на виробництво. Мета канбан - нульові запаси. Концепція націлена на створення системи, що забезпечує доставку компонентів для завершення саме в той момент, коли це необхідно, що скорочує витрати на підтримку запасів. Якщо у минулому виробничий менеджмент приділяв особливу увагу замовленням матеріалів в економічно виправданих кількостях, то нова модель спирається на комп'ютерні технології - головним для неї є часовий графік, а не обсяги запасів [10].

Використовуючи систему, яка приймає компоненти тоді, коли вони необхідні, підхід «точно-в-строк» різко скорочує обсяг капіталу, пов'язаного з недіючими запасами, що підвищує ефективність і знижує витрати. Однак підхід «точно-в-строк» впровадити не просто. Впровадження системи «точно-в-строк» має бути скоординовано з розвитком інших систем управління виробництвом і матеріалами. З точки зору техніки, процедур та управління вона вимагає:

- уваги до даних, інформації та комунікацій;

- оцінки вимог, необхідних для змін у структурі виробництва, роботі з матеріалами, виробничих процесах та збуті;

- вдосконалення методів контролю витрат на поставки;

- перегляду умов партнерства з постачальниками і можливостей для стратегічного співробітництва.

Необхідні бачення всього процесу в цілому, а також послідовний стратегічний курс в цілях поліпшення продуктивності та ефективності на кожному операційному рівні, щоб створити конкурентоспроможну ланцюжок поставок. Метод «точно-в-строк» ефективний, якщо ефективна весь виробничий ланцюжок [10].

Загалом ефективно управління виробничими запасами визначається: зменшенням виробничих витрат через дефіцит матеріалів, прискоренням оборотності цього елемента оборотних коштів, зведенням до мінімуму надлишків запасів матеріалів, що збільшують вартість операцій і відволікають дефіцитні грошові кошти, зниженням ризику старіння й псування матеріалів, зниженням витрат на збереження виробничих запасів [7].

Висновок. Аналіз літературних джерел показує, що історично виділяють три основні концепції рівня запасів на підприємстві: максимізації, оптимізації, мінімізації.

Найбільш розповсюдженими системами управління запасами є такі: з фіксованою величиною замовлення; з фіксованим інтервалом часу між замовленнями. Існують також гібридні системи, а саме: система з встановленою періодичністю поповнення запасів до встановленого рівня; система «мінімум-максимум»; оперативного управління; опціонного поповнення; система із необов'язковим поповненням; двох бункерна система; одно бункерна система. Широкого розповсюдження набула японська концепція «точно в строк».

Проте запорукою успіху будь-якої системи управління виробничими запасами на підприємстві є правильно організована інфраструктура господарства, що передбачає раціональне використання запасів, контроль за їх формуванням та ефективний підбір і розстановку кваліфікованих фахівців з питань матеріально-технічного забезпечення.

Література

1. Гапека С. Основні принципи та завдання управління виробничими запасами на підприємстві / С. Гапека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2488>
2. Гур'янова А.О. Проблеми управління виробничими запасами підприємств / А.О. Гур'янова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conf-cv.at.ua/forum/85-823-1>
3. Крушельницька О.В. Управління матеріальними ресурсами: [навчальний посібник] / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 162 с.
4. Оляничук Р.С. Удосконалення системи управління виробничими запасами на промислових підприємствах / Р.С. Оляничук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=65212>
5. Пасічник В.Г. Організація виробництва: [навчально-методичний посібник] / В.Г. Пасічник, О.В. Акіліна. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.
6. Пономарьова Ю.В. Логістика: [навчальний посібник] / Ю.В. Пономарьова. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 192 с.
7. Попазова О.В. Шляхи поліпшення управління виробничими запасами / О.В. Попазова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Economics/26529.doc.htm
8. Смирчинський В.В. Основи логістичного менеджменту: [навчальний посібник] / В.В. Смирчинський, А.В. Смирчинський. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 240с.
9. Стерлигова А.Н. Роль управління запасами в організації успішного бізнесу / А.Н. Стерлигова // Логістика сьогодні. – 2004. – №1. – С. 48-59.
10. «Точно-в-строк» или канбан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eksword.ru/poleznoe-dlja-biznesa/strategicheskoe-upravlenie/kanban.shtml>
11. Чейз Річард Б. Производственный и операционный менеджмент / Річард Б. Чейз, Ніколас Дж. Еквілайн, Роберт Ф. Якобс. – [8-е изд.: пер. с англ.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 704 с.
12. Шрайбфедер Дж. Эффективное управление запасами: [пер. с англ.] / Дж. Шрайбфедер. – М.: Альпина бизнес Букс, 2005. – 304 с.

References

1. Hapeka S. Osnovni pryntsypy ta zavdannia upravlinnia vyrobnychymy zapasamy na pidpriemstvi [Basic principles and objectives of inventory management in the enterprise] : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2488>
2. Hur'ianova A.O. Problemy upravlinnia vyrobnychymy zapasamy pidpriemstv [Problems in the management of inventory enterprises] : <http://conf-cv.at.ua/forum/85-823-1>
3. Krushelnytska O.V. Upravlinnia materialnyimi resursamy: [navchalnyi posibnyk] : [Material management]. K. : Kondor, 2003. 162 s.
4. Olianchuk R.S. Udokonalennia systemy upravlinnia vyrobnychymy zapasamy na promyslovykh pidpriemstvakh [Improving the management of inventory in industrial plants]. : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=65212>
5. Pasichnyk V.H., Akilina O.V. Orhanizatsiia vyrobnytstva: [navchalno-metodychnyi posibnyk] : [Organization of production]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2005. 248 s.
6. Ponomarova Iu.V. Lohistyka: [navchalnyi posibnyk] : [Logistics]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2003. 192 s.
7. Popazova O.V. Shliakhy polipshennia upravlinnia vyrobnychymy zapasamy [Ways to improve the management of inventory]. : http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Economics/26529.doc.htm
8. Smyrychynskiy V.V., Smyrychynskiy A.V. Osnovy lohistychnoho menedzhmentu: [navchalnyi posibnyk] : [Principles of logistics management]. Ternopil: "Ekonomichna dumka", 2000. 240s.
9. Sterligova A. N. Rol' upravlenija zapasami v organizacii uspeshnogo biznesa : [The role of inventory management in the organization of a successful business]. // Logistika segodnja. 2004. №1. S. 48-59.
10. «Tochno-v-srok» ili kanban [«Just-in-Term» Or kanban]. : <http://www.eksword.ru/poleznoe-dlja-biznesa/strategicheskoe-upravlenie/kanban.shtml>
11. Richard B. Chejz, Nikolas Dzh. Jekvilajn, Robert F. Jakobs Proizvodstvennyj i operacionnyj menedzhment : [Production and operations management]. [8-e izd.: per. s angl.]. M. : Izdatel'skij dom "Vil'jams", 2001. 704 s.
12. Shrajbfeder Dzh. Jeffektivnoe upravlenie zapasami: [per. s angl.] : [Effective inventory management]. M. : Al'pina biznes Buks, 2005. 304 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Різнюк Вячеслав Володимирович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». вул. Миру 4, кв. 28, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна.
E-mail: Slava-Riznuk@yandex.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Резнюк Вячеслав Владимирович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры профессионального образования ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». ул. Мира 4, кв.28, г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина.
E-mail: Slava-Riznuk@yandex.ru

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Vyacheslav Riznyk – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Vocational Education SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University after Hryhory Skovoroda» Myru 4, r. 28, Pereyaslav-Khmelnytskyi, Ukraine, 08400.
E-mail: Slava-Riznyk@yandex.ru

УДК 339.13

ГЕНЕЗИС МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**Селезньова О.О.**

Предметом дослідження виступає теоретико-методологічні та прикладні аспекти генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України;

Метою дослідження є визначення генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України, використання здобутків якої сприятиме посиленню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання будівництва;

Методи дослідження: монографічний, історичний, узагальнення, класифікації;

У статті досліджено генезис маркетингової діяльності будівельних підприємств; зазначено передумови зародження маркетингової діяльності в Україні; розкрито основні етапи становлення та розвитку ринкової діяльності національних будівельних підприємств; запропоновано модель етапів генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України;

Галузь застосування результатів – маркетингова діяльність будівельного підприємства;

Використання здобутків становлення та розвитку маркетингової діяльності будівельних підприємств сприятиме посиленню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання будівництва.

Ключові слова: генезис, маркетингова діяльність, будівельне підприємство.

ГЕНЕЗИС МАРКЕТИНГОВОЇ ДЕЯТЕЛЬНОСТІ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ**Селезнева О.А.**

Предметом исследования выступают теоретико-методологические и прикладные аспекты генезиса маркетинговой деятельности строительных предприятий Украины;

Целью исследования является определение генезиса маркетинговой деятельности строительных предприятий Украины, использование достижений которой будет способствовать усилению конкурентоспособности субъектов хозяйствования строительства;

Методы исследования: монографический, исторический, обобщения, классификации;

В статье исследован генезис маркетинговой деятельности строительных предприятий; указаны предпосылки зарождения маркетинговой деятельности в Украине; раскрыты основные этапы становления и развития рыночной деятельности национальных строительных предприятий; предложена модель этапов генезиса маркетинговой деятельности строительных предприятий Украины;

Область применения результатов - маркетинговая деятельность строительного предприятия;

Использование достижений становления и развития маркетинговой деятельности строительных предприятий будет способствовать усилению конкурентоспособности субъектов хозяйствования строительства

Ключевые слова: генезис, маркетинговая деятельность, строительное предприятие.

GENESIS OF UKRAINIAN BUILDING COMPANIES' MARKETING ACTIVITY**Selezneva O.O.**

The subject of research is theoretical, methodological and practical aspects of the genesis of Ukrainian construction enterprises' marketing activity;

The purpose of the study is to determine the genesis of Ukrainian construction enterprises' marketing activity, use of achievements which will contribute to strengthening the competitiveness of construction business entities;

Methods: monographic, historical, generalization, classification;

This article explores the genesis of Ukrainian construction enterprises' marketing activity; stated prerequisites origin of marketing activities in Ukraine; the basic stages of formation and establishment of domestic construction companies marketing activity are explored; The model of the genesis stages of marketing of construction enterprises in Ukraine;

Field of results use - building enterprises' marketing activities;

Use of the achievements of formation and development of construction companies' marketing activities will contribute to strengthening the competitiveness of building businesses in Ukraine.

Key words: genesis, marketing activity, construction company.

Актуальність. Економічна глобалізація, перспективи посилення конкуренції в комерційному середовищі вимагають проведення раціоналізації роботи будівельних підприємств і визначення стратегічних пріоритетів їх подальшого розвитку. Тому дослідження генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств постає актуальним науковим і прикладним завданням.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Система управління маркетинговою діяльністю будівельних підприємств української незалежної держави формувалася під впливом зарубіжної і національної теорії маркетингу. Проблеми маркетингових питань присвячені роботи Власенко Я. О., Жердецького П. Ф., Карпенко С. В., Манцевич Ю. М., Оніщук Г. І., Решетнікової І., Сахацького М. П та ін. Незважаючи на наявність вагомої наукової бази, у силу постійних змін стосовно розвитку економіки, проблема розкриття генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України не достатньо віддзеркалена у вітчизняних публікаціях та вимагає детального дослідження науковців.

Предмет дослідження. Предметом дослідження виступає теоретико-методологічні та прикладні аспекти генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України.

Мета дослідження. Метою дослідження є визначення генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України, використання здобутків якої сприятиме посиленню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання будівництва.

Завдання дослідження. Завданнями дослідження виступають розкриття передумов виникнення маркетингової діяльності на будівельних підприємствах України, розкриття основних етапів розвитку та становлення системи управління маркетинговою

діяльністю національних будівельних підприємств, розробка моделі етапів генезису національної системи управління маркетинговою діяльністю будівельних підприємств

Методи. Під час проведення дослідження використовувались такі наукові методи, як монографічний, історичний, узагальнення, класифікації.

Постановка проблеми. В умовах нестабільності, посилення конкуренції, економічної глобалізації та утвердження різних форм власності забезпечити ефективне функціонування господарюючих суб'єктів будівництва спроможне розуміння менеджментом різних етапів розвитку маркетингової діяльності національних будівельних підприємств. У такому випадку постає досить важливим завданням розкриття загальних методологічних основ генезису економічної думки з цього питання.

Результати дослідження. В Україні мають місце економічні, соціальні, політичні, правові, міжнародні передумови зародження та розвитку маркетингової діяльності будівельних підприємств. Це, по-перше, сприятливі природно-кліматичні умови, територіальне розташування та розвинене транспортне забезпечення. По-друге, велика місткість внутрішнього ринку, домінуюче положення збутової функції, стратегічний характер управління, руйнування неконкурентоспроможних структур, розвиток зовнішньоекономічної діяльності, використання переваг міжнародного поділу праці, підтримка державою експортних зусиль. По-третє, обмеженість ресурсів, низький рівень розвитку ринкової інфраструктури, дефіцит кваліфікованих спеціалістів з маркетингу. По-четверте, застосування досягнень світової науки, розвиток техніки і технологій, засобів комунікацій тощо [1, с. 33-37].

Досліджуючи процес виникнення та розвитку маркетингової діяльності будівельних підприємств в Україні, необхідно врахувати етапи розвитку будівництва у країні, стан економічного положення держави, проаналізувати теоретичне обґрунтування ринкових концепцій.

Будівництво до другої половини XIX ст. мало в Україні переважно житловий напрямок. Ситуація почала змінюватись після промислової революції, коли індустріалізація поширилась на значні території світу й була інтегрована майже у всі галузі народного господарства. Промислове будівництво, створення основних виробничих фондів набуває пріоритетного напрямку. Урбанізація змінює форми розселення населення. Новий тип забудови у XX сторіччі вимагав принципово нових методів будівництва й нових будівельних матеріалів. Натомість споруда стає складною інженерною системою, насиченою механізмами й комунікаціями.

В СРСР і країнах народної демократії будівництво спиралося на єдині народногосподарські плани, на державні та кооперативні організації.

Об'єднання громадян для будівництва та експлуатації житлових будинків почали з'являтися 1920-х роках, але в 1937 році були ліквідовані як прояв приватної власності.

У післявоєнний період чисельність міського населення різко зросла, і для вирішення «квартирного питання» у 1958 році ЦК КПРС і Рада міністрів дозволили створення житлово-будівельних кооперативів (ЖБК). ЖБК будували житло за рахунок пайовиків, але отримували від держави позику в розмірі до 70% на термін до 20 років та інші пільги. Багато громадян не купували кооперативні квартири, бо існувала багаторічна черга на вступ до кооперативу для жителів міста. Частка ЖБК в загальному обсязі житлового будівництва в СРСР не перевищувала 7—8%. [2]

Із огляду на етапи розвитку економіки в Україні процес генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств можна поділити на періоди:

- планово-адміністративної економічної діяльності (70-і рр.);
- господарської діяльності економічної перебудови (80-і рр.);
- активного прориву передумов маркетингу (90-і рр.);
- нової ринкової діяльності (2000—2008 рр.);
- сучасної маркетингової діяльності (2008—2015 рр.).

У середині 60-х років основні теоретичні дослідження ринкової діяльності прикладного характеру розвивалися в капіталістичних країнах під впливом комплексу факторів, обумовлених науково-технічною революцією. У цей період переважна більшість вітчизняних економістів розглядали «маркетинг» як один із інструментів капіталістичних підприємств, спрямований на досягнення класових цілей буржуазії за рахунок пограбування трудящих. Такий підхід майже повністю заперечував позитивні елементи маркетингової діяльності. При цьому як антипод останнього і як доказ проти використання його механізму в Україні в більшості праць, у тому числі й в офіційних матеріалах, пропaгувалися «переваги» централізованої системи розподілу й обігу товарів народного споживання [3, с. 36-37].

Брак вільної конкуренції, умови директивного, планового господарювання й розподілу виробленої будівельної продукції, що існували на той час, не вимагали від будівельних підприємств жодної діяльності з дослідження ринку та вподобань споживачів. Деякі функції ринкової діяльності, пов'язані з розробкою проекту, формуванням характеристик та збутом, виконували конструкторський, технологічний, відділ збуту будівельного підприємства. Дефіцит робив зайвими зусилля з удосконалення та просування будівельної продукції. Тоді домінувала виробнича концепція господарської діяльності й основну увагу приділяли підвищенню продуктивності праці та нарощуванню обсягів виробництва. Проблема низької якості продукції була притаманною вітчизняному будівництву. Відділів маркетингу (інтегрованих в окрему структуру) на радянських підприємствах не існувало.

У 70-ті та на початку 80-х років відбувалася послідовна переоцінка ролі та значення ринкової діяльності як інструменту управління комерційними відносинами будівельних підприємств. Дедалі більше спеціалістів виділяють важливі елементи маркетингу, вбачають в його інструментах, заходах і методах систему важелів та стимулів, потенційно прийнятну для використання у ті часи.

У 1970-ті рр. виникла потреба реформування ринкової діяльності будівельних підприємств, що була спричинена невідповідністю між теоретичним положенням «розвиненого соціалізму» й фактичним станом виробничих процесів будівництва, обміном, розподілом і споживанням будівельних товарів та робіт.

У СРСР процес зародження теорії маркетингу значно відставав від потреб розвитку виробничої і комерційної діяльності будівельних підприємств. Командно-адміністративна економіка стримувала формування маркетингу як науки, адже кожне будівельне підприємство чітко виконувало вказівки державних планів, не замислюючись над тим, як залучити споживача і задовольнити його потреби. Отже, питання про конкурентоспроможність власної продукції на будівельному підприємстві навіть не виникало.

Серед основних бар'єрів на шляху появи маркетингової діяльності в планово-соціалістичній економіці можна визначити такі: ідеологічний фільтр; централізований механізм управління, планування і розподілу; значний розвиток військово-промислового комплексу з його потребами та необхідністю посиленого фінансування; наявність державного монополізму; відсутність конкуренції.

На початку 1970-х рр. із ініціативи Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР було визначено, що «маркетинг є дієвим інструментом підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників та їх продукції на міжнародних ринках» [4, с. 38-42]. Були створені науково-дослідні інститути (НДІ), які й стали поштовхом для проникнення теорії маркетингу в практику діяльності підприємств соціалістичної держави. Діяльність цих спеціалізованих НДІ була спрямована на дослідження і координацію

споживчого попиту з наявними на внутрішньому ринку товарами, формування вдосконаленої організації технологічних процесів на торговельних підприємствах, розроблення ефективних схем просування продукції, перспективне планування розвитку збутової мережі для виробничих підприємств.

Наприкінці 70-х років почали з'являтися окремі публікації з маркетингу (як правило, перекладені з іноземної мови), у передмові до яких вітчизняні науковці й редактори зазначали, що «маркетинг — це явище, притаманне капіталістичним засобам виробництва» [4, с. 38-42].

У першій половині 1980-х у відповідності з принципом «кожній сім'ї по квартирі» було одночасно розпочато будівництво близько 80 тисяч кооперативних багатоквартирних будинків у багатьох містах СРСР. Більшість цих будинків були добудовані тільки до кінця 1990-х років.

Інтенсивне зростання народного господарства в країнах соціалістичного табору викликало бурхливий розвиток будівництва промислових, енергетичних і транспортних споруд. У зв'язку з розвитком промисловості і зростанням міського населення широко розгорнулася реконструкція старих і будівництво нових міст. Значно зріс благоустрій населених місць.

Особливого розвитку набуло житлове будівництво, а поряд з ним широко розгорнулося спорудження дитячих, навчальних, побутових, лікувальних, санаторних, культосвітніх, наукових, видовищних, спортивних та інших споруд. Соціалістичне сільське господарство створило сприятливі умови для планової реконструкції сіл, для забудови їх сучасними житловими будинками, дитячими садками, школами, лікарнями, клубами, господарськими спорудами тощо.

Створення і розвиток будівельної індустрії зумовили перехід до індустріального будівництва, яке передбачає застосування уніфікованих типових елементів заводського виготовлення, прогресивних конструкцій (збірних залізобетонних, великоблочних, великопанельних, прокатних та ін.), комплексну механізацію будівництва, широкое використання місцевих матеріалів і дальше здешевлення будівництва.

Багаторічний досвід країн соціалістичного табору, особливо СРСР, виявився у створенні нових типів будівель і цілих населених пунктів, які своїм благоустроєм і архітектурою принципово відрізняються від будов капіталістичного періоду. Мінусами було широке застосування методів дешевого типового будівництва, використання шкідливих матеріалів у будматеріалах, знищення архітектурних пам'яток, особливо соборів та церков, чи перебування їх під будинки соціального значення [5, с. 23-24].

Середину 80-х років можна охарактеризувати переважно новим сприйняттям вітчизняними економістами ринкової діяльності будівельних підприємств. Наприкінці 80-х років цікавість до методів маркетингу значно зросла, як із боку практиків, так і з боку науковців. Створення перших кооперативів, підприємств малого приватного бізнесу потребувало нових підходів в управлінні, притаманних ринковій економіці.

Наприкінці 1980-х рр. житлово-будівничий комплекс СРСР фактично перейшов до кризового стану та зупинився у своєму розвитку [6, с. 48-49]. Новий етап будівництва зазнало під час економічних реформ та перестройки, а саме — розпаду союзу соціалістичних республік та оголошення невідповідності України. Після кризового дефіциту товарів, ропочинається масова приватизація підприємств промислового типу. Будівельні підприємства починають функціонувати більш стихійно, без державних вказівок. Перехід від планової економіки до ринкової сприяв розвитку ринкової діяльності будівельних підприємств. Бо з появою нової форми економічних відносин з'являється необхідність у управлінні споживчею поведінкою і підходи, що існували при комуністичному устрої, вже не працюють.

На початку 1990-х рр. відбувається розпад соціалістичної країни СРСР на окремі незалежні держави. Саме тоді в Україні були здійснені значні економічні перетворення, пов'язані з відповідними економічними, політичними й законодавчими реформами, спрямованими на розвиток приватного сектору, створення кооперативів, товариств.

Таким чином, становлення передумов маркетингу у країнах колишнього СРСР припадає на кінець 1980-х рр. — час формування етапу економічної перебудови, пов'язаний із розпадом командно-адміністративного устрою, процесом роздержавлення економіки. Окремі положення ринкової концепції починають розглядатися як необхідні у процесі підготовки майбутніх фахівців.

В умовах розбалансованої економіки, порушення зв'язків з матеріально-технічного постачання суттєвою перешкодою для підприємств будівництва стала їх залежність від поставок палива з Росії, Туркменістану, Казахстану. Внаслідок цього, а також падіння платоспроможного попиту, жорстких обмежень у використанні паливно-енергетичних ресурсів і окремих видів сировини скоротився випуск усіх без винятку видів будівельних виробів.

Проблема, що постала перед власниками приватного будівельного бізнесу, полягала у пошуку клієнтів, постачальників, формуванні ефективної системи збуту та просування будівельної продукції. А розв'язати її можливо було тільки за наявності відповідних знань з питань управління ринковими процесами. Таким чином, практика потребувала знань маркетингової теорії. І вже на початку 1990-х рр. класичні видання зарубіжних теоретиків маркетингу перекладає російською, а потім і українською мовами.

Період активного прориву передумов маркетингу у будівництві, що припадає на 1990-і рр., характерен розвитком ринкових процесів. Проте економічні, політичні й фінансові кризи значно стримували процес становлення маркетингової діяльності на будівельних підприємствах. Економічна політика України була спрямована на створення спільних підприємств із зарубіжними партнерами, демонополізацію національної економіки та розвиток усіх видів підприємницької діяльності.

Відкритість ринкових кордонів сприяла проникненню в Україну закордонних будівельних матеріалів, що стало основною загрозою конкурентоспроможності вітчизняного виробництва. Ліквідувати повсталу проблему можливо було тільки через запровадження в практику діяльності національного виробника будівництва маркетингової інструментарію.

У свою чергу, відсутність глибоких теоретичних знань стримувала процеси формування маркетингової діяльності у національному будівництві. Значною допомогою для управлінських кадрів стали семінари та тренінги, які проводились за підтримки міжнародних агентств та фондів. Отже, ринкова діяльність підприємств будівництва почала реформуватися.

Визначною подією періоду зародження передумов маркетингової діяльності будівельних підприємств в Україні став процес появи маркетингових досліджень, підставою для якого була поява на українському ринку відомих світових брендів, власники яких саме і потребували досліджень українського ринку [7, с.16-20]. Українська теорія маркетингу тоді була представлена першими підручниками. Для інтеграції класичних міжнародних і набутих українських теоретичних положень маркетингу у практику діяльності національних підприємств та організацій відбувається створення громадських організацій: Спілка рекламистів України (1993 р.), Всеукраїнська рекламна коаліція (1997 р.), Українська асоціація маркетингу (1997 р.) [8, с. 47].

Таким чином, 1990-і рр. характерні значною кількістю знаменних подій у сфері розвитку ринкової діяльності та технологій. І тут необхідно зазначити, що саме в цей період теорія маркетингу набула активного розвитку і почала випереджати процеси її практичного застосування у будівництві. Іще на початку 90-х р. XX ст. маркетинг був відомий в Україні здебільшого спеціалістам, проте надалі його розвиток стає однією з головних умов виходу будівельних підприємств із кризи, формування взаємовигідних ринкових відносин [9, с. 36-40].

Трансформація вітчизняної економіки від командно-адміністративної до ринкової спричинила безпрецедентні зміни у всіх сферах діяльності. Необхідність суттєвого підвищення рівня життя народу, відродження та піднесення вітчизняної економіки, утвердження

іміджу України потребують знання та розумного застосування надбань світової економічної теорії і практики стосовно виробничо-господарської і комерційної сфер діяльності, вивчення ринку, його структури, формування та функціонування.

Упродовж 2000–2008 рр. відбувалася низка визначних подій у теорії і практиці маркетингової діяльності будівельних підприємств в Україні. Йдеться насамперед про поширення практичного маркетингу в економічне середовище малого та середнього бізнесу, нагромадження певного досвіду впровадження маркетингу в діяльність вітчизняних підприємств, формування заходів зі стандартизації і сертифікації продукції згідно з Міжнародними стандартами якості серії ISO 9001:2000, активного розвитку ринку маркетингових досліджень і консалтингових послуг. Починають відбуватись інтеграційні процеси маркетингової теорії, практики й освіти, а період нового маркетингу характеризується позитивними тенденціями та рушійними змінами у його формуванні на українському ринку будівництва [10, с. 26-49].

Через кілька років після «помаранчевої революції», на рубежі 2007-2008 років, відбулась фінансова криза, що вплинула на будівельну галузь та відповідно й на розвиток маркетингової діяльності будівельних підприємств. Було «заморожено» банківські депозити та заборонено видачу кредитів у країні. Оскільки будівництво потребує займані кошти більш ніж інші галузі, то багато проектів вимушено було зупинити. Для того, щоб подолати кризу та вижити, підприємства скорочували усі можливі видатки, в тому числі мало місце скорочення співробітників маркетингових відділів.

Поступовий вихід із кризової ситуації вимусив будівельні підприємства передивитись свою ринкову діяльність та виділити пріоритетні напрямки функціонування. Перевагу віддавали найбільш рентабельним проектам, що спроможні повернути інвестиції у якомога коротший термін. Будівництво отримало більш екстенсивний напрямок розвитку.

Таким чином, основні етапи генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України зображено на рис. 1.

Рисунок 1. Модель етапів генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств України [розроблено автором]

Сучасний будівельний комплекс України складається з таких підгалузей: виробництво будівельних матеріалів; власне будівництво; будівельне машинобудування; проектно-конструкторські та дослідні роботи в галузі будівництва. У залежності від типу будівельної діяльності варіюються інструменти маркетингової діяльності підприємств [11, с. 31-54].

Будівництво — галузь господарства, що відбиває показник стану економіки країни. Так, фаза підйому в економіці найперше відчувається саме у будівництві, бо швидко збільшуються капіталовкладення в основні фонди. Зростання рівня життя населення відбивається на розширенні житлового й соціально-культурного будівництва. У фазах спаду й кризи темпи падіння обсягів будівництва чи не найбільші серед інших галузей народного господарства.

Висновки. Процес генезису маркетингової діяльності будівельних підприємств поділяється на етапи.

В країні під час командно-адміністративного устрою існували «п'ятирічки якості», але ці підходи не були ринковими. Термін «маркетинг» був лайливим словом.

У 1970-і рр. було визначено, що маркетинг є дієвим інструментом підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників та їх продукції, але лише на міжнародних ринках.

Цікавість до методів маркетингу з'явилась під час формування етапу економічної перебудови, пов'язаному із розпадом планово-соціалістичного устрою, процесом роздержавлення економіки наприкінці 1980-х рр.

Період активного прориву передумов маркетингу у будівництві припадає на 1990-і рр., під час сталого розвитку ринкових процесів, формування національного будівельного ринку.

Упродовж 2000–2008 рр. відбувається поширення практичного використання здобутків маркетингу розвинутих країн у національному економічному середовищі, активний розвиток маркетингових досліджень і консалтингових послуг.

2008—2015 рр. характерні змінами у формуванні маркетингової діяльності на українському ринку будівництва. Кризові ситуації та загальна економічна нестабільність вимусили перевагу надавати найбільш рентабельним проектам. Будівництво отримало більш екстенсивний напрямок розвитку, а маркетингова діяльність стала одним із найважливіших інструментів залучення та утримання клієнтів.

Список використаних джерел

1. *Маркетинг: навч. посібн.: в 2-х ч. / ред. кол. М.П. Сахацький; Одеська державна академія будівництва і архітектури; Частина 1. Теоретичні основи маркетингу та інформаційне забезпечення маркетингової діяльності підприємства. Школа маркетингу.* – Одеса : Пальміра, 2008. – 170 с.
2. *Яндекс. Словари. Большая советская энциклопедия.* — 1969—1978. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Жилищно-строительный%20кооператив/>
3. *Решетнікова І. Етапи становлення та розвитку маркетингу в Україні / І. Решетнікова // Маркетинг в Україні.* – 2006. – № 5. – С. 36–37.

4. Карен Ф. Фокс Еволюція радянської маркетингової думки / Карен Ф. Фокс, І. Скоробогатих, О. Сагінова. // *Маркетинг в Україні*. – 2006. – № 5. – С. 38–42.
5. Онищук Г. І. Проблеми розвитку міського комплексу України: теорія і практика / Г. І. Онищук. – К.: Науковий світ, 2002. – 439 с.
6. Манцевич Ю.М. Житло: проблеми та перспективи / Ю.М. Манцевич. – К.: Профі, 2004. – 360 с.
7. Пилипенко В. Ринок маркетингових досліджень: становлення і проблеми розвитку / В. Пилипенко // *Маркетинг в Україні*. – 2005. – № 5. – С. 16–20.
8. Власенко Я. О. Основи сучасного маркетингу. / Я.О. Власенко, С.В. Карпенко. – К.: Видавництво «Фірма «ІНКОС», 2011. – 328 с.
9. Блинов А. Тлеющий рост / Блинов А. // *Експерт Україна*. – 2005. – №33. – С.36–40.
10. Гейць В. Перехідна економіка/За ред. В. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
11. Економіка будівельного комплексу: Навчальний посібник / За ред. П.Ф. Жердецького та ін. — К.: Вища школа, 1992. — 271 с.

References

1. Sakhats'kyu M. P. *Marketing: navch. posibn.* [Marketing]. Odesa : Pal'mira, 2008. 170 p.
2. Yandex. Slovary. Bol'shaya sovetskaya entsyklopedyya. 1969—1978. [Yandex. Dictionaries. Great Soviet Encyclopedia. 1969–1978]. : <http://slovari.yandex.ru/~knyhy/BSЭ/Zhylyshchno-stroytel'nyy%20kooperatyv/>
3. Reshetnikova I. *Etapy stanovlennya ta rozvytku marketynhu v Ukraini* [Stages of development and marketing in Ukraine]. *Marketynh v Ukraini*. [Marketing in Ukraine], no 5 (2006): 36–37. (P. 36–37).
4. Karen F. Foks, I. Skorobohatykh, O. Sahinova. *Evoluytsiya radyans'koyi marketynhovoyi dumky* [The evolution of Soviet marketing ideas]. *Marketynh v Ukraini*. [Marketing in Ukraine], no 5 (2006): 38–42. (P. 38–42).
5. Onyshchuk H.I. *Problemy rozvytku mis'koho kompleksu Ukrainy: teoriya i praktyka*. [The problems of the urban complex of Ukraine]. K.: Naukovyy svit, 2002. 439 p.
6. Mantsevych Yu.M. *Zhytlo: problemy ta perspektyvy*. [Lodging: Problems and Prospects]. K.: Profi, 2004. 360 p.
7. Pylypenko V. *Rynok marketynhovyykh doslidzhen': stanovlennya i problemy rozvytku* [Market of marketing research: formation and development problems]. *Marketynh v Ukraini*. no 5 (2005): 16–20. (P. 16–20).
8. Vlasenko Ya.O., Karpenko S.V. *Osnovy suchasnoho marketynhu*. [Fundamentals of modern marketing.]. K.: Vydavnytstvo «Firma «INKOS», 2011. 328 p.
9. Blynov A. *Tleyushchyy rost*. [Smoldering growth]. *Ekspert Ukrainy*. [Expert Ukraine], no 33. (2005): 36–40. (P. 36–40).
10. Heyts' V. *Perekhidna ekonomika*. [Transitional economy]. K.: Vyscha shkola, 2003. 591 p.
11. Zherdets'kij P. F. *Ekonomika budivel'noho kompleksu: Navchal'nyy posibnyk* [Building complex economics]. K.: Vyscha shkola, 1992. 271 p.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Селезньова Ольга Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу
Одеська державна академія будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона 4, м. Одеса, 65029, Україна
e-mail: olya-v@ukr.net

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Селезнева Ольга Александровна, кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга
Одесская государственная академия строительства и архитектуры
ул. Дидрихсона 4, г. Одесса, 65029, Украина
e-mail: olya-v@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Selezneva Olga Alexandrovna, Ph.D. in Economical Science, Associate Professor
Odessa State Academy of Construction and Architecture
st. Dydryhsona 4, Odessa, 65029, Ukraine
e-mail: olya-v@ukr.net

УДК 330.4:658.1

АДАПТИВНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ДАНИХ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Семененко О.Г.,
Очеретна М.Ю.

Предметом роботи є розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності підприємства.

Метою роботи стало обґрунтування адаптивної моделі оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі даних фінансової звітності, практичне застосування і аналіз результатів на прикладі підприємств різних галузей народного господарства.

Метод або методологія проведення дослідження. застосовані методології: економіко-математичного моделювання, економічного, фінансового аналізу, методів математичної статистики.

Результатом роботи є розробка алгоритму оцінки конкурентоспроможності підприємства, що базується на ідеї вимірювання статичної та динамічної конкурентоспроможності підприємства; розрахунок інтегрального показника на основі даних фінансової звітності.

Висновки. Дослідженнями конкурентоспроможності підприємства займаються відомі українські та зарубіжні вчені. Вони розробили низку методів оцінки конкурентоспроможності, які мають свої недоліки та переваги. Запропонована в роботі методологія дозволяє використовувати в розрахунках доступні статистичні дані річної фінансової звітності підприємств і практично не залежить від нечітких методів оцінювання. Результати перевірки моделі на адекватність та надійність підтверджують якість даного алгоритму. Хоча в цілому порівняльний аналіз не підтвердив суттєвих

відмінностей між результатами застосування даної методології та іншими алгоритмами оцінки конкурентоспроможності підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність, фінансове управління, інтегральний показник.

АДАПТИВНАЯ МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ДАННЫХ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Семенов Е.Г.,
Очеретная М.Ю.

Предметом работы является расчет интегрального показателя конкурентоспособности предприятия.

Целью работы стало обоснование адаптивной модели оценки конкурентоспособности предприятия на основе данных финансовой отчетности, практическое применение и анализ результатов на примере различных отраслей народного хозяйства.

Метод или методология проведения исследования. применены методологии: экономико-математического моделирования, экономического, финансового анализа, математической статистики.

Результатом работы является разработка алгоритма оценки конкурентоспособности предприятия, основанная на идее измерения статической и динамической конкурентоспособности предприятия; расчет интегрального показателя на базе данных финансовой отчетности.

Выводы. Исследованиями конкурентоспособности предприятия занимаются известные украинские и зарубежные ученые. Они разработали ряд методов оценки конкурентоспособности, которые имеют свои недостатки и преимущества. Предложенная в работе методология позволяет использовать в расчетах доступные статистические данные годовой финансовой отчетности предприятий и практически не зависит от нечетких методов оценки. Результаты проверки модели на адекватность и надежность подтверждает качество данного алгоритма. Хотя в целом сравнительный анализ не подтвердил существенных различий между результатами применения данной методологии и другими алгоритмами оценки конкурентоспособности предприятий.

Ключевые слова: конкурентоспособность, финансовое управление, интегральный показатель.

ADAPTIVE MODEL ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES BASED ON DATA FINANCIAL STATEMENTS

Semenenko O.G.,
Ocheretna M.Yu.

The subject of the work is to calculate the integral index of competitiveness of enterprises.

The purpose of scientific problems is the justification of adaptive evaluation model of enterprise competitiveness based on data financial statements., practical application and analysis of the results for example, different sectors of the economy.

The method or methodology of work: application of the methodology of economic and mathematical modeling, economic and financial analysis, methodology of mathematical statistics.

The result of the work is algorithm assessing the competitiveness of enterprises based on the idea of measuring static and dynamic index of enterprise competitiveness, calculation of integral index based on data financial statements.

Conclusions. Research the competitiveness of enterprises engaged famous Ukrainian and foreign scientists. They have developed a number of methods for assessing competitiveness, which have their advantages and disadvantages. The suggested methodology allows use of calculation based on data of annual financial statements AND NOT independent of fuzzy evaluation method. The results of model checking the adequacy and reliability confirms the quality of the algorithm. Comparative analysis has NOT confirmed significant differences between the results of applying this method and algorithms assess the competitiveness of enterprises of other.

Key words: competitiveness, financial management, integrated indicator.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність підприємства є однією з важливих складових його фінансової безпеки. Вона повинна постійно контролюватися підприємством як основний інтегральний показник, який віддзеркалює практично всі сторони його діяльності, характеризує потенціал розвитку, виробничу та фінансову стійкість, визначає місце підприємства на ринку.

Актуальність оцінювання конкурентоспроможності підприємств у даний час досить висока з огляду на процеси інтеграції в ЄС та посилення фінансової кризи.

Стратегія провідних світових компаній в процесі запобігання та подолання кризових явищ включає пошук причин зниження конкурентоспроможності. Отже, недостатня увага до методології моніторингу стану конкурентоспроможності підприємства і невчасне реагування на зміну ринкової ситуації призводить до грандіозних збитків компанії.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Теоретичні аспекти проблеми формування, моніторингу та управління конкурентоспроможністю підприємств досліджували ряд вітчизняних учених, зокрема, А. Воронкова, В. Дикань, Л. Дідківська, Р. Довбуш, І. Должанський, О. Кузьмін, І. Лошенко, А. Мазаракі, І. Піддубний, І. Смолін, Н. Тарнавська, В. Шинкаренко та інші. Вагомий внесок у дослідження проблем управління конкурентоспроможністю внесли такі російські науковці як: Г. Азов, Т. Безрукава, О. Віханський, Г. Гольдштейн, Р. Фатхутдінов та ін. Серед відомих зарубіжних авторів, слід відмітити праці Д. Рікардо, І. Ансоффа, І. Шумпетера, В. Армстронга, П. Друкера, Ф. Котлера, М. Портера, Е. Хекшера та ін.

Однак, як теоретичні методи дослідження конкурентоспроможності підприємств, так і методи її оцінки та діагностики вимагають більш універсальних підходів, що не залежать від особливостей галузі та ринку і статичної базою яких є дані фінансової звітності.

Мета статті. Метою роботи стала розробка методики оцінки конкурентоспроможності підприємства через розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності на основі показників фінансової звітності.

Викладання основного матеріалу. Фінансовий стан підприємства є найбільш узагальнюючим поняттям, оскільки визначається усією сукупністю господарських чинників. Через те, даючи в процесі зовнішнього аналізу комплексну оцінку фінансового та економічного стану підприємства, у дослідженні пропонується включити обмежене число показників, що характеризують ділову активність і ефективність діяльності підприємства. Поглиблене вивчення цих та інших показників економічної діяльності підприємства є предметом внутрішньогосподарського фінансового аналізу.

Діагностика конкурентоспроможності підприємства визначає стан його конкурентного середовища, що відображається через динаміку змін ринкової активності, власних можливостей і конкурентоспроможності продукції. Діагностика конкурентоспроможності підприємства передбачає діагностику кожної з характеристик його діяльності і дозволяє не тільки кількісно оцінювати їх вплив на результативний показник, але й досліджувати наявність взаємозв'язку при змінах, що виникають у цих характеристиках.

Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності дозволив зробити висновок про необхідність їх одночасного й послідовного використання, тому що багато які з існуючих методів оцінки конкурентоспроможності підприємства характеризують лише окремі сторони його діяльності: або ефективність виробництва, або ефективність збуту, або конкурентоспроможність продукції, що випускається.

Різностриямований та різноприскорений рівень зміни окремих показників ринкової активності підприємства і його власних можливостей не дозволяє однозначно визначити тенденції й характер їх розвитку.

Найбільш простою і доступною формою оцінки стану конкурентоспроможності підприємства залишаються показники фінансової звітності.

Чотири основних документи, що містяться у річному звіті (баланс, звіт про прибутки та збитки, звіт про власний капітал та звіт про рух грошових коштів) повинні використовуватися аналітиками для прогнозування показників розвитку підприємств на основі оцінки його конкурентоспроможності, з метою обґрунтування та впровадження заходів вдосконалення його фінансово-економічної діяльності, збільшення вартості бізнесу, формулювання відповідальної і ефективною фінансовою стратегії.

Нажаль різні галузеві належності, навидь різна організаційна структура управління та податкові зобов'язання, відрізняють структури капіталу та балансу підприємств отже і методології фінансового управління.

Але ефективність управління капіталом підприємства завжди залежить від ефективності управління операційними оборотними активами. І для кожного виду підприємницької діяльності важливо знайти оптимальне співвідношення між інвестиціями та власними коштами.

Аналіз структури балансу підприємств різних галузей дає підстави зробити висновок про суттєвий вплив на нього виду діяльності підприємства.

В таблиці 1. розглянути баланси підприємств переробної галузі АПК, машинобудівельної, горно-добувної та фармацевтичної галузі.

Таблиця 1. Структура балансу підприємств різних галузей України за 2012-2013 роки

Підприємства	ПАТ «Київмедпрепарат»		ПАТ «Вінницький олійножировий комбінат»		ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат»		ПАТ «АЗОВМАШ»		ПАТ «САН ІнБев Україна»	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Роки	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Активи										
Грошові кошти та їх еквіваленти	1,2%	1,7%	0,0%	0,0%	48,6%	40,6%	0,5%	0,2%	8,5%	0,5%
Дебіторська заборгованість	4,1%	10,8%	7,3%	3,2%	2,6%	1,0%	3,6%	7,3%	2,2%	2,8%
Матеріально-виробничі запаси	9,7%	13,2%	1,8%	2,3%	2,8%	2,0%	0,0%	0,0%	5,1%	6,6%
Інші оборотні активи	31,3%	45,6%	1,9%	1,6%	18,3%	31,2%	1,0%	2,0%	0,7%	1,7%
Необоротні активи	53,7%	28,7%	89,0%	92,9%	27,7%	25,2%	94,9%	90,5%	83,4%	88,4%
Усього активів	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Зобов'язання та власний капітал										
Заборгованість перед персоналом	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%	3,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%
Забезпечення інших платежів	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Довгострокові зобов'язання	1,4%	28,8%	26,8%	28,8%	2,0%	3,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Зобов'язання усього	60,9%	50,5%	35,1%	55,7%	8,2%	5,5%	3,9%	6,5%	41,7%	46,0%
Заборгованість перед постачальниками	17,2%	8,8%	7,6%	3,9%	1,8%	0,7%	0,2%	0,1%	31,3%	32,5%
Короткострокові кредити банків	35,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,7%
Нерозподілений прибуток	22,0%	25,2%	3,9%	2,1%	88,3%	91,6%	0,8%	1,9%	49,0%	44,2%
Власний капітал	17,2%	24,3%	61,0%	42,3%	3,5%	2,9%	95,2%	91,6%	9,3%	9,8%
Усього пасивів	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Основні засоби (будівлі, споруди, обладнання) займають більшу частку на підприємствах переробної та машинобудівельної галузі, частка в запасах, порівняно з іншими підприємствами, вища для підприємств фармацевтичної галузі. Дебіторська заборгованість має відхилення 2-3% і знаходиться приблизно на однаковому рівні для кожного виду підприємств.

Чистий операційний капітал найбільший у гірничодобувного підприємства (на рівні 50%) і найменший у підприємства машинно-будівельної галузі (4%-7%). Частка поточних зобов'язань найменша у машинно-будівельного та гірничодобувного підприємств (4-8%), усі інші товариства мають значну частку зобов'язань в загальній структурі капіталу (35%-60%).

Такі відмінності в структурі капіталу різних галузевих виробників пояснюються специфікою технологій та організації фінансових потоків підприємств, різним часом обороту коштів.

Але для оцінки рівня конкурентоспроможності необхідно порівнювати показники діяльності підприємств різних галузей, різного типу бізнесу, користуючись загальними системним підходом через опрацювання показників фінансової звітності.

Найбільш відомим підходом до проведення такого моніторингу стає алгоритм дослідження фінансово-економічних коефіцієнтів. Розглянемо динаміку основних фінансово-економічних коефіцієнтів з різних секторів економіки (табл.2).

Розкид середніх значень фінансових коефіцієнтів по різних галузях досить значний. Частина коефіцієнтів укладається в нормативні значення, але основна їх маса, як і передбачалося нами, відрізняється від нормативів у кращу, але частіше в гіршу сторону.

Наприклад, коефіцієнт зносу основних засобів перевищує чи перебуває в критичній зоні значень щодо нормативу даного показника, практично по всіх підприємствах України (за винятком підприємств легкої промисловості).

Таблиця 2. Середні значення основних фінансових коефіцієнтів по різних галузях народного господарства України за 2012 рр.

Галузь	Коефіцієнт							
	Коефіцієнт зносу основних засобів	Фондовіддача основних засобів	Рентабельність активів	Коефіцієнт оборотності активів	Коефіцієнт покриття загальний	Коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів	Коефіцієнт платоспроможності	Коефіцієнт фінансової стійкості
Легка	0.28	2.77	0.01	1.16	1.08	1.41	1.02	1.10
Хімічна	0.52	1.56	0.04	0.72	1.56	0.39	1.09	3.44
Машинобудування	0.49	0.94	-0.02	0.37	1.67	1.03	0.94	1.78
Нафтова	0.46	2.81	0.02	1.01	1.45	1.32	1.07	2.07
Важка промисловість	0.58	3.04	0.07	1.18	1.56	0.97	1.10	2.19
Енергетика	0.55	1.74	-0.03	0.69	0.84	1.79	0.95	0.70
Транспорт	0.49	1.12	0.02	0.76	2.17	0.24	1.06	4.46
Нормативні значення	менше 0,5	більше 0	більше 0,05	більше 0	1.0-1.5	менше 1	більше 1	більше 1

Значення коефіцієнта фондовіддачі основних засобів розподілений вкрай нерівномірно по галузях, що пов'язане в першу чергу зі специфікою виробничої діяльності підприємств різних секторів. Також можна відмітити гранично низький рівень рентабельності активів у всіх галузях.

Діапазон зміни загального коефіцієнта покриття в розрізі галузей досить широкий: від 0,84 – в енергетиці (що, безумовно, недостатньо і характеризує ситуацію з ліквідністю на підприємствах галузі негативно) до 2,17 – у підприємств зв'язку і транспорту (що також не дуже добре, тому що може свідчити про неефективне використання наявних ресурсів).

Значення коефіцієнта співвідношення позикових і власних коштів розподілені дуже нерівномірно між галузями, з досить великою амплітудою розкиду: від мінімуму в 0,24 по підприємствах зв'язку і транспорту до 1,79 – в енергетиці.

Коефіцієнт платоспроможності більшості галузей відповідає нормативним значенням. Серед розглянутих нами показників реальні середні значення по галузях відрізняються від рекомендованих нормативних значень, тобто на загальному тілі підприємство може мати відносно стійке фінансове положення і бути достатньо конкурентоспроможним але згідно норм – навпаки.

Значний розкид значень коефіцієнтів по галузях обумовлює досить широкий типовий діапазон, що робить дещо розпливчастим уявлення про ліміти коливання показника, в яких та чи інша зміна не буде трактуватися як погіршення фінансового стану чи невідповідність його нормативним значенням.

Використовуючи кореляційно-регресійний аналіз нами визначено взаємозв'язок чистого прибутку, власного та сукупного капіталу із 60 фінансово-економічними показниками підприємств різних галузей.

Можна зазначити, що результати кореляційного аналізу за останні 7 років показав, що на сукупний капітал підприємств машинобудівельної галузі найбільший вплив мають коефіцієнт фінансування, автономії та рентабельності основних фондів. Це свідчить про пряму залежність результативності господарювання від ефективності опрацювання позикових та власних коштів підприємств.

Для підприємств переробної та харчової галузей на вартість капіталу найбільш впливають показники рентабельності капіталу та ефективності операційної діяльності.

У підприємств металургійної промисловості та фармацевтичної галузі спостерігається суттєвий вплив коефіцієнтів капіталовіддачі фондів, рентабельності операційної діяльності для першої галузі та показників ефективності комплексу маркетингу для іншої відповідно. Ця ж картина повторюється при аналізі щільності зв'язку між фінансовими коефіцієнтами та показниками прибутку.

На нашу думку, найбільш синергетичним показником ефективності та конкурентоспроможності фінансової діяльності підприємств є показник відношення ринкової вартості компанії до операційного прибутку. Чим менше оцінний коефіцієнт, тим більше віддачі інвестор отримає на вкладений капітал.

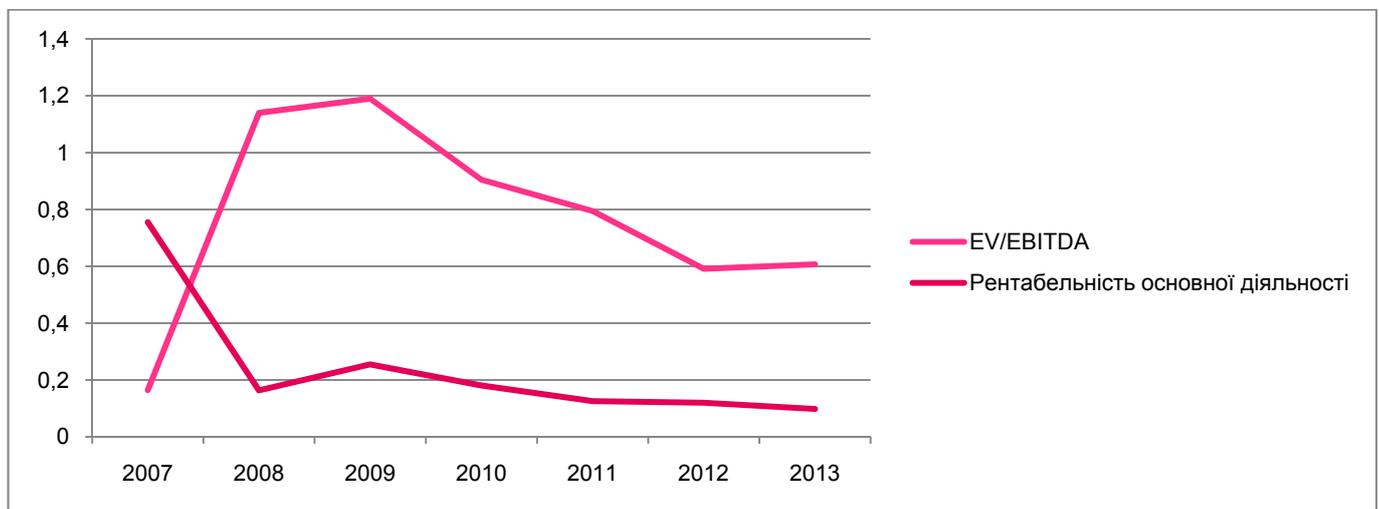

Рисунок 1. Динаміка показника EV/EBITDA та рентабельності основної діяльності ПАТ «Українська автомобільна корпорація» з 2007 по 2013 роки.

Наприклад на рис. 1. представлена динаміка даного показника, порівняно з рентабельністю основної діяльності ПАТ «Українська автомобільна корпорація».

Найбільше значення рентабельності відповідає найнижчому значенню EV/EBITDA на початку 2007 року. Отже, найбільше значення відношення ринкової вартості компанії до операційного прибутку відповідає найнижчому значенню рентабельності.

Розглянемо вплив на даний показник (EV/EBITDA) інших фінансових коефіцієнтів. Коефіцієнти парної кореляції між означеним показником наведені в таблиці 3.

Таблиця 3. Коефіцієнти парної кореляції між показником EV/EBITDA та фінансовими коефіцієнтами підприємств різних галузей народного господарства України

Фінансові коефіцієнти	ПАТ «ПІВДЕННИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧ. КОМБІНАТ»	ПАТ «АЗОВМАШ»	ПАТ «ФАРМАК»	ПАТ «КИЇВМЕД ПРЕПАРАТ»	ПАТ «ВІННИЦЬКИЙ ОЛ.ЖИР.КОМБ-Т»	ПАТ «САН ІНБЕВ УКРАЇНА»
Фінансовий леверидж	-0,61	0,91	0,30	0,63	0,82	0,32
Коефіцієнт рентабельності активів	-0,61	0,77	0,57	0,77	0,92	-0,12
Коефіцієнт боргового навантаження	0,85	-0,46	-0,67	-0,15	0,99	-0,18
Коефіцієнт технічної придатності	-0,44	-0,47	0,49	0,84	0,97	-0,46
Рентабельність основної діяльності	-0,66	0,40	0,46	-0,45	0,63	-0,51
Чиста рентабельність продажів	-0,80	0,66	0,46	0,73	0,87	-0,32
Частка ринку	-0,76	0,55	0,60	-0,76	0,67	-0,78

Серед показників компаній різних галузей найбільший вплив на показник відношення ринкової вартості компанії до операційного прибутку мають наступні коефіцієнти: фінансового левериджу, рентабельності активів, боргового навантаження, технічної придатності, рентабельності основної діяльності, чистої рентабельності продажів, частки ринку.

На основі кореляційно-регресійного аналізу та перевірки коефіцієнтів на мультиколінеарність було отримано рівняння залежності між окремими коефіцієнтами та показником EV/EBITDA.

Якщо прийняти наступні припущення:

y - EV/EBITDA (відношення ринкової вартості компанії до операційного прибутку);

x_1 - фінансовий леверидж;

x_2 - коефіцієнт рентабельності активів;

x_3 - коефіцієнт боргового навантаження;

x_4 - коефіцієнт технічної придатності;

x_5 - рентабельність основної діяльності;

x_7 - частка ринку.

Отримані рівняння множинної регресії шести підприємств із застосуванням і багатофакторних моделей впливу на основі обраного показника та факторів наведені в таблиці 4.

Аналіз отриманих рівнянь дає підстави зробити висновок про різний вплив на рівень конкурентоспроможності підприємств фінансових коефіцієнтів. Наприклад, найбільший абсолютний вплив на відношення ринкової вартості компанії до операційного прибутку для підприємств гірничо-переробної галузі мають: плече фінансового левериджу та рентабельність активів. Їх збільшення в рази покращує показники окупності інвестицій та операційного прибутку.

Для підприємств фармакологічної галузі також рентабельність активів має найбільший вплив на результат господарської діяльності.

Таблиця 4. Рівняння багатофакторного впливу фінансових коефіцієнтів на показник відношення ринкової вартості компанії до операційного прибутку

Підприємство	Модель
ПАТ «ПІВДЕННИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧ. КОМБІНАТ»	$y = 9,87 - 7,28x_1 - 3,7x_2 + 2,06x_3 + 0,76x_5 - 0,0125x_8$
ПАТ «ФАРМАК»	$y = 3,7 - 12,4x_2 - 1,2x_3 - 0,9x_4 + 0,36x_5 + 0,9x_8$
ПАТ «ВІННИЦЬКИЙ ОЛ.ЖИР.КОМБІНАТ»	$y = -2,839 - 1,44x_1 + 2,74x_2 + 0,14x_3 + 4,18x_4 - 12x_8$
ПАТ «КИЇВМЕДПРЕПАРАТ»	$y = -1,351 + 0,191x_1 - 8,64x_2 + 5,24x_4 + 0,13x_5 - 13,7x_8$
ПАТ «САНІНБЕВ УКРАЇНА»	$y = 1,15 - 1,413x_1 - 4,4x_3 + 0,78x_4 + 0,84x_5 - 0,03x_8$
ПАТ «УКРАЇНСЬКА АВТОМОБІЛЬНА КОРПОРАЦІЯ»	$y = -3,2 + 0,13x_1 - 5x_2 + 0,9x_3 + 4,5x_4 + 0,8x_5$

Для переробної галузі АПК рівень конкурентоспроможності визначається рівнем загальної рентабельності та часткою продажів в загальному показнику ринку олійно-жирового підкомплексу. Аналіз результатів дослідження для підприємства харчової промисловості показало найбільший вплив боргового навантаження та плеча фінансового левериджу на окупність інвестицій.

Для ремонтного підприємства якість технічного обкладення визначає рівень окупності інвестиція та його конкурентоспроможність.

Отже, в різних галузях показники фінансової діяльності підприємства по-різному впливають на результати діяльності. Для визначення фінансової стратегії, що покращує стан підприємств в галузі та на ринку в цілому необхідно виходити від рівня впливу на результативний показник окремого, більш корельованного з результатом діяльності показника.

Це дуже не зручно, бо не дає гарантій, що для іншого підприємств цієї ж галузі фактор впливу будуть іншими. Це насамперед економічно обґрунтовано та логічно правильно.

Крім того, в процесі вибору фінансової стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства повинні враховуватися і інші чинники, зокрема, стадія життєвого циклу товару, фінансовий менталітет його власників, рівень кваліфікації фінансових менеджерів.

Обраний нами показник конкурентоспроможності (EV/EBITDA) не показує потенціал підприємства з точки зору майбутнього росту, так як додаткові капіталовкладення збільшать відношення ринкової вартості компанії до операційного прибутку, а це погіршить значення показника, пр. цьому конкурентоздатність підприємства, з точки зору експерта, може навпаки зрости.

Отже, для того, щоб фінансова стратегія могла бути ефективно реалізована в майбутньому періоді, вона повинна враховувати можливості конкретної стратегічної фінансової позиції підприємства, що реально визначає рівень його конкурентоспроможності.

Значить необхідно розробити універсальний механізм оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств, що відповідає двом умовам.

Алгоритм повинен бути універсальним і не залежати від галузі, розміру підприємства, то що.

Алгоритм повинен опиратися на розрахунки, виходячи не з експертної думки, а з аналітичних методологій та бухгалтерської звітності.

Завершальним етапом моніторингу конкурентоспроможності підприємства стане складання програми стратегічного фінансового розвитку підприємства, тому алгоритм повинен мати механізм зворотного зв'язку для виявлення «тонких» місць діяльності на основі аналізу відповідних показників.

Така програма повинна відображати основні результати стратегічного фінансового вибору підприємства і забезпечувати їх синхронізацію домінуючими сферами сегмента стратегічного фінансового розвитку, а також за термінами реалізації окремих взаємозалежних стратегічних рішень.

Програма не повинна містити жорстко детермінованих дій забезпечення стратегічних цілей фінансового розвитку підприємства, позначаючи тільки напрямки цих дій.

Тому для першого етапу вище описаного алгоритму нами запропонована адаптивна модель оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі фінансової звітності.

В результаті аналізу звітності за 2007-2013 роки 37 найбільш типових публічних акціонерних товариств, обраних з 200 підприємств України по 7 галузях нами проведено оцінку їх конкурентоспроможності за допомогою 60 показників фінансово-господарської діяльності.

Для аналізу конкурентоспроможності підприємств та розрахунку інтегрального показника пропонується розрахувати два показника: статичний показник конкурентоспроможності та динамічний показник конкурентоспроможності.

Для обґрунтованих раніше факторів, що формують конкурентоспроможність підприємства (економічних, фінансових, логістичних, маркетингових) нами сформовано набір коефіцієнтів, що характеризує кожен з факторів. Коефіцієнти згруповані в окремі узагальнені групи показників $M_i, i = \overline{1,8}$ за напрямкам оцінки конкурентоспроможності, а саме:

- показники фінансової гнучкості (ліквідності та платоспроможності);
- показники структури капіталу;
- показники ефективності управління капіталом;
- показники оцінки вартості бізнесу;
- показники ефективності управління грошовим потоком;
- показники ефективності використання виробничого потенціалу та ефективності операційної діяльності;
- показники результативності діяльності підприємства;
- показники ефективності логістичної і маркетингової діяльності.

На нашу, саме така структура показників дає змогу ефективно здійснити аналіз фінансової стійкості, платоспроможності підприємств та визначити інтегральний показник фінансової конкурентоспроможності.

Для дискримінантного моделювання обирають показники, відмінність між середніми значеннями яких для підприємств різних груп є максимальною, а внутрішньогрупова дисперсія — мінімальною.

Множину вхідних факторів (показників), які охоплюють усі основні групи фінансово-економічної діяльності підприємств перевірено на мультиколінеарність.

Алгоритм розрахунку статичного показника конкурентоспроможності складається з наступних етапів.

1. Розрахунок нормованих коефіцієнтів по групах

З метою усунення негативного впливу використання різних одиниць виміру, кожен коефіцієнт нормалізується, враховуючи показники норм.

Вихідні коефіцієнти отримані як сигмоїдної функції належності від трьох параметрів (s_{ij}, a, c) трьох типів:

Основна однобічна функція належності

$$f(s_{ij}, a, c) = \frac{1}{1 + e^{-a(s_{ij}-c)}} \tag{1}$$

Додаткова двостороння функція належності

$$f(s_{ij}, a_1, c_1) - f(s_{ij}, a_2, c_2) = \frac{1}{1 + e^{-a_1(s_{ij}-c_1)}} - \frac{1}{1 + e^{-a_2(s_{ij}-c_2)}} \tag{2}$$

Додаткова несиметрична функція належності

$$f(s_{ij}, a_1, c_1) \times f(s_{ij}, a_2, c_2) = \frac{1}{1 + e^{-a_1(s_{ij}-c_1)}} \times \frac{1}{1 + e^{-a_2(s_{ij}-c_2)}} \tag{3}$$

Залежності від знаку параметра розглянута функція буде відкрита або праворуч або ліворуч, що дозволить застосовувати її при описі таких нечітких понять, як «дуже великий», «вкрай негативно» та ін. Параметри a і c критичні точки для даної функції.

Якщо функція має негативні значення то в процесі нормалізації ми розглядаємо зсуненні значення коефіцієнтів на величину мінімального елемента. Норми таких коефіцієнтів також зсунені на цю величину. Отримані нормалізовані значення – додатні функції на проміжку від 0 до 1.

2. Розрахунок проміжних показників конкурентоспроможності по кожній групі.

Комплексне значення кожної з вказаних груп оцінюється за формулою

$$M_i = \sum_{j=1}^{m_i} \omega_j K_j, \tag{4}$$

де ω_j вага коефіцієнта в даному показнику (групі);

K_j – нормовані коефіцієнти, що характеризують даний показник;

m_i – кількість коефіцієнтів в групі.

Ваги коефіцієнтів та групових показників розраховані за методологією порівняльного аналізу експертним методом.

Порівнюючи значення ваг коефіцієнтів зі зваженими оцінками коефіцієнтів кореляції результативності діяльності підприємств (доходу, прибутку, вартості капіталу, тощо) різних галузей та виділених груп показників, можна зазначити, що відхилення між ними мінімальні.

3. *Розрахунок статистичного показника конкурентоспроможності.*

В результаті річний статичний показник оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств дорівнюватиме

$$CK = \sum_{i=1}^n \mu_i M_i \quad (5)$$

де $\mu_i, i = \overline{1,8}$ вага групового показника,

M_i – значення показника i -ої групи.

Дані для коефіцієнтів мають числову природу і отримані зі різних форм звітності підприємств.

Для аналізу динаміки конкурентоспроможності (динамічний показник конкурентоспроможності) підприємств за вхідними даними (коефіцієнтами) застосовується наступний алгоритм.

1. *Обчислюється динамічна функція якості конкурентоспроможності (6):*

$$\varphi_i = 2^{-\frac{r_i-1}{r_i}} \quad (6)$$

Для оцінки показників, що вимірюються грошовими одиницями, введемо поправку на інфляційні процеси, тоді формула (6) набуває вигляду:

$$\varphi_i = 2^{-\frac{r_i-1}{r_i}(1+T_i)} \quad (7)$$

де T_i – темп інфляції поточного року.

Для показників що вимірюють якість як процес спадання формула (6) набуває вигляду:

$$\varphi_T = 2^{-\frac{r_i}{r_{i-1}}} \quad (8)$$

φ_i – функція якості конкурентоспроможності підприємства, що обчислюється за даними показника конкурентоспроможності поточного стану r_i та попереднього періоду часу r_{i-1} .

2. *Обчислюється динамічні показники конкурентоспроможності по кожній групі*

$$DK_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^{m_i} \omega_j \varphi_{ij} \quad (9)$$

де ω_j - ваговий коефіцієнт j – ої величини в i – групі показників, що визначаються методом експертних оцінок;

φ_{ij} – функція якості j -го підприємства, по i -й групі;

DK_i - динамічний показник конкурентоспроможності по i -й групі.

3. *Тоді річний динамічний показник конкурентоспроможності дорівнюватиме:*

$$DK^t = \sum_{i=1}^n \mu_i DK_i \quad (10)$$

де $\mu_i, i = \overline{1,8}$ вага групового показника;

DK_i - динамічний показник конкурентоспроможності по i -й групі.

Загальний висновок про рівень конкурентоспроможності підприємства в кожний період (інтегральний показник) розраховується як середнє геометричне значення між динамічним та статичним показником:

$$IK^t = \sqrt{DK \cdot CK} \quad (11)$$

Інтегральний показник запропонованої моделі є відображенням раціональності стратегічного позиціонування в конкурентному середовищі, сильних і слабких сторін господарського механізму, ресурсного забезпечення конкурентоспроможності підприємства, і визначається на основі показників фінансової звітності.

Функція якості конкурентоспроможності показує динаміку інтегрального показника для подальшої побудови вектора стратегічного управління підприємством.

Аналіз загального показника конкурентоспроможності за деякий період оцінюється за наступною шкалою (табл.5).

Таблиця 5. Оцінка якості конкурентоспроможності підприємств зазначенням інтегрального показника

Значення інтегрального показника	0-0,19	0,2-0,39	0,4-0,59	0,6-0,79	0,8-0,89	0,9-1
Оцінка рівня конкурентоспроможності	Низький рівень	Невисокий рівень	Помірний рівень	Достатній рівень	Високий рівень	Найвищий рівень

Запропонована динамічна модель і алгоритм фінансової оцінки конкурентоспроможності підприємства, що враховує оптимальні нормативні значення фінансових показників, дозволять підприємству приймати рішення, розробляти і коректувати стратегію, враховуючи не тільки поточний фінансовий стан і результати діяльності, а й динаміку найважливіших показників.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

Розглянемо запропонований алгоритм на прикладі підприємств різних галузей народного господарства дослідив звіти підприємств з 2007 по 2013 роки.

За даним звітності ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2007 -2013 роки нами розраховано наступні фінансові показники, що згруповані в групи (Табл.6) описані вище.

Таблиця 6. Динаміка фінансових коефіцієнтів ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2007-2013 роки

Група	Коефіцієнти	Роки						
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Показники фінансової гнучкості (ліквідності та платоспроможності)	Поточна) ліквідність	1,80	4,15	3,19	4,39	11,22	22,43	30,72
	Коефіцієнт покриття	2,19	4,63	3,42	4,74	11,86	23,29	31,53
	Абсолютна ліквідність	0,0003	0,012	0,004	1,063	8,63	15,16	16,39
	Коефіцієнт фінансування	0,83	0,43	0,53	0,33	0,15	0,09	0,09
	Коефіцієнт фінансового левериджу	0,56	0,29	-0,33	0,34	0,14	0,09	0,06
	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,60	0,87	0,85	0,50	0,70	0,75	0,80
	Коефіцієнт частки в активах дебіторської заборгованості	0,82	0,89	0,92	0,70	0,22	0,31	0,45
	Співвід. кредитор. та дебітор. заборгованості	1,51	1,07	0,68	3,72	4,73	9,57	21,73
Показники структури капіталу	Коефіцієнт автономії	0,55	0,70	0,65	0,75	0,87	0,92	0,95
	Коефіцієнт фінан. стійкості	1,22	2,33	1,88	3,79	8,82	17,76	17,19
	Коефіцієнт інвестування	1,39	3,12	3,04	1,65	2,91	3,62	4,30
	Коефіцієнт забезп. активів влас. оборотними коштами	0,54	0,78	0,71	0,69	0,87	0,92	0,97
Показники ефективності управління капіталом	коефіцієнт загальної капіталовіддачі	1,02	0,85	0,37	0,55	0,74	0,50	0,48
	коефіцієнт капіталовіддачі необоротних активів	2,58	3,79	1,74	1,22	2,47	1,98	2,18
	коефіцієнт капіталовіддачі основних засобів	3,37	4,81	2,24	1,30	2,69	2,19	2,57
	коефіцієнт капіталовіддачі оборотних активів	1,69	1,09	0,48	1,02	1,06	0,67	0,61
	коефіцієнт капіталовіддачі власного капіталу	1,86	1,21	0,57	0,74	0,85	0,55	0,51
	коефіцієнт рентабельності активів	0,21	0,42	-0,01	0,21	0,33	0,15	0,17
	коефіцієнт рентабельності власного капіталу	0,39	0,60	-0,02	0,27	0,38	0,16	0,18
	коефіцієнт рентабельності оборотного капіталу	0,65	0,69	-0,02	0,48	0,52	0,20	0,23
	коефіцієнт податк навантаж	0,41	0,25	0,00	0,36	0,33	0,29	0,25
	Коефі. боргового навантаж.	0,58	0,39	1,46	0,20	-0,67	-1,15	-0,86
Показники оцінки вартості бізнесу	EV/дохід	2,52	3,64	8,15	2,53	1,05	1,24	1,11
	EV/EBIT	8,01	5,86	2,77	5,09	1,76	3,37	2,38
	EV/EBITDA	3,34	4,01	12,85	3,76	1,26	1,65	1,31
	EV/чистий прибуток	12,05	7,33	-2,35	6,82	2,32	4,27	3,09
	Грошовий прибуток / кількість простих акцій	0,88	1,68	0,62	1,47	3,44	2,59	3,19
	Ринкова капіталізація / кількість простих акцій	3,40	7,81	8,10	6,80	5,26	4,76	4,76
	Чиста заборг./сукупний капітал	0,45	0,30	0,35	0,08	-0,41	-0,43	-0,35
	ціни акцій до прибутку	0,28	1,06	-0,03	1,00	2,27	1,11	1,54
	ціни акцій до грошового прибутку	3878,5	4652,2	12956,7	4617,2	1529,6	1841,2	1494,5
	ціни акцій до активів на акцію	4254,2	3977,3	3899,2	2574,1	1105,1	834,7	681,1
Показники ефективності управління грошовим потоком	коефіцієнт достатності чистого грошового потоку	-0,005	0,009	-0,069	9,114	44,570	-5,490	2,711
	коефіцієнт ліквідності чистого грошового потоку	1,0	1,0	1,001	1,214	0,99	0,99	0,99
	коефіцієнт ефективності чистого грошового потоку	-0,004	0,003	-0,007	0,400	0,801	0,071	-0,038
	коефіцієнт ефект ЧГП від операційної діяльності	0,66	0,15	-0,018	0,44	0,85	0,14	0,05
	коефіцієнт ефект ЧГП від інвестиційної діяльності	-0,06	-0,03	-0,04	-0,02	-0,05	-0,07	-0,09
	коефіцієнт ефективності ЧГП від фінансової діяльності	-0,601	-0,120	0,051	-0,029	0,000	0,000	0,000
	коефіцієнт реінвестування чистого грошового потоку	-0,37	0,10	-0,17	22,95	17,68	1,008	-0,35
Показники ефективності використання виробничого потенціалу та ефективності операційної діяльності	коефіцієнт оновлення	0,001	0,01	-0,07	9,11	44,57	-5,49	0,00
	коефіцієнт вибуття	1,00	1,00	1,00	1,21	1,00	1,00	1,00
	коефіцієнт зносу	0,00	0,00	-0,01	0,40	0,80	0,07	0,00
	коефіцієнт тех. придатності	0,66	0,15	-0,02	0,45	0,85	0,14	0,66
	коефіцієнт рент. осн. фондів	-0,06	-0,03	-0,04	-0,02	-0,05	-0,07	-0,06
	Коефіцієнт приросту	-0,60	-0,12	0,05	-0,03	0,00	0,00	-0,60
	темп зростання продуктивність праці	-0,37	0,10	-0,17	22,95	17,68	1,01	-0,37
	частка в витратах витрат на оплату праці	0,02	0,09	0,04	0,01	0,07	0,09	0,02
	частка в витратах матеріальних витрат	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	частка в витратах на соціальні заходи	0,58	0,56	0,58	0,17	0,30	0,39	0,58
	частка в витратах амортизації	0,42	0,44	0,42	0,83	0,70	0,61	0,42
частка в витратах інших витрат	0,30	1,05	-0,03	0,40	0,85	0,39	0,30	
частка в витратах адміністративних витрат	0,03	0,02	0,67	0,01	0,48	0,03	0,04	
Показники результативності діяльності	Рентабельність основної діяльності	64,3	250,7	0,00	253,7	615,01	308,7	64,3
	маржа EBIT	0,11	0,11	0,12	0,10	0,08	0,08	0,11
	Чиста рентабельність	0,70	0,72	0,57	0,58	0,53	0,49	0,70
	Рентаб. операційної діяльності	0,04	0,04	0,04	0,05	0,03	0,03	0,04
	Частка у чистому прибутку по галузі	0,05	0,04	0,05	0,03	0,16	0,14	0,05
Показники ефективності логістичної і маркетингової діяльності	частка в витратах витрат на збут	0,11	0,09	0,22	0,24	0,21	0,26	0,11
	частка ринку	0,01	0,01	0,03	0,02	0,02	0,02	0,01
	коефіцієнт зміни обсягу продажу	0,67	1,42	0,38	1,73	2,13	1,12	0,67
	коефіцієнт доведення продукту до споживача	0,32	0,62	-0,03	0,50	0,59	0,37	0,32
	Чиста рентабельність продажів	0,11	0,31	-0,02	0,24	0,43	0,27	0,11

Аналіз коефіцієнтів дає підстави зробити наступні висновки. Показники фінансової гнучкості підприємств більш відповідали нормам у 2007-2010 році. На протязі усього періоду дещо завищені були показники маневреності, частки в активах дебіторської заборгованості. Аналіз показників структури капіталу також вказує на більшу ефективність перших чотирьох років. Коефіцієнти ефективності управління грошовим потоком були нормативними тільки у 2007-2008 роках. Але співвідношення між вартістю капіталу операційним і чистим прибутком були кращими у 2011-2013 роках. Про те ж свідчать і показники ефективності операційної діяльності підприємства. З точки зору усіх видів результативності діяльності більш конкурентоспроможним комбінат був у 2010-2011 роках. Це підтверджують показники ефективності логістичної та маркетингової діяльності. Отже конкурентний стан підприємства за різними групами був різний на протязі 2007-2013 років.

Застосовуючи вище описаний алгоритм розрахуємо статичні коефіцієнти конкурентоспроможності досліджуваного підприємства по групах показників.

Таблиця 7. Динаміка статистичних коефіцієнтів конкурентоспроможності ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2007-2013 роки

Оцінка конкурентоспроможності по групах	Роки							Вага
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Показники фінансової гнучкості (ліквідності та платоспроможності)	0,75	0,65	0,64	0,65	0,61	0,55	0,57	0,175
Показники структури капіталу	0,79	0,90	0,89	0,84	0,62	0,61	0,60	0,082
Показники ефективності управління капіталом	0,76	0,74	0,54	0,65	0,72	0,67	0,67	0,190
Показники оцінки вартості бізнесу	0,27	0,59	0,26	0,43	0,84	0,75	0,80	0,175
Показники ефективності управління грошовим потоком	0,52	0,56	0,55	0,84	0,94	0,51	0,38	0,044
Показники ефективності використання виробничого потенціалу та ефективності операційної діяльності	0,43	0,57	0,47	0,51	0,63	0,66	0,76	0,042
Показники результативності діяльності підприємства	0,68	0,93	0,24	0,87	0,93	0,86	0,91	0,269
Показники ефективності логістичної і маркетингової діяльності	0,68	0,62	0,43	0,42	0,40	0,31	0,08	0,024

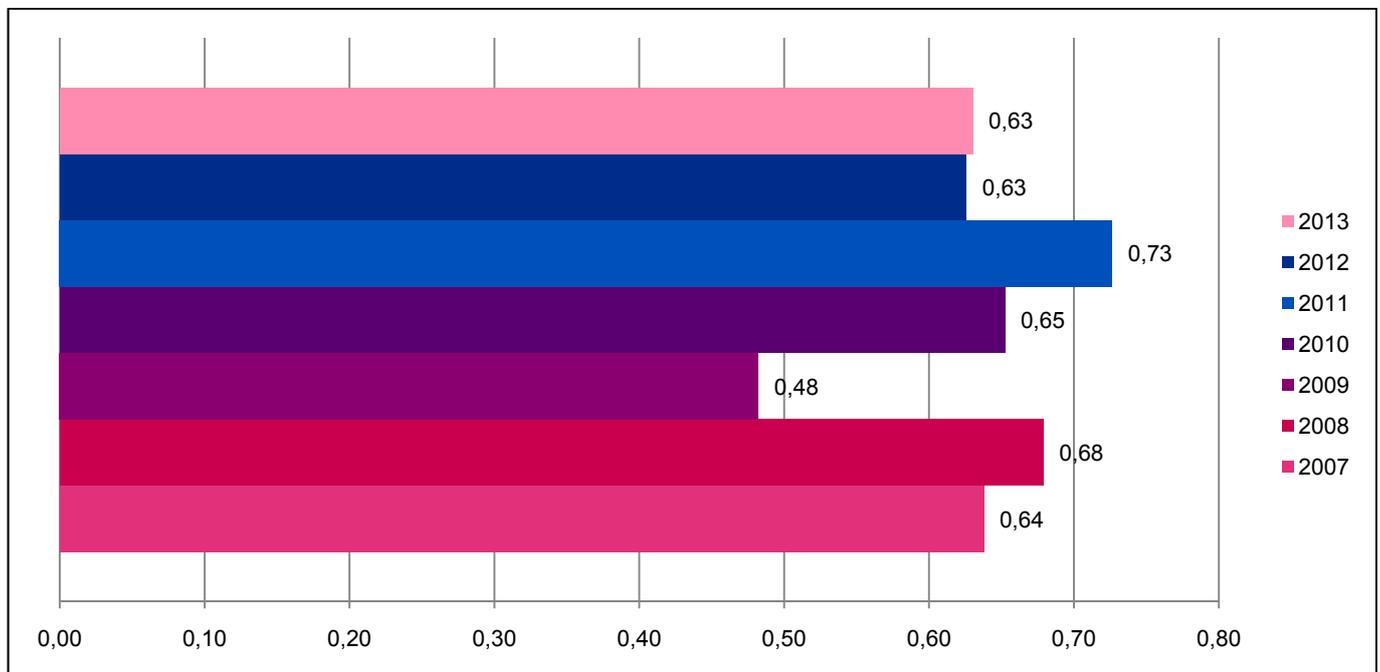
По кластеру коефіцієнтів фінансової гнучкості та платоспроможності найкращим для підприємства був 2007 рік. В подальші роки ця оцінка погіршилася. В середньому на 25%. По групі оптимізації структури капіталу найкращим для підприємства був 2008 рік. Оцінка ефективності управління капіталом на протязі 7 років має же не змінювалася і знаходилася на достатньо високому рівні. Але найкращим виявився 2007 рік.

За оцінкою вартості бізнесу найкращим для підприємства була 2011 рік. Взагалі вартість підприємств аз 2007 по 2013 роки суттєво зросла. На 2011 рік відповідно прийшовся пік ефективності управління грошовим потоком та операційною діяльністю. Але з точки зору збутової та логістичної діяльності найефективнішим залишається 2007 рік.

Вага кожного показника розраховувалась за алгоритмом порівняльного аналізу, який підтвердив, що найбільшу вагу в статичній конкурентоспроможності мають показники результативності діяльності підприємств. На другому за значеннями ваги знаходяться показники фінансової гнучкості і платоспроможності та вартості бізнесу.

Наступний етап у визначенні статистичного показника конкурентоспроможності підприємства – розрахунок інтегрального показника за формулою (5). Результат розрахунок показаний на діаграмі 2.

Найвищим цей показник був у 2011 році, а найнижчим у 2009 році.

Рисунок 2. Показники статичної конкурентоспроможності ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2007-2013 роки

Наступним етапом нашого дослідження є розрахунок динамічного показника конкурентоспроможності за 2008-2013 роки. Використовуючи формули (6-9) за вхідними даними отримали наступні значення функцій якостей.

Для оцінки рівня динамічної конкурентоспроможності за формулою (10) отримаємо загальний висновок про потенціал підприємства в даному дослідженні (Рис. 3).

Таблиця 8. Показники динамічної конкурентоспроможності ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2008-2013 роки

Показники	2008 до 2007	2009 до 2008	2010 до 2009	2011 до 2010	2012 до 2011	2013 до 2012	Вага
Ліквідності та платоспроможності	0,70	0,45	0,63	0,63	0,65	0,56	0,175
Структури капіталу	0,38	0,46	0,51	0,63	0,58	0,48	0,082
Ефективності управління капіталом	0,76	0,24	0,65	0,53	0,29	0,56	0,190
Оцінки вартості бізнесу	0,51	0,32	0,63	0,59	0,45	0,53	0,173
Ефективності управління грошовим потоком	0,52	0,37	0,68	0,55	0,10	0,10	0,044
Ефективності використання виробничого потенціалу та ефективності операційної діяльності	0,99	0,24	0,71	0,56	0,42	0,49	0,042
Результативності діяльності	0,40	0,22	0,73	0,62	0,33	0,57	0,269
Ефективності логістичної і маркетингової діяльності	0,38	0,13	0,81	0,46	0,25	0,38	0,024

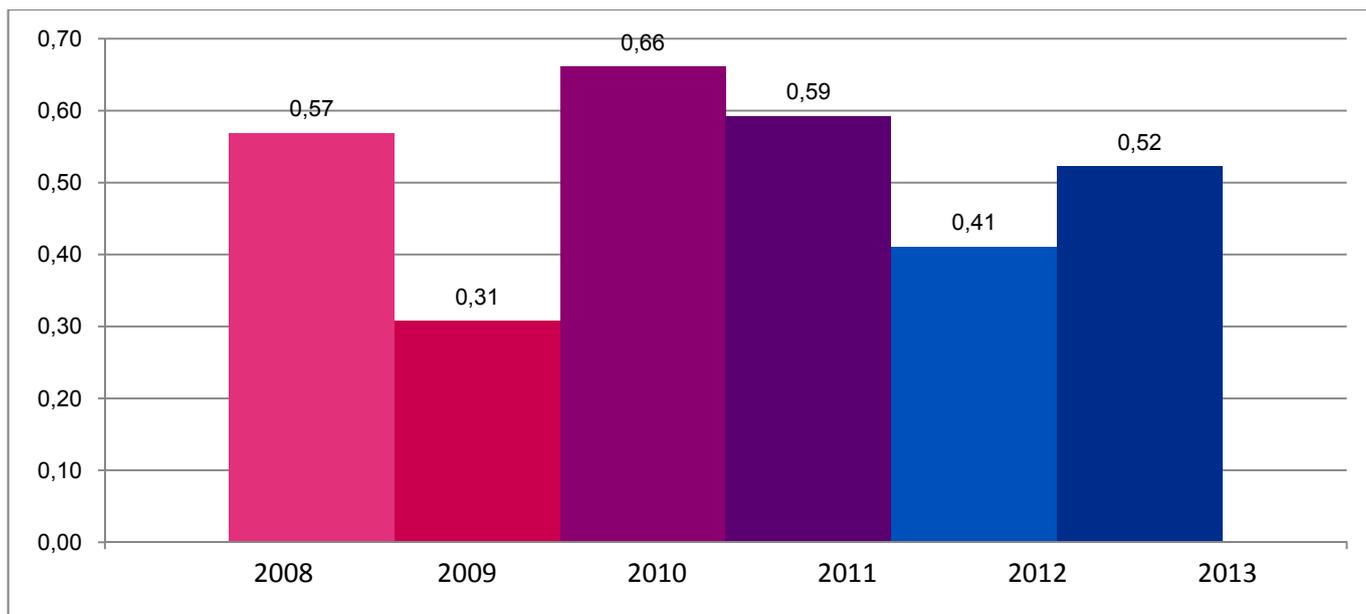

Рисунок 3. Значення динамічного показника конкурентоспроможності ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2008-2013 роки.

Згідно розрахунку найкращими з точки зору динаміки були фінансово-економічні показники підприємства за 2010 та 2011 роки.

Інтегральний показник конкурентоспроможності ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2008-2013 роки, згідно формули (11), зображений на рис. 4.

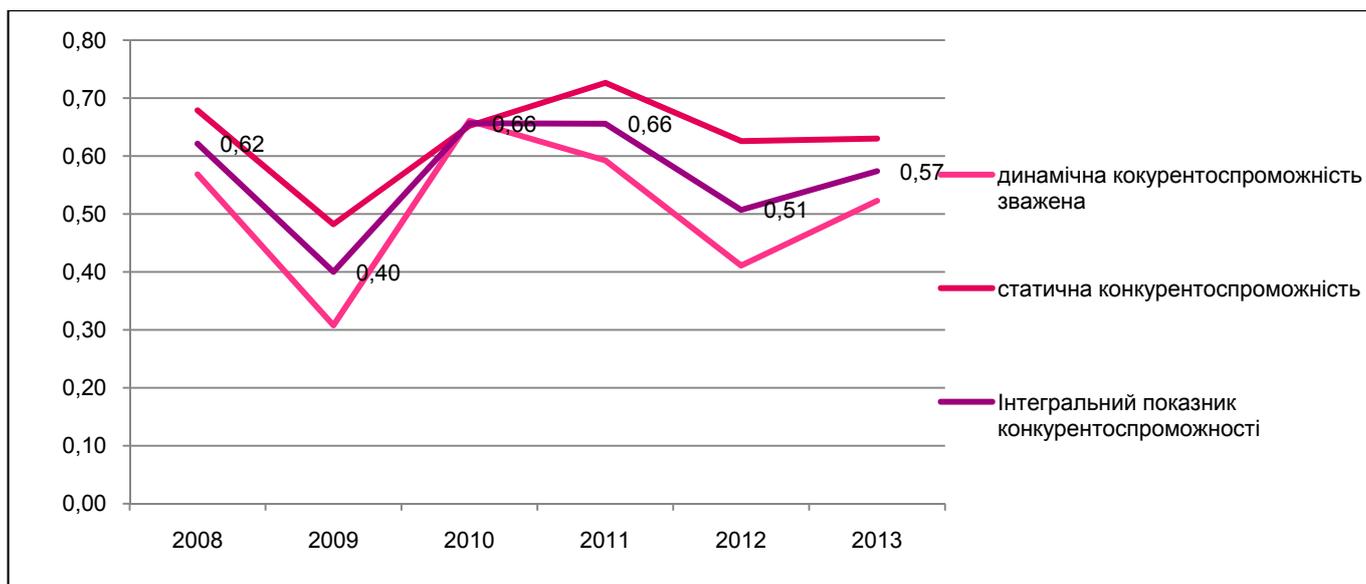

Рисунок 4. Динаміка основних складових інтегральної конкурентоспроможності ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» за 2008-2013 роки.

Таким чином найвищими показниками конкурентоспроможності підприємства стали інтегральні показники 2010-2011 року. За шкалою - вони відповідають *достатньому рівню* потенціалу конкурентоздатності підприємства

Для порівняльного аналізу розрахуємо показник конкурентоспроможності за відомим іншим алгоритмом [4].

Значення r_j (вхідної бази коефіцієнтів) також нормалізовані за період t.

Якщо показник має позитивну тенденцію, тобто чим вище, тим краще, нормалізовані дані коефіцієнта j обчислюється як,

$$r_j = \frac{k_j - \min_{1 \leq k \leq m} k_{jt}}{\max_{1 \leq k \leq m} k_{jt} - \min_{1 \leq k \leq m} k_{jt}}, \quad (12)$$

де k_j це j-й вихідний коефіцієнт. Якщо такий коефіцієнт є зворотним, тобто чим нижче, тим краще, то нормалізований r_j обчислюється як,

$$r_j = \frac{\max_{1 \leq k \leq m} k_{jt} - k_j}{\max_{1 \leq k \leq m} k_{jt} - \min_{1 \leq k \leq m} k_{jt}} \quad (13)$$

Якщо коефіцієнт знаходиться в межах від a_k до b_k , то формула нормалізації набуває вигляду:

$$r_j = \begin{cases} \frac{k_j - \min_{1 \leq k \leq m} k_{jt}}{\max_{1 \leq k \leq m} k_{jt} - \min_{1 \leq k \leq m} k_{jt}} & \text{якщо } k_j < a_i \\ 1 & \text{якщо } a_i \leq k_j \leq b_i \\ \frac{\max_{1 \leq k \leq m} k_{jt} - k_j}{\max_{1 \leq k \leq m} k_{jt} - \min_{1 \leq k \leq m} k_{jt}} & \text{якщо } k_j > b_i \end{cases} \quad (14)$$

Інтегральний показник за даною методологією розрахований за формулою

$$K^t = \sum_{j=1}^n \mu_j i r_j \quad (15)$$

де $\mu_j, i = 1, m$ вага показника.

Враховуючи дані рекомендації ми обчислимо показники конкурентоспроможності для 5 підприємств різних галузей народного господарства.

Для порівняльної оцінки конкурентоспроможності по роках між усіма підприємствами складемо таблицю інтегрального показника отриманим за адаптивним алгоритмом (1 алгоритм) та за формулами, що описані в роботі [5] (другий алгоритм). (Табл. 9-10.).

Аналіз результату показав, що практично висновок буде однаковий, що за першим алгоритмом, що за другим. У 2008 році серед досліджувальних підприємств найкращі показники конкурентоспроможності мали два підприємства: ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» та ПАТ «Санінбев Україна».

Таблиця 9. Показники конкурентоспроможності підприємств різних галузей народного господарства України за 2008-2013 роки

Показники	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ПАТ «ПІВДЕННИЙ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ»							
динамічна конкурентоспроможність		0,57	0,31	0,66	0,59	0,41	0,52
статична конкурентоспроможність	0,64	0,68	0,48	0,65	0,73	0,63	0,63
Інтегральний показник конкурентоспроможності	-	0,62	0,40	0,66	0,66	0,51	0,57
конкурентоспроможність за іншим алгоритмом	0,39	0,58	0,31	0,49	0,61	0,46	0,58
ПАТ «УКРАЇНСЬКА АВТОМОБІЛЬНА КОРПОРАЦІЯ»							
динамічна конкурентоспроможність зважена		0,44	0,47	0,58	0,49	0,55	0,49
статична конкурентоспроможність	0,73	0,53	0,47	0,58	0,56	0,55	0,58
Інтегральний показник конкурентоспроможності		0,48	0,47	0,58	0,52	0,55	0,54
конкурентоспроможність чужа	0,54	0,43	0,37	0,53	0,45	0,52	0,46
ПАТ «ВІННИЦЬКИЙ ОЛ.ЖИР.КОМБІНАТ»							
динамічна конкурентоспроможність зважена		0,44	0,89	0,45	0,56	0,47	0,58
статична конкурентоспроможність	0,51	0,43	0,48	0,47	0,52	0,48	0,44
Інтегральний показник конкурентоспроможності		0,43	0,65	0,46	0,54	0,47	0,51
конкурентоспроможність чужа	0,51	0,41	0,61	0,57	0,60	0,51	0,40
ПАТ «САНИНБЕВ УКРАЇНА»							
динамічна конкурентоспроможність зважена		0,46	0,53	0,46	0,43	0,53	0,47
статична конкурентоспроможність	0,55	0,54	0,55	0,59	0,51	0,47	0,45
Інтегральний показник конкурентоспроможності		0,50	0,54	0,52	0,47	0,50	0,46
конкурентоспроможність чужа	0,53	0,58	0,54	0,55	0,50	0,48	0,40
ПАТ «КИЄВМЕДПРЕПАРАТ»							
динамічна конкурентоспроможність зважена		0,42	0,49	0,48	0,45	0,50	0,56
статична конкурентоспроможність	0,58	0,48	0,50	0,53	0,47	0,44	0,53
Інтегральний показник конкурентоспроможності		0,45	0,50	0,50	0,46	0,47	0,55
конкурентоспроможність чужа	0,53	0,43	0,55	0,50	0,41	0,42	0,66

Цей висновок підтвердили обидва алгоритми. Але за шкалою ПАТ - «ПГЗК» був на достатньому рівні конкурентного потенціалу, тоді як ПАТ «Санінбев Україна» - тільки на помірному. У 2009 році за обома алгоритмами на достатній рівень конкурентоспроможності вийшло ПАТ «Вінницький олійно-жировий комбінат», усі інші підприємства досягли тільки помірної потенціалу.

У 2010 році за нашим алгоритмом ПАТ «ПГЗК» знову досягнув достатнього рівня конкурентоздатності. Хоча за другим алгоритмом його результат не покращився. 2011 рік також приніс лідерство ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» на рівні 0,66 (достатній результат). Нажаль, у 2012, 2013 роках жодне з підприємств не перетнуло відмітки 0,6 (достатній рівень конкурентоспроможності) і залишалися на помірному рівні - від 0,4 до 0,59.

Таблиця 10. Динаміка інтегральних показників конкурентоспроможності підприємств різних галузей народного господарства України за 2008-2013 роки отриманих за різними алгоритмами

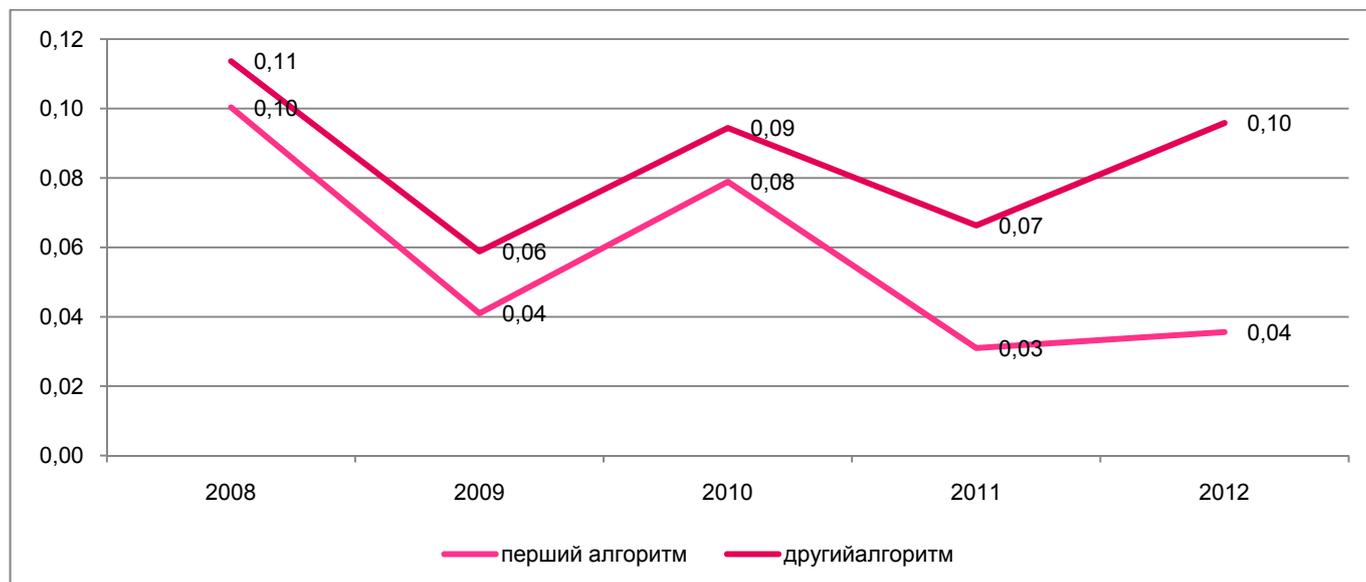
Назва підприємства	Номер алгоритму	Роки						Серед. арифметичне	Серед. геометричне	Серед. Квадратичне відхилення
		2008	2009	2010	2011	2012	2013			
ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат»	I	0,62	0,40	0,66	0,66	0,51	0,57	0,57	0,56	0,10
	II	0,58	0,31	0,49	0,61	0,46	0,58	0,50	0,49	0,11
ПАТ «Українська автомобільна корпорація»	I	0,48	0,47	0,58	0,52	0,55	0,54	0,52	0,52	0,04
	II	0,43	0,37	0,53	0,45	0,52	0,46	0,46	0,46	0,06
ПАТ «Вінницький олійно-жировий комбінат»	I	0,43	0,65	0,46	0,54	0,47	0,51	0,51	0,51	0,08
	II	0,41	0,61	0,57	0,60	0,51	0,40	0,52	0,51	0,09
ПАТ «Санінбев Україна»	I	0,50	0,54	0,52	0,47	0,50	0,46	0,50	0,50	0,03
	II	0,58	0,54	0,55	0,50	0,48	0,40	0,51	0,51	0,07
ПАТ «Київмедпрепарат»	I	0,45	0,50	0,50	0,46	0,47	0,55	0,49	0,49	0,04
	II	0,43	0,55	0,50	0,41	0,42	0,59	0,49	0,49	0,10

За оцінками динамічних рядів можна зробити висновок, порівнюючи показники усіх підприємств разом.

Найкращих результатів у питанні конкурентності досягнули: ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат, ПАТ «Українська автомобільна корпорація та ПАТ «Вінницький олійно-жировий комбінат». Їх показники більш стабільні і перетинали межу достатнього рівня конкурентоспроможності.

Два інших підприємства - ПАТ «Санінбев Україна» та ПАТ «Київмедпрепарат» мають тенденцію до поступового зниження рівня конкурентоспроможності.

Розрахунок середніх квадратичних відхилень отриманих показників показує, що оцінки у першого алгоритму менше ніж у другого.

Рисунок 5. Значення середніх квадратичних відхилень по показниках конкурентоспроможності отриманих за різними методологіями.

Таким чином, при перевірці на відповідність статистичних даних нормальному розподілу - перший алгоритм має кращі показники ніж другий. Прогнозуючи рівень конкурентоспроможності підприємств на наступні періоди ми прийшли до наступного умовиводу.

Найкращі перспективи покращити свій рівень конкурентоспроможності на 2014-2015 роки мають ПАТ «Українська автомобільна корпорація (від 6-8%), та ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат (0,6-1%). Усі інші товариства залишаться на тому ж (помірному) рівні і навіть на 1-2% можуть погіршити власні досягнення результатів в управлінні конкурентоспроможністю.

Висновки. Представлений адаптивний алгоритм розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності підприємств оснований на використанні статистичних даних річної фінансової звітності підприємств і практично не залежить від нечітких методів оцінювання. Результати перевірки алгоритму на адекватність та надійність підтверджує його достатню якість. Хоча в цілому, порівняльний аналіз не підтвердив суттєвих відмінностей між результатами застосування даної методології та іншими алгоритмами оцінки конкурентоспроможності підприємств.

Список використаних джерел

1. Багрова І.В. Складові та фактори конкурентоспроможності / І.В. Багрова, О.Г. Нефедова // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1. – С. 11–16.
2. Безрукова Т.Л. Управление конкурентоспособностью предпринимательской организации: монография / Т.Л. Безрукова, Е.И. Сапронов, С.С. Морковина. – М.: Изд-во «КноРус», 2008. – 163 с.
3. Жовновач Р.І. Інтегральне оцінювання рівня фінансової конкурентоспроможності підприємств / Р.І. Жовновач // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – вип. 24. – 2013. – С. 226-231.
4. Лин Вей. Оцінка фінансової конкурентоспроможності китайських компаній з нерухомості, на основі методу на ентропії / Лин Вей, Линбо Чао – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arxiv.org/abs/1302.2493v1>.
5. Педченко Н.С. Моніторинг фінансової конкурентоспроможності підприємств: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2007. – 103 с.
6. Тарнавська Н.П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика : монографія / Н.П. Тарнавська. – Т.: Екон. думка, 2008. – 568 с.

References

1. Bagrova I. V. Skladovi that factorization konkurentospromozhnosti [Components and factors of competitiveness]. Visnik ekonomichnoy nauki Ukrain [Journal of Economic Sciences of Ukraine], no. 1 (2007): p.11-16.
2. Bezrukov T.L., Sapronov E.I., Morkovina S.S. Upravlenie konkurentosposobnostyu predprynmatelskoy organization: monohrafiya [Management of competitiveness of business organization: a monograph]. Moscow: Publishing house «KnoRus», 2008. 163 p.
3. Zhovnovach R.I. Integralne otsinyuvannya rivnya finansovoi konkurentospromozhnosti of companies [Integral evaluation of financial competitiveness of enterprises]. Naukovi pratsi Kirovogradskogo natsionalnogo tehnicnogo universitetu. Ekonomichni science [Proceedings Kirovohrad National Technical University. Economics]. no. 24 (2013): p.226-231
4. Lin Wei. Evaluation on the Financial Competitiveness of Chinese Listed Real Estate Companies Based on Entropy Method [Shuhart-Deming Cycle (PDCA)].: <http://arxiv.org/abs/1302.2493v1>.
5. Pedchenko N.S. Monitoring finansovoi konkurentospromozhnosti of companies: Monografiya. [Monitoring financial competitiveness of enterprises Monograph]. POLTAVA:PUSKU, 2007. 103 p.
6. Tarnavska N.P. Upravlinnya konkurentospromozhnistyu of companies: teoriya, metodologiya practice: monografiya [Competitiveness of enterprises Management: Theory, methodology, practice: a monograph], TERNOPL: Publishing "Economic thought", 2008. 568 p.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Семененко Олена Газисівна, старший викладач кафедри політекономії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», вул. Сергія Лазо - 4а, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна
e-mail: gazisovna@mail.ru

Очеретна Марія Юріївна, науковий співробітник ДННУ «Академія фінансового управління» вул. Урлівська 34, кв. 218, м. Київ, 02068, Україна
e-mail: semenenko.mash@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Семененко Елена Газисовна, старший преподаватель кафедры политэкономии ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький ГПУ имени Григория Сковороды», ул. Лазо - 4а, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Украина
e-mail: gazisovna@mail.ru

Очеретная Мария Юрьевна, научный сотрудник ГУНУ «Академия финансового управления» ул. Урловская 34, кв. 218, г. Киев, 02068, Украина
semenenko.mash@gmail.com

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Semenenko Elena Hazysovna, Senior Lecturer, Department of Political Economy SHEI "Pereyaslav-Khmelnitsky SPU named after Grygore Skovoroda" 4a Lazo Str. Pereyaslav-Khmelnitsky, 08400, Ukraine
e-mail: gazisovna@mail.ru

Ocheretna Maria Yuriivna, Scientific worker State Educational-Scientific Organization «Academy of Financial Management» Kyiv, Yrlivska Str., 34, app. 218, 02068, Ukraine
semenenko.mash@gmail.com

УДК:659:339.13

БАЛАНСОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСІВ

Лисецький А.С.,
Чабан Г.В.

Предмет роботи: моделювання господарських процесів засобами інформаційних систем в умовах посилення вимог до якості роботи сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і кооперативів.

Мета: розробити та обґрунтувати методику обліку (синтезу інформації) та аналізу економічної ефективності господарських систем з використанням нормативного методу.

Методологія: використано інструменти балансової методології бухгалтерського обліку та економіко-математичного моделювання.

Результати роботи: розроблено та обґрунтовано модель «ресурс – продукт» як інструмент аналізу економічної ефективності господарських систем.

Галузь застосування результатів: управління господарськими системами у галузі сільського господарства і фермерства.

Висновки: Запропоновано моделі синтезу господарських операцій і аналізу ефективності господарських систем.

Ключові слова: моделювання, облік, узагальнення, синтез, аналіз, ефективність.

БАЛАНСОВОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ

Лисецкий А.С.,
Чабан Г.В.

Предмет работы: моделирование хозяйственных процессов средствами информационных систем в условиях ужесточения требований к качеству работы сельскохозяйственных предприятий, фермерских хозяйств и кооперативов

Цель: разработать и обосновать методику учета (синтеза информации) и анализа экономической эффективности хозяйственных систем с использованием нормативного метода.

Методология: использованы инструменты балансовой методологии бухгалтерского учета и экономико-математического моделирования.

Результаты работы: разработана и обоснована модель «ресурс - продукт» как инструмент анализа экономической эффективности хозяйственной систем.

Область применения результатов: управление хозяйственными системами в области сельского хозяйства фермерства.

Выводы: Предложены модели синтеза хозяйственных операций и анализа эффективности хозяйственных систем.

Ключевые слова: моделирование, учет, обобщение, синтез, анализ, эффективность.

CARRYING MODELING ECONOMIC PROCESS

Lisiecki A.S.,
Chaban G.V.

Subject of work: modeling business processes by means of information systems in terms of enhancing the quality requirements of the enterprises, farms and cooperatives

Objective: To develop and justify the method of accounting (information fusion) and cost-effectiveness analysis of business systems using regulatory methods.

Methodology: The methodology used in carrying instruments accounting and economic-mathematical modeling.

Results: The model developed and «resource - product» as a tool of economic analysis efektyvnostihospodarskyh systems.

Range of application of results: economic management systems in agriculture ifermerstva.

Conclusions: The proposed model synthesis business operations and efficiency analysis of economic systems.

Key words: modeling, accounting, compilation, synthesis, analysis, efficiency.

Постановка проблеми. 7 липня 2014 року Держстатом України затверджено новий за формоюзвіт № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств». Він містить декілька розділів: 1) Виробництво і реалізація продукції сільського господарства; 2) Структура виробничої собівартості за видами продукції сільського господарства; 3) Витрати на виробництво продукції сільського господарства і послуг; 4) Державна підтримка сільського господарства; 5) Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб; 6) Баланс продукції сільського господарства. Довідково відображено показники землекористування і кількості працівників. Порівняно до традиційної нова форма є суттєво розширеною, що свідчить про підвищену увагу Уряду до збалансованості галузі сільського господарства. З історії цього спостереження відомо, що така увага до галузі приділялася лише за радянських часів, а завдання обліку вирішувалися апаратом галузевого міністерства. У пореформений період, коли лібералізація економіки була політикою, звітність була скорочена, а саме спостереження передано органам державної статистики. Узагальнення даних виконують ці органи, а виконавцями первинного обліку завжди були працівники бухгалтерії та економісти.

Актуальність теми. На наше переконання, поставлено важливе завдання удосконалення обліку і звітності сільськогосподарського виробництва. Господарський і бухгалтерський облік повинен дати вичерпну інформацію про рівень збалансованості сільгоспвиробників, зокрема для досягнення інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності продукції, забезпеченості програм коштами. Важливим завданням на сучасному етапі може бути запровадження нормативного обліку, стандартизації вартості, припинення зростання цін та інфляції. Удосконалення обліку і звітності торкається всіх без винятку форм господарювання, від фермерського до холдингового, узагальнення звітності безпосередньо торкається списку з десяти тисяч одиниць. Можливо, що у наступний період такий деталізований звіт буде скорочений, але основні наукові принципи організації обліку економічної ефективності господарств у сільському господарстві мають бути канонічними й усталеними.

Аналіз досліджень. Ми упускаємо слово «останніх» через те, що воно недоречно дорозвитку балансознавства як методу моделювання, узагальнення і ведення обліку. Найбільш видатними можуть бути саме здобутки більш віддалених часів[1]. Моделювання як метод облікового синтезу і аналізу економічної ефективності використання ресурсів – це предмет перманентних наукових досліджень. Заслугове на увагу напрямок нормативного методу пошуку ефективності систем[2]. Галузеві проблеми ефективності розглянуті у ряді праць, зокрема досліджень сільського господарства[3]. Серед фундаторів ресурсного моделювання слід відзначити праці О.О.Бугуцького і К.М.Якуби [4]. Певний підсумок пошуків можна віднайти у рекомендації по застосуванню нормативного методу планування й обліку затрат на виробництво, опублікованих в кінці минулого століття [5]. На сучасному етапі серед численних публікацій найпоширенішим виявився пошук методів узагальнення дрібнотоварного виробництва [6]. Семантика і прагматика побудови обліку у сучасних умовах знаходиться у рамках канонічних форм і стандартів, що спрямовані на дослідження фінансових результатів. Що стосується розвитку балансознавства і стандартизації вартості, то їх дослідження залишається актуальним[7].

Постановка завдання. Метою статті є оприлюднення деяких міркувань з приводу обґрунтування принципів і методики обліку (синтезу інформації) і аналізу економічної ефективності на рівні господарських систем.

Виклад основного матеріалу. Економіка будь-якого підприємства вибудовується на інвестиціях, ресурсах, витратах і доходах від продажу продукції. Сільськогосподарське підприємство основним ресурсом має земельні угіддя і біологічні об'єкти. Саме через те аналітичний облік процесів виробництва треба моделювати як «ресурс – продукт».

Економетрика підприємства базується на найпростіших вимірниках: ціна, вартість, ринок, прибуток, ефективність.

Кошти, що витрачені на закупки факторів виробництва, вимірюють витратами (англ. total cost). Капітальні витрати, що приведені до річного виміру, та поточні витрати на виробництво називатимемо авансованими коштами. Інвестиційну складову розбіємо на шматочки так, що вона дорівнює сумі добутоків питомих витрат (с) на обсяг фактору (х) у формулі:

$$C = c_1x_1 + c_2x_2 + \dots + c_nx_n + \dots + c_nx_n. \quad (1)$$

Змінним фактором ефективності витрат може бути земельний ресурс, якщо йдеться про сільське господарство. Якщо змінним фактором виробництва є продукт, то говорять про собівартість продукції.

Будь-яка підприємницька діяльність завершується ринком. Вільний ринок формує ціну попиту. Позначимо ціну буквою (p) – від англ. price. Готівку, що надходить від продажу, а також кошти у безготівковому вигляді (D), визначимо як добуток ринкової ціни (p) на кількість товарної маси ($B = <x, u>$), що може бути диференційованою за інтенсивністю (u) у формулі:

$$D = <x, u, p>. \quad (2)$$

Прибуток (Pr) (англ. Profit) визначимо як інтегральний ефект підприємництва та формалізуємо наступним чином:

$$Pr = (p - c) \cdot x \quad (3)$$

Приведена формула є найпростішим уявленням мети підприємництва, зокрема досягнення максимального прибутку. Важелями досягнення мети є три: ціна, собівартість, товарна маса. Зміст цієї формули дуже просто ілюструється площинами вартості, що відтинаються відрізками на осі диференційованих ресурсів (x) та ціноутворення (p – c). Ефективність розвитку бізнесу проілюструємо на спрощених моделях прибутку, що використовувалися у недалекому минулому. Поняття прибуток замінимо на чистий дохід (D), ціну визначимо як (Ц), собівартість (С), кількість товарної продукції (В). Графік цієї моделі подамо наступним чином (рис. 1).

Базовий сценарій розраховується за формулою:

$$D_1 = (Ц_1 - C_1) \cdot B_1 \quad (4)$$

Сценарій 1. Стратегія відповідає засадам представницької фірми А.Маршала, що діє за принципами пріоритетності ринкового попиту і цін та застосовує стратегію інноваційного розвитку для зниження собівартості продукції. Ефект від такої політики відображає формула (5):

$$E_2 = (C_1 - C_2) \cdot B_1 \quad (5)$$

Сценарій 2. Традиційний для вільного ринку. Передбачає системне підвищення цін на продукцію. Ефект від зростання цін на продукт (6):

$$E_3 = (Ц_2 - Ц_1) \cdot B_1 \quad (6)$$

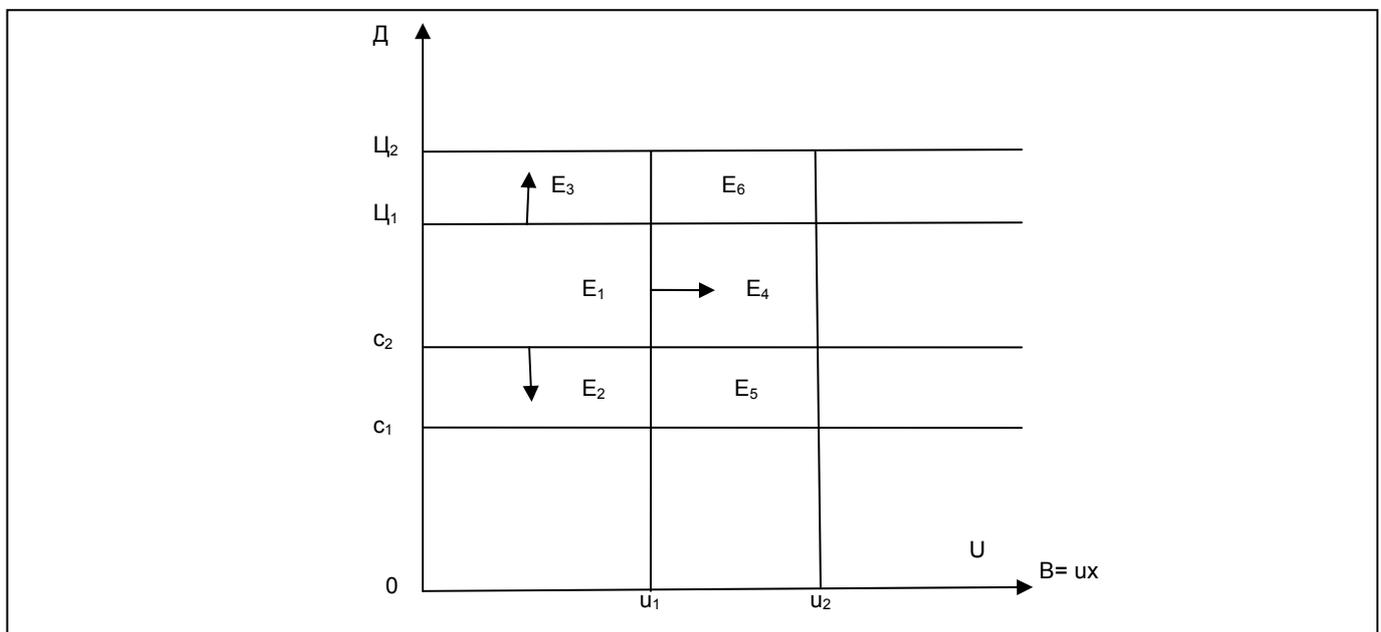

Рисунок 1. Стратегія для досягнення максимального прибутку.

Сценарій 3. Доцільний за умови стабільного попиту на продукцію та ринкових цін через розширення товарного сегменту пропозиції на ринок. Ефект від зростання обсягів (масштабу) виробництва (7):

$$E_4 = (Ц_1 - C_1)(B_2 - B_1) \quad (7)$$

Всі інші сценарії є комбінаціями від поєднання перших трьох. Перелічимо їх ефекти наступними формулами:

1) Ефект від зміни собівартості і обсягів виробництва:

$$E_5 = (C_1 - C_2)(B_2 - B_1) \quad (8)$$

2) Ефект від зміни цін і обсягів виробництва:

$$E_6 = (Ц_2 - Ц_1)(B_2 - B_1) \quad (9)$$

3) Ефект від зміни собівартості і цін:

$$E_2 + E_3 = [(C_1 - C_2) + (Ц_2 - Ц_1)] \cdot B_1 \quad (10)$$

4) Рівень доходу в результаті зниження собівартості:

$$E_1 + E_2 = (Ц_1 - C_2) \cdot B_1 \quad (11)$$

5) Рівень доходу в результаті зростання цін:

$$E_1 + E_3 = (Ц_2 - C_1) \cdot B_1 \quad (12)$$

6) Рівень доходу в результаті зростання цін і зниження собівартості:

$$E_1 + E_2 + E_3 = (Ц_2 - C_2) \cdot B_1 \quad (13)$$

7) Рівень доходу після зростання обсягів виробництва:

$$E_1 + E_4 = (Ц_1 - C_1)(B_2 - B_1) \quad (14)$$

8) Сума доходу після зростання цін, зниження собівартості на приріст обсягів виробництва:

$$E_4 + E_5 + E_6 = (Ц_2 - C_2)(B_2 - B_1) \quad (15)$$

9) Загальний дохід з урахуванням всіх факторів і обсягу виробництва:

$$E_1 + E_2 + E_3 + E_4 + E_5 + E_6 = (Ц_2 - C_2) \cdot B_2 \quad (16)$$

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

Приведений перелік можливих сценаріїв і результатів показує множину стратегій і результатів. В таких умовах конкуренція набуває характеру анархії ринку, що приводить до суспільних втрат і кризових явищ. Тут необхідними є моделі міжгалузевого (продуктового) аналізу.

Граничний аналіз факторів ефективності сільського господарства. Витрати на виробництво продукції рослинництва є функцією ресурсів сільськогосподарських угідь (посівних площ):

$$C = C(s).$$

Якщо площа сільськогосподарських угідь збільшується на Δs , то ресурсам $(s + \Delta s)$ відповідають витрати $C = C(s + \Delta s)$. Таким чином, залученим в економічний оборот земельним ресурсам Δs відповідає приріст витрат у формулі:

$$\Delta C = C(s + \Delta s) - C(s).$$

Тепер можна вирахувати *середній приріст* витрат виробництва, який припадає на одиницю приросту залучених інвестицій (земельних ресурсів) і буде відношенням $(\Delta C)/(\Delta s)$. Таким чином, *граничними витратами* виробництва є похідна:

$$\lim_{\Delta s \rightarrow 0} \frac{\Delta C}{\Delta s} = C'(s).$$

Економічний зміст граничних витрат полягає у тому, що їх рівень показує зміну витрат, зокрема капітальних, в результаті збільшення (зменшення) землекористування окремих господарських формуваль.

Граничний дохід. Дохід (D) в сільському господарстві є функцією кількості одержаної продукції за ринковими цінами з одиниці земельних ресурсів. Його приріст залежить від приросту урожайності при усталеному рівні цін. Тому граничний аналіз доходів може торкатися розміру земельних ресурсів так само, як і граничних витрат: приріст доходів для кожного продукту і крапки концентрації землекористування є похідною диференціального обчислення.

Граничний продукт. Предметом аналізу є фактори виробництва, зокрема, земля, праця і капітал. Особливий інтерес у сучасних умовах викликає гранична рента, ціна і оплата праці, відсоток на капітал. Сума граничних доходів рентного походження диференціюється стосовно природно-кліматичних ресурсів сільського господарства. Земля є фактором, що генерує доходи рентного походження, а тому її вартість є капіталізованою рентою. Диференціальна рента є найбільш важливим предметом дослідження регіональної економіки. Розмір диференціальної ренти визначено, якщо є похідна функції ренти від обсягів сільськогосподарських ресурсів різної якості.

Граничний продукт (MP – marginal product) сільськогосподарських земельних ресурсів треба визначати як приріст виробництва валової продукції, отриманий за рахунок використання додаткової кількості землі та добрив (dY/dX) . Методика аналізу продуктивності змінного ресурсу є загальнонауковою: $(Y_i - Y_{i-1})/(X_i - X_{i-1})$.

Калькуляція і оцінка – елементи методу бухгалтерського обліку, що використовується повсякчас для виконання його місії економіки, дослідження економічної ефективності господарських систем.

Питання калькуляції виникають у процесі виробництва і реалізації продукції. Вона визначає методику обліку і узагальнення витрат для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва. Складність питань калькуляції та систематизації витрат пов'язана не тільки і навіть не стільки із різноманіттям господарських процесів, що відповідають складності технологічними і організаційними умовами, скільки наявністю «зачарованого кола» міжгалузевих потоків продукції та ресурсів. Складність калькуляції полягає також у тому, що необхідно забезпечити розмежування витрат між завершеним і незавершеним виробництвом, витратами на ресурс і на продукт.

Фактична (звітна) калькуляція складається за даними бухгалтерського обліку про фактичні витрати на виробництво продукції і відображає фактичну собівартість виробленої продукції або надання послуг або виконаних робіт. Вона одночасно характеризує рівень відхилення собівартості, встановленою нормативною і плановою калькуляцією.

Об'єктом калькуляції визнається не тільки продукція, роботи, послуги, що виробляються у звітному періоді, а й та її частина, що реалізується на галузевому ринку. Деяка кількість продукції використовується як насіння і корми, надходить на переробку в межах діючого підприємства. Тому важливо узгоджувати номенклатуру валової і товарної продукції та калькулювати кінцеву товарну продукцію.

Форма № 50 побудована саме за таким принципом, тобто містить показники: зібраних площ за видами, кількості виробленої та реалізованої продукції у фізичних вимірниках; витрат на виробництво, виробничої та комерційної собівартості:

Продукція	Код	Виробництво продукції			Реалізація продукції (робіт, послуг)			
		зібрана площа, га	Вироблено продукції, ц	Виробнича собівартість, тис.грн.	У фізичній масі, ц	Виробнича собівартість, тис.грн.	Повна собівартість, тис.грн.	чистий дохід (виручка), тис.грн.
А	Б	1	2	3	4	5	6	7

Джерело: «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» (форма № 50).

Семантика побудови форми традиційна а не змінювалася протягом десятка років. Прагматика моделі націлена на виявлення фінансових результатів на галузевих ринках сільськогосподарської продукції. Саме такий напрямок узагальнення вбачається у вартісних показниках розділу. На певному етапі форма була доповнена довідкою про елементи витрат за обраним колом продуктів, зокрема зернових і технічних культур. Якщо відкинути три графи, що відображають підсумки у рядках, то залишається 9 змістовних статей витрат:

А	Б	Виробнича собівартість, тис.грн.								
		прямі матеріальні витрати					оплата праці	загальновиробничі витрати		
		насіння	мінеральні добрива	пальне і мастила	оплата послуг	решта витрат		амортизація	соціальні заходи	загальні витрати
1	2	3	4	5	6	7	8	9		

Джерело: «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» (форма № 50).

Зміст статей витрат у галузі тваринництва може бути також скороченим за рахунок зайвих підсумкових граф форми і буде виглядати наступним чином:

Галузь	Код	Виробнича собівартість							
		прямі матеріальні витрати				оплата праці	загальновиробничі витрати		
		корми	пальне і мастила	оплата послуг	решта витрат		амортизація	соціальні заходи	решта витрат
А	Б	1	2	3	4	6	7	8	9

Джерело: «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» (форма № 50).

Нова редакція звітної форми містить інформацію про формування ресурсів ряду видів продукції, всього 27 назв. Баланси продуктів містять наступний перелік статей:

А	Б	Надходження		Витрати						Приріст запасів
		всього	куплено	продано	фураж	насіння	переробка	втрати	інші	
1	2	3	4	5	6	7	8	9		

Джерело: «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» (форма № 50).

Розділ 5 форми № 50 не містить балансів худоби і птиці ні у кількісному, ні у ваговому вимірнику. Продукцію вирощування худоби і птиці приведено в одиницях приросту живої маси, а кількість реалізованої продукції – в одиницях маси наявної худоби і птиці.

Розділ 2 форми №50 за традицією містить дані про витрати за елементами витрат у галузях рослинництва і тваринництва. Третій розділ форми – це показники державної підтримки сільського господарства.

Окремий четвертий розділ форми присвячений обстеженню купівлі матеріально-технічних ресурсів.

Таким чином, нова форма звітності вимагає підвищеної уваги та оперативного обліку ряду ресурсів, продуктів і процесів сільськогосподарського виробництва поза межами системного фінансового обліку. Пому особливої уваги заслуговує тісне поєднання системного балансового (бухгалтерського) і аналітичного виробничого обліку. Розглянемо синтетичний облік з урахуванням діючого плану рахунків [8].

Загальна схема моделювання господарських процесів методом дебета і кредита. Ця схема є продуктом чисто фінансового підходу до розв'язання завдання вимірювання доходів і витрат виробництва. Методика передбачає декілька кроків адитивного синтезу даних та відображення господарських операцій на балансових рахунках.

Крок перший. Узагальнення операцій щодо витрат матеріальних ресурсів, оплати праці, відрахувань органам соціального страхування, нарахування амортизації:

Рахунок 80 «Матеріальні витрати»			
20	«Виробничі запаси»	23	«Виробництво»
21	«Поточні біологічні активи»	91	«Загальновиробничі витрати»
23	«Виробництво»	92	«Адміністративні витрати»
27	«Продукція сільськогосподарського виробництва»	93	«Витрати на збут»
Рахунок 81 «Витрати на оплату праці»			
66	«Розрахунки з оплати праці»	23	«Виробництво»
		91	«Загальновиробничі витрати»
		92	«Адміністративні витрати»
		93	«Витрати на збут»
Рахунок 82 «Відрахування на соціальні заходи»			
65	«Розрахунки за страхуванням»	23	«Виробництво»
		91	«Загальновиробничі витрати»
		92	«Адміністративні витрати»
		93	«Витрати на збут»
		94	«Інші витрати операційної діяльності»
Рахунок 83 «Амортизація»			
13	«Знос необоротних активів»	23	«Виробництво»
		91	«Загальновиробничі витрати»
		92	«Адміністративні витрати»
		93	«Витрати на збут»
		94	«Інші витрати операційної діяльності»

Джерело: власне зображення.

Ліва сторона рахунку тут і далі відображає його дебет. Узагальнення матеріальних витрат відбувається з кредитом рахунку № 20 і №27. Аналітичний облік вибудовується за статтями витрат. Кредит рахунків № 80-83 відображає розподіл витрат за напрямками. Таких є п'ять: виробництво (23), загальновиробничі (91), адміністративні (92), збутові (93), інші (94). Така схема забезпечує розподіл елементів витрат і їх узагальнення за напрямками управління.

Крок 2. Облік витрат на виробництво сільськогосподарської продукції пов'язується з кореспонденцією рахунків попереднього блоку з рахунком 23 «Виробництво». У відповідності до встановленого порядку облікового синтезу у дебет цього рахунку відносять лише прямі витрати на виробництво конкретних видів продукції та загально виробничі витрати. Кредит рахунку кореспондує з рахунком 27 «Продукція сільськогосподарського виробництва», що має однакову номенклатуру видів продукції:

Рахунок 23 «Виробництво»			
80	«Матеріальні витрати»	27	«Продукція сільськогосподарського виробництва»
81	«Витрати на оплату праці»		
82	«Відрахування на соціальні заходи»		
83	«Амортизація»		
84	«Інші операційні витрати»		
91	«Загальновиробничі витрати»		

Джерело: власне зображення.

Як видно, загальновиробничі витрати утворюють окремий вартісний потік, унормований відсотком до прямих матеріальних витрат.

Крок 3. Формування інформації про надходження сільськогосподарської продукції та її використання:

Рахунок 27 «Продукція сільськогосподарського виробництва»			
23	«Виробництво»	23	«Виробництво»
		90	«Собівартість реалізації»

Джерело: власне зображення.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

Характерною вимогою до ведення цього рахунку є отримання інформації про рух продукції, зокрема на ринок (90), на галузеве споживання (23). Аналітичний облік має будуватися за ознаками балансової рівності надходження і використання, що може забезпечити даними для складання розділу 5 форми 50-сг звітності.

Крок 4. Узагальнення витрат у межах синтетичного рахунку 90 «Собівартість реалізації» та спрямування їх на фінансові результати:

Рахунок 90 «Собівартість реалізації»			
27	«Продукція сільськогосподарського виробництва»	79	«Фінансові результати»
91	«Загальновиробничі витрати»		

Джерело: власне зображення.

Семантику і прагматику рахункової формули побудовано за принципом адитивного підсумку витрат і розрахунку фінансових результатів від продажу продукції. Для здійснення калькуляції кінцевої продукції з урахуванням галузевого споживання насіння і кормів власного виробництва необхідно використати балансовий метод у моделях «ресурс – продукт».

Крок 5. Накопичення інформації про виручку від реалізації продукції сільського господарства, порівняння її з сукупними витратами та виявлення фінансових результатів:

Рахунок 79 «Фінансові результати»			
90	«Собівартість реалізації»	70	«Доходи від реалізації»
92	«Адміністративні витрати»		
93	«Витрати на збут»		
44	«Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»	44	«Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»

Джерело: власне зображення.

По дебету рахунку 79 окрім прямих витрат, пов'язаних з виробництвом, позначаються потоки адміністративних витрат (92) і витрат на збут (93). Рахунок закривається балансовим рахунком 44, що може відображати нерозподілений прибуток поточного року, або непокриті збитки.

Аналіз цієї схеми показує, що взаємозв'язки потоків матеріальних і фінансових ресурсів ретельно відображені як у оборотному, так і у сальдовому балансах. Ця фінансова бухгалтерія служить підставою для обґрунтування фіскальної політики у рамках конкретного оподаткування доходів фірми. Глибинні резерви накопичення коштів для рефінансування економіки відкриваються шляхом моделювання обліку виробництва, зокрема з використанням методів економіко-математичного моделювання і економірики.

Суттєві вимоги до обліку накладає нормативний метод, що має сприяти управлінню витратами. Метою цієї роботи є приборкання витрат, удосконалення способу виробництва, запровадження досягнень науки тощо. Компанія воліє знати і володіти факторами ефективності виробництва навіть будучи прибутковою. Такими факторами окрім ціни і кількості продажів може бути продуктивність природних ресурсів, якість земельних ділянок, забезпеченість ґрунтів вологою, продуктивний потенціал худоби тощо. Якщо компанія знає, що продуктивні витрати на добрива, засоби захисту у рослинництві, комбіновані корми і підтримання мікроклімату у тваринництві можуть суттєво підвищити урожайність і продуктивність худоби, то компанія має шанси управляти витратами.

Основою управління є планування ресурсної ємності виробництва, включно змінними і фіксованими витратами. Для цього рекомендується нормативна калькуляція і граничний аналіз витрат.

Стандартні (нормативні) калькуляції застосовуються з метою встановлення допустимих витрат на виробництво продукції на основі науково - обґрунтованих норм. Нормативні калькуляції складають на основі існуючих норм використання засобів виробництва. Вони відображають досягнутий рівень техніки, технології, організації виробництва і праці. Нормативні калькуляції призначені для визначення нормативної собівартості продукції. Вони служать основою для оперативного контролю за відхиленнями фактичних витрат від установлених нормативів і є дієвим засобом управління процесом формування собівартості.

Як видно, у сільському господарстві менше шансів унормувувати витрати на одиницю продукції, вони формуються з урахуванням природно-кліматичних умов і не спів ставні у просторі. Але ще менше шансів побудувати системний бухгалтерський облік виробничої системи без належно організованого аналітичного і управлінського обліку. Нормування витрат і калькуляція у галузі мають бути інструментами перманентного управління витратами і оперативного бюджетування центрів витрат і відповідальності.

Управлінський облік значного числа компаній базується на застосуванні системи бюджетування. Саме через призму бюджетів розглядаються доходи й витрати компанії від стадії планування до стадії аналізу досягнутих результатів. У процесі планування витрат компанії враховують статистичні дані попередніх періодів, фактори впливу зовнішнього (динаміка ринків) і внутрішнього (агроресурси) середовища.

Контроль виконання бюджету центрів витрат на виробництво варто орієнтувати на дотримання агротехніки і технології догляду за рослинами. У тваринництві йдеться про дотримання кормового раціону з урахуванням продуктивності або інтенсивності відгодівлі. Важливим є фактор часу, дотримання строків виконання робіт з обробки ґрунту або догляду за посівами. Моделі «план – факт» у галузі доречні у тваринництві, коли йдеться про підготовку тваринницьких приміщень, зокрема у птахівництві, що пов'язано з термінами одержання приплоду або інкубації яєць. Перманентним має бути контроль якості кормів і збалансованості раціону годівлі тварин.

Нормативний облік і контроль відомий з початку минулого століття. На Заході він отримав назву директ-кост і запроваджувався у зв'язку з економічною кризою 1929 року. Проблеми запровадження нормативного планування і обліку сільськогосподарського виробництва були актуальними для України у середині минулого століття і повсякчас. Характерним у цьому питанні є складання технологічних карт у рослинництві з розрахунку на одиницю площі та у тваринництві на одиницю площі приміщення для утримання тварин. Зразком узагальнення таких розрахунків на початку нинішнього століття може бути робота Інституту аграрної економіки [5,7].

Запровадження нормативного обліку витрат справа приватна. Можна і не запроваджувати, але наявність «зачарованого кола» прямих і зворотних зв'язків виключає можливість будь-якого калькулювання фактичної собівартості продукції сільського господарства. Для ілюстрації цієї думки наведемо схему продуктивних потоків сільськогосподарського комплексу України (рис. 2).

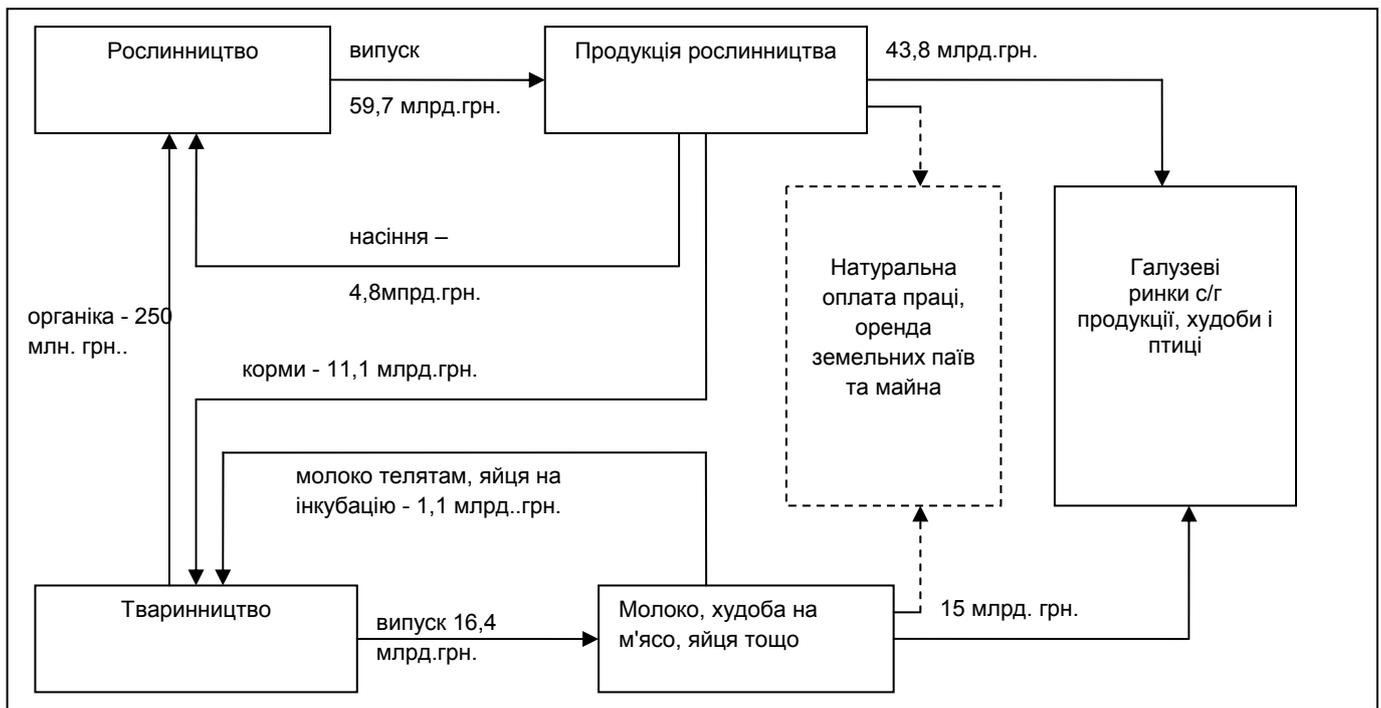

Рисунок 2. Схема продуктивних потоків рослинництва і тваринництва

Коментуючи зображення у термінах балансового обліку можна говорити про наступне. Кредит рахунку 23 у кореспонденції з рахунком 27 відображає галузеві випуски продукції рослинництва і тваринництва. Дебет рахунку 23 з кредитом 27 через рахунок 80 частина продукції відображає зворотний зв'язок: насіння у рослинництві, молока у скотарстві, яєць для інкубації у птахівництві. Дебет аналітичного рахунку «Тваринництво» з кредитом рахунку «Продукція рослинництва» має відображати міжгалузевий зв'язок: витрати кормів власного виробництва. Використання продукції на погашення зобов'язань з орендної плати відтворюють сутність зв'язків між власниками земельних ділянок і землекористувачами. З фінансового обігу випадає продукція вирощування продуктивної худоби для відтворення стада. Всі ці та інші проблеми узагальнення витрат виключають будь-яку можливість належного обґрунтування собівартості як основи ціноутворення. Аналіз схеми дає підстави для виокремлення сутнісних ознак руху вартості продукції від несуттєвих, а рахункова формула обґрунтовує координати руху вартості для справедливого ціноутворення.

Висновки. Удосконалення систем балансового фінансового і виробничого аналітичного обліку витрат важливе народногосподарське завдання. На шляху до конкурентоспроможності всіх і кожного сільськогосподарського підприємства система заходів підвищення інформаційності облікового процесу. Відзначимо нагальну необхідність удосконалення господарського обліку сільськогосподарських ресурсів і ефективності їх використання. Першим, або основним фактором виробництва у землеробстві є орні землі, природні кормові та інші угіддя, які з урахуванням якості ґрунтів генерують дохід природно-рентного походження. Цей дохід повинен належати місцевим громадам сільської території. Авансований капітал – другий фактор виробництва, він формує прибуток, унормований рівнем банківського процента на позики. Третім фактором є праця, що породжує дохід селян, що працюють за наймом. Нарешті, четвертим фактором є розумна організація виробництва, що несе дохід від управління (масштабування, комбінування, спеціалізації тощо).

Список використаних джерел

1. Жебрак М.Х. Основы плано-нормативного учета производства. М. : Госполитиздат, 1938. - 312с.; Рудановский А.П. Баланс как объект учета. - М. : 1913; Рудановский А.П. Теория учета: дебет и кредит как метод учета баланса. - М. : 1925;
2. Палий В.Ф., Соколов Я.В. Введение в теорию бухгалтерского учета. М. : Финансы и статистика, 1981. - 224с.; Рашитов Р.С., Соколов Я.В. Моделирование как метод бухгалтерского учета. Л. : 1974. - 237с.;
3. Лисецкий А.С., Ляшенко В.М. Бухгалтерский учет в птицеводстве. М. : Финансы и статистика, 1983. - 168с.; Лисецкий А.С. Регіональне економічне рахівництво. Львів: ЦНТЕІ, 1997. - 70с.; Лисецкий А.С. Методичні рекомендації з планування і аналізу використання фінансових ресурсів агропромислових підприємств. – Київ: НДІЕОСГ ім. Шліхтера, 1985. – 113 с.; Лисецкий А.С. Проблемы повышения экономической эффективности промышленного птицеводства (информационно-аналитический аспект) / Автореферат диссертации на соиск.уч.степени докт.экон.наук. Киев: 1992. – 52с.
4. Андрейчук В.Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве. М.: Экономика, 1983. - 208с.; Буеуцкий А.А., Якуба Е.М. Эффективность использования ресурсов сельскохозяйственного производства. М.: Колос, 1984. - 263с.
5. Рекомендации по внедрению нормативного метода планирования и учета затрат на производство в сельскохозяйственных предприятиях (практическое пособие). – К. : Урожай, 1976. – 96с.
6. Михайлов М.Г. організація бухгалтерського обліку на підприємствах малого бізнесу: навч. посібник для ВНЗ / М.Г.Михайлов, Л.І.Полятикіна, О.П.Славкова. – К. : ЦУП, 2008. – 319 с.; Сук Л.К. Облік на підприємствах малого бізнесу: навч.посібник. / Л.К.Сук, П.Л.Сук, О.В.Данілочкіна. – К. : Каравела, 2012. – 252 с.; Хом'як Р.Л. Облік на підприємствах малого бізнесу: навч. посібник / Р.Л.Хом'як, З.М.Скибінська. – Львів: Магнолія, 2007. – 204 с.
7. Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві (теорія, методологія, практика) у 2-х томах. Т.1. Теорія ціноутворення та технологічні карти вирощування сільськогосподарських культур / За ред.. П.Т.Саблука, Ю.Ф.Мельника, М.В.Зубця, В.Я.Меселя-Веселяка. – К., 2008. – 698 с.; Т.2. Нормативна собівартість та ціни на сільськогосподарську продукцію / За ред. П.Т.Саблука, Ю.Ф.Мельника, М.В.Зубця, В.Я.Меселя-Веселяка. – К., 2008. – 650 с.; Концепція формування цінового механізму на продукцію аграрного виробництва // Економіка АПК. – 2008. – № 1. – С. 5-18.

8. Закон України Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні //zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14/print1154544481489948

References

1. Zhebrak M.Kh. *Osnovy planovo-normativnogo ucheta proizvodstva*. M. : Gospolizdat, 1938. 312 s.; Rudanovskiy A.P. *Balans kak ob'ekt ucheta*. M. 1913; Rudanovskiy A.P. *Teoriya ucheta: debet i kredit kak metod ucheta balansa*. M. 1925.
2. Paliy V.F., Sokolov Ya.V. *Vvedenie v teoriyu bukhgalterskogo ucheta*. M. : Finasy i statistika, 1981. 224 s.; Rashitov R.S., Sokolov Ya.V. *Modelirovanie kak metod bukhgalterskogo ucheta*. L. 1974. 237 s.
3. Lisetskiy A.S., Lyashenko V.M. *Bukhgalterskiy uchet v ptitsevodstve*. M. : Finasy i statistika, 1983. 168 s.; Lysec'kiy A.S. *Regional'ne ekonomichne rahivnyctvo*. L'viv : CNTEI, 1997. 70 s.; Lysec'kiy A.S. *Metodychni rekomendacii' z planuvannja i analizu vykorystannja finansovyh resursiv agropromyslovyh pidpryjemstv*. Kyi'v : NDIEOSG im.Shlihtera, 1985. 113 s.; Lisetskiy A.S. *Problemy povysheniya ekonomicheskoy effektivnosti promyshlennogo ptitsevodstva (informatsyonno-analiticheskij aspekt) / Avtoreferat dissertatsii na soisk.uch.stepeni dokt.ekon.nauk*. Kiev: 1992. 52 s.
4. Andreychuk V.G. *Effektivnost' ispol'zovaiya proizvodstvennogo potentsiala v sel'skom khozyaystve*. M. : Ekonomika, 1983. 208 s.; Bugutskiy A.A., Yakuba E.M. *Effektivnost' ispol'zovaniya resursov sel'skokhozyaystvennogo proizvodstva*. M. : Kolos, 1984. 263 s.
5. *Rekomendatsii po vnedreniyu normativnogo metoda planirovaniya i ucheta zatrat na proizvodstvo v sel'skokhozyaystvennykh predpriyatiyakh (prakticheskoe posobie)*. K. : Urozhay, 1976. 96 s.
6. Myhajlov M.G. *organizacija bukhgalters'kogo obliku na pidpryjemstvah malogo biznesu: navch. posibnyk dlja VNZ / M.G. Myhajlov, L.I. Poljatykina, O.P. Slavkova*. K. : CUP, 2008. 319 s.; Suk L.K. *Oblik na pidpryjemstvah malogo biznesu: navch.posibnyk*. / L.K. Suk, P.L. Suk, O.V. Danilochkina. K. : Karavela, 2012. 252 s.; Hom'jak R.L. *Oblik na pidpryjemstvah malogo biznesu: navch. posibnyk / R.L. Hom'jak, Z.M. Skybins'ka*. L'viv : Magnoliya, 2007. 204 s.
7. *Cinoutvorennja ta normatyvni vytraty v sil's'komu gospodarstvi (teorija, metodologija, praktyka) u 2-h tomah*. T.1. *Teorija cinoutvorennja ta tehnologichni karty vyroshhuvannja sil's'kogospodars'kyh kul'tur / Za red. P.T. Sabluka, Ju.F. Mel'nyka, M.V. Zubcja, V.Ja. Meselja-Veseljaka*. K., 2008. 698 s.; T.2. *Normatyvna sobivartist' ta ciny na sil's'kogospodars'ku produkciju / Za red. P.T. Sabluka, Ju.F. Mel'nyka, M.V. Zubcja, V.Ja. Meselja-Veseljaka*. K., 2008. 650 s.; *Koncepcija formuvannja cinovogo mehanizmu na produkciju agrarnogo vyrobnyctva // Ekonomika APK*. 2008. No1. S. 5-18.
8. Закон Украi'ны Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Украi'ні : //zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14/print1154544481489948.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Ли́сецький Анатолі́й Степанович, доктор економічних наук, професор, зав. кафедри обліку, аудиту і контролінгу ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Кіото, 9, кв. 35, м. Київ, 252156, Україна.

e-mail: Lysetsky@meta.ua

Ча́бан Галина Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, заступник зав. кафедри обліку, аудиту і контролінгу ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Чайковського, 5, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., 084001, Україна.
e-mail: lesia.tirbah@mail.ru

ДАНИЕ ОБ АВТОРАХ

Ли́сецкий Анато́лий Степа́нович, доктор экономических наук, профессор, зав. кафедрой учета, аудита и контролинга ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
ул. Киото, 9, кв.35, г. Киев, 252156, Украина.

e-mail: Lysetsky@meta.ua

Ча́бан Галина Викторовна, кандидат экономических наук, доцент, зам. зав. кафедрой учета, аудита и контролинга ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
ул. Чайковская, 5, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., 084001, Украина.
e-mail: lesia.tirbah@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Lysetskiy Anatolii Stepanjvich, Ph.D. in Economical Science, Professor
SHEE "Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University"
9, Kioto st, 35 flat, Kyiv, 252156, Ukraine
e-mail: Lysetsky@meta.ua

Chaban Galina Victorivna, Ph.D. in Economics Science, Associate Professor SHEE "Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University"
5, Chaykovskogo st., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: lesia.tirbah@mail.ru

УДК 321.01:33(477) «20»

ДЕРЖАВА В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

Боголіб Т.М.

Мета статті полягає у визначенні ролі держави в сучасній економіці, проведенні інституційного аналізу процесу трансформації відносин у національній економіці України, дослідженні складної взаємодії між інститутами та змінами у інституційному середовищі.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання ролі держави в сучасній економіці.

Методи дослідження. У статті застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Проведено аналіз ролі держави у сучасній економіці, який показав, що держава регулює діяльність монополій, виробництва, розподіл суспільних благ, але участь держави в економіці не вносить якісних змін у механізм функціонування ринкової економіки, а лише підвищує рівень ефективності її діяльності. Інституційне середовище має у функціонуванні та розвитку економіки величезне значення, недооцінка якого фундаментально збіднює економічний аналіз, у тому числі, розуміння ролі держави в сучасній економіці. З точки зору інституційного підходу, для фундаментального розуміння сутності та функцій держави в економіці потрібне глибоке усвідомлення всіх визначених аспектів тієї ролі, яку відіграє інституційне середовище у ринковій економіці. Разом з тим, трактування інституціонального середовища як складно-структурованої єдності формальних і неформальних інститутів аж ніяк не передбачає відсутності врахування відмінностей між цими двома основними типами норм. Українська держава за 24 роки загалом не впоралася з виконанням своїх інституційних функцій. Визначальна проблема української державності полягає в тому, що сама держава в особі чиновників, аж ніяк не бажає підпорядковуватися тим правилам гри, які вона нав'язує іншим гравцям – підприємствам, організаціям та домогосподарствам.

Галузь застосування результатів. Органи державної влади, інститути держави, суб'єкти національної економіки.

Висновки. Для переходу українського суспільства на шлях інтенсивного технологічного, соціального та економічного розвитку, структурних реформ та перетворень, а не депресивного, або ж, у найкращому випадку екстенсивного зростання, необхідне не лише правове забезпечення державою створення та підтримки ефективних правил гри, але й радикальна зміна суспільної ідеології, яка б визначала б соціальну несприйнятливості тінювих видів діяльності і заохочувала б чесну і творчу працю. Всі зміни можливі лише в разі такої реформи системи державної влади, за якої підвищиться ступінь взаємодії незалежності трьох гілок влади і найголовніше – рівень відповідальності виконавчих органів перед представницькими та населенням країни загалом.

Перспективою подальших досліджень є дослідження ролі держави у проведенні структурних реформ визначених стратегією «Україна 2020».

Ключові слова: сучасна економіка, ринкова економіка, трансформаційні процеси, національна економіка, інституціональний аналіз, інституціональне середовище, економічний розвиток.

ГОСУДАРСТВО В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Боголіб Т.М.

Цель статьи состоит в определении роли государства в современной экономике, проведении институционального анализа процесса трансформации отношений в национальной экономике Украины, исследовании сложного взаимодействия между институтами и изменениями в институциональной среде.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы роли государства в современной экономике.

Методы исследования. В статье применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты исследования. Проведен анализ роли государства в современной экономике, который показал, что государство регулирует деятельность монополий, производства, распределение общественных благ, но участие государства в экономике не вносит качественных изменений в механизм функционирования рыночной экономики, а только повышает уровень эффективности ее деятельности. Институциональная среда имеет в функционировании и развитии экономики большое значение, недооценка которого фундаментально делает убогим экономический анализ, в том числе, понимание роли государства в современной экономике. С точки зрения институционального подхода, для фундаментального понимания сущности и функций государства в экономике необходимо глубокое понимание всех определенных аспектов той роли, которую играет институциональная среда в рыночной экономике. Вместе с тем, трактовка институциональной среды

как сложного структурированного соединения формальных и неформальных институтов никак не предусматривает отсутствия учета отличий между этими двумя основными типами норм. Украинское государство 24 года, в общем, не справилось с выполнением своих институциональных функций. Определяющая проблема украинской государственности состоит в том, что само государство в лице чиновников, никак не желает подчиняться тем правилам игры, которые оно навязывает другим игрокам – предприятиям, организациям и домохозяйствам.

Отрасль применения результатов. Органы государственной власти, институты государства, субъекты национальной экономики.

Выводы. Для перехода украинского общества на путь интенсивного технологического, социального и экономического развития, структурных реформ и преобразований, а не депрессивного, или же, в лучшем случае экстенсивного роста, необходимо не только правовое обеспечение государством создания и поддержки эффективных правил игры, но и радикальное изменение общественной идеологии, которая бы определяла бы социальное невосприятие теневых видов деятельности и поощряла бы честный и творческий труд. Все изменения возможны только в случае такой реформы системы государственной власти, благодаря которой повысится степень взаимодействия независимости трех веток власти и самое главное – уровень ответственности исполнительных органов перед представительскими и населением страны в общем.

Перспективой дальнейших исследований является исследование роли государства в проведении структурных реформ определенных стратегией «Украина 2020».

Ключевые слова: современная экономика, рыночная экономика, трансформационные процессы, национальная экономика, институциональный анализ, институциональная среда, экономическое развитие.

STATE IN MODERN ECONOMY: INSTITUTIONAL ANALYSIS

Bogolib T.M.

Aim of the Article is to define the role of the state in modern economy, conduct institutional analysis of transformation of relations in the national economy of Ukraine, study complex interaction between the institutes and changes in the institutional environment.

Subject of research covers theoretical and practical issues of the state role in the modern economy.

Methods of research. The author applies system of methods and approaches including systemic, structural and factorial methods contributing to the conceptual integrity of research.

Results of research. The author analyzes the role of the state in modern economy and comes to a conclusion that the state regulates activities of monopolies, production, distribution of public benefits, but participation of the state in the economy does not introduce qualitative changes into the mechanism of market economy functioning, it simply increases the effectiveness of its activities. Institutional environment is of great importance for the functioning and development of economy, and its underestimation fundamentally weakens economic analysis, as well as concept of the state in modern economy. From the point of view of institutional approach, fundamental comprehension of essence and functions of the state in the economy requires deep understanding of role played by the institutional environment in market economy. Simultaneously, interpretation of institutional environment as complex-structured integrity of formal and informal institutions does not presuppose levelling of differences between the two types of standards. Ukrainian state was not successful in performing its main functions within 24 years. And the main problem of the Ukrainian state is its unwillingness to comply with the rules of the game which it predetermines for the other players, such as enterprises, organizations and households.

Application of results: state authorities, state institutions and the subjects of national economy.

Conclusions. Transfer of Ukrainian society to the way of intensive technological, social and economic development, structural reforms and transformations, but not depressive or extensive growth, requires not only legal support by the state of effective rules of the game, but also drastic change of the societal ideology which would develop social intolerance to the shadow economy and encourage honest and creative work. All the changes are possible only in case of implementing reform of the system of state authorities which is capable of increasing cooperation between the three independent power branches and level of responsibility of executive bodies before the representative bodies and the population in general.

Perspective of further researches is analysis of role of the state in the implementation of structural reforms in compliance with the strategy "Ukraine 2010".

Key words: modern economy, market economy, transformation processes, national economy, institutional analysis, institutional environment, economic development.

Relevance of the problem. Throughout the years of Ukrainian independence, one of the most important and sensitive topics of social discussion has been the discussion of priorities in the economic development. In this article we present an institutional analysis of the process in which the relations in the national economy of Ukraine have transformed.

Main text of the article. The process of social transformation in Ukraine was initiated by the state, and it is the changes in the state and state sector that have defined the scale and directions of macroeconomic transformations in the society and economy, which finally resulted in the formation of the modern mixed economy. As evidenced by the Ukrainian experience, macroeconomic measures do not have a direct and immediate effect on the economy contemplated by the orthodox economic paradigm. The standard set of measures recommended for a transition to a market economy, "liberalization, privatization, and financial stabilization", which was tried out in several variations, has led to significantly different results in different post-socialist countries. We will try to determine the role played in Ukraine's case by the initiator of market transformation, e. i. by the state.

In the beginning of transformation, it was the state machine and the government that gave a start to systemic changes and became the central destabilizing factor of the transitory economy. Using the methodological approach of the institutional theory, we can examine the significant transformations of the state itself, and therefore of the whole institutional environment as a special type of control of the social development process.

The complexity of this task is based in the fact that today it is not possible to examine the currently existing state as a holistic phenomenon, which could contain a stable existence of goals, priorities, and mechanisms, consistent conduct of the appropriate policy, etc. The Ukrainian state, despite its twenty years long existence, is an unstable collection of formal and informal institutes with a rather short period of existence, which experience strong influence from various factors, and many of them are present in a concealed form. Such state institutes are quite numerous; in the most general way, however, they can be divided into the following groups:

- 1) Institutes inherited from the centrally planned economy; system of labor relations, state enterprises, pension system, social protection system, etc.;
- 2) Market institutes: private property, competitive commodity, financial, and stock markets, etc.;
- 3) Mixed type quasi-market institutes with prevalence of the state: direct subsidies to companies and sectors, municipal and public utilities sector, higher education and public health systems, government contracts and state procurement, etc.;
- 4) Mixed type quasi-market institutes with prevalence of the market: "virtual" land market, oligopolistic and monopolistic markets, price regulation system, etc.;

5) Opposing institutes (predominantly informal), resembling the processes of the economic agents' adaptation to unfavorable institutional changes: corruption, barter, tax evasion mechanisms, shadow economy, organized crime, etc.

The complex system of interactions between these institutes is the "unknown" component in the economic equation, which has an impact not only on the adoption of certain decisions at the level of state as a whole, but also on the strategies and actions of various market participants in regard of the changes in the institutional environment.

Therefore, the modern post-soviet state displays the features of two systems, which, in theory, are incompatible. And while the rapid destruction of the centralized institutional system happened in a rather short period, the formation process of the new system is prolonged and complex. The interaction of traditional institutes with new ones displays a broad spectrum of possible results, from disappearance of the traditional institute, replacement of the previously existing relations with a new type, adaptation, and assimilation to a complete rejection of the newly introduced institute. The difficulties for establishment of new interaction types are aggravated by the fact that the formation of standards and rules of the new mixed economy largely happens spontaneously, without any clear understanding of the goals and tasks for the reshaping of economic and social environment, in the circumstances of intensified destructive processes in the economy and society.

The dual nature of the state (as the main producer of the institutional environment and one of the active participants of market interactions) gains especially conflicting forms in the period of systemic transformation, which leads to contradictions in objectives and policies. The search for and division of economic rent, as well as various forms of conflict behavior typical for both state and corporate sectors, become the external manifestations of the deformed, from the perspective of a long-term society development, institutional structure.

The general logic of such division of research is as follows: starting with the review of possibilities of the institutional approach in the understanding of goals and function of the state in the circumstances of transformation, we proceed to an overview of the role of the state in preparation and implementation of reforms, and to investigation of the central mechanisms of the state's activity in a mixed economy. The analysis that has been carried out makes it possible to conclude that the increased role of the state in the creation of institutional prerequisites for the development of a mixed economy is capable of creating fundamental grounds for economic development and prospering of Ukraine in the 21st century.

The institutional approach in analyzing the role of the state, as well as the roles of other economic entities, has significant differences from the neoclassical approach. According to the neoclassical theory, the intervention of the state, and, therefore, the analysis of its actions, is only needed in cases of market "failure", when the market fails to ensure efficient distribution of resources in the interests of the society. Typically, four cases of such "failure" are distinguished: monopoly, externalities (outside factors), public commodities, and asymmetric information.

In all of these cases, the intervention of the state in the form of regulating the activity of monopolies, elimination of external effects, production and distribution of public commodities, and ensuring equal distribution of information between parties, makes it possible for Pareto optimality to increase. Therefore, it follows from the neoclassical theory that the difference made by the presence of the state in a market economy is limited to the efficiency of resource distribution, and thus different distribution of wealth between the economic entities, without any fundamental differences in their interaction. To put it differently, the state's involvement in the economy does not make any qualitative changes to the operating mechanism of the market economy, but merely improves its efficiency.

A principal difference between the institutional approach and the neoclassical one is that the modern market economy (or, more precisely, mixed economy) cannot exist without the state performing several special functions. The point here is that the normal functioning of the mixed economy is based on existence of, and compliance with, certain social "rules of the game" (the emphasis on which makes the institutional approach distinct from that of other theoretical schools) [1]. Such rules, or the institutional environment, create the boundaries within which the economic agents interact with each other. It is the state that creates, maintains, and enforces compliance with the majority of such rules by means of formal institutes enforced by regulations governing the activity of individuals, legal entities, and the state itself, as well as informal institutes, such as customs, traditions, behavioral stereotypes, value paradigms, etc.

The institutional environment has an enormous meaning for the functioning and development of the economy, and underestimating it fundamentally impoverishes the economic analysis, in particular the understanding of the role of the state in modern mixed economy. The following aspects of this role can be distinguished:

1) Reduction of uncertainty. Having a system of unified standards, rules, and requirements for all economic entities without exception and a stable structure of interaction between the entities simplifies the coordination between them and significantly narrows down the range of entities' actions, thus reducing the level of uncertainty in the system as a whole.

2) Incentive regulation. Depending on the nature of the regulations, economic entities are stimulated to either efficiently or inefficiently use the resources, search for rent, and/or participate in extralegal activities.

3) Function of division. The existence of institutes inevitably means that different groups of economic entities will have certain rights and face some restrictions. Typically, extending the rights of certain entities is impossible without narrowing the rights of the others; therefore, each institutional environment has a corresponding division of political and economic power between the participants of economic relations.

4) Choice limitation. The neoclassical theory accounts for only two types of limits for the choices of economic agents: budgetary (incomes and prices) and natural (resources). A distinctive feature of the institutional approach is the inclusion of the third, institutional type of limits, represented by formal and informal institutes.

5) Formation of preferences. As the institutional environment affects the structure of incentives, rationality level, and level of respect for interests, it can be said to affect both the nature of the agents' preferences and the level of dependence of such preferences on restrictions.

6) Influence on the rationality of behavior. Unlike the neoclassical theory, the institutional approach does not view the agents' behavior as absolutely rational (e. i. aimed at the optimization of the target function). Depending on the institutional environment, the behavior of agents in different spheres of economic activity may vary from fully rational to "usual" or "traditional".

7) Influence on the level of adherence to one's own interests. Depending on the effectiveness of legal sanctions and type of informal rules, the behavior of agents may vary between opportunism to a complete exclusion of exercising their own interests [2].

From the standpoint of the institutional approach, fundamental understanding of the nature and functions of the state in economy requires deep realization of all abovementioned aspects of the role played by the institutional environment in the mixed economy. But although this approach treats the institutional environment as a complexly structured unity of formal and informal institutes, it does not mean at all that one should not take into account the differences between these two main types of norms.

The difference between the formal and informal rules of the game consists in the following: first, formal institutes are willfully created and introduced by the state, while the informal ones generally emerge spontaneously through evolutionary selection. Second, formal institutes are backed by the legal and administrative guarantees of the state, while informal ones do not have a legal form of protection (moral, ethics, psychological stereotypes, and way of life). In other words, the compliance with the formal rules of the game is achieved by legal sanctions, while the compliance with the informal rules is achieved by social means. Third, the establishment of formal institutes is a cost-intensive activity

connected with specific costs, which may be comparable with the future savings on transactional costs; informal institutes, on the other hand, are perceived as emerging at no cost. Fourth, informal institutes are continuously and flexibly adjust to the fast-changing social environment, and thus possess the property of "continuity", while the formal ones change relatively seldom, with rapid and significant changes happening only after a critical mass of inconsistencies in the functioning of such institutes accumulates to the level where they threaten the achievement of socially important goals, and thus are "discrete". Fifth, the informal rules always occupy the space left unclaimed by the formal institutes, although they may emerge as substitutions.

The formal and informal institutes are in continuous complex interaction. The paper by A. E. Shastytko, analyzing the works of the new institutionalist school, distinguishes six main forms of interrelations between the formal and informal institutes:

- 1) informal rules may have the form of expansion, extension, and addition to the formal ones;
- 2) informal rules are the source for the formation and change of the formal ones;
- 3) informal rules, which are the implicit boundary of the social life, determine the set of available alternatives in the form of a set of formal rules;
- 4) informal rules may serve as a replacement for the formal ones;
- 5) informal rules may contradict the formal ones; and
- 6) the specific features of their interaction are related to the distribution of resources under the informal rules in effect and the existence of an "asymmetric distribution of force in the conflict around the adoption of formal rules" [3].

Extending the terminology of modern economics to the subject matter of institutional economy, one should admit that formal and informal institutes may relate to each other as substitutes, complements, or independent rules; besides, in any of the of the above combinations they may be present only partially. In other words, the formal and informal rules are not absolute substitutes.

At the same time, a distinction should be made between the properties and the mechanism of interaction between the formal and informal rules. Speaking of substitution or complementarity, we are speaking of their properties. Looking into the way of their interaction in a single-time use, we are speaking about the mechanism. In our opinion, the following types can be distinguished from the standpoint of the logic of interaction:

1. Contradiction up to the extreme case of mutual exclusiveness;
2. Division of the spheres of influence (complementarity effect);
3. Mutual reinforcement (synergetic effect);
4. Mutual weakening (attenuation effect); and
5. Neutral relation (indifference effect).

The above types of interactions exist within the formal and informal rules as well, which means that different formal and informal rules may as well substitute, complement, or be independent from each other.

In the institutional framework, the state can be defined as a special type of organization, fundamentally different from all other organizations functioning in an economic system, because:

- 1) The state possesses power, or political will;
- 2) In order to enforce its political will, the state creates enforcement institutes with the nature and mechanism of operation substantially different from those existing in the market environment;
- 3) The state is a mechanism for achievement of social ends, and, at the same time, it is represented by a bureaucratic machine, which is a group of civil servants making decisions on behalf of the society. This creates a dichotomy: any other economic agent pursues its own goals, while a civil servant's choice is a fusion of social, group, and personal goals in a way that ensures maximum prosperity within the restrictions of his or her activity.
- 4) While an economic agent makes its decisions based on expected value (although facing the problems of irrational choice, asymmetric information, commodity valuation, etc., as well), the system of priorities and expectations of a person making decisions on behalf of the state is shaped artificially.
- 5) The decisions adopted by the state are of general nature, concern a group or all entities at the same time (including the state itself), and remain in effect for a long period of time. They involve much larger costs and results for the society as a whole, and therefore require the potential risks to be calculated and eliminated as thoroughly as possible. For example, the procedure of drafting, approval, adoption, and implementation of a law require time as well as financial, economic, and material costs. The consequences of a flawed law are lasting and cause colossal social losses during a vast period of time. This is one of the reasons why many laws currently effective in Ukraine were adopted as early as in the Soviet period.
- 6) The state's responsibility for its decisions is much less personified, as its decisions are made collectively, and thus entail collective liability. The phenomenon of collective liability causes mutual cover-up on one hand and collective lack of responsibility on the other hand.

These properties of a state make it possible to define it as a collection of non-market decision making institutes. However, there is another aspect to this, which is just as important: according to D. North, modern institutional theory treats institutes as the "rules of the game", and organizations as "players" [4]. The state's unique feature as an organization lies in the fact that it does not only have to follow the rules of the game just as the other organizations (such as companies and households), but, unlike them, directly shapes these rules (or, to be more precise, the formal part of the rules, which, in its turn, determines the sphere of influence of the informal ones).

The most important of these rules are the rules related to specification and protection of ownership rights in the society. The importance of these rules from the institutional theory standpoint is so high, that, in the framework of this theory, their creation is associated with the genesis of the state and market mechanism.

In order to clarify this statement, let us refer to the fundamental meaning of *market* as a term: "A market is, first of all, a place where sellers and buyers meet; they perform exchange at the price they managed to negotiate. This involves voluntary alienation of property. Therefore, market is mutual transfer of ownership rights" [5]. Thus the functioning of economy as a whole can be represented as a continuous process of voluntary and compulsory exchange of ownership rights. Such exchange cannot happen if the ownership rights are not specified and protected. The ownership rights, which determine the economic agents' possession of commodities, are a prerequisite for the operation of economy in its entirety. For this reason, any exchange of ownership rights "...allows for the presence of a guarantor of a certain kind, a person, group of persons, or social institute, which would act as an entity stipulating, recognizing, and protecting the redistribution of ownership rights between the parties" [6]. The position of such guarantor can in part be held by economic entities other than the state, however, this solution for the problem of specification and protection of the ownership rights is not efficient, as it diverts a part of resources away from the economic activity. Besides, separate agents have no incentives to solve these problems by themselves, because the benefits of such activity may be significantly lower than the costs.

All this creates an objective need for a certain "external force" in relation to the other economic agents – the state – to act as the guarantor of ownership rights. According to D. North, the genesis of the state should be interpreted as the consequence of the following exchange: the market economy participants entitle the state to exert force (e. i. to limit the types and scale of their operations) to ensure successful

specification and protection of ownership rights, while they are ready to pay for the state's activity in the form of taxes. Thus "the nature of the state is determined by the ownership relationships emerging between the citizens and the state apparatus". In other words, "...the state is a special version of ownership relations, which emerge when the citizens entrust it with some rights to control their activity..." [14].

The fully specified ownership right includes a number of rights: possession, use, disposal, management, title to profits, title to the capital value of the commodity, rights for safety, transfer of the commodity, perpetuity, ban of harmful use, and responsibility. During the exchange within the economy, the whole range of rights or certain elements thereof are transferred from one person to the other. It also follows that it must be the state's responsibility to ensure performance of contractual obligations, because contracts are nothing else but arrangements between the parties regarding the redistribution of ownership rights. An effective contractual system makes it possible to significantly reduce the future uncertainty and efficiently coordinate the operations of economic entities.

As it can be seen from the above, a clear specification and protection of ownership rights and enforcement of contractual obligations (and, therefore, a highly developed judicial and legal system) are indispensable for the normal functioning of an economy. A low level of specification and protection of rights disrupts the connection between the costs and economic results of the parties, which, in its turn, reduces the incentives for legal activity and creates the conditions for participation in extralegal activities. Besides, this reduces the general number of legal contracts and increases the share of opportunistic actions, e. i. actions connected with breaking the undertaken obligations as well as the legal and moral standards of the society. At the same time, the rules governing the protection of ownership rights and contracts begin to be replaced by informal and extralegal rules, and in the area of protection of ownership rights the state is replaced with organized crime.

Another important aspect of the formal part of the institutional environment is the functioning of cash and credit. In its absence, the contractual system cannot function normally, because it is the cash and credit that provide both the general measure of contractual obligations (the prices) and the means to discharge such obligations (the money). The state also arranges the functioning of cash and credit and maintains its stability. A failure to perform these functions results in two mutually dependent consequences: inflation and demonetization of economy, which cause disruption in the price and contract systems as well as a general and technological decline of economy, and not merely a reduction in its efficiency, as postulated by the neoclassical theory [7].

There is another important aspect: the rules governing the access of agents to certain markets. Such rules are the main factor influencing the level of monopolization and competitiveness of the national economy. The more the state tends to ensure equal opportunities of access for all entities, the more competitive are the market structures of such economy. On the other hand, the facilitation of natural monopolies limits the opportunities for free competition. From the institutional standpoint, the essence of the competition is that it serves as the mechanism performing the evolutionary selection of the most effective innovations, not only in technology but in the organizational sphere as well. Therefore, excessive monopolization sentences the economy to decline; at the same time, however, the state has to protect certain groups of monopolists, namely those whose monopoly is a result of creating a new product or technology. The activity of such innovators is protected by the state patenting and licensing system, which is a special case of protecting ownership rights, while the absence of such system reduces the incentives for the society's technical development.

In general, "a monopoly is possible without support from the state; a monopoly can be established with assistance from the state; the state can directly create a monopoly; however, neither freedom nor competition are possible without involvement of the state" [8].

A role just as significant in the institutional environment is played by the budgetary, fiscal, and social policy of the state, related to the definition, change, and distribution of economic power (income and wealth) between the groups of economic entities. Excessive regulation in the form of high taxes and social payments reduces the incentives for work and investments, as well as for legal activity with a view to profit. Nevertheless, an absence of a well thought-out social, budgetary, and fiscal policy may cause uneven distribution of economic power between the entities, which decreases the incentives for activity in the least protected groups of agents and stimulates them to evade formal rules and/or actions aimed at changing them. In both cases the society and economy suffer from added sources of instability and new risks, which hinders efficient functioning of the economy.

In transitory and mixed systems, the state performs special functions; this necessitates the development of a special institutional theory of state for such systems. First, the state in transitory social systems shapes itself as a set of institutes for the new system. Second, in transitory systems the state participates in the formation of market institutes and creates the general institutional environment.

As viewed from the institutional approach, the state typical for a planned economy is fundamentally different from a state acting in the economy alongside with the market. The first reason for this is the fact that in a planned economy the state sector is the only sector of economy, and its boundaries match the boundaries of the state as an institute. Second, the state organizations exist as a single whole: there is no autonomy of fiscal or money and credit agencies, which is typical for a market economy. Third, the state subordinates the whole system of informal institutes to the system of formal institutes, while the informal institutes obtain a subordinated nature; this, in fact, is the essence of a command system.

These ideas correspond with M. Weber's classification of "ideal" authority types with their own institutional foundations. For example, the "legal-rational" authority type (state and market type) is based on formal law with rational premises; the "traditional" one is based on historically and traditionally shaped norms and customs; and the "charismatic" domination is based on the loyalty to the leader's personality and belief in his "unique abilities, heroism, power of spirit, and oratorical gift" [9]. The two latter types are typical for the planned economy.

As regards the role of the state in formation of the institutional environment in transitory systems, this role within our approach can be viewed from several standpoints.

1. If, according to the generally accepted statement, "natural" formation of institutes in the process of evolutionary selection takes a long time, around 300 to 400 years, then the role of the state in transitory systems comes down to being an initiator of changes in the institutional environment in order to accelerate this process. In fact, it has to lead to an opposite of the "evolutionary" systems of the Western countries, where formal institutes stipulated the informal norms and rules which have already emerged in the society, and provided respective legal guarantees. However, it is not enough to just create the formal institutes: they will actually function only when they are supplemented and supported by informal rules and relations; otherwise we are facing a perpetual conflict between the institutes and powerless legislation.

2. At the same time the state must stipulate and provide legal guarantees for informal relations. The competition between informal institutes is significantly accelerated in transitory systems; the period of their existence is often limited to a few years, and therefore the institutional and organizational structures are undergoing dynamic changes. This is the reason why in transitory systems the state inevitably faces the problem of existence and necessary enforcement of temporary and transitory institutes regulating the behavior of "transitory" organizations, and the transience of effective norms causes enormous costs and low efficiency of legislative activity.

3. Institutes of the previously existing centralized system are enduring and inert, which may be connected with irreversible costs and with the inertia of the public mind. They continue to exist in the form of residual norms, rules, and relations, adapting to the new economic environment. The best known atavisms of this sort are the institutes of barter, netting, etc., which have become collectively

known as “institutional traps”. Therefore, the function of the state in the transitory systems lies in establishment of competitive alternatives to “institutional traps” (for example, by stimulating payments by drafts).

It should be mentioned that the state acting as the generator of changes in the institutional environment of a transitory economy inevitably faces several principal problems:

- 1) Lack of national experience and legal succession of the market institutes is manifested in a lack of the country’s own vision of the objectives and directions for the development of economics, numerous mistakes and the notorious “multi-vector policy”;
- 2) Discreteness of the institutional space, e. i. the absence of an internal unity of the institutional environment, which makes it impossible to treat it as a unified formation with specific general properties, thus creating additional transactional costs in the transitory systems;
- 3) Emergence of numerous “collateral” problems in transitory economies, caused by the fact that the general macroeconomic instability and continuous struggle with various crises narrow down the horizon of long-term management, diverting the attention from the design and implementation of long-term development concepts to management of current problems (reducing the budget deficit, receiving an IMF loan, restructuring an external debt, saving the banking system, ensuring the supply of fuel for the current season, measures against the outflow of capital and dollarization of the economy, etc.) These current tasks demand adequate regulations, rules, and organizations to be introduced as “anti-crisis management institutes”. The predominance of such institutes causes deformation of the institutional environment as a whole and change in the structure of formal norms.

Quite often current tasks require special severe measures, the side effects of which impact the functioning of other sectors of economy. For example, in the middle of 2008-2009 financial crisis, the National Bank of Ukraine implemented several harsh restrictions on withdrawal of deposits, conversion and transfer of currency, etc. This resulted in immediate side effects: the new rules complicated the operations of importers and exporters, drastically decreased the domestic demand for goods and services, and reduced rate of savings, which caused a drop in the competitiveness of the national economy unseen since mid-1990s. This shows that an economy with deformed processes of production, distribution, and investment, with continuous emergence of problematic situations, operating in a state close to emergency, demands a special approach to management and reformation.

The information provided above suggests that most concepts of reforms aimed at maximum withdrawal of the state from control over the economy “in order to transform to market economy as soon as possible” are, in fact, unfounded. The duration, incompleteness and low effectiveness of the reforms in the Ukrainian economy were largely caused by similar anti-statist spirits in the expert and political circles.

A “purely” market, “extremely” liberal economy is, obviously, incompatible with regulatory planning, direct price control, or large state property. Nevertheless, in practice the historical economic development has shown that the state’s capabilities of participating in the economic activity of the society are not limited to the above. The state can participate in economy not only by distributing or using the available resources, but also by supporting the interaction between the private owners of such resources, which, in fact, is what the institutional approach demonstrates. Thus we can agree with the statement by a well-known scholar M. Raskov, who said that “...market economy begins with the state, which has to find its place in this economic system. It must neither remove itself nor take over unnatural functions” [10].

Based on these premises, we can make a hypothesis that the Ukrainian state throughout its twenty years long period of reforms generally failed in most of its institutional functions. Its institutional “inadequacy” can be characterized by the following aspects.

First of all, the national economy has an extremely inefficient specification of ownership rights. In early 1990s, the state refused control over the large majority of state enterprises, thus creating the conditions for the so-called “nomenklatura privatization”, e. i. privatization of public property by the management of state enterprises [11].

At the same time, our nation’s economy has a very low level of state protection of ownership rights and contracts. In many ways this stems from the underdevelopment of the judicial and legal system and predominance of the executive power over other branches. For example, the dysfunction of laws, absence of legally determined ways for their implementation, amorphous wording, and inconsistencies between laws are general (and acceptable) practice in Ukraine. Moreover, the state itself is continuously in breach of its own obligations under the contracts in which it is involved as a party or as a guarantor: from the return of the people’s savings to discriminatory decisions against individual deposit owners during the financial crisis in 2008-2009.

Besides, the state has failed to provide due stability and efficiency of money and credit circulation: in the 1990s and 2000s, the economy monetization ratios varied by up to several tens of times, which is evidence of insufficient/excess monetary stock for the actual needs of the national economy. Facing lack or excess of money at various times, the Ukrainian enterprises, companies, and households were forced to aim at short-term financing and crediting plans only, which prevented them from undertaking long-term contractual obligations, which are vitally important for efficient development of the modern economy.

It is an important fact that the system of formal institutes in Ukraine is limited by extreme instability; the list and content of regulations is perpetually being revised, and because of that a number of laws, decrees, resolutions, and directives have an effective period which cannot be compared with the standards of developed countries. Another point of difference is the extremely large number of such regulations. We can illustrate this statement with the following data (table 1).

Table 1. Number and Effective Periods of Ukrainian Economic regulations in 1993–2014

Year	Resolutions and Directives of the Government				Decreases and Directives of the President			
	Number	Effective period, days			Number	Effective period, days		
		Average	Max	Min		Average	Max	Min
1993	272	777	1649	18	70	881	1758	54
1996	272	645	1349	13	84	640	1377	2
2005	235	431	1090	11	25	477	927	78
2010	125	291	686	21	19	339	621	63
2014	173	-	-	17	24	155	-	-

Such instability and mutability of the regulatory environment can be explained by two principal causes:

- 1) Numerous political and technical mistakes in the process of drafting and adopting the documents;
- 2) Confrontation between groups of economic interests influencing the procedure of making political decisions and drafting documents.

“Investments into lobbying a regulation pay back much faster than any other investments in our time” [12]. This is another aspect of Ukrainian institutional “inadequacy”: the conditions created in the country are highly favorable for the search of non-competitive ways for the economic agents to receive rent, moreover, the state (in the person of state officials) has become one of the most active recipients of such “quasi-rent” by continuous implementation of the formal rules allowing them to redistribute the national income and wealth in their own favor (table 2).

The abovementioned aspects related to the “inadequacy” of the state in enforcement of formal institutes corresponding to the institutional structure of an effective mixed economy. However, the state’s indirect influence on informal institutes deserves attention as well.

Table 2. Typical Examples of Non-Competitive Receipt of Rent through Exploitation of Institutional Traps

Institutional Traps	Rent Source	Examples
Abuse of power	Control over natural resources	Obtaining access to mineral, forest, and recreational resources, etc.
	Budget loans	Receiving loans on preferential terms of non-recoverable loans
Political corruption	Distribution of budgetary funds	Stealing state property
	Enterprise privatization	Non-competitive privatization of enterprises, purchase at an understated price
	Access to budgetary funding of projects and programs	Governmental contracts, tenders for purchase of goods and services for budgetary funds
Shadow economy	Fiscal (tax, customs) benefits	Tax evasion, capital withdrawal, illegal VAT refunds
Flawed legislation	Redistribution of ownership rights	Illegal takeover of company management, criminal takeover of company ownership

This influence is often underestimated, although it deserves to be examined separately. It is important because the state by its actions, primarily through mass media, promotes the formation and change of the social ideology, e. i. a system of societal objectives and preferences, and thus significantly impacts the objectives and preferences of separate economic agents. The social ideology itself is in complex interdependent relations with the informal rules and has a great influence on personal behavior, starting from the individual balance between personal and social interests and up to the effects on the macroeconomic scale, such as the inclination to make savings.

It follows that, in order for the Ukrainian society to follow the way of intense technological, social, and economic development, instead of depressive or, in the best case, extensive growth, the state needs not only to establish and maintain effective rules of the game, but also radically change the social ideology to the one which would make illicit activities socially unacceptable, and encourage the public for honest work. All of these changes are possible only if the state government system is reformed in a way which would increase the mutual independence of the three branches of power and, most importantly, the level of accountability of the executive bodies to the representative ones and to the public in general.

The key problem of the Ukrainian state is that the state, in the person of the state officials, is very reluctant to follow the rules of the game imposed by it on other players, enterprises, organizations, and households; and even these “rules” are perpetually changing in the interests of the groups of economic agents which are currently connected with the centers of national or local governance. B. Disraeli said: “When Her Majesty’s ministers are not accountable to the Parliament and the British People, and where they are not protected by law in any way, there is no “government” in the legal sense, instead, there is a bureaucracy under an authoritarian power, which is a servant to it alone and is changed upon its first whim” [13].

In order to overcome the problems of “institutional inadequacy” and to successfully form an institutional environment in Ukraine which would meet the standards of the modern mixed economy, the society needs this paradigm, the paradigm of treating the state as an ultimate source of economic power, inappropriate privileges, or “free” benefits, to be changed.

Список использованных источников

1. Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы / Г. Шмоллер. – М.: Дирент-Медиа, 2007. – 115 с.
2. Уильямсон О. Экономические институты капитализма / О. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1995. – С. 97-101.
3. Шаститко А.Е. Экономическая теория институтов / А.Е. Шаститко. – М. : ТЕИС, 1997. – 104 с.
4. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – №3. – С. 7-33.
5. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики: учеб. / Р.М. Нуреев. – М. : Норма, 2000. – С.80.
6. Тамбовцев В.Л. Государство и переходная экономика: пределы управляемости / В.Л. Тамбовцев. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 1997. – С.111.
7. Олейник А. Теория государства / А. Олейник // Вопросы экономики. 1999. – №11. – С. 140.
8. Расков Н.В. «Видимая рука» Адама Смита в зеркале российских деформаций / Н.В. Расков // Вестник СПбГУ. – Серия 5 (Экономика). – 1996. – Вып. 4. – С. 5.
9. Нуреев Р.М. Теория развития: институциональные концепции становления рыночной экономики / Р.М. Нуреев // Вопросы экономики. – 2000. – №6. – С. 126.
10. Расков Н.В. «Видимая рука» Адама Смита в зеркале российских деформаций / Н.В. Расков // Вестник СПбГУ. – Серия 5 (Экономика). – 1996. – Вып. 4. – С. 5.
11. Завершальний етап приватизації в Україні / О.Й. Пасхавер, Л.Т. Верховодова, Т.Є. Воронкова, Н.В. Терещенко. – К.: Міленіум, 2003. – 78 с.
12. Голубенко О. Велике протистояння, або лобювання недосконалої законодавства / О. Голубенко // New Elcomart. – 19 квітня 2005. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mail.ru.ukrudprom.com/digest/dem190405.html>.
13. Parry, J.P. Disraeli and England // The Historical journal. Vol. 43(3), September 2000. – p. 699-728.
14. North D. Structure and Change in Economic History. N.J.: 1981. – p. 81.

References

1. G. Shmoller. National economy, the study of national economy and its methodology. Moscow: Direct-Media, 2007. 115 pages.
2. O. Williamson Economic Institutes of Capitalism. Saint-Petersburg: Lenizdat, 1995. pages 97-101.
3. A.E. Shastitko Economic Theory of Institutes. Moscow: TEIS, 1997. 104 pages
4. D. North. Institutional Change: A Framework of Analysis // Voprosy ekonomiki [Economic Issues]. 1997. No 3. pages 7-33.
5. R.M. Nureev. A Course of Microeconomics: textbook. Moscow: Norma, 2000. page 80.
6. V.L. Tambovtsev. The State and Transitory Economics: Limits of the Control Capacity. Moscow: Moscow State University, Faculty for Economics, TEIS, 1997. page 111.
7. A. Oleinik. Theory of State. // Voprosy Ekonomiky. 1999. No. 11. page 140.
8. N.V. Raskov Adam Smith’s “Visible Hand” in the Mirror of Russian Distortions // Bulletin of St. Petersburg State University. Series 5 (Economics). 1996. issue 4. page 5.
9. R.M. Nureev. Theory of Development: Institutional Concepts of Establishment of a Market Economy // Voprosy ekonomiki. 2000. No №6 page 126.

10. N.V. Raskov Adam Smith's "Visible Hand" in the Mirror of Russian Distortions // Bulletin of St. Petersburg State University. Series 5 (Economics). 1996. issue 4. page 5.
11. O.Y. Paskhaver, L.T. Verkhovodova, T.Ye. Voronkova, N.V. Tereshchenko. Final Stage of Privatization in Ukraine. Kyiv: Milenium, 2003. 78 pages.
12. O. Holubenko. The Great Confrontation, or Lobbying the Imperfection of the Law // New Elcomart. 19 April 2005. : <http://mail.ru.ukrrudprom.com/digest/dem190405.html>.
13. Parry, J.P. Disraeli and England // The Historical journal. Vol. 43(3), September 2000. p. 699-728.
14. North D. Structure and Change in Economic History. N.J. : 1981. p. 81.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Боголіб Тетяна Максимівна, доктор економічних наук, професор, декан фінансово-гуманітарного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська область, 08401, Україна

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Боголіб Татьяна Максимовна, доктор экономических наук, профессор, декан финансово-гуманитарного факультета ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская область, 08401, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Tatiana Maksimovna Bogolib, Doctor of Economics, Professor, Honored Worker of Education, Dean of Financial and Humanitarian Faculty
SHEE "Pereyaslav-Khmelniyskiy SPU named after Grygoriy Skovoroda"
Sukhomlynsky Str. 30, Pereyaslav-Khmelniyskiy, Kiev region, 08401, Ukraine

УДК 332.3

РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Овсієнко А.М.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи становлення та розвитку земельних відносин в агросфері України;

Метою наукового дослідження є аналіз й узагальнення основних аспектів розвитку земельних відносин в аграрній сфері економіки в контексті необхідності підвищення ефективності її функціонування та визначення окремих можливих шляхів вирішення цієї проблеми з урахуванням зарубіжного досвіду;

Методи дослідження. Основними методами дослідження земельних відносин є традиційні загальноприйняті в економіці методи: статистичне спостереження, логічний аналіз, метод порівняння, середні та відносні величини, динамічні ряди, індексний метод, методи математичної статистики (дисперсійний, кореляційний, вирівнювання та ін.);

Методологія проведення роботи. Основні положення економічної теорії в галузі сільського господарства; праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері;

Результати роботи. У контексті означеної проблематики ми спробували розкрити становлення та розвиток земельних відносин в Україні;

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем АПК;

Висновки. При реформуванні земельних відносин та швидких темпах перерозподілу форм власності на землю і нерациональному використанні земельних ресурсів за останні роки земельні відносини неможливо розглядати ізольовано від комплексу пов'язаних з ними соціальних, економічних, екологічних і правових проблем. Серед громадян України немає однозначної підтримки державної земельної політики, що певною мірою зумовлено суперечливістю процесів, які відбуваються в цій сфері. Для удосконалення земельних відносин та подальшого розвитку земельної реформи особливо увагу слід приділити вирішенню проблем формування ринкового обігу прав на землю сільськогосподарського призначення. Ринкові земельні відносини мають будуватися на сучасній організаційно-правовій базі.

Ключові слова: земельні відносини, сільське господарство, регулювання земельних відносин, ринок землі, аграрні реформи.

РЕФОРМИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Овсиенко А.Н.

Предметом исследования является теоретико-методологические основы становления и развития земельных отношений в агросфере Украины;

Целью научного исследования является анализ и обобщение основных аспектов развития земельных отношений в аграрной сфере экономики в контексте необходимости повышения эффективности ее функционирования и определения отдельных возможных путей решения этой проблемы с учетом зарубежного опыта;

Методы исследования. Основными методами исследования земельных отношений являются традиционные общепринятые в экономике методы: статистическое наблюдение, логический анализ, метод сравнения, средние и относительные величины, динамические ряды, индексный метод, методы математической статистики (дисперсионный, корреляционный, выравнивание и др.);

Методология проведения работы. Основные положения экономической теории в области сельского хозяйства; труды отечественных и зарубежных ученых и практиков в указанной сфере;

Результаты работы. В контексте обозначенной проблематики мы попытались раскрыть становление и развитие земельных отношений в Украине;

Область применения результатов. Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем АПК;

Выводы. При реформировании земельных отношений и быстрых темпах перераспределения форм собственности на землю и нерациональном использовании земельных ресурсов за последние годы земельные отношения невозможно

рассматривать изолированно от комплекса связанных с ними социальных, экономических, экологических и правовых проблем. Среди граждан Украины нет однозначной поддержки государственной земельной политики, в определенной степени обусловлено противоречивостью процессов, которые происходят в этой сфере. Для усовершенствования земельных отношений и дальнейшего развития земельной реформы особое внимание следует уделить решению проблем формирования рыночного оборота прав на землю сельскохозяйственного назначения. Рыночные земельные отношения должны строиться на современной организационно-правовой базе.

Ключевые слова: земельные отношения, сельское хозяйство, регулирование земельных отношений, рынок земли, аграрные реформы.

LAND REFORM UKRAINE

Ovsienko A.M.

Purpose. *The analysis and generalization of the basic aspects of land relations development in the agricultural sector of economy in the context of necessity of raising its efficiency and developing possible ways of this problem solution taking into account the international experience;*

Methodology. *The basics of economic theory in the field of agriculture; works of native and foreign scientists and practitioners in this area;*

Results. *In the context of problems determined above the formation and development of land relations in Ukraine were considered.*

Practical implications. *The results of the research can be applied in the field of studying the problems of agricultural sector.*

Key words: *land relations, agriculture, land relations regulation, land market, agricultural reforms.*

Постановка проблеми. Земля в Україні є основним національним багатством й охороняється державою [8]. Традиційно люди користувалися землею як невичерпним природним ресурсом. Проте з часом, коли перед ними постала загроза виснаження земельного фонду, ставлення до землі докорінно змінилося. Оскільки земля є основою екосистеми в цілому, її стан впливає на загальний стан довкілля. З огляду на це виникла необхідність інституціалізації земельних відносин і їх суб'єктів - держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб [4, с 12.].

Найважливішою умовою раціонального використання землі є встановлення ефективних земельних відносин, які характеризуються суспільними відносинами між людьми, пов'язаними з володінням і користуванням землею, і є складовою всієї системи виробничих відносин кожної конкретної історичної епохи. Земельні відносини, як і весь економічний лад суспільства, історично розвиваються і змінюються разом із зміною продуктивних сил. На всіх етапах історії суспільства земельні відносини розвиваються під безпосереднім впливом економічного закону відповідності характеру виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил.

Ступінь дослідження проблеми. Проблеми втілення в життя основних засад земельної реформи, способи регулювання та удосконалення земельних відносин і очікувані результати вивчало багато вчених. О. Енгельгардт, М. Макаров, П. Столипін, М. Туган-Барановський, О. Чайанов та ін. довели, що тільки вільний селянин, який не зазнає будь-якого примусу або утиску чужої волі, котрий володіє землею і сам вибирає спосіб господарювання, зможе повною мірою виявити себе як справжній господар на землі. До цього селяни прагнули впродовж усіх земельних реформ, що проводились починаючи з відміни в Російській імперії кріпосного права 1861 р. На сучасному етапі розвитку земельних відносин особливої уваги заслуговують праці І. Бистрякова [2], Б. Данилишина [1], Добряка [12], Л. Новаковського [12], А. Третяка [16], А. Юрченка [17], А. Мартина [11], Й. Дороша [3]. Проте, сьогодні вимагає продовження досліджень в цьому напрямі із врахуванням змін, що відбулися в розвитку земельних відносин.

Метою статті є дослідження ходу земельної реформи в її розвитку, виявлення як позитивних її результатів, так і небажаних явищ, які виникли у процесі роздержавлення і приватизації земель сільськогосподарського призначення, обґрунтування пропозицій щодо подальшого удосконалення земельних відносин з урахуванням перетворень, що сталися в аграрному секторі економіки.

Результати дослідження. Формування економічних відносин у сільському господарстві сягає сивої давнини, оскільки їхня сутність має соціальний характер, пов'язаний з людиною як суб'єктом суспільного виробництва, з її працею та спілкуванням у конкретному історично визначеному соціумі. Тому встановлення економічних відносин у цій галузі пов'язане з розвитком самої людини на різних етапах її становлення як соціальної істоти. Ще первісна людина задовольняла свої життєві потреби за рахунок дарів природи - диких плодів, ягід тощо, якими харчувалася, оскільки тоді сільське господарство в сучасному розумінні не існувало як галузь. Однак відносини в сім'ї мали елементи економічного характеру.

Розвиток людини супроводжувався формуванням відповідних їй рівню суспільно-політичних укладів: первіснообщинного, рабовласницького, феодалного і ін. та адекватних їм економічних зв'язків. Тому зародження й розвиток економічних відносин у сільському господарстві пов'язаний з виникненням і розвитком людини, а початком становлення їх у сільському господарстві як галузі суспільно корисної праці можна вважати період виокремлення ремесла від цієї галузі, тобто тоді, коли економічні відносини щодо створення споживних вартостей у вигляді сільськогосподарської продукції набули галузевого характеру.

Земельні відносини як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею на території сучасної України існують з найдавніших часів. Первісні люди з'явилися тут понад 1 млн. років тому. У VI-IV тис. до н.е. поряд з традиційними формами господарювання (мисливством, рибальством і збиральництвом), зароджуються і поширюються нові - скотарство і землеробство. Це час родового ладу, тому основу виробничих відносин становила спільна власність роду на знаряддя та результати праці.

Давньогрецький історик Геродот згадує, що скіфи - один із перших народів Східної Європи, які проживали на теперішніх українських землях, займалися вирощуванням хліба, розводили рогату худобу, коней, овець. Юридичних джерел щодо змісту і природи земельних відносин не збереглося. Є припущення, що займалися землеробством скіфи на вільних землях общинами за правилами звичаєвого права, що переходило з покоління в покоління [15; с. 61]. Регулювання земельних відносин нормами звичаєвого права здійснювалося на території нинішньої України багато віків.

Земельні відносини - це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею [5].

Значним внеском у дослідження розвитку земельних відносин у діяльності місцевих рад стало фундаментальне видання «Історія міст і сіл Української РСР» [6.], в якому узагальнено й осмислено документальний матеріал, підведені підсумки наукових досліджень загального процесу аграрно-індустріальної урбанізації України. Цільова настанова і методолого-політичні позиції того часу виключили постановку й об'єктивне дослідження обраної теми, особливо в частині правових засад приватної й колективної власності на землю та їх господарської ефективності.

Економічні відносини в сільському господарстві - це сукупність суспільно-виробничих зв'язків у цій та пов'язаних з нею галузях, яка включає в себе матеріально-технічні, трудові, фінансово-кредитні, земельні відносини, юридичні та інші взаємини між фізичними і юридичними особами, що забезпечують відтворення сільськогосподарського виробництва.

Становлення й розвиток економічних відносин у сільському господарстві як складової сільськогосподарської дослідної справи має певні особливості, пов'язані зі специфікою постановки наукових експериментів. На відміну від постановки експериментів, наприклад, у природничих науках, при аналізі економічних форм не можна користуватися ні мікроскопом, ні хімічними реактивами чи іншими засобами. Все повинно замінити сила абстракції.

В основу економічних відносин у сільському господарстві було покладено поєднання загальнонародних, колективних і особистих інтересів селян. У процесі колективної праці, створення й розподілу її результатів впроваджувалася демократична система управління, а найвищим її органом вважалися загальні збори колгоспників. Колективна праця, соціалістичне змагання, взаємодопомога, госпрозрахункові принципи господарювання, рентні відносини, розподіл за трудовим внеском кожного в громадське виробництво та інші принципи, притаманні колективній формі господарювання, визначили соціально-економічні умови функціонування колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства і соціального розвитку села.

Соціалістичне перетворення сільського господарства й необхідність прискорення його розвитку на нових економічних засадах і трудових відносинах вимагали поглиблених наукових розробок, комплексних досліджень соціально-економічних процесів на селі [10, с. 453, 464-466, 470].

Великою заслугою вчених-аграрників у цей період був їхній внесок у розроблення такого нормативно-правового документа господарської діяльності кооперативних господарств, як Примірний Статут колгоспу, що був прийнятий у 1935 р. II Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників [9, с. 451-452].

У 20-30-і роки для розвитку аграрно-економічної науки було створено центральні, загальні та республіканські науково-дослідні установи з питань економіки і організації сільського господарства, забезпечено підготовку кадрів економістів-аграрників у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, розгорнуто видання періодичної і книжкової економічної літератури [9, с. 452].

У 1929 р. було створено Всесоюзну академію сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (ВАСГНІЛ) з її відділенням економіки і організації сільськогосподарського виробництва, який став основним координуючим центром розширення на базі марксистсько-ленінської методології наукових розробок у галузі формування і вдосконалення соціалістичної системи аграрно-економічних відносин. Серед загальнонаукових і галузевих інститутів ВАСГНІЛ чільне місце посів Всесоюзний науково-дослідний інститут економіки сільського господарства, що сприяло розвитку науки економіки та організації соціалістичного сільськогосподарського виробництва і становленню колгоспного устрою на селі.

В Україні проблеми економічних відносин у сільському господарстві в ці роки досліджувалися в Інституті сільськогосподарської економіки Народного Комісаріату землеробства УРСР, який раніше називався Аграрно-економічним інститутом АН УРСР. Постановою Президії АН УРСР від 13 грудня 1936 р. його перейменовано в Інститут економіки АН УРСР [9, с. 4]. Вагоме місце в цьому інституті посідав сектор економіки сільського господарства, який пізніше було перетворено у відділ.

Новітні постсоціалістичні трансформації земельних відносин в Україні, започатковані Постановою Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 10 грудня 1990 р. [4, с. 252], в якій сформульовані концептуальні засади реформи, визначено початок і порядок її проведення. Завданнями земельної реформи проголошено перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну і колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуокладної економіки, раціонального використання та охорони земель. Передбачалося, що завдяки реформуванню земельних відносин безпосередній виробник сільськогосподарської продукції отримає статус господаря землі і це стане стимулом, який спонукатиме до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, раціонального використання продуктивної сили землі.

Всі землі України були проголошені об'єктом земельної реформи з 15 березня 1991 р. Її здійснення покладалося на обласні, районні, міські, селищні і сільські Ради народних депутатів і Раду Міністрів Української РСР. Водночас планувалося створення відповідного органу для здійснення земельної реформи, яким став Державний комітет України із земельних ресурсів.

Одночасно зі згаданою постановою Верховною Радою був прийнятий Земельний кодекс, який містив сукупність правових норм земельних перетворень. На той час земля була власністю держави і надавалася суб'єктам господарювання тільки в користування. У новому Земельному кодексі (від 10 грудня 1990 р.), відповідно до Декларації про державний суверенітет України, було визнано, що земля в Українській РСР є власністю народу. Право користування землею встановлювалося у трьох формах: довічне успадковане володіння для громадян; постійне володіння для сільськогосподарських і лісгосподарських підприємств і організацій; користування (постійне і тимчасове, включаючи оренду) для несільськогосподарських та інших підприємств, установ, організацій і громадян.

Істотне збільшення площ продуктивних угідь, наданих громадянам для ведення особистого підсобного господарства, дозвіл на формування фермерських господарств спричинили початок подолання монополізму колгоспної й радгоспної форм господарювання в аграрному секторі. Проте докорінних змін в організації та результатах сільськогосподарського виробництва у перший рік реформування не відбулося.

Головна маса земель сільськогосподарського призначення, що перебувала у користуванні колгоспів і радгоспів, реформуванню практично не підлягала: адже земля залишалася у власності держави. Аграрна криза, посилена загальноекономічними кризовими явищами, поглиблювалася.

Постановою Верховної Ради «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» від 13 березня 1992 р. [4, с. 255] було визнано, що через відсутність належної координації контролю з боку державних органів за ходом реформи, несвоєчасне вирішення ряду організаційних і правових питань реформування земельних відносин здійснення земельної реформи стримується. Враховуючи положення Закону «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 р. [4, с. 144], яким поряд із державною були введені колективна та приватна форми власності на землю, згадана постанова передбачала насамперед роздержавлення земель сільськогосподарського призначення і передачу їх у колективну та приватну власність. У приватну власність громадянам передавалися земельні ділянки, якими вони користувалися за станом на 15 квітня 1992 р.

Практика реформування земельних відносин показала, що передача земель у колективну власність становленню на землі господаря все-таки не сприяла. Розпорядження землями колективної власності могло відбуватися тільки за рішенням зборів колективу власників. Практично землі колишніх колгоспів і радгоспів, правонаступниками яких стали колективні сільськогосподарські підприємства, й надалі залишалися в їх повному розпорядженні.

Після прийняття нової Конституції України (28 червня 1996 р.) колективна власність втратила свою легітимність. Практично вона була використана як перехідна форма для передачі земель сільськогосподарського призначення у приватну власність членам сільськогосподарських підприємств і пенсіонерам з їх числа. У Конституції закріплений принцип рівноправності при набутті та реалізації права на землю громадянами, юридичними особами, територіальними громадами і державою. Встановлено три форми власності на землю: державна, суб'єктом якої є держава, комунальна - власність територіальних громад і приватна - власність громадян та юри. За роки реформування земельного ладу в Україні виконаний значний обсяг робіт, однак кінцевої мети реформи - забезпечення економічно ефективного та екологічно безпечного використання земельних ресурсів - поки що не досягнуто.

Держава перестала бути земельним монополістом.

В даний час перед Україною стоїть складне завдання щодо створення системи землекористування, яка дала б змогу поєднати вільне володіння землею і соціальну справедливість при використанні землі. Що ж стосується міжнародного досвіду організації землекористування, то підхід до нього має бути дуже критичним і виваженим. Передусім слід брати до уваги, що в більшості країн світу вільного нерегульованого обігу землі ніколи не було і бути не може.

За кордоном ринок землі сформувався вже давно. Його виникнення тісно взаємопов'язане із загальними процесами формування ринкових економічних відносин, виникнення приватної власності на землю та майно, формування правових засад існування ринку нерухомості. Найбільшу цінність для нас має досвід розвитку земельних відносин саме в тих країнах, де ринок земель працює давно та успішно розвивається (США, Велика Британія, Німеччина, Франція тощо). Але не менший інтерес викликають питання становлення ринку земель та їх оцінки в країнах колишнього соціалістичного табору (насамперед у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині).

Сільське господарство Польщі виділялося серед посткомуністичних країн переважанням індивідуального приватного виробництва й слабким розвитком колективних засад землеволодіння. Коли в 1994 р. Польща підписала угоду про асоціацію з ЄС і стала всерйоз заявляти про бажання повного членства, найбільшою перешкодою для цього видавався катастрофічний стан польського села. А ще проблеми з екологією (мовляв, гострі екологічні вимоги ЄС зруйнують польську економіку) і важкою промисловістю "польського Донбасу", тобто Верхньої Сілезії. Впродовж усього переговорного процесу саме селяни найбільш скептично ставилися до євроінтеграції Польщі. Та несподівано для всіх уже через кілька років після вступу Польщі до ЄС стало зрозуміло, що найбільше від євроінтеграції виграло саме польське село, яке за ці роки змінилося на краще значно більше, ніж великі метрополії.

Окрім іншого, польське село змінилося також завдяки щедрим інвестиціям із фондів ЄС, за які тут побудували каналізацію, місцеві дороги, будинки культури, спортивні майданчики тощо. Усе це ще більше змінило обличчя села, ніж згадані вже доплати до сільськогосподарської продукції. І тут Польща також дуже успішно скористалася цими можливостями, набагато ефективніше, ніж Словаччина, Литва чи Угорщина, не кажучи вже про Румунію та Болгарію, які ці можливості просто зармували.

Все це не могло не позначитися на цінах на сільськогосподарську продукцію. Дотації, пільги, податкові привілеї, та ще й інвестиції в інфраструктуру села — саме завдяки цьому ціни на продовольчі товари у Польщі зараз найнижчі у регіоні. І саме тут слід вбачати причину того, чому польські продовольчі товари такі популярні (і дешеві) у сусідніх країнах: Чехії, Словаччині та Литві, меншою мірою також в Україні та Білорусі. А село, яке ще недавно було гальмом євроінтеграції, від вступу Польщі до ЄС виграло найбільше.

Унікальний земельно-ресурсний потенціал України обумовлює її особливе місце серед інших європейських країн. Держава повинна проводити ефективну та збалансовану політику щодо регулювання ринкових земельних відносин, забезпечувати ефективний перерозподіл земель як основного національного багатства, забезпечувати їх раціональне використання і охорону

Найбільш негативно недоліки земельної політики, поспішності та невваженості земельної реформи позначилися на українському селі та вітчизняному аграрному секторі. Проблеми, що виникли тут внаслідок поспішної, не підготовленої відповідним чином земельної реформи, потребують окремої розмови.

Одним із найважливіших питань подальшої реалізації земельної реформи на сьогодні є впровадження в Україні ринку землі. Оцінюючи всі "за" і "проти" стосовно ринку землі і беручи до уваги досвід вирішення цього питання в інших країнах, як більше, так і менше розвинених, можна зробити висновок про доцільність впровадження такого ринку. Такий крок є логічним продовженням земельної реформи, без якого не можна говорити хоча б про якийсь конкретний рівень її завершеності. Якщо вже Україна задекларувала свою прихильність ринковій економіці, то, в ній, відповідно, повинні діяти і принципи такої економіки. Зрештою, земельний ринок існує у всіх розвинених країнах. Інша справа, що ступінь його реалізації в кожних конкретних умовах залежить від міри врахування цих умов.

Аналіз проходження земельної реформи в Україні нашою думкою про те, що в основу зміни земельних відносин було покладено більше політичні, ніж економічні принципи. Не було розроблено продуманої концепції довгострокової стратегії перетворень, не існувало прогнозів розвитку форм землекористування на перспективу, як, зрештою, не було розроблено хоча б якоїсь реальної концепції розвитку аграрної економіки в цілому та програми її реалізації, яка б мала державний характер і була підкріплена конкретними розрахунками з визначенням конкретних осіб, відповідальних за її реалізацію, як це прийнято в цивілізованих країнах світу. Земельні перетворення, реорганізацію сільськогосподарських підприємств, розподіл і перерозподіл землі довгий час здійснювали без необхідних обґрунтувань і розрахунків. Крім того, процес здійснення земельної, та й усієї аграрної реформи не забезпечено необхідними фінансовими ресурсами. Приватизація як така не замінила необхідних матеріальних і фінансових ресурсів. Держава втратила функції прогнозування і регулювання земельних відносин, організації раціонального використання земельних ресурсів, що спричинило нехтування принципами землеустрою в цілому.

Держава безпідставно відмовилась від цілеспрямованого регулювання ринкових відносин у потрібних для самого ринку напрямках, а саме: від економічної підтримки найважливішої в Україні галузі економіки - агропромислового комплексу. Як наслідок, замість того, щоб поліпшити державне управління в галузі, реформа тут обернулася новими проблемами та можливостями для розвитку бюрократії і корупції. А криза і дестабілізація сільського господарства як невід'ємної складової єдиного народногосподарського комплексу негативно позначаються на всіх галузях економіки [14, с. 60].

З приводу оцінки землі в даному випадку слід зауважити наступне. У спеціальній літературі під економічною оцінкою землі розуміють її оцінку як головного засобу виробництва в сільському господарстві, суть якої полягає у визначенні економічного ефекту від використання різних за якістю земель шляхом обліку розходжень у продуктивності праці працівників сільського господарства при сформованому рівні інтенсивності землеробства. Таке визначення видається недостатньо повним, тому що включає в порівняльну оцінку якості тільки землі сільськогосподарського призначення. У зв'язку з науковими уявленнями, що розширюються, про оцінку земельних, лісових і водних ресурсів, запасів корисних копалин під економічною оцінкою землі варто розуміти порівняльну оцінку землі як засобу виробництва і рідкісного ресурсу.

Особливість землі полягає в тому, що вона не є продуктом праці людини і тому не має вартості. Із сільськогосподарськими угіддями справа є дещо іншою. Їхнє освоєння, приведення в культурний стан і введення в сільськогосподарський оборот завжди пов'язані з вкладенням праці і засобів виробництва, тобто вони складаються, як виразився К. Маркс, частково з землі-натури і частково з землі-капіталу.

Головні недоліки і проблеми державної земельної політики в Україні можна виявити шляхом порівняння вимог до належного державного управління Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО, Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) [17] із сучасним станом державної земельної політики в Україні (табл. 1) [7]. Фактично жодна рекомендація ФАО вимога у практиці української державної політики не втілена повною мірою.

Отже, в Україні пройдено найскладніший етап земельної реформи: – проведено роздержавлення і приватизацію земель сільськогосподарського призначення; – започатковано ринковий обіг земельних ділянок між землевласниками та

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

землекористувачами, хоча він поки що не є повноцінним, оскільки існує заборона на відчуження земельних ділянок для ведення товарного господарства та земельних часток (паїв) за винятком успадкування та вилучення для суспільних потреб.

Таким чином, можна сформулювати такі проблеми земельних відносин: незавершеність економічних та правових відносин власності; відсутність необхідного нормативно-правового забезпечення для формування ринкових земельних відносин; недосконалість існуючого земельного законодавства; мораторій на купівлю/продаж сільськогосподарських угідь; парцеляція сільськогосподарських угідь унаслідок паювання; політизація державного управління земельними ресурсами; корупція в земельних відносинах; стрімкий розвиток тиньового ринку земель; загострення ризику капіталовкладень у землю через нестабільність державної земельної політики; невикористання економічних стимулів і санкцій як економічних важелів управління землекористуванням; повна економічна залежність селян-орендодавців від власників сучасних агроструктур; висока сільськогосподарська освоєність території (частка земель у природному стані становить близько 8% від загальної площі країни); низька ефективність використання земель, надмірна розораність угідь; невиконання робіт із захисту ґрунтів і відсутність комплексних заходів з охорони земель; правова невизначеність регулювання землекористування; ігнорування системного моніторингу соціально-економічних, екологічних, демографічних результатів реформування земельних відносин і землекористування

Таблиця 1. Порівняння вимог ФАО ООН із сучасним станом державної земельної політики в Україні

Належне державне управління	Сучасна державна земельна політика в Україні
Земельне законодавство є системним та чітко пов'язане із законодавчими актами в інших сферах життєдіяльності суспільства та держави	Законодавство України у сфері земельних відносин не є повним, цілісним і має ряд суперечностей. Окремі складові процесів землеволодіння та землекористування недостатньо врегульовані на законодавчому рівні
Вибірні органи всіх рівнів є ефективною ланкою системи державної політики	Ефективність органів місцевого самоврядування є низькою через нераціональний розподіл функцій і повноважень між ними та державними адміністраціями, а також через брак ресурсних можливостей
Система формування та реалізації державної земельної політики є ефективно вбудованою в загальнодержавну систему державного управління	Державні та регіональні програми і плани діяльності у сферах промисловості, енергетики містобудування тощо не завжди узгоджуються з планами земельної реформи, нормами землекористування та екологічними нормативами. Дисбаланси земельного фонду поглиблюються через відсутність комплексної програми дій і брак бюджетного забезпечення. Прихід до влади нових політичних сил призводить до зміни не лише політичного керівництва на рівні міністерств і відомств, а й управлінців і фахівців в усій владній вертикалі
Система інформаційного забезпечення є повною, цілісною, деталізованою, доступною і зручною	Елементи кадастрової і реєстраційної систем розроблені, відповідають міжнародним нормам і практичним потребам, але дотепер не впроваджені повністю
Органи управління земельними ресурсами охоплені ефективними і прозорими системами контролю та аудиту	Контроль над земельними ресурсами та землекористуванням зосереджено в самих органах управління. Державний контроль спрямовано переважно на реагування на зловживання у сфері землекористування, але не на запобігання їм і не на коригування державної земельної політики

Висновки. При реформуванні земельних відносин та швидких темпах перерозподілу форм власності на землю і нераціональному використанні земельних ресурсів за останні роки земельні відносини неможливо розглядати ізольовано від комплексу пов'язаних з ними соціальних, економічних, екологічних і правових проблем. Серед громадян України немає однозначної підтримки державної земельної політики, що певною мірою зумовлено суперечливістю процесів, які відбуваються в цій сфері. Для удосконалення земельних відносин та подальшого розвитку земельної реформи особливу увагу слід приділити вирішенню проблем формування ринкового обігу прав на землю сільськогосподарського призначення. Ринкові земельні відносини мають будуватися на сучасній організаційно-правовій базі.

Список використаних джерел

1. Данилишин Б. Земельні відносини як чинник розвитку / Б. Данилишин // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 91. – С. 6.
2. Деякі інституціональні аспекти земельних відносин в Україні: стан та напрямки вдосконалення / І.К. Бистряков, О.С. Новоторов, Т.С. Ніколаєнко, О.О. Кучер, В.М. Будзак. – К., 2002. – 134 с.
3. Дорош Й.М. Прогнозування розвитку земельних відносин залежно від зміни структури регіонального землекористування / Й.М. Дорош // Ефективна економіка. [Електронне наукове фахове видання]. – Дніпропетровськ, 2011. – Режим доступу: <http://economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&id=817>.
4. Земельные отношения в Украине: законодательные акты и нормативные документы. - К.: Урожай, 1998. - 813 с
5. Земельний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
6. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. -. - К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1983. - 843 с.
7. Козлова Т.В. Аналіз сучасних проблем і стану земельних відносин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sciary.com/journal-scientific-vnau-article-97967>
8. Конституція України [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 01.10.2010 р. - № 72/1. Спеціальний випуск. - С. 15. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1382595374091221>.
9. Лоза Г.М. Развитие аграрно-экономической науки // 50 лет ВАСХНИЛ. – М.: Колос, 1979. - С. 4, 451, 452
10. Лукинов И.И. Совершенствование системы экономических отношений в сельском хозяйстве // 50 лет ВАСХНИЛ. - М.: Колос, 1979. - 453
11. Мартин А.Г. Перспективи розвитку земельних відносин в Україні у пореформений період / А.Г. Мартин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zsu.org.ua/index.php/andrii-martin/93-2011-06-24-14-13-52>.
12. Новаковський Л.Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні / Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, Д.С. Добряк. – К.: ІЗУ УААН, 2001. – 138 с.
13. Новаковський Л.Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення регулювання земельних відносин / Л.Я. Новаковський // Землепорядний вісник. – 2009. – № 4. – С. 20–24.
14. Ревенко М. М. Аграрні відносини в Україні: проблеми і їх вирішення / М. Ревенко // Економіка АПК. - 2003. - № 1. - С. 58-64
15. Семчик В.І., Кулинич П.Ф., Шульга М.В. Земельне право України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – С. 58-66.

16. Третяк А. Основні напрями змін та удосконалення державної земельної політики в Україні / А. Третяк // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 3. – С. 58–63.
17. Юрченко А.Д. Концептуальні засади організаційно-правового забезпечення завершення земельної реформи в Україні / А.Д. Юрченко // Земельні ресурси України в контексті реформування земельних відносин: сьогодні та майбутнє: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10 черв. 2011 р. – К.: Урожай, 2011. – С. 70–75.
18. Юрченко А.Д. Сучасна земельна політика України / А.Д. Юрченко, Л.Д. Греков, А.М. Мірошніченко, А.В. Кузьмін. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

References

1. Danilishin B. Zemelnі vldnosini yak chinnik rozvitku [Land relations as a factor of development] / B. Danilishin // Uryadoviy kur'er. 2006. No 91. S. 6.
2. Deyaki Institutsonalni aspekti zemelnih vldnosin v Ukraїni: stan ta napryamki vdoskonalennya [Some institutional aspects of land relations in Ukraine: status and trends of improvement] / I.K. Bistryakov, O.S. Novotorov, T.S. Nikolaenko, O.O. Kucher, V.M. Budzyak. K., 2002. 134 s.
3. Dorosh Y.M. Prognozuvannya rozvitku zemelnih vldnosin zalezho vld zmlni strukturi regionalnogo zemlekoristuvannya [Prediction of land relations depending on changes in the structure of regional land use] // Efektivna ekonomika. [Elektronne naukovе fahove vidannya]. Dnipro-petrovsk, 2011. : <http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=817>.
4. Land Relations in Ukraine: laws and regulations. - K.: Vintage, 1998. 813 p
5. Zemelniy kodeks Ukraїni [Land Code of Ukraine] [Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraїni (VVR), 2002, No 3-4, st.27] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
6. Istorlya mlst I sll UkraїnskoYi RSR [History of Towns and Villages of the Ukrainian SSR] : u 26 t. K. : Golovna redaktsiya URE AN URSR, 1983. - 843 s.
7. Kozlova T.V. Anallz suchasni problem I stanu zemelnih vldnosin [Analysis of current status and problems of land relations] : <http://sciary.com/journal-scientific-vnau-article-97967>
8. Konstitutsiya Ukrayini [The Constitution of Ukraine] // Ofitslyniy vlsnik Ukrayini vld 01.10.2010 r. No72/1. Spetslalnii vipusk. S.15. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96vr/print1382595374091221>.
9. Loza G.M. Razvitie agrarno-ekonomicheskoy nauki [The development of agrarian economics] // 50 let VASHNIL. M.: Kolos, 1979. S. 4, 451, 452
10. Lukinov I.I. Sovershenstvovanie sistemy ekonomicheskikh otnosheniy v selskom hozyaystve [The improvement of the system of economic relations in agriculture] // 50 let VASHNIL. M.: Kolos, 1979. 453
11. Martin A.G. Perspektivi rozvitku zemelnih vldnosin v Ukraїni u porefo-rmeniy period [Prospects of the development of land relations in Ukraine in the post-reform period] : <http://zsu.org.ua/index.php/andrij-martin/93-2011-06-24-14-13-52>.
12. Novakovskiy L.Ya. Tretyak A.M, Dobryak D.S. Zemelna reforma i zemleustrly v Ukraїni [Land reform and land management in Ukraine] K. : IZU UAAN, 2001. 138 s.
13. Novakovskij L.Ja. Shljahi udoskonalennya zakonodavchogo zabezpechennya re-guljuvannya zemel'nih vidnosin [Ways of improvement of the state land policy in Ukraine] // Zemlevporjadnij visnik. 2009. No 4. S. 20–24.
14. Revenko M. M. Agrarni vidnosini v Ukraїni: problemi i ih virishennya [Agriculture policy in Ukraine: problems and solutions] // Ekonomika APK. 2003. No1. S. 58–64.
15. Semchik V.I., Kulnich P.F., Shul'ga M.V. Zemel'ne pravo Ukraїni [Land Law of Ukraine]. K.: Vid. Dim «In Jure», 2008. S. 58–66.
16. Tretjak A. Osnovni naprjami zmin ta udoskonalennya derzhavnoi zemel'noi po-litiki v Ukraїni [Main directions of change and improvement of the state land policy in Ukraine] // Nacional'na bezpeka i obrona. 2009. No 3. S.58–63.
17. Jurchenko A.D. Konceptual'ni zasadi organizacijno-pravovogo zabezpechennya zavershennya zemel'noi reformi v Ukraїni [Conceptual foundations of organizational and legal support of completing the land reform in Ukraine] // Zemel'ni resursi Ukraїni v konteksti reformuvannya zemel'nih vidnosin: s'ogodennya ta majbutne: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 10 cherv. 2011 r. K. : Urozhaj, 2011. S. 70–75.
18. Jurchenko A.D., Grekov L.D., Miroshnichenko A.M., Kuz'min A.V. Suchasna zemel'na politika Ukraїni [The modern land policy Ukraine] K. : Intertehnologija, 2009. 260 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Овсієнко Анатолій Миколайович, старший викладач кафедри політичної економії
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Овсиенко Анатолий Николаевич, старший преподаватель кафедры политической экономии
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина

INFORMATION ON THE AUTHOR

Ovseyenko Anatoly, a senior lecturer in political economy
SHEE "Pereyaslav-Khmelnytsky SPU named Gregory Skovorody"
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08401, Ukraine

УДК 339.92

СУЧАСНИЙ СТАН ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Рибакова Т.О.

Предметом дослідження є теоретичні засади й практичні аспекти торговельно-економічного співробітництва України з Європейським Союзом в процесі євроінтеграції; метою роботи є висвітлення сучасного стану торговельно-економічного співробітництва України з Європейським Союзом в процесі євроінтеграції.

При проведенні дослідження використано системно-структурний підхід, метод логічного аналізу, статистичний метод, метод графічного аналізу, метод аналогій, методи спостереження і узагальнення, метод структурування.

Результати дослідження полягають в тому, що на основі критичного осмислення процесу євроінтеграції України та аналізу її фактичних результатів виявлено передумови та перспективи забезпечення торговельно-економічного співробітництва України з Європейським Союзом в контексті стратегічних пріоритетів євроінтеграції.

Галузку застосування результатів є подальші наукові дослідження проблем і перспектив євроінтеграції України та її входження до глобального економічного простору; навчальний процес, зокрема, підготовка відповідних розділів підручників і навчальних посібників з курсу «Європейська інтеграція».

Висновки: сучасний стан торговельно-економічного співробітництва України з Європейським Союзом в процесі євроінтеграції визначається функціонуванням поглибленої та всеохоплюючої Зони вільної торгівлі, попередні наслідки створення якої свідчать про суттєвий прогрес в переорієнтації вітчизняних експортерів на ринки країн ЄС. Зміни торговельного режиму внаслідок підписання Україною Угоди про асоціацію виявляються, насамперед, у змінах існуючих ставок імпортного мита шляхом відміни Євросоюзом імпортного мита щодо українських товарів та поступового зниження Україною імпортного мита щодо товарів з ЄС. Створення Зони вільної торгівлі забезпечить Україні відкриття Європейського ринку, досягнення відповідності українських товарів стандартам Євросоюзу, розширення доступу на ринки третіх країн, покращення інвестиційного клімату, підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: Європейський Союз, євроінтеграція, зовнішня торгівля, експорт, імпорт, торговельно-економічне співробітництво, Угода про асоціацію, зона вільної торгівлі, митний тариф, квота, лібералізація.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ В ПРОЦЕССЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Рыбакова Т.А.

Предметом исследования являются теоретические основы и практические аспекты торгового-экономического сотрудничества Украины с Европейским Союзом в процессе евроинтеграции; целью работы является отображение современного состояния торгового-экономического сотрудничества Украины с Европейским Союзом в процессе евроинтеграции.

При проведении исследования использованы системно-структурный подход, метод логического анализа, статистический метод, метод графического анализа, метод аналогий, методы наблюдения и обобщения, метод структурирования.

Результаты исследования заключаются в том, что на основе критического осмысления процесса евроинтеграции Украины и анализа ее фактических результатов выявлены предпосылки и перспективы обеспечения торгового-экономического сотрудничества Украины с Европейским Союзом в контексте стратегических приоритетов евроинтеграции.

Областью применения результатов являются дальнейшие научные исследования проблем и перспектив евроинтеграции Украины и ее вхождения в глобальное экономическое пространство; учебный процесс, в частности, подготовка соответствующих разделов учебников и учебных пособий по курсу «Европейская интеграция».

Выводы: современное состояние торгового-экономического сотрудничества Украины с Европейским Союзом в процессе евроинтеграции определяется функционированием углубленной и всеобъемлющей зоны свободной торговли, предварительные результаты создания которой свидетельствуют о существенном прогрессе в переориентации отечественных экспортеров на рынки стран ЕС. Изменения торгового режима в результате подписания Украиной Соглашения об ассоциации проявляются, прежде всего, в изменениях существующих ставок импортных пошлин путем отмены Евросоюзом импортных пошлин в отношении украинских товаров и постепенного снижения Украиной импортной пошлины в отношении товаров из ЕС. Создание Зоны свободной торговли обеспечит Украине открытие европейского рынка, достижение соответствия украинских товаров стандартам Евросоюза, расширение доступа на рынки третьих стран, улучшение инвестиционного климата, повышение конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: Европейский Союз, евроинтеграция, внешняя торговля, экспорт, импорт, торгового-экономическое сотрудничество, Соглашение об ассоциации, зона свободной торговли, таможенный тариф, квота, либерализация.

CURRENT STATE OF TRADE AND ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION

Rybakova T.O.

Purpose: identifying the current state of trade and economic cooperation between Ukraine and the European Union in the process of European integration.

Methodology: system-structural approach, method of logical analysis, statistical method, graphical analysis, method of analogy, methods of observation and generalization, method of structuring.

Results: the background and prospects for trade and economic cooperation between Ukraine and the EU strategic priorities are identified in the context of European integration based on the critical comprehension of European integration process and its actual results analysis.

Practical implications: the investigation results can be applied in further research of Ukraine European integration problems and prospects as well as Ukraine further involvement to the global economic environment; in educational process including preparation of the relevant sections of textbooks and manuals for the course "European integration".

Keywords: the European Union, European integration, foreign trade, export, import, trade and economic cooperation, the Association Agreement, free trade zone, customs tariffs, quotas, liberalization.

Постановка проблеми. Визнання євроінтеграції магістральним напрямом подальшого цивілізаційного розвитку переважно більшістю українського суспільства закономірно перетворює її у головний напрям державної зовнішньополітичної стратегії, що визначено відповідними нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. однією з основоположних засад зовнішньої політики України є «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС» [1]. Як безальтернативний засіб збереження національної ідентичності, євроінтеграція об'єктивно перетворюється у важливу складову національної ідеї, здатної об'єднати багатоетнічний український соціум [2].

Економіка Євросоюзу є дуже привабливою для України. Ця привабливість багатогранна: загальноекономічна, інвестиційна, інноваційна, модернізаційна, міграційна, соціальна, цивілізаційна тощо. В країнах Євросоюзу живе більше півмільярда платоспроможних споживачів, а ємність ринку сягає 16 трлн. дол. [3]. В економічній сфері переваги інтеграції в структурі Євросоюзу випливають з функціонування в ньому сталої економічно ефективною моделі організації суспільства і наявності колективних механізмів підтримання макроекономічної стабільності [4, с. 52].

Економічна привабливість Євросоюзу для України полягає, насамперед, у можливості долучитись до високої культури ефективного ринкового господарювання і підняти до такого ж рівня власну економіку. Економічні і соціальні стандарти ЄС дуже високі. Європа являє собою один із масштабних платоспроможних та інноваційних ринків, освоїти і заповнити який намагаються багато країн світу, у т.ч. США, Японія, Китай, Індія, Бразилія, Росія.

Дієве торговельно-економічне співробітництво України з країнами Євросоюзу з перспективою подальшої євроінтеграції сприятиме зростанню продуктивності вітчизняної економіки та технологічній модернізації під впливом конкуренції на єдиному європейському ринку; зменшенню політичної та економічної залежності від Росії; зростанню обсягів зовнішньої торгівлі з країнами Євросоюзу; покращенню інвестиційного клімату; підвищенню кваліфікації робочої сили за рахунок її вільного руху в межах єдиного ринку; вільному доступу до новітніх технологій, капіталу, інформації та співробітництву в наукоємних галузях. Це обумовлює важливість дослідження торговельно-економічних аспектів європейської інтеграції України та пошуку шляхів активізації співробітництва з Євросоюзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема євроінтеграції України, у т.ч. її торговельно-економічний аспект, на сьогодні є настільки актуальною, що їй присвячена величезна кількість праць наукового та публіцистичного характеру, де висловлюються різні, подекуди протилежні точки зору.

Економічними проблемами євроінтеграції України в аспекті відповідності української економіки європейським вимогам цікавилися Л. Гальперіна, І. Єгоров, А. Єрмолаєв, Я. Жаліло, М. Калина, Т. Мельник, В. Онищенко. Можливості України щодо реалізації євроінтеграційних амбіцій досліджували І. Бураковський, О. Гладський, О. Ковальова, В. Сіденко, Н. Стукало. Зовнішньоторговельні аспекти взаємовідносин України та Євросоюзу вивчали П. Кравчук, Н. Гончаренко, Н. Левченко, Ю. Макогон, С. Науменко, О. Шнирков, С. Щербина. Проблеми євроінтеграції та інтернаціоналізації науково-технічної сфери висвітлена в працях О. Гребельника, А. Кредісова, Л. Лиськової, Н. Мешко, А. Румянцева, А. Портнова, А. Савчука, В. Семиноженка, В. Федосова, В. Шевченка та ін. Питання транскордонного співробітництва з країнами Євросоюзу досліджували В. Будкін, В. Бондар, Н. Павліха, А. Фреяк, І. Школа та ін.

Серед праць закордонних вчених, що цікавляться проблемами євроінтеграції України та створення зони вільної торгівлі з ЄС, відомими є публікації Paul Brenton, John Whalley, Michael Emerson, Tomas Valasek, George Soros, Jan Tombiński, Kataryna Wolczuk.

Регулярні публікації, у т.ч. від європейських експертів, з'являються в періодиці та інтернет-виданнях (Бюлетень представництва Європейського Союзу в Україні, Портал Європейського громадянського суспільства України «Європейський простір», Forbes-Україна тощо).

Оскільки проблема є всеохоплюючою та має стратегічний для держави характер, нею займається також низка науково-дослідних організацій, серед яких Інститут економіки та прогнозування НАН України, Міжнародний центр перспективних досліджень, Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Крім того, спільно з європейськими експертами створено численні консультативні й дослідницькі групи, які на постійній основі працюють в напрямку вирішення проблем євроінтеграції України.

Але протягом останніх місяців Україна значно прискорилась на своєму шляху до євроінтеграції, повністю відмовившись від політики багатосторонності та зробивши остаточний геополітичний вибір на користь Західної цивілізації. Наука в повній мірі «не встигає» реагувати на швидкий перебіг подій, тому деякі присвячені питанням євроінтеграції України наукові праці втрачають актуальність, і відчувається брак досліджень, що відображали би проблеми євроінтеграції через призму сучасного стану торговельно-економічної співпраці України з країнами Євросоюзу.

Предметом дослідження є теоретичні засади й практичні аспекти торговельно-економічного співробітництва України з Європейським Союзом в процесі євроінтеграції.

Метою статті є висвітлення сучасного стану торговельно-економічного співробітництва України з Європейським Союзом в процесі євроінтеграції. Для досягнення поставленої мети вирішуються наступні *завдання*: дослідження торговельно-економічних умов Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, аналіз попередніх наслідків лібералізації зовнішньої торгівлі між Україною та Євросоюзом в рамках створення Зони вільної торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап євроінтеграційного процесу України (з березня 2007 р. по теперішній час) характеризується переходом від формату «партнерства та співробітництва» до «політичної асоціації та економічної інтеграції». Після революційних подій в Україні в лютому 2014 р. було остаточно визначено геополітичні та зовнішньоекономічні орієнтири нашої держави. Згідно з Заявою Верховної Ради України «Про європейський вибір України» від 16.09.2014 р., «Вибір України європейського майбутнього є рішучим і остаточним, і ніхто не змусить нашу країну змінити вектор руху на цьому шляху».

Найбільш плідне співробітництво України з Євросоюзом на сучасному етапі євроінтеграції стосується саме її торговельно-економічних аспектів. Синхронна ратифікація 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України та Європейським Парламентом Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом (Угода) стала рішучим кроком на шляху від партнерських намірів та спільних декларацій до реального торговельно-економічного співробітництва. Саме воно є підґрунтям для майбутнього повноцінного членства України в Євросоюзі та подальшого багатобічного реформування країни згідно з європейськими стандартами та цінностями.

Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Євросоюзом [5]. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та Євросоюзом на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і є стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Угода про асоціацію – це понад 900 сторінок, більшість з яких присвячені торгівлі. Проте передбачаються і загальноекономічні докорінні зміни в Україні: спрощення ведення бізнесу, посилення захисту прав споживачів, більш чіткий контроль за використанням державних коштів і налагодження дійсно незалежної судової системи.

Відповідно до Статті 486 Угоди з 1 листопада 2014 р. здійснюється її тимчасове застосування до моменту набрання нею чинності. Повністю Угода набере чинності після її ратифікації усіма Сторонами (парламентами усіх країн-членів Євросоюзу). На сьогодні Угода ратифікована Україною та Європейським парламентом, а також 14-ма країнами-членами Євросоюзу (Румунія, Литва, Латвія, Болгарія, Мальта, Словаччина, Естонія, Угорщина, Швеція, Польща, Чехія, Хорватія, Данія, Ірландія).

Окремі розділи Угоди («Загальні принципи», «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики», «Юстиція, свобода та безпека», «Економічне та секторальне співробітництво», «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством» тощо) введені в дію з 1 листопада 2014 року до завершення процесу ратифікації самої Угоди всіма державами-членами Євросоюзу. Тимчасове застосування Розділу IV «Торгівля та пов'язані з торгівлею питання», який містить положення про створення поглибленої та всеохоплюючої Зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом, має розпочатися 1 січня 2016 р.

Незважаючи на тимчасове застосування Угоди про асоціацію, цей документ з моменту його підписання є для України стимулом та стрижнем комплексної програми масштабних внутрішніх реформ у всіх сферах політичного, економічного та

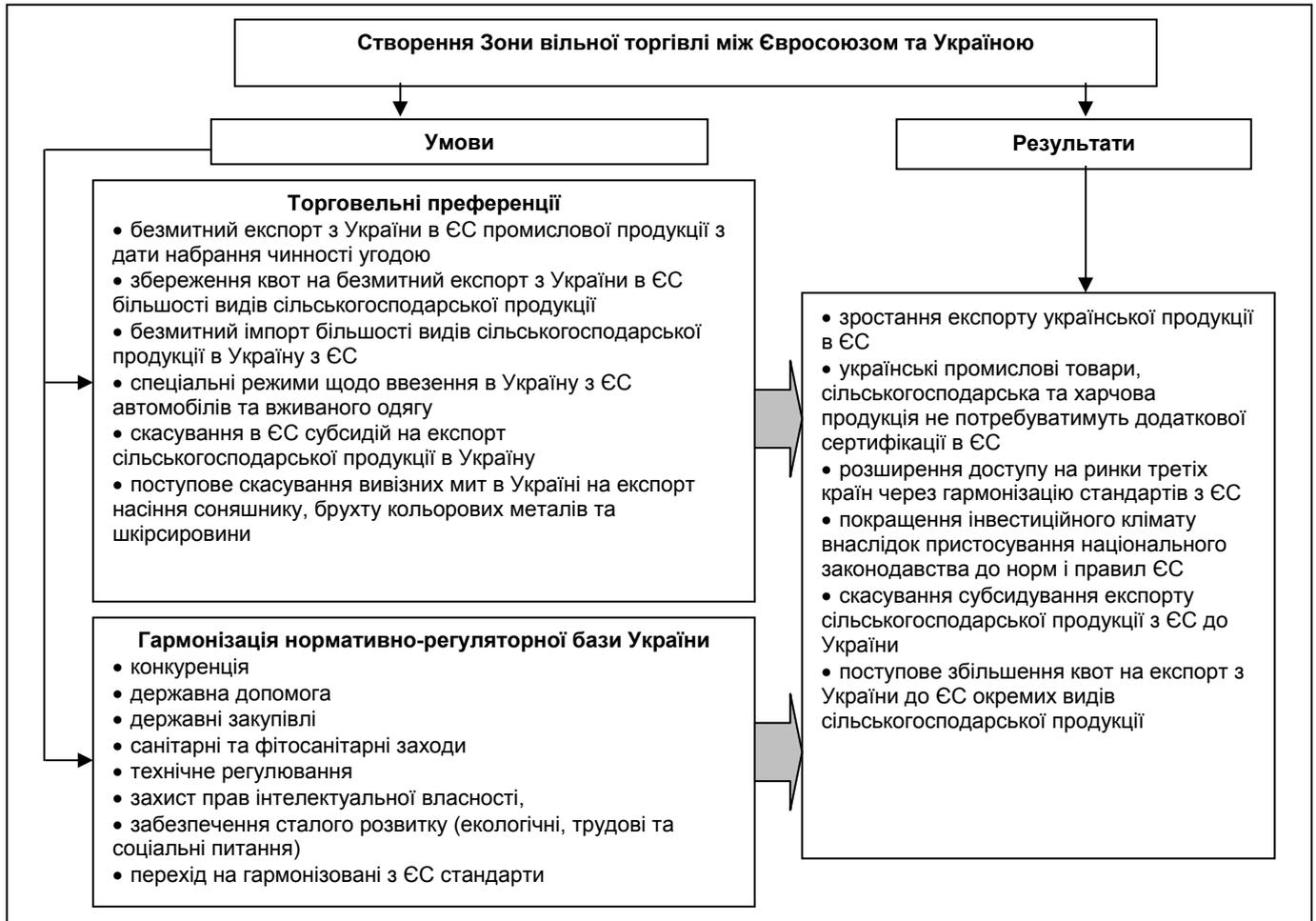
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

соціального життя нашої держави. Підтвердженням цього стало затвердження Урядом України 17 вересня 2014 р. Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію на 2014-2017 рр., реалізація якого забезпечить ефективну підготовку української сторони, передусім, до роботи в умовах вільної торгівлі з Євросоюзом та виконання взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення верховенства права, дотримання прав людини, подолання корупції, реформування судової і правоохоронної системи, управління державними фінансами, державних закупівель.

Одна з найважливіших частин Угоди передбачає створення поглибленої та всеохоплюючої Зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом (ПВЗВТ), яка передбачає [6, 8]:

- скасування сторонами ввізних мит на більшість товарів;
- запровадженні правил визначення походження товарів;
- приведення Україною своїх технічних регламентів, процедур, санітарних та фітосанітарних заходів та заходів щодо безпеки харчових продуктів у відповідність з європейськими;
- спрощенні митних процедур;
- попередженні шахрайства, контрабанди, інших правопорушень у сфері транскордонного переміщення вантажів;
- посилення Україною захисту прав інтелектуальної власності.

В результаті суттєвої лібералізації торгівлі між сторонами та встановлення найбільш сприятливих умов доступу до своїх ринків послуг очікується досягнення певних результатів (рис. 1).

Рисунок 1. Результати створення Зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом

Створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС відбуватиметься поступово, протягом 10 років. Згідно з Угодою, ЄС і Україна обмежують лібералізацію в декількох ключових галузях, запроваджуючи тарифні квоти та беручи на себе зобов'язання щодо часткової тарифної лібералізації протягом п'яти, семи чи десяти років. При цьому перехідний період, що веде до повної лібералізації, поширюється лише на 7 років для ЄС та до 10 років для України (перехідний період для імпорту автомобілів з ЄС до України складає де факто 15 років). Це означає, що скасування тарифів ЄС для України буде швидким (більша частина лібералізації відбудеться протягом перших років від набуття Угодою чинності), тим часом як Україна лібералізуватиме більшість своїх тарифів пізніше, протягом перехідного періоду. У цій площині українська пропозиція для ЄС консервативніша, ніж пропозиція ЄС для України.

Реалізація Угоди з 1 січня 2014 р. могла сформувати підґрунтя для таких макро- економічних ефектів за підсумками року, як: зростання ВВП – на 11,1 млрд. грн. у постійних цінах 2010 р. (1,0 %), експорт – на 11,9 млрд. грн. (2,4 %), імпорт – на 8,2 млрд. грн. (1,2 %), завдяки чому приватне споживання додатково могло зрости на 3,7 млрд. грн. (0,7%) та інвестиції – на 0,8 млрд. грн. (0,5%) [7, с. 3].

За оцінками фахівців Представництва ЄС в Україні, в результаті розвитку торгівлі в наслідок лібералізації українських експортери заощаджуватимуть 487 млн. євро щороку. В свою чергу, в результаті скасування українських імпорتنих мит експортери ЄС заощаджуватимуть 391 млн. євро щороку [8]. В більш тривалій перспективі результатами запровадження Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС стануть тісна економічна інтеграція, прозоріші правила ведення бізнесу в Україні, збільшення вибору, підвищення безпечності та якості товарів, зниження цін для українських споживачів. Так, голова

Представництва ЄС в Україні Ян Томбінські наголосив, що виконання Угоди призведе до 6%-го зростання ВВП (у середньостроковій перспективі) та 12%-го підвищення добробуту населення [9].

Зона вільної торгівлі запрацювала в односторонньому порядку ще 22 квітня 2014 року, коли набуло чинності рішення Євросоюзу про одностороннє зниження мита на українські товари при експорті їх на ринок ЄС [10]. Євросоюз скасував майже 94,7% усіх митних тарифів на промтовари з України. Для решти видів товарів (зокрема, деякі хімічні продукти) тарифи знизяться. Також ЄС надає негайні і необмежені преференції на 82,2% українського експорту сільськогосподарських товарів та на 83,4% експорту продовольчих продуктів. Для інших (17,8%) сільськогосподарських товарів (круп, свинина, яловичина, м'ясо птиці і кілька додаткових продуктів) та решти 15,9% продовольчих продуктів часткова лібералізація досягається шляхом надання безмитних (нульових) тарифних квот [11]. При чому, за словами прем'єр-міністра України А. Яценюка, Уряд України не буде адміністративно ділити квоти: на ринок Євросоюзу потраплятимуть найсприятливіші.

У результаті цих заходів, за даними аналітиків Інформаційної компанії «Сильніші разом!», вже протягом першого півріччя 2014 року вартісні обсяги експорту до країн ЄС зросли на 25% (на суму 587 млн. доларів), що компенсувало падіння експорту до Росії (-24,5%) з точки зору зовнішнього торговельного балансу [12].

Позитивні зрушення в зовнішній торгівлі завдяки односторонньому відкриттю ринків Євросоюзу підтверджуються даними Державної служби статистики України [13]. Так, обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу становив за січень-листопад 2014 р. становив 15874,2 млн. дол. або 31,7% від загального обсягу експорту, що на 3,5% більше, ніж до країн СНД та лише на 8,5% менше, ніж до інших країн світу в сукупності. Імпорт товарів з країн Європейського Союзу становив 19156,8 млн. дол. і склав 38,5% загального обсягу імпорту, що на 6% більше, ніж з країн СНД та на 9,3% більше, ніж з інших країн світу (рис. 2). Це дає повне право стверджувати, що на сьогодні саме Євросоюз є головним зовнішньоторговельним партнером України.

Експорт товарів до країн Європейського Союзу збільшився порівняно з аналогічним періодом 2013 р. на 1037 млн. дол., або на 7% (у січні-листопаді 2014 р. експорт до ЄС склав 14837,2 млн. дол., або 26,3% в структурі). На фоні скорочення сукупного обсягу експорту на 11,3%, зокрема до країн СНД на 44,6% порівняно з аналогічним періодом 2013 р., це означає суттєвий прогрес в переорієнтації вітчизняного експорту на Європейський ринок. В умовах фактичної війни з Росією зменшення експорту до Росії зробило вихід на ринок ЄС як ніколи актуальним.

Найсуттєвіші експортні поставки серед країн ЄС здійснювались до Польщі – 15,6% (чорні метали, руди, шлак і зола, електричні машини), Італії – 14,5% (чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження), Німеччині – 9,5% (електричні машини, одяг та додаткові речі до одягу, текстильні, механічні машини) та Угорщині – 8,9% (електричні машини, чорні метали, палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки). На ці 4 країни припадає 48,5% українського товарного експорту до країн Євросоюзу. Темпи приросту експорту за окремими товарними групами приведено на рис. 3.

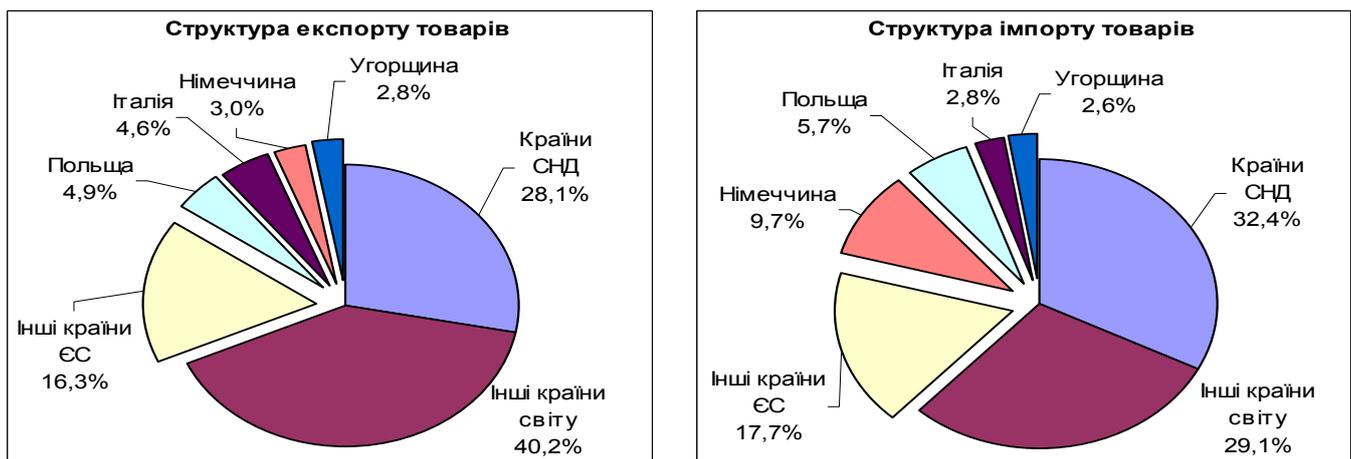

Рисунок 2. Структура зовнішньої торгівлі товарами України за січень-листопад 2014 р.

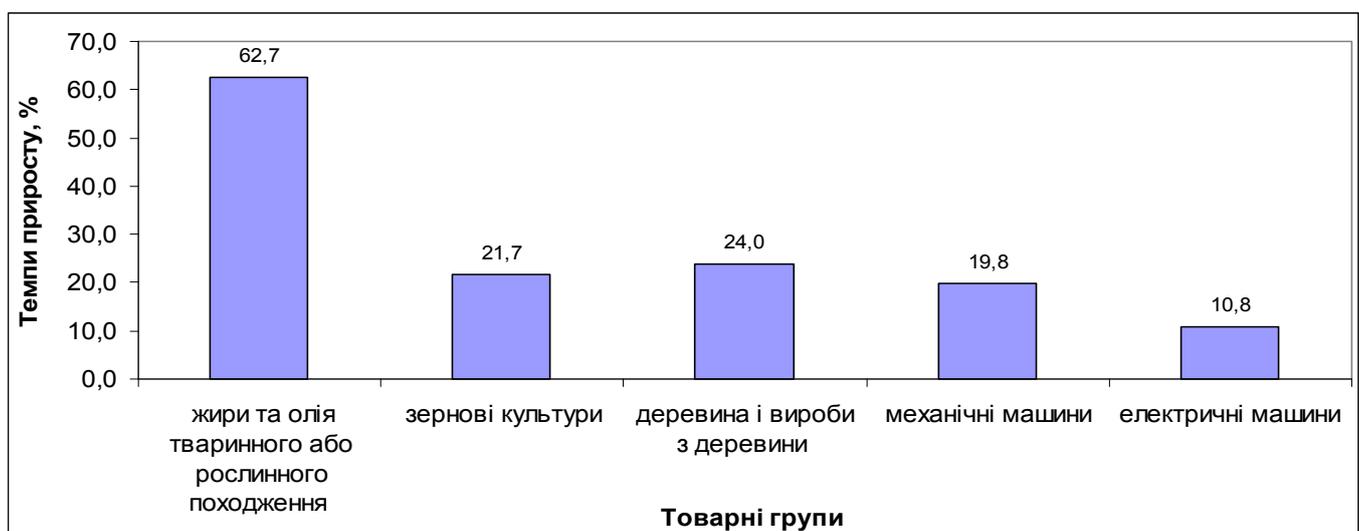

Рисунок 3. Темпи приросту експорту до країн Євросоюзу за січень-листопад 2014 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2013 р. (за товарними групами).

Як можна побачити з рисунку, найбільші темпи зростання притаманні продукції традиційної експортної галузі – сільського господарства, що обумовлено не надто складними вимогами до продукції (за оцінками Міністерства аграрної політики і продовольства, близько 60% стандартів у сільському господарстві і близько 40% стандартів в харчовій промисловості України вже гармонізовані з європейськими) [14]. В 2014 р. українські виробники нарощували обсяги експорту кукурудзи, соняшника, зернових культур, меду, кавунів. В цілому ж, в товарному експорті до ЄС все ще переважає сировинна продукція з невисокою часткою доданої вартості.

Щодо імпорту з Євросоюзу до України, то від початку тимчасового застосування положень Угоди щодо зони вільної торгівлі Україна надасть негайні преференції лише 52,6% від усього обсягу імпорту сільськогосподарської продукції з ЄС. Товари, яких стосуються тарифні квоти, складають лише 4% імпорту ЄС до України. Окрім цього, для 10,6% імпорту з Євросоюзу Україна запропонувала лише часткову лібералізацію. Для обробленої харчової продукції Україна надасть негайні преференції лише 49,2% її імпорту з ЄС, на 6,1% запропонована лише часткова лібералізація. Для промислових товарів, Україна надасть негайних преференцій тільки 49,2% від обсягу їх імпорту з ЄС [9]. Після семирічного перехідного періоду частка імпорту з ЄС, що дістане преференцій для доступу до ринку України, зросте до 96%. Автомобільний сектор (автомашини), на який припадає 4% експорту ЄС до України, матиме особливо тривалий десятирічний перехідний період; після цього існуватиме можливість застосовувати додаткові запобіжні заходи ще протягом 5 років. Тому порівняно з календарем скасування мит Євросоюзу, за яким 94,7% тарифів будуть лібералізовані одразу, Україна дістає значні переваги.

Таким чином, українські ввізні мита також зменшаться, але українська переговорна група наполягла на перехідному періоді для найбільш чутливих товарів, який дасть час виробникам на адаптацію. Тож чимало українських митних тарифів знизяться тільки через два, три чи п'ять років. Втім, окремі фахівці вважають, що такі поступки радше зашкодять вітчизняним виробникам, адже зниження (скасування) імпорتنних мит стало б для них стимулом швидше переходити на євростандарти, можливість модернізувати власне виробництво, дешевше купуючи якісну європейську техніку і обладнання.

Імпорт товарів з країн Європейського Союзу за січень-листопад 2014 р. становив 19156,8 млн. дол. і зменшився проти відповідного періоду 2013 р. на 4977 млн. дол. або на 20,6% (за 11 місяців 2013 р. обсяг імпорту становив відповідно 24133,8 млн. дол. та 35% в структурі). Головними статтями українського імпорту з ЄС були палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, механічні машини, засоби наземного транспорту, електричні машини, пластмаси, полімерні матеріали, фармацевтична продукція [13].

Незважаючи на зменшення обсягів імпорту при одночасному зростанні експорту, сальдо зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС за січень-листопад 2014 р. залишилося негативним і склало -3282,6 млн. дол., але це значно (на 64,7%) менше, ніж за відповідний період 2013 р. (-9291,2 млн. дол.).

Передбачалося, що одностороння зона (європейським компаніям преференції не надані) буде діяти до 1 листопада 2014 року, тобто до моменту початку тимчасового застосування Угоди про асоціацію. Але через важку економічну ситуацію в Україні та відтермінування під тиском Росії тимчасового застосування положень Угоди щодо зони вільної торгівлі до 1 січня 2016 р., ЄС рішенням від 23 жовтня 2014 р. продовжив використовувати режим автономних торгових преференцій для України до 1 січня 2016 року, тобто до початку тимчасового застосування положень Угоди щодо зони вільної торгівлі.

Це є позитивним кроком для України з точки зору збереження пільгового режиму доступу до ринків Євросоюзу, що дає вітчизняним компаніям додатковий час для кращої підготовки до повноцінного запуску в дію зони вільної торгівлі з ЄС. Особливо це стосується таких чутливих питань, як перехід на європейські стандарти безпечності продукції у промисловості та сільському господарстві, а також вирішення торговельних суперечок з Росією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Євроінтеграція з перспективою повноцінного членства в Євросоюзі для України надає надзвичайні можливості щодо ефективного ринкового господарювання, інноваційного розвитку економіки, досягнення високих соціальних стандартів. На сьогодні європейський вектор розвитку є офіційною позицією уряду та свідомим вибором народу України.

Зміни торговельного режиму внаслідок підписання Україною Угоди виявляються, насамперед, у змінах існуючих ставок імпортного мита шляхом відміни Євросоюзом імпортного мита щодо українських товарів та поступового зниження Україною імпортного мита щодо товарів з ЄС. Попередні наслідки лібералізації зовнішньої торгівлі між Україною та Євросоюзом в рамках створення Зони вільної торгівлі свідчать про покращення показників зовнішньої торгівлі товарами та суттєвий прогрес в переорієнтації вітчизняних експортерів на ринки країн ЄС. Європейські партнери створили для України сприятливі умови для адаптації до повноцінного функціонування в умовах вільної торгівлі з ЄС, запровадивши одностороннє зниження мита на українські товари при експорті їх на власний ринок. Однак, збільшення обсягів експорту до ЄС значно стримується невідповідністю вітчизняної продукції європейським стандартам.

На даному етапі експорт України представлено переважно продукцією з низьким ступенем обробки. Водночас в Україну з країн ЄС імпортується готова продукція, в тому числі інвестиційного призначення, що має більш високу додану вартість. Саме тому визначальним для України є не лише розширення доступу до європейських ринків, а й використання отриманих від підписання Угоди можливостей для реформування і підвищення конкурентоспроможності національної економіки, що має забезпечити зростання експорту українських високотехнологічних товарів [7, с. 3].

Таким чином, створення Зони вільної торгівлі забезпечить Україні відкриття Європейського ринку, досягнення відповідності українських товарів стандартам Євросоюзу та подальшу інтеграцію до глобального економічного простору. Але усвідомлення європейського вибору як об'єктивного процесу визначає прагматичний підхід до реалізації проголошених євроінтеграційних орієнтирів і досягнення запланованих результатів. Реальні зрушення в цьому напрямку неможливі без ретельного дослідження проблем, які гальмують євроінтеграційні процеси та які Україні треба здолати, щоб претендувати на набуття рівноправного членства в Європейському Союзі.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» №2411-VI від 01.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №40. – Ст. 527.
2. Надтока Г.М. Перспективи євроінтеграції України: порівняльний аналіз розвитку країн-сусідів ЄС / Г.М. Надтока [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/may/007.htm>.
3. Україна-ЄС: проблеми інтеграції / Організаційно-дослідницька робота Інституту стратегічних оцінок (ІСО) при Президентському фонді Леоніда Кучми «Україна» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gazeta.dt.ua/international/ukrayina-yes-problemi-integraciyi-.html>.
4. Воронова Т. Євроінтеграції перспективи України / Т. Воронова // Матеріали 9-ї регіональної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України» (м. Дніпропетровськ, 17 травня 2012 р.). – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. – С. 50-52.

5. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом / Урядовий портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.
6. Створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС / Урядовий портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244830558.
7. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Т.О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук. – К.: «ДУ Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2014. – 102 с.
8. ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі / Спільна публікація Представництва Євросоюзу в Україні, Міністерства закордонних справ України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/dcfta_guidebook_web.pdf.
9. Україна – ЄС: курсом зближення / По матеріалам: Донецька торговельно-промислова палата [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://donetskcci.com/homes/new/191-ukrajina-es-kursom-zblizhennya.html>.
10. Європейська Комісія пропонує тимчасове зниження тарифів на український експорт до ЄС (12/03/2014) / Представництво Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_12_01_uk.htm.
11. Євроінтеграція України стає дійсністю / По матеріалам: Ukrainian Journal Economist [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/6659-yevrontegracya-ukrayini-staye-dysnstyu.html>.
12. Угода про Асоціацію: як це запрацювало / По матеріалам: Інтернет-видання «Правда» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pravda.if.ua/news-6838.html>.
13. Зовнішня торгівля України товарами за січень-листопад 2014 року / Державна служба статистики України. Експрес-випуск від 14.01.2015 р. № 7/0/08.2вн-15. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
14. Пошлини и сейчас очень низкие / По матеріалам: Деловая газета «Взгляд». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vz.ru/economy/2014/7/23/693847.html>.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro zasady vnutrishnoyi i zovnishnoyi politiki» №2411-VI vid 01.07.2010 r. [Law of Ukraine "On the Foundations of Domestic and Foreign Policy" from 01.07.2010] // Supreme Council of Ukraine Data. no. 40 (2010): Sect. 527.
2. Nadtoka G.M. Perspektivi evrointegratsiyi Ukrayini: porivnyalniy analiz rozvitku krayin-susidiv ES [European Integration Prospects of Ukraine: a Comparative Analysis of the Neighbor States Development]. <http://www.niss.gov.ua/Monitor/may/007.htm>.
3. Ukrayina-ES: problemi integratsiyi [Ukraine-EU: Integration Problems]. <http://www.gazeta.dt.ua/international/ukrayina-yes-problemi-integratsiyi-.html>.
4. Voronova T. Evrointegratsini perspektivi Ukrayini [European Integration Prospects of Ukraine // The materials of the 9-th regional scientific and practical conference "Actual problems of Ukraine European Integration and Euro-Atlantic Cooperation" (Dnipropetrovsk, May 17, 2012)]. Dnipropetrovsk: NAPA Publishing House, 2012. P. 50-52.
5. Uгода pro Asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta Evropeyskim Soyuzom [Association Agreement between Ukraine and the EU]. http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.
6. Stvorenniya zoni vilnoyi torgivli mizh Ukrayinoyu ta ES [Creating the Free Trade Zone between Ukraine and the EU]. http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244830558.
7. Otsinka vplivu Ugodi pro asotsiatsiyu/ZVT mizh Ukrayinoyu ta ES na ekonomiku Ukrayini: naukova dopovid [Assessing the Impact of the Association Agreement between Ukraine and the EU on the Ukrainian Economy: Scientific report]. Kyiv: "The Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine", 2014. 102 p.
8. ES-Ukrayina: pogliblena ta vseohoplyuyucha zona vilnoyi torgivli [EU-Ukraine: Deep and Comprehensive Free Trade Zone]. http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/dcfta_guidebook_web.pdf.
9. Ukrayina – ES: kursom zblizhennya [Ukraine-EU: on the Course of Convergence]. <http://donetskcci.com/homes/new/191-ukrajina-es-kursom-zblizhennya.html>.
10. Evropeyska Komisiya proponue timchasove znizhennya tarifiv na ukrayinskiy eksport do ES (12/03/2014) [The European Commission Proposes a Temporary Reduction of Tariffs on Ukrainian Exports to the EU (12/03/2014)]. http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_12_01_uk.htm.
11. Evrointegratsiya Ukrayini stae diysnistyu [European Integration of Ukraine Becomes a Reality]. <http://ua-ekonomist.com/6659-yevrontegracya-ukrayini-staye-dysnstyu>.
12. Uгода pro Asotsiatsiyu: yak tse zapratsyovalo [Association Agreement: how it began to Work]. <http://pravda.if.ua/news-6838.html>.
13. Zovnishnya torgivlya Ukrayini tovarami za sichen-listopad 2014 roku [Ukraine Goods Foreign Trade in January-November 2014]. <http://ukrstat.gov.ua>.
14. Poshliny i seychas ochen nizkie [Even Now the Custom Tariffs are Very Low]. <http://vz.ru/economy/2014/7/23/693847.html>.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Рибаківна Тетяна Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., 08401, Україна
e-mail: taryb@yandex.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Рибаківна Тетяна Александровна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, денежного обращения и кредита ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 32, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., 08401, Украина
e-mail: taryb@yandex.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Ribakova Tetyana Oleksandrivna, Ph.D. in Economical Science, Associate Professor SHEE "Pereyaslav-Khmelnytskyi Grigoriy Skovoroda State Pedagogical University" 30, Sukhomlinskogo Street, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: taryb@yandex.ru

ОБНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ: ЗАПОРУКА УСПІХУ

Шимченко Л.А.

Предметом дослідження є розвідки українських вчених щодо проблеми моделювання української економіки. Потреба оновлення моделі викликана низькою конкурентоспроможністю української продукції на світовому ринку, застарілими технологіями виробництва, бідністю переважаючої частини суспільства.

Метою написання статті є намагання, на основі досліджуваної теми, виокремити напрямки моделювання, що можуть для України бути найбільш прийнятними в нинішніх умовах.

Методологія проведення роботи. Робота виконана на основі досліджень українськими науковцями економічних процесів в Україні та здійснення спроби запропонувати певні аспекти моделі економічного розвитку нашої держави.

Результати роботи. Акцентується увага на проблемах вибору моделі економічного розвитку України в умовах кланово-олігархічного управління державою та в умовах конфронтаційного становища, викликаного складною формою виходу із світової фінансово-економічної кризи.

Галузь застосування результатів: організація та проведення наукових досліджень у сфері моделювання економічного розвитку.

Висновки. Криза, як свідчать нинішні світові і українські події, буде довготривалою. Для України на найближчу перспективу важливо не втратити державність. Можливість її зберегти – це подолати кризу системи управління, зробити акцент на національне відродження і розвиток, які повністю залежать від формування людського капіталу і розвитку науки. Вказані складові і повинні стати основою оновленої економічної моделі.

Ключові слова: економічна модель, економічні пріоритети, політична нестабільність, депресивна економіка, соціальні протести, європейська інтеграція.

ОБНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ УКРАИНЫ: ЗАЛОГ УСПЕХА

Шимченко Л.А.

Предметом исследования являются разведки украинских ученых относительно проблемы моделирования украинской экономики. Потребность обновления модели вызвана низкой конкурентоспособностью украинской продукции на мировом рынке, устаревшими технологиями производства, бедностью преобладающей части общества.

Целью написания статьи является попытка, на основе исследуемой темы, выделить направления моделирования, которые могут для Украины быть наиболее приемлемыми в нынешних условиях.

Методология проведения работы. Работа выполнена на основе исследований украинскими научными работниками экономических процессов в Украине и осуществления попытки предложить определенные аспекты модели экономического развития нашего государства.

Результаты работы. Акцентируется внимание на проблемах выбора модели экономического развития Украины в условиях кланово-олигархического управления государством и в условиях конфронтационного положения, вызванного сложной формой выхода из мирового финансово-экономического кризиса.

Отрасль применения результатов: организация и проведение научных исследований в сфере моделирования экономического развития.

Выводы. Кризис, как свидетельствуют нынешние мировые и украинские события, будет долговременным. Для Украины на ближайшую перспективу важно не потерять государственность. Возможность ее сохранить – это преодолеть кризис системы управления, сделать акцент на национальное возрождение и развитие, которые полностью зависят от формирования человеческого капитала и развития науки. Указанные составляющие и должны стать основой обновленной экономической модели.

Ключевые слова: экономическая модель, экономические приоритеты, политическая нестабильность, депрессивная экономика, социальные протесты, европейская интеграция.

UPDATE OF ECONOMIC MODEL OF UKRAINE: MORTGAGE OF SUCCESS

Shimchenko L.A.

The article of research are secret services of the Ukrainian scientists in relation to the problem of design of the Ukrainian economy. The necessity of update of model is caused the low competitiveness of the Ukrainian products in the world market, by ramshackle technologies of production, poverty of prevailing part of society.

The purpose of writing of the article is an attempt, on the basis of the probed theme, to select directions of design, which can for Ukraine be most acceptable in present terms.

Methodology of leadthrough of work. Work is executed on the basis of researches the Ukrainian research workers of economic processes in Ukraine and realization of attempt to offer the certain aspects of model of economic development of our state.

Job performances. Attention is accented on the problems of choice of model of economic development of Ukraine in the conditions of clan oligarchic government and in the conditions of confrontation position, caused the difficult form of exit from a world finansovo-ekonomichnoy crisis.

Industry of application of results: organization and leadthrough of scientific researches is in the field of design of economic development.

Conclusions. A crisis, as present world and Ukrainian events testify, will be of long duration. For Ukraine on the nearest prospect it is important not to lose the state system. Possibility of it to save – to overcome it krizu of control system, to do an accent on a national revival and development, which fully depend on forming of human capital to development of science. Constituents are indicated and must become basis of the renewed economic model.

Key words: economic model, economic priorities, political instability, depressed economy, social protests, European integration.

Актуальність теми. Всесвітній економічний форум в Давосі 2015 року підняв найважливішу тему сучасності – вибір глобалізованим світом шляху подальшого поступу. Засновник форуму Клаус Шваб напередодні відкриття вказав, що світ стоїть на роздоріжжі: один шлях – це руйнація інтеграційних процесів, ненависть і фундаменталізм; другий шлях – це солідарність і співпраця. До такої категоричності у виборі світ прийшов в результаті фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

За визнанням ООН, світове господарство зазнало найважчої з часів Другої світової війни фінансово-економічної кризи. В період 2004-2007 рр. темпи зростання СВП становили майже 4 % щорічно. У 2008 р. СВП зріс лише на 2 %, в 2009 р. уперше за останні майже 65 років – скоротився на 2,2 %. Нині світова економіка знаходиться в процесі відновлення, але темпи його повільні, мають нерівномірний характер. З причин різкого скорочення обсягу експорту дорогих автомобілів, інформаційних технологій і устаткування, зниження попиту на різні види товарів та послуг на внутрішніх ринках, сильного падіння прибутків компаній, погіршення фінансового

обігу – у розвинутих країнах економічне відновлення відбувається повільно. У країнах, що розвиваються підйом виробництва швидший, а перехідні економіки, через зниження цін на сировину, як основний експортний товар, зазнають слабого зростання. Переважна більшість розвинутих країн намагається відновити у після кризовий період старі, традиційні моделі розвитку, але це призводить лише до затягування депресивності. Отже, можемо констатувати, що фінансово-економічна криза перетворилася у світовому масштабі на кризу моделі, а вибрана нами для дослідження тема є дійсно актуальною.

Ступінь дослідження теми. Серед основних досліджуваних концептуальних моделей можна назвати такі: концепція «соціального партнерства» (Р. Арон, Дж. Гелбрейт та ін.), модель індустріального суспільства (П. Дракер, У. Ростоу, Р. Арон), модель постіндустріального суспільства (Д. Белл, Р. Арон), теорія «конвергенції» (П.Сорокін, В. Бакінгем, Р. Арон, У. Ростоу, П. Дракер, Дж. Гелбрейт, Я.Тінберген та ін.). У 1950-х роках у США виникла теорія «народного капіталізму», яку обґрунтували такі економісти і соціологи, як А. Берлі, Дж.Бернхем, С. Чейз, С. Кузнец, Дж. М. Кларк, М. Сальвадорі та ін. Але для кожної країни повинна бути створена власна економічна модель, яка б враховувала ресурсну специфіку, стан розвитку, політичне бачення майбутнього.

Метою написання статті є намагання на основі досліджуваної теми виокремити напрямки моделювання, що можуть для України бути найбільш прийнятними в нинішніх умовах.

Вклад основного матеріалу. Моделі економічного розвитку країн формуються в рамках певної економічної системи, яка являє собою сукупність усіх економічних процесів, що відбуваються в суспільстві на основі певних інституціональних, майнових і фінансових відносин та організаційних форм. У кожній системі вибудовуються національні моделі організації господарства, які кореспондуються з наявним економічним, ресурсним і культурним потенціалом країни, її традиціями, духовністю та ментальністю. Залежно від країни впровадження розрізняють американську, японську, шведську та ін. моделі. Всі моделі ретельно досліджувались вченими як національними, так і світовим рівня.

Моделі економічного розвитку в рамках системи сучасного капіталізму становили предмет аналізу й вітчизняних учених. С. Мочерний виділяє такі моделі: 1) ринкової економіки з її модифікаціями та історичними формами; 2) змішаної економіки, яка є найдосконалішою моделлю сучасного капіталізму; 3) постіндустріального суспільства; 4) національної економіки; 5) капіталістичної економіки; 6) народної економіки. Найоптимальнішою моделлю для України автор вважає модель народної економіки, яка передбачає використання усіх типів власності (за домінування трудової колективної власності), всебічний соціальний захист населення і національне демократичне економічне планування [1, с. 334]. Український економіст А. Філіпенко найбільш прийнятною для України вважає «інтегральну» модель економічного розвитку, яка дозволяє повніше реалізувати національні інтереси у світовому господарстві [2, с. 596–600].

Звертається увага також на формування моделі розвитку, де держава повинна підтримувати конструктивні процеси, сприяти досягненню визначених цілей та орієнтирів, а також максимально послабити ризики та загрози. Модель розвитку повинна чітко відповідати визначеному вектору розвитку та підкріплюватися системними нормативно-правовими актами, які не лише декларуються, а й дотримуються всіма суб'єктами системи господарських відносин – державою, всім діловим середовищем та громадянським суспільством на основі широкого суспільного діалогу.

Сьогодні в Україні, на думку О. Соскіна, співіснують три моделі економічного розвитку: 1) модель державного соціалізму; 2) модель державно-монополістичного капіталізму; 3) модель народного капіталізму. Кожній моделі притаманні свої атрибути: цілеспрямованість, ідеологічне підґрунтя; внутрішній і зовнішній виміри; певна модель влади; характер розвитку; способи, механізми та інструменти реалізації; управлінські інститути; носії і прибічники.

Перша модель базується на державній власності та надмірній ролі держави як владного деміурга, що керує всіма соціально-економічними процесами, які відбуваються у країні. Ідеологічною основою моделі державного соціалізму є комуністична ідеологія, а її найбільшими апологетами – представники соціалістичної та комуністичної партій, що сприяють нерівноправним інтеграційним зв'язкам із Росією [3, с. 7].

Друга модель – модель державно-монополістичного капіталізму – передбачає створення замкнених груп олігархічного спрямування, базується на державно-монополістичній власності та орієнтується на пріоритетний розвиток експортно-орієнтованої та сировинної моделі економіки. Для такої моделі характерні певні ознаки: 1) масова пауперизація та люмпенізація населення держави; 2) надзвичайно висока питома вага бюрократично-управлінського та карно-поліцейського апарату; 3) цілковитий контроль над усіма джерелами прибутку та бізнесовою діяльністю громадян; 4) сувора цензура і повний, насамперед фінансово-економічний, контроль над засобами масової інформації; 5) одержавлення інтелектуальної, науково-дослідницької та освітньої діяльності; 6) формування моделі «карнавальної нації». Якщо проаналізувати всі ці параметри й накласти їх на реальну ситуацію в Україні, то очевидним є достатньо вагомий збіг.

Отже, є підстави вважати, що в нашій країні стверджується кастово-монополістична модель державного капіталізму, рушійною силою якої є кастова олігархія. Аналіз зовнішнього виміру цієї моделі показує, що вона фактично орієнтована на створення так званої пансов'янської конфедерації, що передбачає об'єднання під патронатом державно-монополістичних кіл Росії двох підлеглих сил – української й білоруської кланових еліт – та перетворення нашої держави в залежну складову Московської імперії [4, с. 4].

Третя модель – модель народного капіталізму, де основними параметрами у внутрішньому вимірі є:

- усунення умов для розвитку в Україні державно-монополістичної, кланово-олігархічної економічної моделі;
- скорочення питомої ваги етатизму в житті кожного громадянина та надання йому якомога більшого спектра свобод;
- упровадження експортно-орієнтованої, інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки;
- формування відносин між економічними суб'єктами на принципах відкритої конкуренції;
- перетворення приватної власності на органічний елемент суспільного устрою, притаманного більшості населення України, а не привілейованій вузькій касті олігархів;
- формування національної буржуазії, органічною складовою якої має стати потужний середній клас приватних власників;
- створення великої кількості малих та середніх приватних суб'єктів господарювання, що сприятиме відновленню генетично властивої українській нації тяжіння до приватної власності, зведення самостійних приватних господарств, вільного об'єднання для використання кооперативних форм праці;
- запровадження простої в адмініструванні моделі оподаткування, що заснована на п'яти прямих податках;
- зміцнення національної грошової одиниці; введення валютного комітету, що передбачає прив'язку гривні до чотирьох основних валют;
- здійснення національної кадрової революції: в уряді, на підприємствах ключові позиції мають зайняти національне свідомі, економічно підготовлені, високоосвічені, ефективні фахівці, які дотримуються принципів християнської моралі в повсякденному житті. Зовнішній вимір моделі народного капіталізму передбачає перетворення України в потужну центральноєвропейську державу [5, с. 49-51].

Ці та інші пропоновані параметри моделей є слушними у можливості використання їх певних елементів, які можуть сприяти ефертизації економічних процесів в сучасній Україні. Але ми вважаємо за потрібне сказати наступне. Важливо розібратися в

таких двох моментах: 1) хто є носіями існуючої моделі національної економіки та чи є у них здатність протистояти сучасним світовим викликам і 2) якими є базові механізми переходу до нової національної економічної моделі розвитку та хто може цей поступ забезпечити?

До основних носіїв існуючої моделі економічного розвитку, крім держави з її інститутами різного рівня, відносимо власників великого капіталу. В Україні великий капітал сформувався декількома шляхами:

- 1) шлях так званих червоних директорів – керівники, їх замісники радянських підприємств на період структурних перебудов;
- 2) номенклатурний шлях – партійно-комсомольські керівники різних рівнів та керівні особи силових структур;
- 3) провладний шлях – належність під час проведення «незалежної» приватизації до керівних, особливо силових, структур.

Всі три шляхи становлять 26,2 %.

- 4) шлях успадкування капіталу (7,4 %);
- 5) створення бізнесу з нуля через дрібне підприємництво, створення кооперативів, човникової торгівлі та ін. (43 %);
- 6) «менеджеральний» шлях – через кар'єрний ріст до спів власності, або одноособової власності (14,5 %);
- 7) кримінальний шлях – через систему незаконного перерозподілу власності (8,9 %).

Всі перераховані шляхи не є чисто номенклатурними, чи чисто економічними, але переважання номенклатурного чи силового походження капіталу не спостерігається. В Україні процес роздержавлення та приватизації проходив пізніше від російського (переважає номенклатурно-силове походження капіталу), тому кооператори, талановиті підприємці, кримінальні елементи зуміли акумулювати фінансові ресурси і через корупційний патронат регіональної влади взяти під контроль джерела масштабної ренти. Політичний режим використав шукачів ренти як своїх агентів, дозволивши за політичну лояльність забирати певну частку ренти як винагороду. Лише 32,9 % великих власників не мають досвіду державної або політичної діяльності, відтак дві третини із них певною мірою залучені у неї. Членами партіє є чи були 31,8 % українських капіталістів. Виявилося, що 41,8 % власників великого капіталу мають парламентський досвід; 25,8 % – мають досвід депутатства у місцевих радах. Крім того 8,6 % великих власників мають досвід державної служби у центральних органах влади, а 9,5 % – у регіональних органах влади [6, с. 65].

Використовуючи політико-правові можливості власники капіталу перетворили їх у мільйонні та мільярдні розміри за рахунок первинної обробки сировини (металургія), перепродажу енергоносіїв (газу, вугілля, нафти), агробізнесу, фінансово-банківської сфери, будівельної, харчової та роздрібною торгівлі: тобто – 57 % за рахунок створення матеріального багатства нації, а 43% – за рахунок створення нематеріальних послуг. Вхідження до органів державної влади здебільшого відбувалося за рахунок корупційних механізмів, але забезпечувало гарантовані широкі можливості примноження та захисту капіталу великим власникам. Таким чином, поступово складалася кланово-олігархічна модель економічного розвитку України, де клан матеріальних виробників орієнтувався на експортне виробництво, а клан створення нематеріальних послуг використовував шлях реалізації імпоротної продукції та послуг у фінансово-банківській, юридичній, розважальній, телекомунікаційній сфері та у області ЗМІ.

Хотілося б простежити процес впливу великого капіталу через присутність в політичних органах влади різних рівнів на політично-економічний розвиток України. Це часово-затратно та під силу дійсно великим аналітикам сучасності. «Зарубежні експерти утверждали, що Україна обладала стартовими позиціями вище навіть Російської Федерації. А що маємо сьогодні в сухому остатке? Тотальне врання властью имущих, и невиданные ранее масштабы разворовывания национального богатства. В Украине самое большое падение объемов ВВП и производства среди государств Содружества. Только за результатами работы 2009 года страна откатилась на пять лет назад. Реальный уровень объема ВВП от базового 1990 года составляет всего 60%. Как видим, мы не просто из дна еще не поднялись, а даже не вышли на уровень порогового значения экономической безопасности. Трудно найти в мире такую власть, чтобы собственную страну довело до такой разрухи и таких потерь, которых она не знала даже во время войны. И это в мирный период времени при уникальном потенциале и возможностях, имея трудолюбивый и высокообразованный народ. Кто же ответит за 18 бездарно потраченных лет?» [7].

Ситуація ускладнилася президентськими виборами 2010 року, які частина політологів називає «кримінальною революцією», коли кримінальний порядок став формою соціального порядку: обмежилася свобода преси і телебачення, всі посади лютого рівня купляються, норми законів та підзаконних актів свідомо не дотримуються, використовується кримінальний терор. Командні висоти державної машини України захоплені пануючими фінансово-корпоративними групами, відбувається посилення кланово-олігархічної моделі й розчленовування соціуму на два полюси – багатих і бідних: 3% – заможні, що зосередили у своїх руках 70% багатства; 17% – умовно середній клас, 80% – бідні, що володіють лише 5% багатства [8] Тобто, доходи не чисельної соціальної групи були отримані за рахунок іншої переважаючої частини населення шляхом перерозподілу національного багатства, обмеження прав останньої та за рахунок вилучення національних фінансових коштів з реального сектора економіки. В економічному секторі відбулося скорочення обсягів та ефективності виробництва, рівень тіньової економіки досяг показника 60 %, а корупція охопила всі управлінські сфери держави, забезпечивши Україні 144 місце серед 177 країн у світовому рейтингу [9, с. 7].

Що є цьому причиною? Світове протистояння, світова фінансово-економічна криза та вихід із неї, навіть, і за рахунок «слабких держав»; мілітаризації економік та війн на тих землях, які мають «продажно-корумповану владу» і сусідів, що знаходяться в найбільшій системі протидії сильним світу цього. Це є великим негативом і до вирішення власних проблем за рахунок когось не призведе. Але факт є фактом.

Щодо нинішньої України... Якщо до економічних проблем додати ще й військові повномасштабні дії, що відбуваються на Сході держави, то залишається лише гадати: якою повинна бути модель економічного виходу з ситуації, в якій перебуває наша держава. Реформаторська модель, яка повинна охопити такі перетворення:

- 1) Зупинити вивезення власних капіталів українських олігархів за кордон і фінансування там економік інших країн;
- 2) Не допустити дефолту України через занадто великі борги, погашення по яких відбувається за рахунок нових зовнішніх запозичень;
- 3) Забезпечити дійсну боротьбу проти корупції та тіньової економіки;
- 4) Використати механізми залучення «українського розуму» до інноваційної переоснащеності виробництва з тим, щоб зберегти в Україні та для неї і розум, і економічно активне населення, а також забезпечити виробництво конкурентоспроможних продукції та послуг;
- 5) Розробити програму активізації функціонування внутрішнього ринку за рахунок підвищення купівельної спроможності населення;
- 6) Не допустити демографічної катастрофи;
- 7) Владі необхідно змінити свою ментальність і перестати бути продажним – інакше остаточно втрачимо Україну як суверенну державу;
- 8) Стратегічно-важливим є – виховання гармонійно розвинутої особистості, здатної забезпечити перехід української економіки на V-VI технологічні уклади, так як фінансово-корпоративний клановий капіталізм не здатен розвивати такі високотехнологічні уклади.

Економіка повинна пристосуватися до скорочення зовнішнього попиту на традиційні експортні товари й застосувати інші складові економічної структури. Індустріальний розвиток повинен відбуватися синхронно із надолуженням «цифрового розриву», що дозволить ефективно інтегрувати постіндустріальні технології до традиційних секторів економіки, значно підвищуючи продуктивність та конкурентоспроможності. Оскільки на світових ринках зростатиме попит на технологічні розробки «постіндустріального синтезу», то Україна повинна враховувати це і діяти на випередження, що полягає у власному швидшому переході та можливості продажу інформаційних та інжинірингових послуг по системі даних переходів. Розглянемо проблему українських відповідних можливостей більш системно.

Провідні країни світу вступили в нову фазу так званої «інформаційної економіки», у фазу суспільних відносин, що характеризуються визначальною роллю інформації в забезпеченні національних інтересів й обороноздатності країн – тобто у фазу інформаційного суспільства. Інформація перетворилась на глобальну цінність, що має міжнародний характер, виступає складовим компонентом інших життєво важливих глобальних явищ. Д. Белл інформаційний чинник поклав в основу своєї концепції «постіндустріального суспільства», у якому він вбачає економічний прорив на шляхах переходу від виробництва товарів до виробництва інформаційних послуг [10]. Функціонування держав повністю стало залежати від стану їх інформаційної сфери. Розширення інформаційного простору й формування на його основі інформаційного суспільства вимагає адекватного правового регулювання як вже існуючих, так і знову виникаючих суспільних відносин у даній сфері.

У грудні 2003 року питання побудови глобального інформаційного суспільства вперше в історії людства було піднято на вищому міждержавному рівні у рамках проведення I стадії Всесвітнього Самміту з питань Інформаційного Суспільства (далі – ВСІС). На цьому міжнародному форумі лідери 161 держави світу підписали два стратегічних документи «Декларацію принципів» та «План дій» (далі – Документи ВСІС), котрі визначають напрями подальшого розвитку інформаційного суспільства на всіх рівнях. Це обумовлено ще й тими обставинами, що сьогодні найважливішою постає глобальна проблема «цифрового розподілу», яка стала фактично головною причиною виникнення нових соціально-політичних розмежувань, поділу держав світу та громадян на «інформаційно-багатих» та «інформаційно-бідних», що значною мірою визначає міжнародний імідж, соціально-економічний розвиток, розвиток демократичних процесів та громадянського суспільства, інвестиційну привабливість, показники конкурентоздатності тощо [11].

Документи ВСІС визначають необхідність розробки та реалізації національних стратегій розвитку інформаційного суспільства у всіх країнах світу. Це означає, що країни світу, усвідомивши необхідність нових підходів до власного розвитку, зрозуміли переваги інформаційного суспільства і намагаються разом відповісти на його виклики. Не маючи достатнього теоретичного підґрунтя щодо розвитку нового типу суспільства, і фактично вже близько двадцяти років перебуваючи у ньому, людство зробило успішну спробу разом вирішити питання стратегії розвитку світу в цілому та кожної країни зокрема, проаналізувавши та систематизувавши питання, що виникають у різних країнах світу, поділивши проблеми на відповідні рівні та способи їх вирішення, і намагаючись віднайти шляхи подолання викликів суспільства нового часу. А відтак недостатнім є лише проголошення та закріплення положень на вищому державному рівні щодо розвитку високих технологій, інформатизації суспільних процесів та операцій, комп'ютеризації робочих місць чи процесу навчання, надання громадянам універсального доступу до інформаційних, наукових та освітніх ресурсів. Сьогодні настав час для практичних дій – наукового обґрунтування суспільних процесів, які відбуваються у світі, їх уніфікації та подальших кроків щодо усвідомлення наслідків тих або інших дій. Сьогодні практично кожна країна світу постала перед серйозним викликом здійснення інноваційних реформ шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій, сучасних знань та інформації як найважливішого ресурсу життєдіяльності суспільства XXI століття у політичній, економічній та соціальній сферах.

Вчені-теоретики вказують: інформаційний простір є ефективним, якщо він відкритий для суспільства і це дає можливість реалізовувати погоджені інтереси громадян, суспільства й держави на комплексній і системній основі. Ефективний інформаційний простір може бути створений і розвиватися на основі відповідної державної інформаційної політики, що забезпечує поступальний рух країни до побудови інформаційного суспільства. Цей рух повинен спиратися на новітні інформаційні, комп'ютерні, телекомунікаційні технології й технології зв'язку, розвиток яких призвів до бурхливого розвитку відкритих інформаційних мереж, насамперед Інтернету, що дають принципово нові можливості міжнародного інформаційного обміну й на його основі – трансформації різних видів людської діяльності.

Переворот, пов'язаний із змінами у техніці комунікацій, фахівці порівнюють з такими кардинальними віхами у розвитку цивілізації, як винайдення абетки, писемності, друкарського верстата. З переворотом пов'язують і нове перекодування традиції у тому ж обсязі, який спричинили поява фотографії, телебачення, кінематографа. Сучасне інформаційне суспільство та його наступна фаза – суспільство, побудоване на знаннях, окрім технологічного, набуло багато вимірів: гуманітарного, мас-медійного, культурологічного, освітньо-наукового та інших. А тому Україні, в її моделюванні подальшого розвитку, є потреба замислитися над проблемами впливу ІТК на економіку, культуру, свідомість, державотворчі процеси.

Відсутність послідовної державної політики в Україні, спрямованої на побудову інформаційного суспільства, вже призвела до відставання від інших країн. Для створення цілісної моделі такого суспільства і власне економіки знань та індустрії інтелектуальних інформаційних технологій Україні необхідно паралельно розбудовувати такі фази інформаційного суспільства: перша – забезпечити не декларативне, а реальне право кожній людині створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними, даючи змогу окремим особам і громадам повною мірою реалізувати свій потенціал; друга – прискорити побудову інформаційної та телекомунікаційної інфраструктури країни шляхом залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій; розширити конкурентне середовище серед провайдерів Інтернету та мобільного зв'язку; охопити інформаційно-технологічними змінами органи державного управління та провідні державні інституції; третя – одночасно мобілізувати науку, освіту, промисловість, гуманітарну сферу, мас-медіа і бізнес на пріоритетних напрямках розвитку інформаційного суспільства, побудованого на знаннях.

Така стратегія дозволила б Україні побудувати розвинене інформаційне середовище, конкурентоспроможну індустрію інтелектуальних інформаційних технологій та власну економіку знань, стати повноправним членом міжнародної світової кооперації у створенні глобального інформаційного суспільства. Завдяки дотриманню норм стратегічного розвитку та спираючись на принципи побудови інформаційного суспільства, закладених Женевським Всесвітнім самітом від 10-12 грудня 2003 року, кожен громадянин України, реалізуючи власний потенціал, зміг би сприяти своєму розвитку і підвищити якість життя як свого, так і інших членів суспільства. В загальнодержавному масштабі – це б допомогло вирішити питання бідності, безробіття, низької купівельної спроможності населення, економічної відсталості країни тощо [12].

Основою інформаційної економіки повинна стати освіта, знання, інформація і зв'язок. Вони ж складають основу розвитку людини, її ініціативності в напрямку створення інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ), які безперечно мають безмірний вплив на практично всі аспекти життя, відкривають нові перспективи досягнення більш високих рівнів розвитку, посприяють вплив багатьох традиційних перешкод, особливо пов'язаних із часом та відстанню, а також дають змогу використовувати потенціал цих технологій на благо мільйонів людей у всіх куточках земної кулі. ІКТ стають інструментом в

підвищенні продуктивності, вони генерують економічне зростання, створюють робочі місця і розширюють можливість працевлаштування, а також сприяють підвищенню якості життя для всіх. Вони також можуть сприяти діалогу між людьми, націями і цивілізаціями.

За всіма створеними ІКТ стоїть людина, її розум, здібності, вміння, – без різниці чоловік це чи жінка. Тому Женевський Всесвітній саміт 2003 року та послідуочі форуми акцентували увагу на ролі людини у розбудові інформаційного суспільства. На форумах постійно наголошується, що кожна людина має право на свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів. Таким чином, величезна маса людей переключається зі сфери виробництва промислової та сільськогосподарської продукції у сферу виробництва й розповсюдження інформації. Відповідно виникає особлива інформаційна економіка, де виділяються два сектори: перший – виробляє інформаційні продукти і комунікаційні послуги для безпосереднього споживання, другий – поширює ці продукти. Інформаційне суспільство демонструє такий рівень розвитку, коли інформаційний сектор економіки виходить на перше місце по числу зайнятих у ньому працівників.

Станом на листопад 2013 р. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України наводить такі цифри:

- 66,5 тис. суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності «Інформація та телекомунікації», що складає майже 3 % від всього зайнятого населення держави;
- 3,6 тис. операторів-провайдерів телекомунікаційних послуг, у тому числі – 2114 операторів, ліцензованих у сфері телекомунікацій, 1482 суб'єкта господарювання, що надають послуги з доступу до мережі Інтернет;
- 148 вищих навчальних закладів здійснюють підготовку кадрів для ІКТ; загальний ліцензований обсяг студентів для ІТ-сфери становить 47 тис. осіб;
- 51 % жителів України мають доступ до мережі Інтернет, частка підключених до мережі Інтернет підприємств становила 95,1 %, з них 38 % - ШСД;
- частка сфери ІКТ у ВВП України склала 4,5 %; обсяги реалізованих послуг у сфері комп'ютерного програмування та інших послуг у сфері інформатизації склали 7,96 млрд. грн., що на 15 % більше, ніж у минулому році за аналогічний період;
- експорт та імпорт комп'ютерних та інформаційних послуг збільшились відповідно на 43 % (7,4 % від загального експорту послуг) та на 28 % порівняно з аналогічним періодом минулого року;
- обсяги продажу товарів через мережу Інтернет підприємствами роздрібної торгівлі збільшились на 67 % порівняно з аналогічним періодом 2012 року та склали 678,4 млн. грн. або 0,34 % від усього роздрібного товарообороту [13].

Отже, протягом останніх 4-5 років щорічне зростання ІТ-галузі в середньому складає не менше 25 %. Експорт продукції ІТ-аутсорсингового сектору, обсяг якого складає більше половини всього ринку галузі, лише протягом 2011-2013 рр. зріс з 1 до 3-3,2 млрд. дол. На даний момент – це один із ключових напрямів національного експорту (5 місце за обсягом) з потенціалом виходу на провідну позицію в Україні до 2025 року. Більше того, ІТ-сфера є нині однією з найбільш інвестиційно привабливих галузей української економіки. На думку міжнародних експертів, за сприятливого розвитку подій її потенціал дозволить Україні до 2015 р. вийти на шосте місце у світі за обсягами ІТ-експорту. Деякі фахівці навіть називають ІТ-сферу майбутнім локомотивом української економіки [14].

Важливою особливістю, на нашу думку, є питання кадрового забезпечення індустрії виробництва програмного забезпечення. В січні 2014 року Голова Держінформнауки В. Семиноженко вказав, що кількість ІТ-фахівців в Україні на початок року становить близько 250 тис. осіб, 40 тис. з них – сертифіковані висококласні фахівці, що створюють конкурентоспроможну експортно-орієнтовану продукцію [15]. На даний момент – це четвертий за кількістю кадровий потенціал у світі.

Крім того, нова модель неможлива без відновлення довіри до держави та налагодження партнерства держави та суспільства. Українська революція стала доказом того, що державна політика є гальмом у розвитку суспільних відносин та економіки. Тільки шлях суспільного діалогу необхідний для відбудови консолідованості суспільства і влади, відновлення довіри до бізнесу. Ведення діалогу, державно-приватне партнерство, створення інституційної інфраструктури ринків, забезпечення соціальної відповідальності бізнесу – така перебудова стосунків між державою як суб'єктом економічної політики та економічними агентами як об'єктом, вочевидь, стане головною особливістю національних економічних політик на найближчі десятиліття [16].

Те, що на даний час Україна займає надзвичайно низькі рейтингові економічні показники, допустила анексію частини своєї території та глибинне збідніння власного населення, говорить про руйнацію існуючої економічної моделі. Але, навіть, останні нами приведені факти свідчать про можливості українського народу мати хорошу перспективу. Не були б українці такими перспективними – не було б такої боротьби навколо України. Це боротьба не просто за землі чи територію – це боротьба за народ, який вмів жити і творити на цій території і землі. І якщо нинішня «колоніальна» модель соціально-економічного розвитку вичерпала себе – це означає, що на зміну прийде інша, більш прогресивніша модель. Прийде вона не просто: з великими втратами як матеріальними, так і людськими. Але нічого не робить суспільство сильнішим ніж випробування на життя.

Висновки. Криза, як свідчать нинішні світові і українські події, буде довготривалою. Для України на найближчу перспективу важливо не втратити державність. Можливість її зберегти – це подолати кризу системи управління, зробити акцент на національне відродження і розвиток, які повністю залежать від формування людського капіталу і розвитку науки. Вказані складові і повинні стати основою оновленої економічної моделі.

Список використаних джерел

1. Мочерний С.В. Економічна теорія. Навчальний посібник / С.В. Мочерний – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 640 с.
2. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.
3. Соскін О. Модель народного капіталізму і національні економічні інтереси України / О. Соскін // Економічний часопис. – 1998. – № 11–12. – С. 6–9.
4. Соскін О. Моделі влади в Україні: спроба політико-економічного аналізу / О. Соскін // Економічний часопис. – 1997. – № 1. – С. 3–6.
5. Соскін О. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив / О. Соскін // Актуальні проблеми економіки, 2010. – № 3. – С. 47–56.
6. Рахманов О. Соціальні передумови та способи створення капіталу великих власників України / О. Рахманов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2012. – № 4. – С. 51–68.
7. Мунтіян В. Мировой кризис – прогнозы сбываются / Мунтіян В. // Економіка ринкових відносин, 2011р. – №7.
8. Маліков В.В. Визначення напрямів державного регулювання економіки / В.В. Маліков // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Державне управління. – Дніпропетровськ, 2011. – № 1. – С. 72–76.
9. Руценко І. Від «кримінальної революції» до кримінального суспільства / І. Руценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2014. – № 2. – С. 3–22.

10. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – С.194-251.
11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://apitu.org.ua/wsis>
12. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=90&language=uk>
13. Програма розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій в Україні (редакція від 25 листопада 2013, доопрацьована за участю ЦОБВ). Проект / Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/%2025_11_13_%D0%9A%D0%A6.doc
14. Україне пророчат вхожденіе в десятку стран-лидеров в сфере IT / Independent press (inpress.ua). 31.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inpress.ua/ru/economics/15512-ukraine-prochat-vkhozhdzenie-v-desyatku-stranliderov-v-sfere-i>
15. Зростання дефіциту IT-фахівців у світі - стимул нарощувати їх підготовку в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/2014/01/13/316559>
16. Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності / Жаліло Я.А., Покришка Д.С., Белінська Я.В., Павлюк А.П. та ін. – К. : НІСД, 2013. – 120 с.

References

1. Mocherniy S.V. The Economic theory. Train aid. K. : The Publishing center «Academy», 2009. 640 s.
2. Filipenko A.S. the Global forms of economic development: history and contemporaneity. K. : of Knowledge, 2007. 670 s.
3. Soskin O. Model' folk capitalism and national economic interests of Ukraine. The Economic magazine. 1998. No11–12. S. 6–9.
4. Soskin O. Modeli power in Ukraine: attempt of politiko-ekonomichnogo analysis. // The Economic magazine. 1997. No1. S. 3–6.
5. Soskin O. Viznachennya national economic model of Ukraine: comparative analysis of possible alternatives. // Issues of the day of economy, 2010. No3. S. 47-56.
6. Rakhmanov O. Social'ni pre-conditions and methods of creation of capital of large proprietors of Ukraine. // Sociology: theory, methods, marketing, 2012. No4. S.51-68.
7. Muntiyay V. Mirovoy krizis – prognozy sbyvayutsya. // Economy of market relations, 2011. No7.
8. Malikov V. V. Determination of directions of government control of economy. // The Naukovo-virobnichiy magazine «the State and regions». Series: State administration. it is Dnipropetrovsk, 2011. No1. S. 72–76.
9. Ruschenko I. Vid «criminal revolution» to criminal society. // Sociology: theory, methods, marketing, 2014. No2. S. 3-22.
10. Bell D. Prikhid postindustrial'nogo society. //Suchasna foreign social philosophy. K., 1996. S.194-251.
11. <http://apitu.org.ua/wsis>
12. <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=90&language=uk>
13. Program of development of sphere informatively communication technologies in Ukraine (release from November, 25. 2013, finished off with participation of COVV). Project / A state agency is on questions science, innovations and informatization of Ukraine: http://dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/%2025_11_13_%D0%9A%D0%A6.doc
14. Ukraine of prorochat vkhozhdzenie in ten of stran-liderov in sfere of IT/ Independent press (inpress.ua). 31.08.2013 : <http://inpress.ua/ru/economics/15512-ukraine-prochat-vkhozhdzenie-v-desyatku-stranliderov-v-sfere-i>
15. Growth of deficit of IT-specialists in the world-to grow a stimulus their preparation in Ukraine : <http://news.finance.ua/ua/~1/2014/01/13/316559>
16. Zhailo JA, Tire DS, Belinska Y., Pawluk AP and others. Prospects for Ukraine's economy in a global macroeconomic instability. K. : NISS, 2013. 120 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шимченко Людмила Анатоліївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політичної економії
Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шимченко Людмила Анатольевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры политической экономии
Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shimchenko Ljudmila Anatol'evna, candidate of philosophical sciences, associate professor, associate professor of department of political economy
Pereyaslav-khmel'nicky GPU to the name of Grigory Skovorody
street of Sukhomlinskogo, 30, Pereyaslav-khmel'nicky, 08400, Ukraine

УДК 333.122

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Шрамко О.Г.

Ключові слова: економічний потенціал, регіональна система, податкова система, управління.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Шрамко О.Г.

Предмет, цель работы: в качестве предмета исследования была выбрана социально-экономическая система, структура которой представляет из себя сложную взаимосогласованную систему. основополагающим звеном данной структуры являются бюджетные отношения, как на региональном, так и на межрегиональном уровне. Оптимизация бюджетных отношений способствует раскрытию экономического потенциала региона.

Метод, методология проведения работы: были использованы методы логического и сравнительного анализа, метод репрезентативных показателей. В частности, для обобщения развития региональной экономической системы был реализован системный анализ факторов, из которых определяющим был назван уровень налоговой нагрузки.

Результаты работы: представлена схема анализа экономического развития региональной социально-экономической системы с учетом динамических показателей, сформулированы основополагающие принципы формирования территориальной структуры.

Область применения результатов: практическая деятельность государственных органов управления субъектов РФ, а также других стран, заинтересованных в продвижении собственных регионов и в повышении их экономического потенциала.

Выводы: Изучение и обогащение опыта анализа территориального образования непосредственно влияет на развитие экономического потенциала региона. Знание структуры территориального образования и основных закономерностей его формирования, позволяет эффективно управлять развитием территории и формировать наиболее оптимальные методы управления.

Ключевые слова: экономический потенциал, региональная система, налоговая система, управление.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF REGIONAL SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Shramko O.G.

Subject, the purpose of work: as an object of research the social and economic system which structure is complex взаимосогласованную system has been chosen. A basic part of the given structure are budgetary attitudes, both on regional, and at an inter-regional level. Optimization of budgetary attitudes promotes disclosing of economic potential of region.

Method, methodology of carrying out of work: methods of the logic and comparative analysis, a method of representative parameters have been used. In particular, for generalization of development of regional economic system the system analysis of factors from which defining the level of tax loading has been named has been realized.

Results of work: the scheme of the analysis of economic development of regional social and economic system in view of dynamic parameters is presented, basic principles of formation of territorial structure are formulated.

Scope of results: practical activities of the state controls of subjects of the Russian Federation, and also other countries interested in promotion of own regions and in increase of their economic potential.

Conclusions: Studying and enrichment of experience of the analysis of territorial formation directly influences development of economic potential of region. The knowledge of structure of territorial formation and the basic laws of its formation, allows to operate effectively development of territory and to form the optimal methods of management.

Key words: economic potential, regional system, the tax system, management.

В настоящее время экономика всех стран находится на стадии глубоких изменений. Это связано, прежде всего, с мировой интеграцией и глобализацией экономических систем, интенсификацией производства и массовым внедрением инноваций. В связи с этим возрастает значение и роль государственных структур в оценке экономического потенциала, планировании инвестиционных вложений и общехозяйственном руководстве региональных социально-экономических систем.

Поступательное и динамичное развитие невозможно без учета специфики ресурсных, климатических, географических, демографических, социальных и пр. особенностей. Данная задача является тем более актуальной, что, наблюдаемое в последнее время состояние диспропорции между развитыми и депрессивными регионами становится все более ощутимым и прогрессирующим. Происходящие явления оказывают негативное влияние не только на социально-экономическое развитие соответствующего региона, но и на развитие всей федеративной системы в целом [4].

В настоящее время следует отметить явление недостаточно эффективного управления существующими региональными преимуществами, в числе которых необходимо отметить возможности налогового потенциала, что приводит к бюджетной задолженности перед федеративным центром, секвестрованию многих национальных программ и, в конечном итоге, снижению жизни населения [5], [6].

Решение задачи сбалансированного развития должно быть приоритетным на всех уровнях административно-хозяйственной системы. И среди приоритетных направлений можно отметить следующие: создание материальной заинтересованности на местах в развитии экономической деятельности, акцентирование усилий по возникновению центров роста, способных определить развитие всей региональной экономики, широкое внедрение инноваций в производственный процесс.

Относящаяся к мезоуровню, региональная система, таким образом, имеет двойственный характер экономических отношений, направленных на развитие собственной отраслевой структуры и на совершенствование взаимодействия с федеративным центром, носящий, в основном, финансовый характер.

При этом неизбежно возникают вопросы централизации и децентрализации административной власти, региональной самостоятельности, управления некоторыми федеральными функциями, более гибко и эффективно реализуемых на местах.

Решение подобных проблем необходимо проводить в условиях максимальной осторожности, взвешенности, учитывать индивидуальные особенности развития каждого территориального образования, основываясь на строгом научном анализе и законах экономического развития.

Недопустимым являются как принципы жесткой централизации, так и свободная автономия территориального образования без должного на то экономического основания. Подобные тенденции имеют преимущественно политический характер и в условиях рыночных отношений могут иметь негативные последствия.

Образование региональной социально-экономической системы носит исторический характер и ее территориальные границы не являются случайными. Они предопределяются природными, географическими, культурными факторами и, в настоящее время, закреплены нормативными актами. Тесная связь с природными ресурсами создает предпосылки для развития у региональной социально-экономической системы, как сильных ее сторон, так и слабых, с экономической точки зрения. С одной стороны, наличие специфических климатогеографических и ресурсных факторов создает условия для возникновения региональных преимуществ, с другой стороны, это приводит к узкой специализации региональной экономики, диверсификации отраслевой структуры и значительной зависимости от природных факторов и состояния внешней среды.

В настоящее время отмечается отсутствие значительных предпосылок к модернизации региональной экономической деятельности и проведению инвестиционной политики. По данным аналитических исследований, данное явление связано со многими факторами, в частности, налоговыми условиями развития региональной экономики [6]. В современной экономической литературе существует достаточное количество работ, свидетельствующих, например, о значительном уровне налоговой нагрузки на все отрасли региональной экономики, без учета особенностей динамики их развития, что приводит к отсутствию материальных стимулов к развитию региона в целом. Как результат, явление ухода от налогообложения, которое в настоящее время стало приобретать значительные масштабы и создавать угрозу финансово-экономической безопасности. Данное явление наиболее ощутимо проявляет себя во время экономических кризисов и в периоды нестабильности экономических систем, что наблюдается в настоящее время с неизменной постоянностью и частотой.

Значительные проблемы существуют в бюджетно-финансовой сфере. Проявляются они, прежде всего, в виде задолженности региона перед федеративным центром, нередко без перспектив возврата долга, наличию встречных финансовых потоков, заимствованию бюджетных резервов для решения многих насущных социальных задач, игнорированию финансовых требований реального сектора экономики. В то же время обеспечение самодостаточности региона должно предполагать использование всех факторов региональных преимуществ, эффективное управление ими, оптимальное перераспределение финансовых средств.

Для успешного развития рыночных реформ требуется, прежде всего, интенсивное развитие инновационного процесса, направленного на модернизацию отраслевой экономики, внедрение новых технологий, способов и методов производства.

Всех этих целей невозможно достичь без четкого функционирования механизма государственного бюджета, подразумевающего эффективное перераспределение денежных средств для наиболее полного раскрытия экономического потенциала регионов.

В документах ООН региональная система определяется как географическая структурная единица, имеющая общие принципы исторического развития, с определенным менталитетом коренного населения, стремящегося к национальной самобытности, сохранению языка и национальной культуры.

Оптимальное управление экономическими ресурсами в аспекте данной задачи приобретает особую остроту и значимость.

При этом, на наш взгляд, подразумевается эффективное управление отраслевым развитием для осуществления следующего программного комплекса:

1. Создание факторов опережающего экономического развития в виде производственных, рекреационных, технологических и прочих особых региональных зон.

2. Разработка мер социально-экономической политики для поддержания и развития условий отраслевого развития, привлечения инвестиционных вложений как зарубежного, так и отечественного капитала.

3. Сбалансированное управление рынком труда с созданием необходимой инфраструктуры для возможного привлечения трудовых ресурсов со смежных регионов.

4. Акцентирование внимания на создание наукоемких комплексов, высокотехнологических производств, экспериментальных промышленно-экономических центров.

Практика показывает необходимость если не политического, то экономического объединения в целях создания более крупных административно-хозяйственных единиц, позволяющая решать сложные и глобальные задачи. Интеграция рынков, трудовых и финансовых ресурсов приводит к возможности создания единого экономического пространства, снижению диспропорций в развитии регионов, увеличению производственного потенциала.

Основным элементом региональной системы является человек со всем комплексом социокультурных связей, оказывающих непосредственное влияние на развитие экономики региона, направление и темпы такого развития. Способность к самоуправлению таких систем не исключает возможность внешнего управления и жесткого государственного контроля над функционированием рыночного механизма.

В целом, создание оптимальных моделей, отождествляющих наиболее полно структурные составляющие региональной экономической системы, в том числе и с помощью математического моделирования, позволяет анализировать и оптимально управлять всеми компонентами региональной экономики, своевременно реагировать на изменения внешней среды, соответствующим образом изменяя стиль и методы применяемых административных решений [2].

Для успешного осуществления комплекса рыночных реформ, сбалансированного регионального развития необходим, прежде всего, на наш взгляд, сосредоточение усилий на инновационном развитии всего народнохозяйственного комплекса. Решение данной задачи невозможно без диверсификации и модернизации отраслей производства, осуществления инвестиционных проектов, привлечения как иностранного, так и отечественного капитала во все сферы экономической деятельности, в том числе и в создание научно обоснованной и эффективной инфраструктуры промышленного производства. Комплекс мер предполагает создание территориально-производственных кластеров, транспортно-логистических объектов, индустриальных образований.

Модернизация производства невозможна без рациональной экономической политики, включающей в себя стимулирование перспективных отраслей экономики, создание условий для расширения инновационной деятельности, разумное применение интеграционных возможностей.

Для анализа эффективности экономической политики оценивается уровень показателей отраслей, имеющие наиболее высокие темпы развития и характеризующиеся наибольшей капиталоемкостью.

Акцентируется внимание на темпы роста объемов производства по основным отраслям экономики, финансовое состояние предприятий (рентабельность, количество и удельный вес прибыльных предприятий, состояние оборотных активов и т. п.).

В государстве, отличием которого является многоуровневая бюджетная система, важнейшей задачей является задача обеспечения равных возможностей для финансово-экономической деятельности региональных образований. При этом наиболее важным является перераспределение федеральных ресурсов [3] и др.

В этой связи особую остроту и значимость приобретают вопросы прогнозирования максимально возможного экономического результата, в частности методы линейного прогнозирования.

Новые информационные инструменты являются источником появления прогрессивных форм и методов в сложном процессе прогнозирования, моделирования и управления региональными экономическими условиями. Это особенно важно в условиях постоянно меняющейся мировой экономической ситуации, нестабильности финансовых систем, цикличности самого экономического развития.

Весьма существенным дополнением к этому методу, на наш взгляд, могло бы послужить составление эконометрических моделей, отражающих динамику макроэкономических показателей (ВРП) и отраслевых региональных показателей. Применение эконометрических построений позволяет более глубоко осуществить анализ социально-экономического развития региона, а также повысить точность прогноза для всех его динамических показателей. Кроме того, эконометрические модели могут служить большим подспорьем в осуществлении так называемого системного анализа, предназначение которого состоит не только в комплексной оценке всех факторов, влияющих на развитие, но и выявление причинно-следственных связей сложной нелинейной системы.

Следует отметить, что при определении структуры региональной экономической системы, имеет наибольшее значение не фиксированные количественные показатели, отражающие, например, динамику валового регионального продукта и показатели по каждому отраслевому показателю. По нашему мнению, для управления экономическими факторами региона и, особенно, выявления его резервных возможностей, большую значимость приобретают динамические изменения данных показателей, т. е. соответствующие эконометрические функции в общем виде имеющие следующую формулу

$$Y = M_x(Y) + \varepsilon \quad (1)$$

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

где Y – функция от значений факторов – объясняющих переменных;

$M_x(Y)$ – математическое ожидание, полученное приданном наборе значений переменных, подлежащих статистической оценке ($\chi_1, \chi_2 \dots \chi_\pi$);

ε – случайная величина, называемая возмущением или ошибкой регрессии;

Классическая линейная модель множественной регрессии (Classic Normal Linear Multiple Regression model) будет иметь следующий вид:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 \chi_{1t} + \beta_2 \chi_{2t} + \dots + \beta_\pi \chi_{\pi t} + \varepsilon \quad (2)$$

Где $t = 1, 2, \dots, \pi$;

β_π – параметры, подлежащие статистической оценке;

Соответственно ее можно представить в матричной форме:

$$Y = XB + \varepsilon \quad (3)$$

где Y – матрица-столбец, или вектор значений зависимой (в данном случае, определяемой) переменной;

X – матрица значений влияющих переменных;

$\beta = (\beta_0, \beta_1 \dots \beta_\pi)$ – вектор параметров, имеющих конкретные показатели для соответствующей функции;

$\varepsilon = (\varepsilon_0, \varepsilon_1 \dots \varepsilon_\pi)$ – матрица-столбец стохастических (случайных ошибок);

Таким образом, наш взгляд, наиболее правильным будет определение экономического потенциала региональной экономической системы, как сложного многофакторного и системного показателя, который представляет собой реализуемые возможности при максимально эффективной деятельности в существующих конкретных условиях (в частности, налоговых), с учетом всех региональных факторов, а также взаимодействия между системами различного уровня: производственной, ресурсной и экономической.

Представляется целесообразным привести схему факторов, определяющих уровень развития региональной экономической системы и оказывающих на нее, тем или иным образом, непосредственное влияние.

Значение приведенных факторов состоит в возможности применения к ним факторного анализа и изучении влияния каждого из факторов, (а также степени этого влияния), на интегральную составляющую.

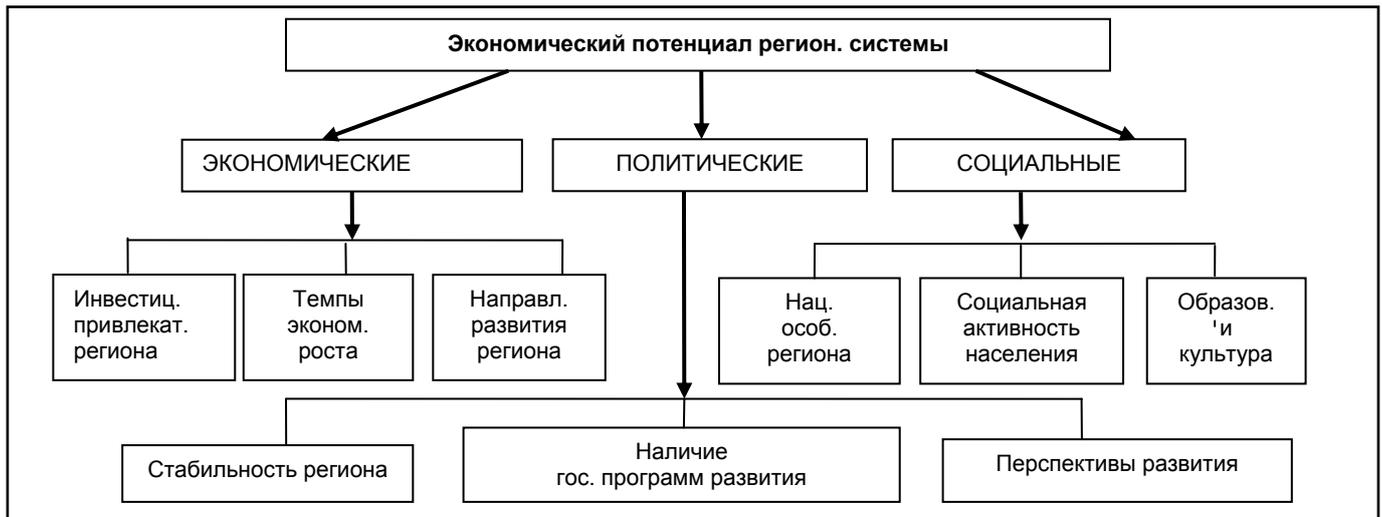

Рисунок 1. Факторы экономического потенциала региональной системы.

В настоящее время в научной экономической литературе следующие методы расчета уровня развития региональной экономической системы:

1) оценка экономических возможностей, используя методы репрезентативных показателей (РП);

2) анализ динамики макроэкономических данных;

Метод РП можно назвать прямым. На основании имеющихся отраслевых показателей и темпов их развития определяются прогнозируемые значения развития региональной экономической системы за определенный период времени.

Оценка с использованием регрессионных моделей хотя и представляется более трудоемким, но в более реальной степени отражает структуру и размеры экономического потенциала.

В общем виде линейная регрессионная модель вычисляется по следующей формуле:

$$F(\chi) = \beta_0 + \beta_1 \chi + \varepsilon \quad (4)$$

где $F(\chi)$ – функция, зависящая от объясняющей переменной χ ;

β_0, β_1 – коэффициенты, подлежащие статистической оценке;

ε – стохастическая составляющая;

Для определения экономических возможностей i – того региона учитывается его взаимосвязь с ВРП за определенный период времени:

$$Y_t^* = \beta_0 + \beta_1 Y_t + \varepsilon \tag{5}$$

где: Y_t^* – прогнозируемые поступления t – того региона;

С целью выравнивания различий между регионами в людских ресурсах, в современной экономической литературе используется взвешенный метод наименьших квадратов (ВЗМНК), который дает более точные значения объясняемой переменной.

При осуществлении принципов вышеназванного метода, следует учесть несовершенство и ограниченность статистической базы на местах, что предполагает и использовать и другие, иногда косвенные методы. В этом плане методы оценки на основе ретроспективных данных представляются наиболее простыми и практически более применимыми.

В первую очередь следует назвать метод с использованием индекса регионального экономического потенциала. Он характеризуется высокой степенью достоверности и относительной простотой при расчетах.

ИРЭП рассчитывается по формуле:

$$I_t^* = P_t K_t \tag{6}$$

где I_t^* - индекс экономического потенциала (ИЭП) для соответствующего территориального образования;

P_t – численная величина добавленной стоимости отраслей экономики из расчета величины, приходящейся на душу населения соответствующего образования, в сравнении с таким же показателем аналогичного периода времени по всей территории. То есть:

$$P_t = \left(\frac{Y_t \Lambda}{\Lambda_t Y} \right) \tag{7}$$

K_t - поправочный коэффициент, учитывающий на отраслевую составляющую экономики данного территориального образования:

$$K_t = T_{\text{пром.}} \Delta_{\text{пром.}} K_{\text{пром.}} + T_{\text{стр.}} \Delta_{\text{стр.}} K_{\text{стр.}} + T_{\text{пр.}} \Delta_{\text{пр.}} K_{\text{пр.}} + T_{\text{торг.}} \Delta_{\text{торг.}} K_{\text{торг.}} + T_{\text{пр.}} \Delta_{\text{пр.}} K_{\text{пр.}} + \dots + T_{\text{п.}} \Delta_{\text{п.}} K_{\text{п.}} \tag{8}$$

Где $T_{\text{пром.}}, T_{\text{стр.}}, T_{\text{пр.}}, T_{\text{торг.}}, T_{\text{пр.}}, T_{\text{п.}}$ - средние уровни основных видов отраслевой региональной структуры;

$\Delta_{\text{пром.}}, \Delta_{\text{стр.}}, \Delta_{\text{пр.}}, \Delta_{\text{торг.}}, \Delta_{\text{пр.}}, \Delta_{\text{п.}}$ – численная величина добавленной стоимости аналогичных отраслей экономики территориального образования;

$K_{\text{пром}}$ - поправочный коэффициент, учитывающий на отраслевую структуру территориального образования:

$$K_{\text{пром}} = \sum (T_{\text{отр.}} \cdot D_{i \text{отр.}}) \tag{9}$$

где $T_{\text{отр.}}$ – величина среднего уровня налогового бремени на основные отрасли промышленности.

$D_{i \text{отр.}}$ - величина основных отраслей промышленности, занимаемая в общем объеме валового регионального продукта соответствующего территориального образования;

Для более точного подсчета вводятся дополнительные поправочные коэффициенты на отраслевую структуру отраслей экономики, в той или иной степени, определяющих социально-экономическое развитие региона.

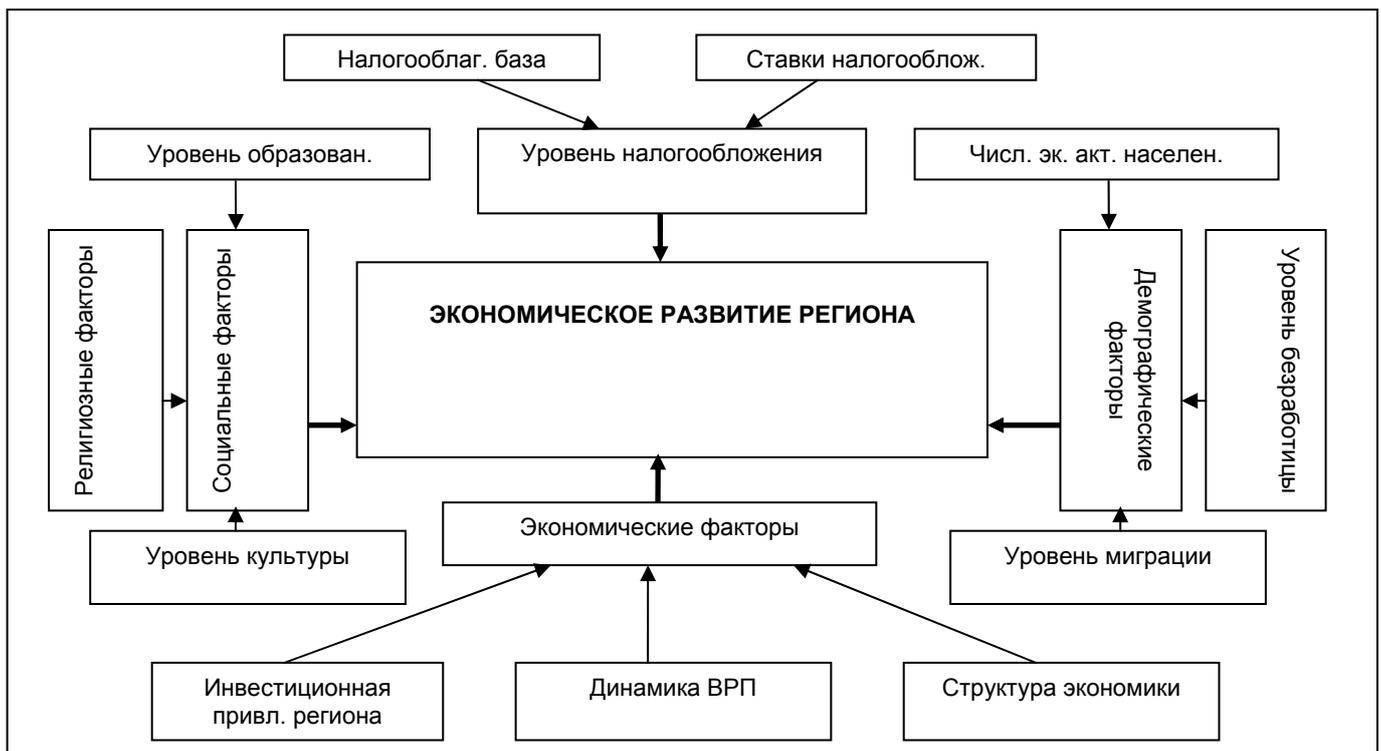

Рисунок 2. Влияние социальных факторов на экономическое развитие региона.

Говоря о развитии региональной экономической системы нельзя не упомянуть о влиянии социальных факторов, так как их воздействие на социальную составляющую любого общества трудно переоценить.

Понятие «региональные социальные факторы» - понятие комплексное и многофакторное. Под ним понимается, прежде всего, уровень жизни населения, источники доходов, покупательская способность, занятость и безработица, наличие миграции, условия труда и т. п. Большое значение придается социальной инфраструктуре: обеспеченностью жильем, культурой и образованием.

Влияние социально-экономических отношений на развитие региона не подвергается сомнению и представлено в современной экономической литературе достаточно широко. Каждый из перечисленных факторов оказывает влияние на производительность труда если не напрямую, то косвенно. В свою очередь уровень регионального развития также во многом определяет социальные отношения между людьми и психологическое состояние общества.

Анализ социально-экономической ситуации в регионе позволяет определить экономические приоритеты и наметить реализацию целевых региональных программ. Тенденции социально-демографического развития определяют прогноз возможных направлений развития рынков промышленных и продовольственных товаров, являющихся важной составляющей в маркетинговых исследованиях, определяют инвестиционную привлекательность того или иного региона.

В развитии региональных социально-экономических систем исключительно важную роль играют финансовые средства, охватывающие как региональные бюджеты, так и консолидированные бюджеты и служащие, в свою очередь, источником трансфертов и субвенций. Являясь составной частью экономических отношений, финансовые средства являются мощным инструментом распределения и перераспределения национального дохода, развития определенных отраслей экономики, стимулирования всего народного хозяйства.

Посредством региональных финансовых средств административно-хозяйственные органы осуществляют выполнение социальных программ, воздействуют на рынок труда, оказывают социальную помощь определенным слоям населения.

Финансовые средства позволяют осуществлять сбалансированное развитие региональных социально-экономических систем в масштабах всей Федерации, нивелировать различие в имеющихся природно-ресурсных условиях, повысить уровень благосостояния каждого гражданина, независимо от места его проживания.

Вышеперечисленное придает особую актуальность вопросу финансового обеспечения в развитии региональных социально-экономических систем, приводит к необходимости совершенствовать методы формирования, контроля и использования в пределах региона.

А механизмом, реализующим эти многочисленные задачи, является во многом налоговая система, развитие которой, на наш взгляд, требует дальнейшего развития и совершенствования.

Список использованных источников

1. Балацкий Е.В. Анализ влияния налоговой нагрузки на экономический рост с помощью производственно-институциональных функций // Проблемы прогнозирования. – 2003. – № 2. – С. 88-105.
2. Блюмин С.Л., Суханов В.Ф., Чеботарев С.В. Экономический факторный анализ: Монография. – Липецк : ЛЭГИ, 2004 – 148 с.
3. Кудрин А.Л. Федеральный бюджет – важнейший инструмент реализации государственной политики [Текст]: / А.Л. Кудрин // Финансы. – 2005. – № 1. с. 3-7.
4. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР): официальный сайт. URL: http://oecd.ru/oecd_rf.html
5. Росстат: официальный сайт. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/urov/urov_53.htm.
6. Пансков В.Г. К вопросу о самостоятельности бюджетов / В.Г. Пансков // Финансы. – 2010. – № 6. – С. 8 – 14.
7. Соколов Ю.А. Финансовая безопасность экономических систем. – М. : «Анкил», 2010. – с. 264.
8. Черник Д.Г. Налоговые инструменты преодоления кризиса // Вестник РГУ. Изд-во: Государственный университет управления (Москва). – 2010. С. 83-89.

References

1. Balatski E.V. The Analysis of influence of tax loading on economic growth by means of production functions systems // Problems of forecasting. 2003. № 2. with. 88-105.
2. Blyumin S.L., Sukhanov V.F., Tchobotaryov S.V. The Economic factorial analysis: the Monography. Lipetsk: LEGI, 2004. 148 with.
3. Kudrin A.L. Federal the budget – the major tool of realization of a state policy // the Finance. 2005. № 1. with. 3-7.
4. The Organization of economic cooperation and development (OECD): an official site. URL: http://oecd.ru/oecd_rf.html
5. Rosstat: an official site. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/urov/urov_53.htm
6. Panskov V.G. To a question on independence of budgets. // the Finance. 2010. №6. with. 8-14.
7. Sokolov Y.A. Financial safety of economic systems. M. : «Ankil», 2010. with. 264.
8. Chernik D.G. Tax tools of overcoming of crisis // Bulletin RGU. Publishing house: the State university managements (Moscow). 2010. with. 83-89.

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Шрамко Олег Григорьевич

Аспирант кафедры национальной и региональной экономики Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова
Московская обл., г. Коломна, ул. Красноармейская – 100 / д.12, кв.34.

E-mail: oleg.schramko@yandex.ru

ABOUT THE AUTHOR

Shramko Oleg

Postgraduate student of the Department of national and regional economy, Russian economic University named after G.V. Plekhanov
Moscow region, city of Kolomna, street Krasnoarmeyskaya-100 / h.12 - a.34.

E-mail: oleg.schramko@yandex.ru

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.02

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Адаменко І.П.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання функціонування системи державного фінансового регулювання.

Метою дослідження є розкриття складових системи державного фінансового регулювання та визначення напрямів їх удосконалення.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. У статті розкрито сутність державного фінансового регулювання. Визначено інструменти державного фінансового регулювання економічних процесів.

Галузь застосування результатів. Система державного фінансового регулювання, фінансова політика, фінансова система.

Висновки. Вагомими завданнями державного фінансового регулювання є удосконалення системи державних фінансів, посилення ефективності регулятивної функції бюджетно-податкових, монетарних механізмів, здійснення структурних змін в економіці, спрямованих на підвищення темпів економічного зростання країни. Результативність економічних перетворень, значною мірою, залежить від якісного рівня інституційної складової фінансового регулювання, стійкості фінансової системи країни, дієвості впливу фінансових інструментів на економічний розвиток країни. На даному етапі розвитку фінансових відносин, необхідним є визначення напрямів економічного регулювання, пріоритетів фінансової політики виходячи з основних засад соціально-економічного розвитку країни на середньо- та довгострокову перспективу. Важливим є створення належних інституційних умов для формування ефективної фінансової системи, оптимізації механізму державного фінансового регулювання соціально-економічного розвитку країни. Державне фінансове регулювання як вагомий економічний інститут має відігравати провідну роль в визначенні цілей, завдань структурних перетворень бюджетно-податкової, грошово-кредитної системи з урахуванням циклічної динаміки економічного розвитку. З огляду на зазначене фінансові механізми повинні посилювати рівень адаптивності до змін екзогенних чинників впливу на економічні процеси, підвищувати роль ендогенної складової у забезпеченні економічного зростання в середньостроковій перспективі.

Ключові слова: державне фінансове регулювання, фінансова політика, фінансовий механізм.

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Адаменко И.П.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы функционирования системы государственного финансового регулирования.

Целью исследования является раскрытие составляющих системы государственного финансового регулирования и определение направлений их совершенствования.

Методы исследования. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. В статье раскрыта сущность государственного финансового регулирования. Определены инструменты государственного финансового регулирования экономических процессов.

Область применения результатов. Система государственного финансового регулирования, финансовая политика, финансовая система.

Выводы. Весомыми задачами государственного финансового регулирования является совершенствование системы государственных финансов, усиление эффективности регулятивной функции бюджетно-налоговых, монетарных механизмов, осуществления структурных изменений в экономике, направленных на повышение темпов экономического роста страны. Результативность экономических преобразований в значительной степени зависит от качественного уровня институциональной составляющей финансового регулирования, устойчивости финансовой системы страны, действенности влияния финансовых инструментов на экономическое развитие страны. На данном этапе развития финансовых отношений, необходимо определение направлений экономического регулирования, приоритетов финансовой политики исходя из основных принципов социально-экономического развития страны на средне- и долгосрочную перспективу. Важным является создание надлежащих институциональных условий для формирования эффективной

финансовой системы, оптимизации механизма государственного финансового регулирования социально-экономического развития страны. Государственное финансовое регулирование как весомый экономический институт должен играть ведущую роль в определении целей, задач структурных преобразований бюджетно-налоговой, денежно-кредитной системы с учетом циклической динамики экономического развития. Учитывая указанное финансовые механизмы должны усиливать уровень адаптивности к изменениям экзогенных факторов влияния на экономические процессы, повышать роль эндогенной составляющей в обеспечении экономического роста в среднесрочной перспективе.

Ключевые слова: государственное финансовое регулирование, финансовая политика, финансовый механизм.

THE SYSTEM OF STATE FINANCIAL REGULATION

Adamenko I.P.

The subject of research is theoretical and practical aspects of financial regulation system.

The purpose of the research is to disclose the public financial management components and to determine areas of their improvement.

Research methods. A set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factorial methods were applied in the work, that allowed to implement conceptual integrity of the investigation.

Results of the work. The essence of public financial management was revealed in the article. The state financial instruments of economic processes regulation were determined.

Range of application results. Is the system of financial regulation, financial policy, financial system.

Conclusions. Substantial tasks of the state financial regulation is improvement public finances, increasing the efficiency of the regulatory function of fiscal and monetary mechanisms, structural changes in economy, aimed at increasing the rate of economic growth. The effectiveness of economic reforms to a large extent depends on the quality of the institutional component of financial regulation, financial system stability, efficiency influence of financial instruments on economic development. At this stage of financial relations' development it is necessary to determine the areas of economic regulation, financial policy priorities based on the basic principles of socio-economic development in the medium and long term. It is important to create appropriate institutional conditions for the formation of an effective financial system optimization mechanism for public financial regulation of social and economic development. State financial regulation as an important economic institution should take the lead in defining the goals, objectives, structural reforms of fiscal, monetary system taking into account cyclic dynamics of economic development. Considering mentioned financial mechanisms should promote adaptability to changes in exogenous factors of influence on economic processes, enhance the role of endogenous component in the economic growth in the medium term.

Key words: state financial regulation, financial policy, financial mechanism.

Постановка проблеми. Система державного фінансового регулювання займає вагоме місце у процесі регулювання економічного розвитку держави. На етапі ринкової трансформації економіки необхідне, з одного боку, переосмислення системи фінансово-бюджетних знань, поглядів і парадигм, що склалися в країнах з розвинутою ринковою економікою стосовно можливості їх застосування в країнах з трансформаційною економікою, з іншого – здійснення поглибленого аналізу тенденцій державного фінансового регулювання та його впливу на соціально-економічний розвиток країни. Зазначене надасть змогу приймати обґрунтовані рішення щодо розвитку фінансових відносин в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених з питань державного фінансового регулювання та розробки і проведення політики у сфері державних фінансів можна назвати праці Дж.Б'юкенена [1], Дж.М.Кейнса [6], П.Самуельсона [11], А.Сміта [12], Дж.Стігліца [14] та інші.

Проблеми державного фінансового регулювання досліджувались у працях вітчизняних вчених: Т.Боголіб [2], О.Василика [3], В.Гейця [5], І.Лук'яненко [7], І.Луїної [8], В.Опаріна [9], Д.Полозенка [10], А.Соколовської [13], В.Федосова [15], І.Чугунова [16–17] та інших.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання функціонування системи державного фінансового регулювання.

Метою дослідження є розкриття складових системи державного фінансового регулювання та визначення напрямів їх удосконалення.

Результати дослідження. В сучасних умовах проблеми державного фінансового регулювання та його удосконалення перебувають у центрі уваги науковців і органів державного управління. Мають місце численні науково-практичні дискусії щодо розробки і реалізації складових фінансової політики. Слід зазначити, що на даний час центральними органами виконавчої влади здійснені перші важливі кроки стосовно посилення обґрунтованості бюджетної, податкової та грошово-кредитної політики. Проте зазначені питання у вітчизняній економічній теорії залишаються недостатньо розробленими.

Соціально-економічний розвиток суспільства на даному етапі вимагає використання державного фінансового регулювання як діючого інструменту впливу на економічне зростання, вирішення низки соціальних проблем. Розробка і реалізація фінансової політики має спиратися на науково обґрунтовані положення та результати проведених досліджень з питань фінансових відносин, що безперечно посилять збалансованість фінансової системи та створить необхідні умови для підвищення рівня керованості економічними процесами в Україні.

Система державного фінансового регулювання включає інструменти: бюджетного регулювання; регулювання процесів заощаджень; валютного регулювання; податкового регулювання; регулювання інфляційних процесів; регулювання готівково-грошового обігу тощо.

Бюджетне регулювання є одним з вагомих інструментів економічної політики держави, яке ґрунтується на визначенні параметрів формування доходів і видатків бюджету, дефіциту бюджету, управління державним боргом, регулюванні міжбюджетних відносин у взаємозв'язку з основними цілями і завданнями економічного і соціального розвитку держави. Доцільним є формування в країні відповідних інституційних умов для підвищення рівня ефективності бюджетних видатків та результативності бюджетного процесу.

Разом з тим, бюджетне регулювання впливає як одночасно, так і з лагами у часі на темпи соціально-економічного розвитку, а також на стійкість і збалансованість фінансової системи. З метою розробки і реалізації збалансованого бюджетного регулювання протягом певного періоду бюджетна політика має визначатися, виходячи з циклічності економічного розвитку, а також зі стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання щодо позитивного впливу на економічне зростання [17].

Залежно від економічного циклу бюджетна політика може виступити в якості інструментарію з метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів в інтересах суспільства; реалізації економічних перетворень. При цьому, незалежно від економічних та політичних умов вона має відповідати стратегічним пріоритетам соціально-економічного розвитку країни з урахуванням необхідності забезпечення відповідного рівня концентрації фінансових ресурсів; досягнення заданих параметрів економічного зростання та зайнятості.

Як суспільно-економічна категорія бюджетна політика має певну структуру, яка охоплює суб'єкт, об'єкт і взаємозв'язки між ними, відповідний набір методів та інструментів регулювання згідно з визначеними у суспільстві цілями та завданнями. До структурних елементів бюджетної політики належать: розроблення науково обґрунтованої концепції розвитку бюджету, яка формується на основі вивчення потреб суспільного розвитку, тенденцій соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави; визначення основних напрямів формування та використання бюджетних ресурсів на перспективу і поточний період; здійснення заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

На даний час основними завданнями бюджетної політики є підвищення ефективності видатків бюджету як дієвого інструменту впливу на соціально-економічний розвиток суспільства; удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів; удосконалення механізму посилення впливу держави на економічний розвиток шляхом переходу від управління видатками до управління відповідними результатами як складової програмно-цільового методу планування бюджету.

Подальший розвиток системи планування та виконання бюджетів, що ґрунтується на принципах програмно-цільового методу, потребує удосконалення стадій бюджетного процесу щодо запровадження елементів середньострокового планування, посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати та підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів. Впродовж останніх років бюджетна політика не у достатній мірі забезпечувала економічне зростання країни на засадах інвестиційно-інноваційного розвитку та структурно-інституційних перетворень. Одним із основних завдань бюджетного регулювання є упорядкування кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів; розробки та затвердження паспортів бюджетних програм, складання звітів про їх виконання; здійснення управління бюджетними коштами у межах встановлених бюджетних повноважень та проведення оцінки ефективності бюджетних програм, внутрішнього фінансового контролю за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів.

Заощадження відображають економічні процеси пов'язані із забезпеченням в майбутньому власних потреб домогосподарств. Питання формування на прирощення заощаджень населення на даний час значно активізувались, особливо з позиції необхідності залучення фінансових коштів населення протягом посткризового відновлення національної економіки. При недостатньому рівні інвестицій в першу чергу заощадження домогосподарств є основним джерелом інвестиційних ресурсів, необхідних для забезпечення ефективного розвитку країни. Важливо відмітити, що до ключових факторів, які впливають на рівень нагромадження заощаджень в ринковій економіці відносять: рівень доходів населення; стан економіки; наявність пенсійних гарантій; стабільність грошово-кредитної системи; позитивні очікування населення щодо майбутнього економічного розвитку тощо. Динаміка вищезазначених факторів визначає тенденції та характер заощаджень.

На даний час в Україні 53 % населення зберігає тимчасово вільну готівку вдома, при цьому 42 % заощаджень як правило зберігається в гривні, і лише 11 % – у іноземній валюті. На поточних рахунках та банківських картках в банках зберігають свої заощадження близько 12 % населення, та лише 7 % населення заощаджують використовуючи банківські депозити. Разом з тим, зазначені показники враховуючи стан банківської системи зменшуються. Актуальною проблемою є вибір валюти заощаджень. Основними причинами зазначеного є низький рівень доходів громадян, інфляційні процеси. Перешкодою для активізації процесу інвестування є високий рівень недовіри населення до фінансового сектору, а саме банків, інвестиційних компаній, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній тощо.

Аналізуючи динаміку заощаджень населення України за 2001–2013 рр. можна спостерігати, що починаючи з 2005 року, істотно зростає заощадження населення в цінних паперах та в іноземній валюті. Втім, з розгортання кризи, різко впали обсяги грошових вкладів в цінних паперах і накопичення нефінансових активів, стрімко збільшилися заощадження в доларах та євро, що перш за все пов'язано з значним рівнем девальвації гривні [4].

На сучасному етапі економічного розвитку основними факторами, що впливають на схильність домогосподарств до заощаджень є наступні: динаміка цін та насиченість ринку товарами; зміни отримуваного доходу та очікування щодо фінансового стану в майбутньому; динаміка відсоткових ставок; податкове навантаження; рівень державного соціального забезпечення; тенденції на ринку капіталу; демографічні чинники: стать, вік, соціальне становище, освіта людини, яка приймає рішення стосовно фінансових пріоритетів домогосподарства; рівень тіньової економіки; рівень довіри до фінансової системи та наявність конкурентоспроможних інструментів для інвестування.

Основою валютного регулювання є регламентація державою основних принципів організації національної валютної системи та механізмів її функціонування. Сутність цього процесу полягає у створенні системи, що впливає на конвертованість національної валюти, валютного курсу, внутрішнього валютного ринку і платоспроможного балансу, яка відповідає б стратегічним завданням розвитку національної економіки і, разом з тим, відображала поточні потреби. Процеси з регулювання валютного курсу повинні будуватися на постійному оперативному моніторингу сукупного індексу споживчих цін, сальдо зовнішньої торгівлі та стану державного бюджету.

Одним з факторів, що визначає економічне зростання, є виконуваність наступного співвідношення між дійсною і природною нормами процента, що забезпечує накопичення реального капіталу. Облікова ставка НБУ з 13 листопада 2014 року склала 14,0 %, тоді як у 2013 році – 6,5 %, 2012 році – 7,5 %. У жовтні 2014 року процентні ставки за новими кредитами, наданими протягом місяця нефінансовим корпораціям, у гривнях становили 15,95 %, у доларах США – 8,67%, в євро – 8,85%. Процентні ставки за новими кредитами, наданими протягом місяця домашнім господарствам, у гривнях становили 28,39 %, у доларах США – 20,00%, в євро – 15,14%. Процентні ставки за новими депозитами, залученими протягом місяця від нефінансових корпорацій, у гривнях становили 8.50%, у доларах США – 4.20%, в євро – 4.44%. Процентні ставки за новими депозитами, залученими протягом місяця від домашніх господарств, у гривнях становили 18.30%, у доларах США – 8.02%, в євро – 7.37%.

Податкова система розглядається в якості одного з найбільш дієвих інструментів реалізації економічної політики держави. З одного боку, вона є джерелом ресурсів бюджетів усіх рівнів, з іншого, впливає на економічну поведінку платників податків шляхом зміни обсягів вилучень фінансових ресурсів господарюючих суб'єктів, реалізуючи, тим самим, регулюючу функцію податків.

Податкове регулювання відіграє вагомую роль у здійсненні антикризових заходів у фінансовій сфері і є одним з факторів забезпечення економічного зростання, розвитку підприємницької активності, ліквідації тіньової економіки, залучення в країну іноземних інвестицій. Важливим завданням податкових перетворень є формування ключової характеристики ринкової економіки, що полягає у рівності зовнішніх умов для всіх учасників економічних відносин.

Відповідно до Неокейнсіанських принципів в подоланні економічних спадів зниження податкового навантаження розглядається як один з пріоритетних способів стимулювання та активізації ділової активності. Рішення про зниження податкового навантаження слід приймати на основі встановлення частки державних інвестицій у величині державних витрат. Якщо інвестиції становлять у величині державних витрат частку, меншу, ніж їх частка у величині приватних витрат, то

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

економічне зростання буде тим більше, чим менше податкове навантаження. Вивільнені від оподаткування кошти залишаться в економіці і в значній частині повинні спрямовуватись на виплату заробітної плати та нові інвестиції.

Розвиток підходів до податкового регулювання має враховувати сукупність відповідних критеріїв, які відображають ефективність діяльності контролюючих органів та органів стягнення податків і зборів. Податкове регулювання має постійно вдосконалюватися та адаптуватися до інституційних перетворень економічного середовища, динаміки і тенденцій суспільного розвитку, економічної циклічності з урахуванням необхідності підвищення рівня ефективності функціонування системи державних фінансів в цілому.

Важливою умовою посилення впливу податкового регулювання на економічне зростання є розробка та запровадження обґрунтованих методів та інструментів податкової політики, запровадження дієвого механізму адміністрування податків.

Регулювання інфляційних процесів. Важливим є врахування того, що банківська середня процентна ставка не може бути нижчою ніж рівень інфляції. Таким чином, в рамках регулюючих заходів зниження стає можливим за допомогою забезпечення негативного приросту рівня інфляції в країні, або поступового зниження темпів її зростання до рівня помірної – не більше 5,5-7% на рік при збереженні прибутковості банків.

Світова практика до основних методів, що протидіє зростанню інфляційних процесів відносить: стримування зростання заробітної плати в умовах стимулювання сукупного попиту; здійснення контролю над цінами; податкове регулювання доходів; стимулювання розширення виробництва, зростання заощаджень населення, кредитну інвестиційну діяльність; проведення дефляційної грошово-кредитної політики, спрямованої на підтримку грошової маси відповідно до поточного стану економіки країни.

Регулювання готівково-грошового обігу. Бюджети всіх рівнів, обсяг накопичень, державні інфляційні орієнтири знаходяться в тісному взаємозв'язку зі станом готівково-грошової маси і процесами обігу, отже, проблеми, наявні в них, відображаються на всій грошовій сфері, в тому числі і на її безготівковій складовій. Тому, з метою забезпечення ефективного розвитку економіки важливим є завдання регулювання готівково-грошового обігу, підтримка стану одиниці національної валюти відповідно до тенденцій імпорту, а значить з конкурентоспроможністю вітчизняних виробників та їх ціновою конкуренцією.

Посилення обмінних процесів готівково-грошових знаків на кредитні і навпаки, дозволяє впливати на грошову масу (агрегат M2) за допомогою перерозподілу в бік зростання безготівкового обороту. Як переваги збільшення безготівкового обігу та перевищення його частки над готівково-грошовим розглядаються: посилення податкового контролю за повнотою обліку виручки від реалізації та банківського контролю за обґрунтованістю платежів; нормалізація платежів і розрахунків; вдосконалення вітчизняної банківської системи та процесів накопичення, а також стимулювання в легалізації тіншової економіки.

Висновки. Вагомими завданнями державного фінансового регулювання є удосконалення системи державних фінансів, посилення ефективності регулятивної функції бюджетно-податкових, монетарних механізмів, здійснення структурних змін в економіці, спрямованих на підвищення темпів економічного зростання країни. Результативність економічних перетворень, значною мірою, залежить від якісного рівня інституційної складової фінансового регулювання, стійкості фінансової системи країни, дієвості впливу фінансових інструментів на економічний розвиток країни. На даному етапі розвитку фінансових відносин, необхідним є визначення напрямів економічного регулювання, пріоритетів фінансової політики виходячи з основних засад соціально-економічного розвитку країни на середньо- та довгострокову перспективу. Важливим є створення належних інституційних умов для формування ефективної фінансової системи, оптимізації механізму державного фінансового регулювання соціально-економічного розвитку країни. Державне фінансове регулювання як вагомий економічний інститут має відігравати провідну роль в визначенні цілей, завдань структурних перетворень бюджетно-податкової, грошово-кредитної системи з урахуванням циклічної динаміки економічного розвитку. З огляду на зазначене фінансові механізми повинні посилювати рівень адаптивності до змін екзогенних чинників впливу на економічні процеси, підвищувати роль ендогенної складової у забезпеченні економічного зростання в середньостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Б'юкенен Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави: Пер. з англ. / Дж. М. Б'юкенен, Р. А. Масгрейв — К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2004. — 175 с.
2. Боголіб Т.М. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми. Монографія / О.М. Алімов, О.І. Амоша та ін. ; за заг. ред. В.І. Ляшенка; ІЕП НАН України, КПУ. — Запоріжжя: КПУ, 2014. — 798 с. Розділ 1.2.1. Гармонізація бюджетної й податкової політики в умовах ринкових трансформацій. — С. 40–59.
3. Василик О.Д. Теорія фінансів / О.Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — 416 с.
4. Дані офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bank.gov.ua.
5. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В.М. Гейця. — К.: Ін-т екон.прогнозув.; Фенікс, 2003. — 1008 с.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег/ Кейнс Дж.М.; пер. с англ. — М.: Гелиос, 2012. — 352 с.
7. Лук'яненко І.Г. Моделювання впливу зміни монетарних режимів на фінансово-економічний розвиток країн з перехідною економікою / І.Г. Лук'яненко, В.М. Жук // Економіка і прогнозування. — К., 2011. — № 2. — С. 130–152.
8. Луїна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: монографія / І. О. Луїна. — К: Наукова думка, 2006. — 432с.
9. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
10. Полозенко Д. В. Фінансова політика в умовах трансформаційної економіки України (1992–2008) / Д. В. Полозенко. — К. : НДФІ, 2008. — 392 с.
11. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон, В. Нордгауз; пер. з англ.— М.: Вільямс, 2010. — 1360 с.
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; пер. с англ. — М.: Соцэкгиз, 1962. — 684 с.
13. Соколовська А.М. Основи теорії податків / А.М. Соколовська — К.: Кондор, 2010. — 326 с.
14. Стиглиц Дж. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Стиглиц Дж. ; пер. с англ. — М.: Эксмо, 2011. — 512 с.
15. Теорія фінансів / За ред. В.М. Федосова, С.І.Юрія. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.
16. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / за ред. І.Я. Чугунова. — К.: ДННУ АФУ, 2009. — 848 с.
17. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності / І.Я. Чугунов // Вісник КНТЕУ. — 2014. — № 5. — С. 64–77.

References

1. Bjukenen Dz. M. *Suspilni finansy i suspilny vybir: Dva protyleznych bacennia derzavy: per. z anhl.* / Dz. M. Bjukenen, R. A. Masgrejv — K. : Vyd. Dim «KM Akademija», 2004. — 175 s.
2. Boholib T.M. *Persy etap modernizaciji ekonomiky Ukrainy: dosvid ta problemy. Monohrafija* / O.M. Alymov, O.I. Aмоса та ін. ; за заг. ред. V.I. Liasenka; IEP NAN Ukrainy, KPU. — Zaporizzia: KPU, 2014. — 798 s. Rozdil 1.2.1. Harmonizacija biudzetnoji j podatkovoji polityky v umovach rynkovych transformacij. — S. 40–59.

3. Vasylyk O. D. *Teoriia finansiv [Theory of Finance]* / O. D. Vasylyk. – K. : NIOS, 2000. – 416 s.
4. *Dani ofitsiynogo saytu Natsionalnogo banku Ukrainy [Elektronniy resurs]*. – Rezhym dostupu: www.bank.gov.ua.
5. *Ekonomika Ukrainy: stratehija i polityka dovhostrokovoho rozvytku / za red. V.M. Hejcia*. – K.: *In-t ekon.prohnozuv.*; Feniks, 2003. – 1008 s.
6. Keynes J.M. *Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta s deneg / J.M. Keyne.*; per. S anhl. – M. : Gelios, 2012. – 352 s.
7. Lukjanenko I.G. *Modeliuvannia vplyvu zminy monetarnych rezhymiv na finansovo-ekonomichny rozvytok krajini z perechidnoju ekonomikoju / I.G. Lukjanenko, V.M. Zuk // Ekonomika i prohnozuvannia*. – K., 2011. – № 2.– S. 130–152.
8. Lunina I. O. *Derzhavni finansi ta reformuvannya mizhbyudzhethnih vidnosin (Public finances and reform of intergovernmental budget relations)*, Kiev: Naukova dumka, 2006. 432 s.
9. Oparin V. *Finansova sistema Ukrainy (teoretiko-metodologichni aspekti): monografija*. – K. : KNEU, 2005. – 240 s.
10. *Polozenko D. V. Finansova polityka v umovakh transformatsiinoi ekonomiky Ukrainy (1992 – 2008) / D. V. Polozenko*. – Kyiv: NDFI, 2008. – 392 s.
11. Samuelson P. *Ekonomika / P. Samuelson, V. Nordhauz*; per. z anhl.– M.: Vyljams, 2010. – 1360 s.
12. Smyt A. *Yssledovanye o pryrode y prychnach bohatstva narodov / A. Smyt*; per. s anhl. – M.: Socekhyz, 1962. – 684 s.
13. Sokolovska A.M. *Osnovy teorii podatkov / A.M. Sokolovska* – K.: Kondor, 2010. – 326 s.
14. Styhlyc Dz.E. *Krutoe pyke: Ameryka y novij ekonomycesky poriadok posle hlobalnogo kryzysa / Styhlyc Dz.E.*; per.s anhl. M.: Eksmo, 2011. – 512 s.
15. *Finance theory / edited by A.M. Fedosov, S.I. Yuri*. – K.: ZUL, 2010. – 576 s.
16. *Finansy Ukrainy: Institutsiyni peretvorennia ta napryami rozvytku / za red. I.Ya. Chugunova*. – K.: DNNU AFU, 2009. – 848 s.
17. Chugunov I. *Dovgostrokovaya byudzhethna strtegiya u systemi ekonomichnoji cyklichnosti [Long-term budget strategy in a system of economic cyclicity]*. KNTEU [KNUTE], no.5 (2014): 64-77. (P.77).

ДАНИ ПРО АВТОРА

Адаменко Ірина Петрівна, старший науковий співробітник відділу бюджетної системи Науково-дослідного фінансового інституту Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Адаменко Ирина Петровна, старший научный сотрудник бюджетной системы Научно-исследовательского финансового института Киевского национального торгового-экономического университета
ул. Киото, 19, г. Киев, 02156, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Adamenko Irina Petrivna, senior researcher of the division of budget system of the Financial Research Institute
Kyiv National trade and economic University
19, Kyoto street, Kyiv, 02156, Ukraine

УДК 336.71(477)

НОВІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРОДУКТИ БАНКІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

Виноградня В.М.

Предметом дослідження є інноваційні технологічні продукти банків; мета полягає у пошуку шляхів щодо впровадженні їх на сучасному етапі.

Методи, що були використані в процесі дослідження: аналізу, узагальнення, дедукції.

Результати роботи: аналіз застосування нових технологічних продуктів банків України визначення їх впливу на формування прибутку, що забезпечить в майбутньому підтримку конкурентоспроможності на ринку банківських послуг.

Галузь застосування результатів: комерційні банки України.

Для ефективною діяльності комерційного банку в умовах значної конкуренції, зниження рівня довіри населення, нестійкої економічної ситуації в країні банки шукають різні шляхи залучення клієнтів через впровадження нових технологічних продуктів.

Впровадження інноваційних технологічних продуктів сприяє розвитку банківського обслуговування як в якісному так і в кількісному відношенні.

Ключові слова: технологічні продукти, дистанційне обслуговування, пакетне обслуговування, інтернет-банкінг.

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОДУКТЫ БАНКОВ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ СТРАНЫ

Виноградня В.М.

Предметом исследования являются инновационные технологические продукты банков; цель заключается в поиске путей по внедрению их на современном этапе.

Методы, которые были использованы в процессе исследования: анализа, обобщения, дедукции.

Результаты работы: анализ применения новых технологических продуктов банков Украины определение их влияния на формирование прибыли, что обеспечит в будущем поддержку конкурентоспособности на рынке банковских услуг.

Область применения результатов: коммерческие банки Украины.

Для эффективной деятельности коммерческого банка в условиях значительной конкуренции, снижение уровня доверия населения, неустойчивой экономической ситуации в стране банки ищут различные пути привлечения клиентов через внедрение новых технологических продуктов.

Внедрение инновационных технологических продуктов способствует развитию банковского обслуживания как в качественном так и в количественном отношении.

Ключевые слова: технологические продукты, дистанционное обслуживание, пакетное обслуживание, интернет-банкінг.

**NEW TECHNOLOGY PRODUCTS OF BANKS
AS A PREREQUISITE FOR BANKING SYSTEM DEVELOPMENT OF THE COUNTRY**

Vynogradnya V.M.

The subject of the study is innovative technology products of banks: the aim is to find ways to implement them today.

The methods used in the research are as follows: analysis, generalization, deduction.

The results obtained in the research are as follows: analysis of the usage of new technology products of banks in Ukraine and their impact on profits generation, which will provide support to competitive advantage in the banking industry in the future.

Sphere for results implementation: commercial banks of Ukraine.

For efficient performance of a commercial bank in terms of significant competition, reduction in public confidence, unstable economic situation in the country banks are looking for different ways to attract customers through the introduction of new technology products.

Introduction of innovative technology products contributes to the development of banking services in both qualitative and quantitative terms.

Key words: *technology products, remote service, package service, internet banking.*

Одним із головних напрямків стратегії розвитку банків в сучасних умовах є розробка нових банківських продуктів, що є необхідними для максимального задоволення потреб клієнтів у якісному та комплексному банківському обслуговуванні. Крім того банки прагнуть не лише підтримувати актуальність нових продуктів, але й передбачати потреби клієнтів.

Значна конкурентність на ринку банківських послуг та інтенсивний розвиток технологій обумовлюють необхідність створення та використання новітніх високотехнологічних продуктів та інструментів в банківській діяльності, що допомагають банкам змінити взаємовідносини з клієнтами та знайти нові засоби для отримання прибутку. Тому тематика дослідження є актуальною та потребує подальшого дослідження.

У наукових працях вітчизняних вчених дослідженню питання впровадження нових технологічних продуктів банків присвячені праці Т. Васильєвої, І. Гончарової, О. Грищенко, С. Кузьменка, О. Лютого, Л. Шульгіної та інших, однак на сучасному етапі дана тематика потребує постійного аналізу та удосконалення.

Мета написання статті полягає в аналізі сутності та основних напрямків впровадження технологічних продуктів банків.

Останніми роками відбулася значна кількість технологічних змін, що удосконалили традиційну схему взаємин банк-клієнт. Банки, зробили ряд серйозних кроків у напрямку розвитку дистанційного обслуговування клієнтів, в особливості систем прийому і передачі електронних платежів, тому характерною тенденцією останнім часом стало проведення все більшої кількості операцій без відвідування банку клієнтами.

В сучасних умовах неможливо уявити функціонування банківських установ без використання інформаційних технологій та, зокрема, глобальних комп'ютерних мереж, у тому числі й Internet. Завдяки розробці нових технологічних продуктів взаємозв'язок клієнт-банк стає більш оперативним, що дозволяє банкам диференційовано працювати із клієнтами в залежності від їх індивідуальних потреб.

Застосування новітніх технологій у банківській справі побудовано перш за все на використанні сучасних Інформаційних технологій.

Більшість українських банків протягом останніх років активно проводять роботу, щодо присутності в Інтернет-мережі. Банківська система може швидко адаптуватись та пропонувати своїм клієнтам послуги, що базуються на новітніх технологіях.

Нові інформаційні технології допомагають банкам змінити взаємовідносини з клієнтами та знайти нові засоби для отримання прибутку. Характерною тенденцією останніх років стало проведення все більшої кількості операцій без відвідування банку клієнтами.

Для організації дистанційного обслуговування клієнтів комерційними банками використовуються різні засоби на основі інформаційних технологій. Найпоширенішими з них є банкомати, платіжні термінали, система Інтернет-банкінг, мобільний банкінг та інше.

Банкомат являє собою електронний програмно-технічний комплекс, що дозволяє клієнту ефективно управляти рахунком у мультивалютному режимі, здійснюючи готівкові і безготівкові операції; надає можливість володіти інформацією про стан залишку на рахунку і про рух коштів на ньому на основі використання платіжних карток, як корпоративних, так і приватних.

На сьогодні здійснювати управління своїми фінансами клієнтам банків можна через центри самообслуговування, що являють собою міні-відділення з встановленими банківськими терміналами через які клієнт може здійснювати банківські операції самостійно.

Платіжний термінал являє собою апаратно-програмний комплекс, що забезпечує прийом платежів від фізичних осіб у режимі самообслуговування, як за готівку, так і з використанням платіжних засобів. Для платіжного терміналу характерна висока міра автономності роботи, швидкість обслуговування, безпека та зручність. В терміналах самообслуговування клієнти можуть: поповнити будь-які картки банку; здійснити більшість банківських операцій; поповнити мобільний; виплатити кредит; оплатити рахунки за Інтернет, телефон, телебачення; оплатити комунальні послуги; оплатити штрафи; здійснити перекази.

Останнім часом спостерігалось значне збільшення банками своїх терміналів (Табл 1.) оскільки це є взаємовигідним для платників та одержувачів коштів.

Таблиця 1. Кількість платіжних терміналів деяких банків України станом на 1.04.2014 та 01.04.2013 (шт.)

№ п/п	Назва банку	Станом на 01.04.2013	Станом на 01.04.2014	Відхилення
1.	ПриватБанк	84351	131327	+46976
2.	Ощадбанк	9132	16827	+7695
3.	Фінанси та Кредит	11705	5624	+5624
4.	Райфайзен Банк Аваль	18117	20943	+2826
5.	Укрсиббанк	3304	4142	+838

* За даними Незалежної асоціації банків України [6]

Як видно з таблиці 1 кількість терміналів комерційних банків тільки протягом одного року значно зросла. Загалом за період з 1.04.2013 по 1.04.2014 по Україні банківських терміналів побільшало на 58648 шт.

Все більш поширеною послугою для дистанційного обслуговування банків є Інтернет-банкінг, що являє собою технологію віддаленого банківського обслуговування, яка дозволяє клієнтам отримувати банківські послуги через мережу Інтернет.

Перевагами інтернет-банкінгу є економія часу; безпека; цілодобове обслуговування; зручність, що передбачає проходження онлайн-платежів без затримки та особистої участі власника рахунку; легкість у використанні; значна кількість функцій для комфортного управління коштами.

Серед основних можливостей Інтернет-банкінгу в банківських установах є :

- оформлення депозитів без необхідності відвідування банку;
- перегляд балансу та управління рахунками та депозитами;
- виконання грошових переказів у межах України;
- управління картами: блокування, замовлення нових карт;
- здійснення розрахунків за допомогою платіжних карт;
- поповнення мобільних номерів та оплата комунальних платежів;
- підключення мобільного банкінгу.

Мобільний банкінг являє собою повноцінний цикл управління власними та позиковими коштами клієнтів. За допомогою мобільного банкінгу клієнт може виконувати більше операцій, ніж через будь-який інший аналогічний канал. Через свій мобільний телефон держателі платіжних карток мають можливість дізнатися баланс на карті, поповнити банківський рахунок, рахунок мобільного телефону, переказати гроші з картки на картку і керувати функцією інформування про операції на рахунку навіть за відсутності Інтернету за допомоги обміну спеціальними кодовими запитами і підтвердженнями у формі sms-повідомлень. [3]

Тому мобільні банківські додатки сьогодні наповнюються все більшим і більшим функціоналом: трейдинг, страхові операції, кредитний калькулятор.

Залежно від технологій розрізняють такі види мобільного банкінгу:

- STK-banking (SIM Application Toolkit) – модель банкінгу, при якій клієнт використовує SIM-карту з інтегрованим платіжним додатком;

- WAP-banking (Wireless Application Protocol) – клієнт працює через WAP-сайти;
- JAVA-banking – Java-додаток встановлюється в телефон клієнта;
- SMS-banking (Short Message Service) – SMS-інформування про проведені операції, а при підключенні послуги SMS-banking Advance клієнт може робити ряд нескладних фінансових операцій.

Оплата за користування та здійснення операцій за допомогою послуги SMS-банкінг здійснюється шляхом автоматичного списання необхідної суми з платіжної картки згідно тарифів, за якими обслуговується така платіжна картка в банківській установі.

Багато комерційних банків України здійснюють комплексне обслуговування клієнтів на основі сучасних технологічних продуктів. Впровадження таких послуг вимагає від банку і постійної роботи з вивчення їх потреб клієнтів, що не можливо без достатнього рівня автоматизації і вимагає залучення висококваліфікованого персоналу.

Так один із найбільших банків України Приватбанк запровадив Інтернет-банк «Приват 24», що дозволяє здійснювати цілодобовий доступ до рахунків клієнтів, а саме:

- Оплату комунальних послуг. Цілодобово і в будь-який день тижня клієнт може оплатити рахунки за воду, газ, електроенергію, телебачення, мобільний та міський зв'язок, інтернет.
- Управління рахунками. У Приват24 клієнт може переглядати інформацію про свої рахунки, кредити і відкритих депозитах, контролювати ліміти кредитних карт і мати доступ до виписок за всіма рахунками.
- Простота операцій. Зручний дизайн і просте меню функцій дозволяють здійснювати найскладніші фінансові операції в лічені хвилини. Оформлення грошових переказів, відкриття депозитів і закриття рахунків - все це можна робити вдома, без відвідування банку.
- Мобільний банк. Клієнти можуть використовувати програми для iPhone і Android, щоб керувати своїми грошима на ходу, що є простим та зручним в розрахунках. Додавати в гаманець AirPay можна картки будь-яких українських банків і здійснювати платежі без наявності самої картки. Згідно з інформацією, до технології оплати AirPay вже підключено вже більше 3 тисяч торгових точок, в яких встановлено обладнання від Приватбанку.

Також ПриватБанк здійснює послугу «регулярні платежі» при якій клієнт зазначає реквізити одержувача платежу, суму та періодичність списання коштів. Після цього банк буде у визначений клієнтом час регулярно перераховувати гроші з картки клієнта на рахунок підприємства – постачальника послуг. [7]

UniCredit Bank запустив новий інтернет-банкінг для фізичних осіб. Він відрізняється від попередника набагато більш розвиненим інтерфейсом, функціональними можливостями. Серед найбільш значущих функцій можна виділити: можливість перегляду інформації по всіх основних продуктах клієнта - кредитами, депозитами, поточними рахунками, платіжними картками; платежі як усередині банку, так і за його межі; управління власними картами - випуск нової, перевипуск, блокування, зміна лімітів на проведення онлайн операцій; відкриття, поповнення депозитів; виписки по картах і рахунках.

Крім інтернет-банкінгу, високою технологічністю відрізняються і банкомати: цілодобово клієнтам доступно поповнення карткових рахунків в трьох валютах (гривня / долар / євро) з наявністю платіжної картки, а також поповнення рахунків у гривні - без наявності картки. Також в будь-який зручний час у банкоматі можна перевести гроші в гривні на картки інших українських банків, на карткові депозити і назад, поповнити баланс мобільного телефону, погасити заборгованість по кредиту, отримати міні-виписку, змінити ПІН-код, і підключити СМС-банкінг.

UniCredit Bank запустив систему управління клієнтськими взаєминами CRM, яка дозволяє відстежити історію контактів клієнта з банком, використовувати продукти і сервіси і зробити найцікавішу пропозицію. Якщо клієнт активно використовує карту для оплати покупок в торгово-сервісних мережах то йому пропонується замінити його стару карту на нову, більш високого класу, яка підтримує технологію безконтактних платежів PayWave і систему посиленої безпеки 3DSecure.[5]

Останнім часом все більше банківських установ почали рухатися в напрямку надання онлайн-послуг, а також продажу власних продуктів через такий перспективний канал комунікації як Інтернет. Вагомим фактором для деяких банків стала можливість оформлення депозитних вкладів online. Для оформлення депозиту online необхідно підключити послугу інтернет-банкінгу, вибрати депозитний продукт і оформити його в режимі реального часу. Серед переваг оформлення такого депозиту економія часу, можливість контролю та управління коштами в режимі online.

Банки почали пропонувати своїм клієнтам пластикові картки, що підтримують технологію безконтактних платежів. За допомогою такої карти можна сплатити покупки просто піднісши карту до платіжного терміналу без її фізичної передачі в руки касира або контакту із терміналом. Переваги такої технології очевидні: час на здійснення покупки скорочується до кількох секунд, і додатково підвищується безпека самої транзакції за рахунок виключення можливості вважати дані карти. При такому методі розрахунку клієнт може бути впевнений у безпеці платежу, компрометація його платіжної картки неможлива. Крім того безконтактна операція відбувається без необхідності введення PIN-коду, якщо сума операції не перевищує відповідний ліміт, встановлений міжнародними платіжними системами. Дані особливості істотно прискорюють процес розрахунку безконтактними картками. В даний час комерційні банки почали пропонувати широкий вибір типу безконтактних платіжних карт, що є достатньо доступними для клієнтів. (Табл. 2).

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Розвиток банківських технологій при одночасному посиленні конкуренції в банківському секторі змушує банки надавати через Інтернет певний набір продуктів і послуг. Наявність Інтернет-сайтів дозволяє банку надавати клієнтам широкий спектр мультимедійних, персоналізованих, інтерактивних послуг, а також згодом скоротити кількість філій та відділень. [1] Також на офіційних сайтах банків доступні функції отримання розрахунків вкладення депозитів, отримання кредитів, оформлення різного роду платіжних карток та інших видів послуг банку.

Таблиця 2. Тарифи і умови випуску безконтактних платіжних карт в деяких українських банках на 28.10.2013 р.

№ п/п	Банк	Тип карти	Вартість випуску	Вартість обслуговування на рік
1.	ПриватБанк	стікер PayPass, міпідкартка (обидві - доп.к картці "Універсальна"), Mastercard World PayPass (доп.к картці Gold)	карта-стікер - 50 грн., міпідкартка - 100 грн., World - 100 грн.	Безкоштовно
2.	Укрсоцбанк, UniCredit Bank™	Visa Classic PayWave, Visa PayWave	Classic - 120 грн., Gold - 800 грн.	
3.	Райффайзен Банк Аваль	Visa Gold payWave	безкоштовно	122 грн.
4.	Альфа-Банк	Mastercard Mass PayPass (пакет «Клас»)	150 грн.	Безкоштовно
5.	Дельта Банк	Mastercard World PayPass (Платіжна картка №1, Платіжна картка №1 VIP)	безкоштовно	180 грн., 24 дол./євро, VIP - 360 грн., 48 дол./євро

* За даними [8]

Використання Інтернет-сайтів дозволяє банку ефективно організувати спілкування з клієнтами у вигляді e-mail-відповідей на запити клієнтів, допомогти у прийнятті рішень щодо користування банківськими продуктами і послугами, запропонувати варіанти вирішення певних проблем клієнтів. На більш професійному рівні використання Інтернет-сайтів банки можуть проводити відео-конференції за участю власників рахунків, що вимагає відповідного рівня кваліфікації співробітників банку.

Банки в умовах жорсткої конкуренції активно шукають канали продажів своїх продуктів, що дозволяють суттєво економити на операційних витратах. Тепер лише корпоративного сайту банку в сукупності з послугою інтернет-банкінгу вже недостатньо. В сучасних умовах змінюються не самі продукти, а способи, канали продажів цих продуктів і їх пакетування.[2]

Одним із нових видів щодо надання послуг клієнтам є договір комплексного банківського обслуговування клієнтів, за укладенням якого банк значно спрощує і прискорює для клієнтів процедуру отримання нових послуг банку. При цьому клієнтові необхідно надати банку пакет документів і підписати договір одноразово за першого звернення в банк, а надалі оформлення нових продуктів здійснюється за заявою клієнта без оформлення додаткових договорів. Впровадження таких послуг вимагає від банку постійної роботи з вивчення потреб клієнтів та індивідуального підходу до них, а також вдосконалення банківських продуктів і технологій в режимі реального часу, що не можливо без достатнього рівня автоматизації і вимагає залучення висококваліфікованого персоналу.[3]

Впровадження новітніх технологій вимагає від банків значних капіталовкладень, а також супроводжується достатньо високими ризиками, тому вони запроваджуються тільки банками котрі є високотехнологічними з достатнім рівнем автоматизації банківських процесів, кваліфікованим персоналом та досконалою системою ризик-менеджменту. Тому менш успішні банки для заохочення клієнтів повинні постійно удосконалювати систему надання своїх послуг та здійснювати впровадження нових технологічних продуктів.

Висновки. В сучасних умовах головним завданням діяльності банків є поліпшення якості клієнтського сервісу та підвищення ефективності управління відносинами зі своїми клієнтами. Таким чином, банки активно шукають канали продажів своїх продуктів, постійно розширюючи можливості дистанційного обслуговування. Швидкість реакції банку в створенні нових технологічних продуктів є важливим для обслуговування максимальної кількості клієнтів та отримання значних прибутків за рахунок комісійних доходів. Саме тому вітчизняним банкам доцільно постійно розвивати нові та удосконалювати традиційні канали збуту своїх продуктів та послуг з використанням високотехнологічних систем.

Список використаних джерел

1. Лютий О.І., Солодка О.О. Банківський маркетинг: Підручн. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. О. Лютий, О. О. Солодка – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 776 с.
2. Какие инновационные продукты банки предложили физлицам в 2013 году? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/plastikovye_karty/sovety/kakie_innovatsionnye_produkty_banki_predlozhili_fizlitsam_v_2013_godu
3. Нові технології в банківському бізнесі: як розтопити серце клієнта [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.prostobankir.com.ua>
4. Новітні технології: використання Інформаційних технологій (систем) у банківській справі [Електронний ресурс] – Режим доступу: aub.org.ua/atachs/5.doc
5. Офіційний сайт UniCredit Bank [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unicredit.ua>
6. Офіційний сайт Незалежної асоціація банкіє України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nabu.com.ua/ukr/>
7. Офіційний сайт ПриватБанку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unicredit.ua>
8. Сім фактів про безконтактні платіжні картки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ua.prostobank.ua/plastikovyi_kartki/statti/sim_faktiv_pro_bezkontaktnei_platizhni_kartki
9. Цікаві пропозиції ПРИВАТБАНКУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://banking-products.blogspot.com/p/blog-page.html>
10. Чербаев А. Мировые банковские продукты и технологии [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.juniorbank.com.ua/blogs/post/3246/>

References

1. I.O. Liutyi, O.O. Solodka Bank marketing: Textbook [for student of higher education institute K. : Center of educational literature, 2010. 776 p.
2. What innovative products did banks offer to individuals in 2013. http://www.prostobank.ua/plastikovye_karty/sovety/kakie_innovatsionnye_produkty_banki_predlozhili_fizlitsam_v_2013_godu
3. New technologies in banking business: how to thaw the client's heart <http://ua.prostobankir.com.ua>

4. *New technologies: the use of information technologies (systems) in banking* [aub.org.ua/atachs/5.doc](http://www.aub.org.ua/atachs/5.doc)
5. *Official web-site UniCredit Bank* <http://www.unicredit.ua>
6. *Official web-site of the Independent Association of Ukrainian banks* <http://www.nabu.com.ua/ukr/>
7. *Official web-site PrivatBank* <http://www.unicredit.ua>
8. *Seven facts about contactless payment cards* http://ua.prostobank.ua/plastikovi_kartki/statti/sim_faktiv_pro_bezkontaktni_platizhni_kartki
9. *Interesting offers from PrivatBank* <http://banking-products.blogspot.com/p/blog-page.html>
10. *A.Cherbayev. Global banking products and* <http://www.juniorbank.com.ua/blogs/post/3246/>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Виноградня Віта Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. М.Грушевського, буд. 57, кв.7, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна
e-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Виноградная Вита Михайловна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, денежного обращения и кредита ДВНЗ «Переяслав-Хмельницкий ДПУ имени Григория Сковороды»
ул. М. Грушевского, дом 57, кв.7 з. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина
e-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

V.M. Vinogradnya, PhD in Economics, Associate Professor at Faculty of Finances, monetary circulation and credit State Higher Educational Institution "Pereyaslav -Khmelnitsky State Pedagogical University named after Grygoriy Skovoroda"
57 M. Grushevskyy St., apt.7, Pereyaslav -Khmelnitsky, 08400, Ukraine
E-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

УДК 336.71(477)

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Дйба Л.М.

Предметом статті є аналіз перешкод зовнішнього та внутрішнього характеру на шляху інтеграції вітчизняної банківської системи в європейський фінансовий простір.

Метою статті є визначення напрямів та обґрунтування принципів адаптації умов діяльності фінансово кредитної системи, зокрема її банківського сектору, до вимог економічної глобалізації та регіоналізації.

Методи дослідження. При вивченні проблематики та для досягнення мети використані такі загальнонаукові методи: системний підхід, методи абстракції, аналізу і синтезу та порівняння щодо вивчення процесів стану і тенденцій розвитку.

Результати дослідження. На підставі вивчення та аналізу світового і вітчизняного досвіду, сформульовані рекомендації для забезпечення покращення ситуації в банківській системі України в умовах сучасних євроінтеграційних процесів.

Галузь застосування результатів дослідження. Подані в роботі теоретичні положення, висновки і рекомендації, можуть бути використані для формування політики забезпечення повноцінного функціонування банківської системи України.

Висновки. Шляхами до подолання відставання в розвитку банківської системи України від європейських країн мають стати покращення ефективності її роботи, підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних банків, полегшення їх доступу до ринку європейських кредитних ресурсів. Саме тому, забезпечення перетворень у банківській системі України сприятиме прискоренню темпів європейської інтеграції, налагодженню більш тісного міжнародного економічного співробітництва і підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних банків на ринку банківських послуг.

Ключові слова: фінансова сфера, банківська система, євроінтеграція, національна економіка, конкурентоспроможність, ринкова економіка, інвестиції, капіталізація.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Дйба Л.Н.

Предметом статьи является анализ помех внешнего и внутреннего характера на пути интеграции отечественной банковской системы в европейское финансовое пространство.

Целью статьи является определение направлений и обоснование принципов адаптации условий деятельности финансово-кредитной системы, в частности ее банковского сектора, требованиям экономической глобализации и регионализации.

Методы исследования. При изучении проблематики и для достижения цели использованы следующие общенаучные методы: системный подход, методы абстракции, анализа и синтеза, а также сравнения по изучению процессов состояния и тенденций развития.

Результаты исследования. На основании изучения и анализа мирового и отечественного опыта, сформулированы рекомендации для обеспечения улучшения ситуации в банковской системе Украины в условиях современных интеграционных процессов.

Область применения результатов исследования. Представленные в работе теоретические положения, выводы и рекомендации могут быть использованы для формирования политики обеспечения полноценного функционирования банковской системы Украины.

Выводы. Пути к преодолению отставания в развитии банковской системы Украины от европейских стран должны стать улучшение эффективности ее работы, повышение уровня конкурентоспособности отечественных банков, облегчение их доступа к рынку европейских кредитных ресурсов. Именно поэтому, обеспечение преобразований в банковской системе Украины будет способствовать ускорению темпов европейской интеграции, налаживанию более тесного международного экономического сотрудничества и повышению конкурентоспособности отечественных банков на рынке банковских услуг.

Ключевые слова: финансовая сфера, банковская система, евроинтеграция, национальная экономика, конкурентоспособность, рыночная экономика, инвестиции, капитализация.

WAYS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF UKRAINE'S BANKING SYSTEM IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Дыба Л.М.

The subject of the research is an analysis of the external and internal interferences to the integration of Ukraine's banking system in the European financial space.

The purpose of the scientific problem is to define the trends and to ground the principles of adaptation activities of the financial credit system, particularly its banking sector, to the requirements of economic globalization and regionalization.

Methods of research. In the research used the general scientific methods such as a systematic approach, methods of abstraction, analysis and synthesis, comparison for studying the status and trends of development.

Results of work. The recommendations for improvement the situation of Ukraine's banking system in the context of modern European integration processes are formulated on the basis of the study and analysis of international and domestic experience.

Practical implications. The proposed theoretical principles, conclusions and recommendations may be used for the forming policy of the normal functioning of Ukraine's banking system.

Conclusions. The ways to overcome the fall in the development of Ukraine's banking system from European countries should be to improve its effectiveness and the competitiveness of domestic banks, facilitating their access to the European market of credit resources. Therefore, provision of the reforms in Ukraine's banking system will be facilitate to the progress of European integration, setting-up of closer international economic cooperation and raising of the competitiveness of domestic banks on the market of banking services.

Key words: financial sphere, the banking system, European integration, national economy, competitiveness, market economy, investments, capitalization.

Актуальність теми. Сучасні євроінтеграційні наміри України вносять зміни до розвитку її економіки і, зокрема, до фінансової сфери. Суттєво ці зміни торкаються розвитку банківської системи, яка є системоутворюючою ланкою фінансово-кредитного ринку. Важливими напрямками розвитку банківської сфери в більшості розвинутих країн є уніфікація діяльності зі збереженням національних традицій, поєднання державного нагляду та регулювання ринку банківських послуг з поетапною лібералізацією та дерегуляцією, поширення та вдосконалення інформаційних технологій, загострення конкуренції, а також зростання ризиковості, що, за недосконалості системи управління ризиками, призводить до кризових явищ у банківському секторі. Усе це зумовлює актуальність пошуку шляхів підвищення ефективності розвитку банківської системи України в умовах євроінтеграції.

Ступень дослідження. Аналізу проблем підвищення ефективності роботи банківської системи України в умовах євроінтеграції присвячені наукові праці вітчизняних вчених, зокрема: Дмитренко М.Г., Другов О.О., Корнилюк Р.В., Поченчук Г.М., Шаповалов А.В., Варналії З.С., Мазур О.Є.

Постановка проблеми. Перспективи участі України у євроінтеграційних процесах зумовлюють потребу визначення напрямів та обґрунтування принципів адаптації умов діяльності усіх секторів національної економіки до вимог економічної глобалізації та регіоналізації. З огляду на це особлива увага в процесі вдосконалення інституційного забезпечення євроінтеграційних процесів повинна приділятися фінансово-кредитній системі, зокрема її банківському сектору.

Виклад основного матеріалу. Банківській системі України притаманні ті ж загальні принципи, які характеризують діяльність банківських систем країн ЄС і безпосередньо Центральної та Східної Європи (дворівнева побудова, розділення функцій центрального банку та всіх інших банків, контроль за діяльністю банківських установ). Однак вони здійснили реформування своїх банківських систем значно швидшими темпами, ніж Україна, що зумовило вищий рівень конкурентоздатності їхніх банків, якщо порівнювати з українськими, та вищу ефективність їх розвитку. Крім того, інтеграції вітчизняної банківської системи в європейський фінансовий простір перешкоджають як зовнішні, так і внутрішні чинники, а також перешкоди системного, фінансово-економічного, правового, психологічного характеру.

До *зовнішніх* перешкод відносимо: низький рівень доходів населення; непередбачуваність політичної та економічної ситуації; значний тіньовий обіг; значна ризикованість ведення бізнесу; велика частка збиткових підприємств.

До *внутрішніх* перешкод варто віднести: низький рівень капіталізації; недостатня конкурентоспроможність банків; вузький асортимент пропонованих послуг; нерозвиненість системи кредитних історій; недостатній рівень управління ризиками та неефективний менеджмент.

Системними перешкодами інтеграції вітчизняної банківської системи можна вважати відсутність довготермінової стратегії розвитку банківської системи.

Щодо *правових* перешкод, то це: невідповідність розвитку банківського законодавства вимогам ринкової економіки та європейським стандартам; необхідність значного розширення правового поля з метою активізації діяльності банків і збільшення спектру банківських послуг; потреба в створенні нових організаційних структур і проведення значних реформ у банківському секторі.

Таким чином, шляхами до подолання відставання в розвитку банківської системи України від європейських країн мають стати підвищення ефективності її роботи, підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних банків, полегшення їх доступу до ринку європейських кредитних ресурсів.

Відмітимо, що ознаки інтеграції національної банківської системи в європейський фінансовий простір полягають у забезпеченні вільного руху капіталів та заощаджень, вільному доступі акцій на фондовій біржі європейських країн, підвищенні ліквідності фінансових ринків, створенні ефективної ринкової економіки, забезпеченні подолання конкурентного тиску з боку ЄС.

Саме тому, забезпечення перетворень у банківській системі України сприятиме прискоренню темпів європейської інтеграції, налагодженню більш тісного міжнародного економічного співробітництва і підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних банків на ринку банківських послуг, дасть можливість збалансувати інтереси банків та клієнтів. Все це дозволяє визначити шлях до інтеграції банківської системи України в європейський фінансовий простір.

Відмітимо, що в Україні, на відміну від європейських країн, немає довгострокової стратегії монетарної політики, за допомогою якої визначались би інструменти грошово-кредитної політики на довгостроковий проміжок часу. Основні засади грошово-кредитної політики приймаються на рік і в них не визначено інструментів монетарної політики на значний часовий проміжок, які б дозволили прогнозувати розвиток економіки. З огляду на це, підтверджується необхідність поступового переходу до таргетування інфляції з метою вжиття антиінфляційних заходів у тісному поєднанні із заходами розвитку реального сектора економіки.

Для виконання поставлених цілей Національного банку України бракує функціональної незалежності. Він повинен отримати більшу свободу в здійсненні грошово-кредитної політики та нагляду за фінансовим сектором. Тому необхідне посилення незалежності Національного банку України, в тому числі шляхом внесення змін до Закону «Про Національний банк України» з метою приведення його у відповідність до стандартів ЄС [5, с. 122].

Поглиблення інтегрованості економіки України до європейського та світового фінансового ринків означає, що інструменти контролю за рухом капіталу втрачають свою ефективність. Як результат, вони лише призводять до зростання трансакційних витрат, пов'язаних із рухом капіталу, однак не обмежують його. Відмітимо, що Україна контролює практично всі типи операцій з капіталом, однак численні інструменти контролю за ними є несистематичними і недостатньо узгодженими між собою [1, с. 103].

Відповідно до аналізу розвитку вітчизняної банківської системи та ґрунтуючись на світовому досвіді, можна запропонувати таку послідовність дій щодо *лібералізації руху* капіталу: ухвалення закону, який би регулював транскордонні потоки капіталу і замінив велику кількість чинних нормативних актів; перехід до сучасних інструментів управління на основі плаваючого валютного курсу; запровадження нагляду за банками на основі оцінки ризиків і поліпшення можливості прогнозування короткострокових потоків капіталу, а також управління ними.

Однак, зазначимо, що розгортання процесів фінансової глобалізації протягом останніх років призвело до виникнення певного *парадоксу*, сутність якого в тому, що лібералізація руху капіталу спочатку сприяє притоку прямих інвестицій і підвищенню ефективності національних економік, а потім, завдяки руху спекулятивного капіталу й нарощуванню обсягів боргових зобов'язань, спричиняє високий ступінь залежності та, відповідно, рівень ризиків від тенденції розвитку глобального ринку.

Притаманна фінансовим ринкам циклічність розвитку засвідчує наявність попереми́нних економічних бумів та спадів, основою чого стають фінансові спекуляції, які проявляються в мінливій динаміці цін на біржові товари, цінні папери, валюту, нерухомість. Останній приклад - іпотечна криза США 2007 р., яка ще не закінчилась і має негативний ефект дії фінансових ринків світу та інших ринків у різних країнах [4, с. 102].

Варто зазначити, що банківська система України сьогодні є повністю відкритою для входження іноземного капіталу. Загалом, основним спонукальним фактором входження іноземних банків на український ринок є бажання отримати більш високий прибуток за умови прийнятного ризику. *Позитивними чинниками* входження іноземного капіталу в Україну можна вважати:

- підвищення капіталізації банківської системи;
- зростання обсягів кредитування населення та суб'єктів господарювання;
- посилення стабільності джерел надходження капіталу;
- зростання потоків прямих іноземних інвестицій у реальний сектор економіки;
- полегшення доступу до різних видів міжнародного капіталу;
- сприяння розвитку міжнародної торгівлі.

Загалом все це, безперечно, гарантує економічне зростання держави. Але варто зазначити й імовірні ризики входження іноземних банків в Україну, тобто, *негативні наслідки* цього процесу:

- вибірковий характер кредитування;
- обслуговування в основному провідних і найбільших за розміром місцевих підприємств, а також компаній країн-донора, кредитна підтримка в просуванні їх товарів і послуг;
- відмова іноземних банків у кредитуванні невеликих та нових підприємств;
- відмова у кредитуванні малорентабельних підприємств та фірм, які є конкурентами;
- сприяння кредитному буму.

У цілому ж, негативним результатом є гальмування рівномірного економічного розвитку, збільшення диспропорцій в економіці.

Отже, експансія іноземних банків може мати суперечливий характер. Наприклад, для державних органів влади приплив капіталу з-за кордону, з одного боку, став би вирішенням проблеми залучення інвестиційних ресурсів, а з іншого - загостренням проблеми економічного суверенітету держави. Зростання мобільності міжнародного банківського капіталу збільшує не тільки шанси країн, що розвиваються, на отримання інвестиційних вливань, а й ризики його відтоку у найбільш несприятливий для економіки момент.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що однозначної відповіді на питання про позитивний чи негативний характер діяльності іноземних банків не існує, оскільки це залежить від комбінації перерахованих вище факторів. Однак при розгляді конкретної економічної ситуації, що склалася у визначеній банківській системі, уповноважені органи влади мають змогу, комплексно оцінивши переваги та ризики, розробити ефективний інструментарій регулювання експансії іноземних банків. У цьому контексті важливими завданнями регулятивних органів країн-реципієнтів є постійний моніторинг параметрів експансії іноземних банків для створення адекватної системи регулювання і нагляду з метою максимізації переваг і мінімізації ризиків, пов'язаних з приходом міжнародних інвесторів [3, с. 150-153].

Однак, потрібно розуміти, що в подальшому, з урахуванням тенденцій глобалізації економічних процесів нерезидентам за будь-яких умов будуть надані ще ширші можливості інвестувати кошти у вітчизняну банківську систему. Тому вже тепер необхідно розробити цілий комплекс важливих обмежувальних умов, яких потрібно суворо дотримуватись у процесі залучення іноземного капіталу в банківську систему країни. До таких заходів слід віднести:

по-перше, за допомогою нормативних актів Національного банку забезпечити недопущення надмірної концентрації іноземного банківського капіталу на одному зі сегментів ринку банківських послуг з метою обмеження можливостей його подальшої монополізації;

по-друге, забезпечити належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування коштів у банківську систему;

по-третє, розробити систему заходів щодо стимулювання не просто припливу коштів у вітчизняну банківську систему, а й привнесення іноземним капіталом новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення;

по-четверте, раціональна стратегія державного управління зазначеним процесом полягає в тому, щоб максимально інтегрувати іноземні банки в українську економіку, орієнтуючи її на досягнення пріоритетів національної соціально-економічної політики;

по-п'яте, з метою прискорення капіталізації банків шляхом покращення умов інвестування в банківську систему слід реалізувати заходи щодо легалізації некримінальних тіньових капіталів, розширити участь банків в організованому фондовому ринку, підвищити вимоги до розміру статутного капіталу банків при їх реєстрації;

по-шосте, обов'язковою вимогою, на нашу думку, є введення заборони доступу на вітчизняний ринок банків з офшорних зон.

За відсутності подібних обмежувальних заходів прихід іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему матиме більшою мірою негативні наслідки та супроводжуватиметься підривом її стабільності і підвищенням вразливості до змін кон'юнктури світового фінансового ринку.

Важливого значення в умовах присутності іноземного капіталу в банківській системі України набуває питання підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків, заходи щодо реалізації якого повинні проявлятися у здійсненні певних завдань, зокрема щодо підвищення рівня капіталізації, якості банківських послуг, відповідності міжнародним стандартам корпоративного управління в банках, розвитку ризик - менеджменту, захисту прав кредиторів і вкладників [5, с. 130-134].

Відмітимо, що вітчизняна банківська система в основному придатна до обслуговування внутрішньогосподарського економічного обороту проте через невеликий розмір власного капіталу та залучених коштів виступає проблема у реалізації

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

суспільних проектів. В сучасних умовах завдання збільшення капіталізації банків актуалізується у зв'язку з істотними структурними диспропорціями в соціально-економічній системі.

У сучасних умовах найпоширенішими способами збільшення капіталу банку є проведення додаткових емісій акцій, а також капіталізація прибутку. Слід зазначити, що додаткова емісія є найдорожчим джерелом збільшення капіталу, який до того ж пов'язаний із ризиком для акціонерів втратити контроль над управлінням банку. Водночас, вона сприяє зниженню курсової вартості акцій банку.

З іншого боку, зменшення виплат акціонерам у формі дивідендів також зменшуватиме привабливість банківських акцій, а отже, попит на них на фондовому ринку, та їх курсову вартість. Вирішенням цієї проблеми могло б стати впровадження *пільгового оподаткування* тієї частини нерозподіленого прибутку, яка спрямовується на поповнення власного капіталу банку та встановлення вищих вимог до його розміру [1, с. 105].

Перспективним напрямом підвищення рівня капіталізації банківської системи України може стати також її консолідація за рахунок злиття банків та *створення банківських об'єднань*. Міжнародний досвід свідчить, що внаслідок злиття банків розширюється доступ до капіталізації внесків через зростання довіри вкладників до добре капіталізованого новоствореного банку, а також підвищується стійкість останнього до подолання будь-яких фінансових ускладнень. Крім того, великі банки можуть забезпечувати економію, пов'язану з масштабом операцій [2, с. 290]. Тому, на наш погляд, доцільно створити банківські об'єднання на зразок фінансових та банківських холдингових груп, банківських корпорацій. Вони зберігають право володіння та управління, а також пропорційного розподілення прибутку.

Слід зазначити, що підвищення рівня капіталізації банківської системи України неможливо здійснити без відповідних заходів НБУ, зокрема щодо підвищення розміру мінімального статутного капіталу, а також здійснення більш жорсткої політики відносно регулювання економічних нормативів діяльності комерційного банку.

Відмітимо, що український банківський сектор є найменш концентрованим в Європі та серед країн СНД. Ще на початку 1990-х років в Україні сформувалася порівняно оптимальна кількість банків - близько 100. Потім вона почала стрімко зростати. Експерти відзначають надмірну кількість банківських установ в Україні (наприклад, їх більше, ніж у Польщі, Чехії та Угорщині разом узятих). Причому кількість банків і далі збільшувалась і вже за станом на жовтень 2013 ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій мали 197 банків України.

На нашу думку, Україні не потрібна така кількість банківських установ, які, не маючи достатньо високого рівня капіталізації, здійснюють дуже широке коло операцій на території декількох областей або на території усєї України. Така ситуація в будь-який момент може призвести до виникнення у банку з низьким рівнем капіталу фінансових труднощів та до подальшого банкрутства, яке в свою чергу негативно відіб'ється на фінансовому становищі банківської системи в цілому та на довірі населення до банків, що дуже важливо в сучасних економічних умовах.

Таким чином, структура банківської системи, безперечно, вимагає вдосконалення. Основним шляхом має стати створення в Україні нової ланки банківських установ - спеціалізованих банків (іпотечних, лізингових, трастових, факторингових та ін.), які будуть виконувати вузьке коло операцій і обслуговувати визначене коло клієнтури.

1. Задля запровадження запропонованих структурних змін необхідно створити відповідну законодавчу базу. На сьогоднішній день в Законі України «Про банки та банківську діяльність» передбачена можливість існування в Україні спеціалізованих банків (банків, в яких більше 50 % активів є однорідними), але не передбачено ніяких особливостей у підходах до таких банківських установ. Фактично їх діяльність не регламентована, а таку регламентацію необхідно розробити.

В сучасних умовах розвитку вітчизняної банківської справи надзвичайно актуальним виступає питання *інвестиційного спрямування* роботи банківської системи України. Одним із заходів, який має сприяти цьому процесу є розробка гнучкої політики щодо оподаткування доходів, отриманих банками від інвестиційних вкладень. У випадку зменшення податкового тиску на банки, які здійснюють інвестиційну діяльність, інтерес при розробці та реалізації таких проектів з боку банківських установ значно зростає.

Основним шляхом тут має стати створення гнучкої системи оподаткування доходів, отриманих від реалізації інвестиційних вкладень в економіку регіону. Мова, в першу чергу, іде про створення пільгової системи оподаткування, яка буде застосовуватись до банків, що здійснюють інвестування в реальний сектор економіки і своїми вкладеннями сприяють його розвитку. В майбутньому державний бюджет все одно отримає кошти від реалізації інвестиційного проекту у вигляді сплати платежів від діяльності об'єкта інвестиційної програми.

Ще одним шляхом зниження податкового навантаження на банк-інвестор може бути відстрочка сплати платежів в бюджет на певний термін, залежно від специфіки інвестиційного проекту. Можливий також варіант, при якому користуватись пільгами будуть лише проекти, спрямовані в окремі галузі, які є пріоритетними для розвитку в регіоні. Це має сприяти посиленню розвитку даної галузі через надходження до неї інвестиційних вкладень банківських установ. Запровадження державної підтримки банківського інвестування має сприяти спрямуванню грошових потоків, які проходять через банківські установи, саме у виробничий, а не інші сектори економіки [2, с. 288-290].

Необхідністю виступає й реформування інституту банківського регулювання і нагляду. Ці функції не повинні належати центральному банку, тому що надання дозволів на будь-який вид діяльності і встановлення правил є функцією державних органів виконавчої влади. Це підтверджується й аналізом практики країн-учасниць зони євро, де банківський нагляд залишається в компетенції держав, а не переданий Європейському центральному банку. З огляду на це, як із правової, так і з економічної точки зору, існує необхідність створення в Україні спеціального державного органу, функції якого полягатимуть у надгляді за діяльністю банків, платіжною системою та здійсненням валютного контролю. Проте існують причини, які вказують на передчасність створення у фінансовій системі України єдиного регуляторного органу. На нинішньому етапі це може призвести до певних процедурних ускладнень у діяльності окремих регуляторів і погіршити якість управління фінансовими посередниками, а також підвищить ступінь ризику їх діяльності.

Для розвитку банківської системи та економіки в цілому особливої актуальності набувають стандарти прозорості та розкриття інформації. З підвищенням зацікавленості вітчизняних інвесторів до банків та появою на ринку банківських послуг міжнародних інвесторів, які вимагають об'єктивного аналізу інформації, зміни в стандартах розкриття інформації та прозорості є дуже важливими. Якщо фінансова (тобто кількісна) інформація розкривається банками в достатньому обсязі, шляхом оприлюднення звітів про свою діяльність, то частина не фінансової (якісної) інформації, зокрема стратегії управління ризиками та параметри ризиків, концентрація ризиків, оцінка фінансових інструментів практично не розголошується.

Таким чином, Національному банку України у сфері підвищення прозорості банківської системи потрібно проводити цілеспрямовану політику щодо внесення змін та доповнень у нормативні акти, що регулюють банківську діяльність, з метою зобов'язання банків більш повно розкривати інформацію фінансового та не фінансового характеру. Така політика Національного банку буде сприяти покращенню інформаційної прозорості банківської системи та наближенню до міжнародної практики.

Доцільним є і застосування прикладу Польщі, зокрема щодо впровадження європейських стандартів, а саме принципу прозорості шляхом створення кредитних бюро і бюро економічної інформації, а також інституту банківського арбітра. Якщо

питання кредитних бюро в Україні частково вирішене (діє чотири Бюро кредитних історій, створених на добровільних засадах банками, страховими, інвестиційними компаніями, тощо), то питання створення бюро економічної інформації, які функціонують за різними видами економічної діяльності залишається відкритим. Подібні структури існують і в інших державах світу, в тому числі - в більшості країн Європейського Союзу [3, с.149-150].

Враховуючи демократичні традиції ЄС, зокрема роль недержавних організацій у регулюванні ринкових процесів, та для вирішення суперечливих питань в банківській сфері доцільно також створити в Україні *інституції банківського арбітра* - омбудсмена, уповноваженого розглядати скарги. Рішення банківського арбітра практично задовольняють сторони і не призводять до передачі матеріалів у державні судові органи. Якщо ж сторони не доходять до порозуміння, то справи передаються у звичайні суди. В Україні суперечки між клієнтами і банками вирішуються судами та Апеляційною комісією Національного Банку (розгляд звернення фінансово-банківських установ щодо застосування Національним Банком України заходів впливу на порушників банківського законодавства), а також Комітетом банківської етики (сприяння формуванню конкурентного середовища, запобігання некоректним діям банків і порушенню професійної етики на банківському та валютному ринках).

Діяльність банківського арбітра дасть змогу аналізувати, які банківські продукти й операції спричиняють найбільший відсоток конфліктних ситуацій і це надасть можливість ініціювати перед Національним банком зміни до нормативних актів. В результаті, покращиться ефективність законодавчого регулювання і зменшиться кількість скарг клієнтів. При Асоціації Українських банків створено Третейський суд, який міг би виконувати подібні до польського банківського арбітра функції, проте на даний час його активність надзвичайно мала. Також, крім вирішення спорів, арбітр може надавати консультації, особливо це актуально для клієнтів перед укладанням кредитних угод.

Отже, на основі здійсненого аналізу можна зробити висновки, що рівень розвитку вітчизняного банківського сектору залишається, за європейськими мірками, відносно низьким.

Низька кредитоспроможність переважної частини підприємств-позичальників та домогосподарств, недостатня капіталізація банків спричиняють надзвичайно високу ризикованість банківської діяльності, ускладнюють підтримку їх ліквідності. Усе це послаблює посередницьку роль і трансформаційну функцію банків і банківської системи в цілому, адже українські банки не здатні належним чином задовольняти попит на позичкові капітали, насамперед з боку суб'єктів реального сектору економіки, які постійно відчувають глибокий дефіцит грошей як платіжних засобів і як капіталу. З іншого боку, всі економічні суб'єкти, в яких з'являються вільні грошові кошти, не можуть їх надійно розмістити і віддають перевагу конвертації в іноземну валюту, інвестуванню в тінзову економіку чи переведенню за кордон. Із врахуванням зазначених обставин виникає необхідність розгляду тих глобалізаційних процесів у фінансовій сфері, які сприятимуть притоку інвестиційних ресурсів в країну та яким на сьогодні неможливо і непотрібно протистояти.

Стратегічним вектором банківської системи України має стати її інтеграція у світовий фінансовий простір. Водночас, збільшення відкритості українських ринків банківських послуг має супроводжуватись адекватною політикою держави щодо зменшення ризиків глобалізації та підтримки вітчизняної банківської системи.

Щоб запобігти цьому, доцільно, з урахуванням світового досвіду, розробити і задіяти механізм підвищення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи, а поки її рівень є відносно низьким - запровадити систему протекціоністських заходів. Зокрема, посилити контроль за діяльністю банків, особливо в напрямі підвищення рівня їх капіталізації, обмежити частку іноземного капіталу в капіталі українського банку. Необхідно управляти процесами входження іноземних банків на вітчизняний фінансовий ринок, регулювати їхню діяльність у тих напрямках, які відповідають інтересам національної економіки, забезпечують стабільність функціонування вітчизняної банківської системи.

Висновки. Отже, підсумовуючи, відмітимо, що задля адаптації вітчизняної банківської системи до вимог європейського банківського простору, доцільно:

- привести національне законодавство у відповідність до європейських стандартів, забезпечивши, з одного боку, захист прав кредиторів, а з іншого - знизивши ризик банківських операцій;
- розробити механізм управління ризиками як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремого банку;
- стимулювати підвищення капіталізації вітчизняних банків з метою забезпечення їх конкурентоспроможності порівняно з іноземними банками;
- створити законодавчу та економічну основу раціоналізації доступу на вітчизняний ринок іноземного банківського капіталу;
- удосконалити функціонування Національного банку України з реалізації грошово-кредитної політики на основі врахування вимог євроконвергенції.

Для подальшого ефективного розвитку банківської системи України та її інтеграції в європейський фінансовий ринок виникає об'єктивна необхідність у вдосконаленні її організаційної структури. Для реалізації даного завдання варто реалізувати наступні заходи:

- відокремити служби банківського нагляду від Національного банку України в окрему структуру (що дозволить підвищити ефективність його роботи та прозорість банківської діяльності);
- удосконалити роботу об'єднань комерційних банків (які представлятимуть інтереси комерційних банків, надаватимуть консультації, працюватимуть над підвищенням кваліфікації банківських працівників, узагальнюючи та поширюючи банківський досвід, співпрацюючи зі службою банківського нагляду);
- створити інституції банківського омбудсмена (з метою підвищення авторитету банківської системи та вирішення спірних ситуацій між банками та клієнтами);
- створити умови для виникнення у країні спеціалізованих банків зі спеціалізацією за сферами бізнесу, кооперативних, муніципальних банків, які б сприяли розвитку регіонів, малого та середнього бізнесу, місцевих громад, тощо.

Список використаних джерел

1. Дмитренко М.Г. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України [Текст] /М.Г.Дмитренко, І.Ю.Кочума // Вісник НБУ. – 2010. - №3. – С.102-107.*
2. Другов О.О. *Основні напрямки реформування банківської системи України [Текст] /О.О.Другов //Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: 36. наук. праць /ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» - Суми, 2011. – Т.9. – С.287-291.*
3. Корнилюк Р.В. *Наслідки експансії іноземних банків у національній банківській системі [Текст] /Р.В.Корнилюк //Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: 36. наук. праць /ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» - Суми, 2010. Вип.28. – С.148-155.*
4. Поченчук Г.М. *Проблеми розвитку банківської системи України в умовах нестабільності світового фінансового простору // Теоретичні та прикладні питання економіки. 36. наук. праць. Вип.20. – Київ. ВПЦ «Київський університет, 2010. – С. 101-108.*

5. Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції: Інформаційно-аналітичні матеріали. Вип. 8. / В.І. Міщенко, А.В. Шаповалов, В.В. Крилова, Н.В. Гришук. – К.; НБУ. Центр наукових досліджень. 2011. – 266с.

References

1. Dmytrenko M.H., Kochuma I.Yu. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy [Problems and prospects of Ukraine's banking system]. Visnyk NBU [Bulletin of the National Bank of Ukraine]. no. 3. (2010). pp. 102-107.*

2. Druhov O.O. *Osnovni napriamky reformuvannya bankivskoi systemy Ukrainy [The main directions of reforming in Ukraine's banking system]. Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats DVNZ "Ukrainska akademiia bankivskoi spravy Natsionalnoho Banku Ukrainy" [Problems and prospects of Ukraine's banking system: Collected Scientific works of SHEE "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine"]. Sumy, Vol. 9. (2011). pp. 287-291.*

3. Komyliuk R.V. *Naslidky ekspansii inozemnykh bankiv u natsionalni bankivski systemy [The consequences of the expansion of foreign banks in the national banking system]. Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats DVNZ "Ukrainska akademiia bankivskoi spravy Natsionalnoho Banku Ukrainy" [Problems and prospects of Ukraine's banking system: Collected scientific works of SHEE "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine"]. Sumy, no. 28. (2010). pp. 148-155.*

4. Pochenchuk H.M. *Problemy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy v umovakh nestabilnosti svitovoho finansovoho prostoru [The problems of Ukraine's banking system in the conditions of an unstable global financial space]. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky: zbirnyk naukovykh prats [Theoretical and applied problems of the economy: Collected scientific works]. Kyiv: VPTs "Kyiv University", no. 20. (2010). pp. 101-108.*

5. Mishchenko V.I., Shapovalov A.V., Krylova V.V., Hryshchuk N.V. *Problemy reformuvannya bankivskoi systemy Ukrainy v konteksti yevropeiskoi intehratsii: Informatsiino-analitychni materialy [Problems of reforming in Ukraine's banking system in the context of European integration: Information-analytical materials]. Kyiv: NBU "Centre of the scientific researches", no. 8. (2011). 266 p.*

ДАНИ ПРО АВТОРА

Дыба Лариса Миколаївна, старший викладач кафедри політичної економії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Григорія Сковороди»
вул. Покровська 44, кв.18, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна.
e-mail: chita_dog@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Дыба Лариса Николаевна, старший преподаватель кафедры политической экономии ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ им. Григория Сковороды»
ул. Покровская 44, кв.18, г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина.
e-mail: chita_dog@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Dyba Larysa Mykolaivna – senior teacher of the Department of Political Economy SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»
Pokrovska St 44|18 street Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, 08400, Ukraine.
e-mail: chita_dog@mail.ru

УДК 336.15

ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СИСТЕМІ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

Карамушка Л.І.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання планування видатків бюджетів місцевого самоврядування.

Метою дослідження є розкриття сутності видатків місцевих бюджетів у системі міжбюджетних відносин.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Розкрито сутність видатків місцевих бюджетів у системі міжбюджетних відносин. Виявлено особливості формування видатків бюджетів місцевого самоврядування в умовах економічних перетворень. Визначено, що реалізація бюджетного процесу із застосуванням програмно-цільового методу має передбачати підвищення рівня прозорості та ефективності використання коштів місцевих бюджетів; посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів за досягнення кінцевих результатів та контролю за ефективністю здійснених видатків; планування видатків місцевих бюджетів на наступний бюджетний період із урахуванням соціально-економічних результатів, отриманих внаслідок реалізації бюджетних програм у попередньому періоді. На даний час існує потреба у підвищенні прозорості та ефективності видатків місцевих бюджетів, забезпеченні їх зв'язку із стратегічними цілями соціально-економічної політики адміністративно-територіальних одиниць. Розвинуто підходи щодо формування бюджетних програм на основі пріоритетів державної та регіональної політики, стратегічних планів розвитку територій та галузей економіки на середньо- та довгострокову перспективу. Доцільне наукове обґрунтування розмежування видатків між ланками бюджетної системи, визначальним фактором якого має стати ефективність використання бюджетних коштів.

Галузь застосування результатів роботи. Місцеві бюджети. Планування видатків бюджету у системі міжбюджетного регулювання.

Висновки. Видатки місцевих бюджетів є ефективним інструментом регулювання соціально-економічного розвитку територій. Особливості функціонування видатків місцевих бюджетів виявляються у їх складі та структурі, а ефективність їх планування визначає рівень результативності здійснення місцевими органами влади покладених на них функцій і повноважень. Планування видатків місцевих бюджетів є важливою складовою системи фінансового управління, що забезпечує формування бюджетних показників шляхом встановлення цілей як на наступний бюджетний період так і на перспективний період з метою підвищення ефективності, дієвості та прозорості бюджетного процесу. Реформування системи планування видатків місцевих бюджетів повинно відбуватись із урахуванням досвіду країн з розвинутою та перехідною економікою, у тому числі в частині запровадження програмно-цільового методу та середньострокового планування в бюджетний процес на рівні місцевого

самоврядування. Підхід розвинутих європейських країн до програмно-цільового бюджетування є важливим з точки зору необхідності посилення бюджетної дисципліни та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів завдяки їх багаторічному плануванню та раціоналізації розподілу бюджетних коштів за пріоритетними напрямками регіонального розвитку. Під час розробки методологічної бази для складання та виконання місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом доцільно врахувати відповідний досвід в частині впровадження системи моніторингу й оцінки бюджетних програм на основі результативних показників їх виконання.

Ключові слова: бюджетні відносини, бюджетна система, видатки місцевих бюджетів, програмно-цільовий метод планування бюджету, соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

РАСХОДЫ БЮДЖЕТОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Карамушка Л.И.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы планирования расходов бюджетов местного самоуправления.

Целью исследования является раскрытие сущности расходов местных бюджетов в системе межбюджетных отношений.

Методы исследования. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Раскрыта сущность расходов местных бюджетов в системе межбюджетных отношений. Выявлены особенности формирования расходов бюджетов местного самоуправления в условиях экономических преобразований. Определено, что реализация бюджетного процесса с применением программно-целевого метода должно предусматривать повышение уровня прозрачности и эффективности использования средств местных бюджетов; усиление ответственности распорядителей бюджетных средств за достижение конечных результатов и контроля за эффективностью предпринятых расходов; планирование расходов местных бюджетов на следующий бюджетный период с учетом социально-экономических результатов, полученных вследствие реализации бюджетных программ в предыдущем периоде. В настоящее время существует потребность в повышении прозрачности и эффективности расходов местных бюджетов, обеспечении их связи со стратегическими целями социально-экономической политики административно-территориальных единиц. Развита подходы к формированию бюджетных программ на основе приоритетов государственной и региональной политики, стратегических планов развития территорий и отраслей экономики на средне- и долгосрочную перспективу. Целесообразное научное обоснование разграничения расходов между звеньями бюджетной системы, определяющим фактором, которого должна стать эффективность использования бюджетных средств.

Область применения результатов работы. Местные бюджеты. Планирование расходов бюджета в системе межбюджетного регулирования.

Выводы. Расходы местных бюджетов является эффективным инструментом регулирования социально-экономического развития территорий. Особенности функционирования расходов местных бюджетов проявляются в их составе и структуре, а эффективность их планирования определяет уровень результативности осуществления местными органами власти возложенных на них функций и полномочий. Планирование расходов местных бюджетов является важной составляющей системы финансового управления, что обеспечивает формирование бюджетных показателей путем установления целей как на следующий бюджетный период, так и на перспективный период с целью повышения эффективности, действенности и прозрачности бюджетного процесса. Реформирование системы планирования расходов местных бюджетов должно происходить с учетом опыта стран с развитой и переходной экономикой, в том числе в части внедрения программно-целевого метода и среднесрочного планирования в бюджетный процесс на уровне местного самоуправления. Подход развитых европейских стран программно-целевого бюджетирования является важным с точки зрения необходимости усиления бюджетной дисциплины и повышение эффективности расходов местных бюджетов благодаря их многолетнему планированию и рационализации распределения бюджетных средств по приоритетным направлениям регионального развития. Во время разработки методологической базы для составления и выполнения местных бюджетов по программно-целевому методу целесообразно учесть соответствующий опыт в части внедрения системы мониторинга и оценки бюджетных программ на основе результативных показателей их выполнения.

Ключевые слова: бюджетные отношения, бюджетная система, расходы местных бюджетов, программно-целевой метод планирования бюджета, социально-экономическое развитие административно-территориальных единиц.

EXPENDITURES OF LOCAL BUDGETS IN THE SYSTEM OF INTERBUDGETARY RELATIONS

Karamushka L.I.

The subjects of research are theoretical and practical issues of planning expenditures of the budgets of local self-government.

The aim of the study is to disclose the essence of expenditures of local budgets in the system of interbudgetary relations.

Research methods. In the work applied a set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factor methods, which enabled the conceptual unity of research.

Results of work. The essence of expenditures of local budgets in the system of interbudgetary relations. Peculiarities of the formation expenses of the budgets of local self-government in the conditions of economic reforms. Determined that the implementation of the budget process with the use of program-target method should provide the transparency and efficiency of local budgets; strengthening the accountability of managers of budget funds for the achievement of outcomes and monitoring the effectiveness of expenses; scheduling expenditures of local budgets for the next budget period based on socio-economic outcomes resulting from the implementation of budget programs in the previous period. Currently, there is a need to increase the transparency and efficiency of expenditures of local budgets, ensuring their connection with the strategic goals of socio-economic policy of the administrative-territorial units. Developed approaches to the formation of budget programs based on the priorities of the national and regional policy, strategic plans of development of territories and sectors of the economy in the medium and long term. Appropriate scientific justification for the separation of costs between the links of the budget system, the determining factor must be the effective use of budgetary funds.

Scope of results. Local budgets. Planning of budget expenditures in the system of budgetary control.

Conclusions. Expenditures of local budgets is an effective tool for the regulation of socio-economic development of territories. Features of functioning of local expenditures occur in their composition and structure, and the effectiveness of their planning determines the level of performance by local authorities of their functions and powers. Planning of expenditures of local budgets is an important component of a financial management system that ensures the formation of budgetary performance by establishing objectives for the next budget period and the prospective period with the aim of improving efficiency, effectiveness and transparency of the budget process. Reforming the system of planning of expenditures of local budgets should take into account the experience of countries with developed and transition economies, including the introduction of performance budgeting and medium-term planning into the budget process at the local government level. The

approach developed European countries to program budgeting is important from the point of view of the need to strengthen fiscal discipline and improving the efficiency of expenditures of local budgets through their long-term planning and rationalization of budget allocation in priority areas of regional development. During the development of methodological basis for the compilation and execution of local budgets by program-target method, it is advisable to take into account relevant experience in system implementation, monitoring and evaluation of budget programs based on effective indicators of their performance.

Key words: *fiscal relationships, budgetary system, the expenditures of local budgets, performance budgeting budget planning, socio-economic development of the administrative-territorial units.*

Постановка проблеми. Становлення системи планування видатків місцевих бюджетів в Україні, реформування її складових, у тому числі принципів, методів, механізму взаємодії учасників планування, відбувалося одночасно із розвитком інституту місцевого самоврядування, удосконаленням нормативно-правової та методологічної бази у сфері бюджетного планування. Реформування системи планування видатків місцевого самоврядування потребує розробки ефективної методики оцінки результативності використання бюджетних коштів; зосередження уваги на визначенні якісних показників, що забезпечить встановлення зв'язку між витраченими ресурсами і отриманими результатами; формування бюджетів з урахуванням стратегічних цілей соціально-економічного розвитку на середньострокову перспективу; підвищення рівня відповідальності за результати діяльності, у тому числі пов'язаної із плануванням видаткової частини місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері суспільних та місцевих фінансів, можна назвати праці Ш.Бланкарта[1], А.Вагнера, П.Самуельсона[7], Дж.Стігліца, В.Танзі, М. Ходоровича, Х. Циммерманна[9].

Питанням формування видатків місцевих бюджетів у системі міжбюджетних відносин присвячені праці вітчизняних вчених: А.Бурякма[2], В.Зайченко[3], О.Кириленко[5], І.Луїно[4], А.Мяковського[6], В.Федосова[8], І.Чугунова [10] та інших.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання планування видатків бюджетів місцевого самоврядування.

Метою статті є розкриття сутності видатків місцевих бюджетів у системі міжбюджетних відносин.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Місцеві бюджети посідають важливе місце в економічному та соціальному розвитку країни і є вагомим інструментом державного регулювання та міжтериторіального перерозподілу валового внутрішнього продукту. Фінансування більшості бюджетних видатків соціального спрямування здійснюється через місцеві бюджети. Передусім це стосується виплат із соціального забезпечення населення, утримання закладів соціально-культурної сфери. Місцеві бюджети є основним інструментом реалізації регіональної політики та вирішення таких важливих завдань як структурна перебудова економіки, вирівнювання соціально-економічного розвитку територій. Видатки місцевих бюджетів визначаються функціями та завданнями, які виконують місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, у тому числі в частині делегованих їм державою повноважень. Особливості функціонування місцевих бюджетів виявляються у складі та структурі їх видаткової частини, що повинні відображати регіональні пріоритети фінансово-економічної політики.

Виконання повноважень місцевими органами влади потребує здійснення видатків із відповідних бюджетів, відмінності у формуванні доходів та у складі й обсягах видатків бюджетів місцевого самоврядування обумовлюють необхідність проведення міжбюджетного регулювання. Основою міжбюджетного регулювання є розмежування видатків між ланками бюджетної системи, проведене відповідно до розподілу повноважень між центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Вирівнювання бюджетної забезпеченості регіонів передбачає необхідність врахування особливостей місцевих бюджетів та їх впливу на формування обсягу видатків, зменшення фактичних диспропорцій між місцевими бюджетами.

Видатки місцевих бюджетів повинні відігравати роль важелів, через які органи виконавчої влади впливають на соціально-економічний стан та розвиток адміністративно-територіальних одиниць. Співвідношення напрямів забезпечення власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування відображає ступінь достатності фінансових ресурсів місцевого бюджету для ефективного розвитку територіальних громад. Не зважаючи на позитивні в цілому зрушення, які відбулися у вітчизняній фінансовій системі із прийняттям Бюджетного кодексу України, видаткова частина місцевих бюджетів потребує певного удосконалення. Механізм упорядкування видаткових повноважень характеризується не у достатній мірі чітким розподілом функцій між рівнями державної влади, спрямуванням переважної частини фінансових ресурсів місцевих бюджетів на виконання делегованих повноважень, що в певній мірі обмежує фінансову самостійність органів місцевого самоврядування. З огляду на зазначене, удосконалення видаткової частини місцевих бюджетів має відбуватися у напрямі розширення власних видаткових повноважень органів місцевого самоврядування, виходячи із цілей досягнення ефективності використання коштів місцевих бюджетів.

Важливими перевагами розподілу бюджетних коштів шляхом проведення формульних розрахунків є розмежування видатків місцевих бюджетів на основі чіткої та стабільної формули, що дозволяє використовувати принципи перспективного планування і прийняти раціональні рішення щодо використання бюджетних коштів. Основою міжбюджетного регулювання є розмежування видатків і доходів між ланками бюджетної системи, проведене відповідно до розподілу повноважень між центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Виконання таких повноважень залежить від діючої системи міжбюджетних відносин. Вирівнювання фінансового потенціалу територій є важливою передумовою справедливого розподілу доходів, без чіткого упорядкування функцій між центральними та місцевими органами державної влади у сфері надання суспільних послуг важко досягти ефективного розподілу фінансових ресурсів у межах економіки. Удосконалення видаткової частини місцевих бюджетів має відбуватися у напрямі розширення власних видаткових повноважень органів місцевого самоврядування, виходячи із цілей досягнення ефективності використання коштів місцевих бюджетів, та встановлення чіткого розподілу повноважень між рівнями влади.

Доцільне наукове обґрунтування розмежування видатків між ланками бюджетної системи, визначальним фактором якого має стати ефективність використання бюджетних коштів. Крім того, досягнення оптимальності у сфері розподілу видаткових повноважень повинно спиратися на принцип, відповідно до якого місцеві органи влади мають відповідальність за фінансування тих суспільних благ, для яких важливим є врахування потреб місцевого населення. Зростання ролі місцевих органів влади в управлінні фінансовими ресурсами є запорукою вирішення проблем територіального розвитку. При цьому обґрунтоване закріплення за місцевим самоврядуванням видаткових повноважень на стабільній основі є визначальним чинником становлення дієздатної та ефективної місцевої влади та подальшого соціально-економічного розвитку країни та адміністративно-територіальних одиниць.

Дослідження зарубіжного досвіду планування бюджетних видатків дозволило визначити пріоритетні напрями реформування вітчизняної системи планування видатків місцевого самоврядування, основними з яких мають бути: запровадження програмно-цільового методу та середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні, розробка та впровадження системи моніторингу й оцінки соціально-економічної результативності видатків місцевих бюджетів за допомогою якісних і кількісних показників. Євроінтеграційний розвиток держави передбачає ефективне рівномірне функціонування територій, здатних вирішувати завдання регіонального значення, що потребує відповідного фінансового забезпечення та реалізується через систему формування бюджетів

місцевого рівня. Тому актуальним є питання удосконалення принципів планування видаткової частини місцевих бюджетів, основним з яких має бути підвищення зацікавленості місцевих органів влади на всіх рівнях управління в ефективності бюджетних видатків. Світовий досвід у сфері бюджетного планування показує, що формування видаткової частини місцевих бюджетів повинно здійснюватись із урахуванням особливостей соціального й економічного розвитку країни та територій, що надасть можливість підвищити ступінь обґрунтованості та передбачуваності у проведенні бюджетної політики на рівні місцевого самоврядування [3].

Питома вага фінансування видатків соціально-культурної сфери у минулому році становить 82,7 відсотка, найбільшими серед них є видатки на освіту – 32,1 відсотка, охорону здоров'я – 23,5, соціальний захист та соціальне забезпечення – 22,0 відсотка. Видатки на виконання функцій у сфері житлово-комунального господарства та транспорту, дорожнього господарства і зв'язку складають 2,9 та 2,5 відсотка відповідно. Частка капітальних видатків у структурі загального фонду становить 3,7 відсотка, у структурі спеціального фонду понад 60 відсотків – поточні видатки і майже 40 відсотків – капітальні. Питома вага видатків бюджету розвитку не перевищує 3 відсотків, що підтверджує необхідність посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів.

На даний час обсяги видатків місцевих бюджетів є недостатніми для дієвого функціонування територіальних громад, зокрема житлово-комунального господарства, існує потреба у додатковому фінансуванні житлового фонду, автомобільних доріг, каналізаційних і очисних споруд. Доцільним є підвищення рівня стабільності, прозорості та ефективності місцевих бюджетів, що є можливим за умови запровадження відповідної методології бюджетного планування.

Формування місцевих бюджетів має ґрунтуватись на прогнозних та програмних документах соціально-економічного розвитку територій. Вирішення зазначених питань можливе за умови застосування середньострокового планування видатків місцевих бюджетів, яке дозволяє зосередити увагу на пріоритетних цілях економічної політики на перспективний період. Середньострокове планування видатків місцевих бюджетів передбачає оцінку наявних ресурсів із урахуванням макроекономічних тенденцій, зокрема динаміки реального валового внутрішнього продукту, індексу споживчих цін, соціальних стандартів.

Необхідними складовими у системі управління видатками місцевих бюджетів мають стати контроль за використанням бюджетних коштів з метою оцінки рівня ефективності виконання місцевими органами влади видаткових повноважень. Для реалізації зазначеного доцільно використовувати такі групи показників: планові та фактичні бюджетні показники, фінансові коефіцієнти, показники результативності використання бюджетних коштів, показники вартості одиниці послуги, продукту.

На даний час існує потреба у підвищенні прозорості та ефективності видатків місцевих бюджетів, забезпеченні їх зв'язку із стратегічними цілями соціально-економічної політики адміністративно-територіальних одиниць. Одним із основних напрямів реформування місцевих бюджетів є запровадження системи їх формування, орієнтованої на виконання пріоритетних завдань розвитку регіонів у найбільш ефективний спосіб, зокрема із використанням програмно-цільового методу. Складовими програмно-цільового методу є бюджетні програми, їх відповідальні виконавці, паспорти цих програм, результативні показники бюджетних програм та фінансові інструменти, притаманні цьому методу, моніторинг та оцінка ефективності виконання бюджетних програм. При програмно-цільовому методі увага зосереджується не стільки на розвитку мережі та утриманні штатів установ, скільки на результатах реалізації бюджетних програм. Використання програмно-цільового методу на місцевому рівні в умовах недостатності бюджетних коштів дозволить забезпечити збільшення інвестиційних і кредитних ресурсів.

Реалізація бюджетного процесу із застосуванням програмно-цільового методу має передбачати наступне: підвищення рівня прозорості та ефективності використання коштів місцевих бюджетів; посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів за досягнення кінцевих результатів та контролю за ефективністю здійснених видатків; планування видатків місцевих бюджетів на наступний бюджетний період із урахуванням соціально-економічних результатів, отриманих внаслідок реалізації бюджетних програм у попередньому періоді; формування бюджетних програм на основі пріоритетів державної та регіональної політики, стратегічних планів розвитку територій та галузей економіки на середньо- та довгострокову перспективу [6].

Розробка бюджетних програм місцевого самоврядування в галузях освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, житлово-комунального господарства з метою посилення ступеню впливу регулювання міжбюджетних відносин на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць має здійснюватись із урахуванням єдиних методологічних підходів до формування місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом. Розроблено та запропоновано методологічні засади оцінки результативності бюджетних програм при складанні та виконанні місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом, що ґрунтуються на системі відповідних інтегрованих показників та передбачають оцінку таких складових: фінансової частини бюджетної програми, результативності бюджетної програми, адміністративного управління бюджетною програмою, ефективності використання ресурсів бюджетної програми.

Проведений аналіз реалізації бюджетних програм головних розпорядників коштів місцевих бюджетів засвідчив певні позитивні досягнення економічного та соціального розвитку. Основними результатами реалізації бюджетних програм у галузі охорони здоров'я стали збільшення тривалості життя, у тому числі внаслідок придбання сучасного обладнання; у галузі освіти – модернізація навчально-матеріальної бази та покращення умов перебування дітей у навчальних закладах; у житлово-комунальній сфері – реконструкція та ремонт мереж водопостачання та водовідведення, поліпшення експлуатаційних якостей та технічного стану дорожнього господарства, економія електричної енергії завдяки впровадженню енергозберігаючих заходів та технологій. Запропоновані методологічні засади складання та виконання місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом сприятимуть переходу місцевих органів влади на більш ефективний рівень реалізації бюджетної політики, спрямований на зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування, перетворення місцевих бюджетів у ефективний інструмент соціально-економічного розвитку територій.

У сучасних умовах особливого значення набуває питання використання місцевих бюджетів як інструменту соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць і фінансової основи забезпечення повноважень центральних та місцевих органів влади під час виконання закріплених за ними зобов'язань. Побудова ефективної моделі економіки потребує теоретичного переосмислення і практичного дослідження фінансових ресурсів місцевих органів влади, удосконалення видатків відповідних бюджетів, механізму їх планування й визначення ролі у збалансованому функціонуванні територій.

Бюджетні видатки відображають зміст основних функцій і завдань, які виконують органи державної влади та місцевого самоврядування. Склад, структура і динаміка бюджетних видатків мають враховувати державні, регіональні та місцеві пріоритети соціально-економічного розвитку. Крім того, специфіка функціонування та особлива роль місцевих бюджетів виявляється у складі та структурі їхньої видаткової частини. Видатки місцевого самоврядування дають змогу дослідити економічну сутність місцевих бюджетів, фінансову базу місцевих органів влади, на яких покладені функції щодо вирішення завдань місцевого значення, в частині забезпечення населення державними послугами, сприяння всебічному і гармонійному розвитку територій [10].

Враховуючи зазначене, видатки місцевих бюджетів можна класифікувати за: бюджетними програмами, відповідно до програмної класифікації видатків та кредитування бюджету; ознакою головного розпорядника бюджетних коштів, відповідно до відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету; функціями, з виконанням яких пов'язані видатки, відповідно до функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету; економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні, відповідно до економічної класифікації видатків бюджету.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Євроінтеграційний розвиток держави передбачає ефективно рівномірне функціонування територій, здатних вирішувати завдання регіонального значення, що потребує відповідного фінансового забезпечення та реалізується через систему формування бюджетів місцевого рівня. Тому актуальним є питання удосконалення принципів планування видаткової частини місцевих бюджетів, основним з яких має бути підвищення зацікавленості місцевих органів влади на всіх рівнях управління в ефективності бюджетних видатків.

Основні завдання бюджетного планування видатків можна визначити наступним чином: забезпечення використання єдиних підходів та методів до планування та прогнозування основних бюджетних показників, індикаторів соціально-економічного розвитку; досягнення балансу фінансових ресурсів, встановлення рівноваги між доходами та видатками відповідного бюджету, які необхідно профінансувати з метою реалізації функцій та виконання повноважень центральних та місцевих органів державної влади; визначення пріоритетів у використанні бюджетних коштів із урахуванням цілей, завдань та заходів, передбачених стратегічними планами діяльності уряду, державними програмами соціально-економічного розвитку, цільовими програмами розвитку окремих галузей та регіонів, прогнозами основних макроекономічних показників; визначення не лише поточних, але й середньострокових цілей фінансово-економічної політики, розроблення напрямів та заходів щодо їх досягнення; поточна оцінка можливих економічних, соціальних, політичних наслідків реалізації бюджетної політики у майбутньому.

Під час формування місцевих бюджетів необхідно враховувати наступні принципи планування їх видаткової частини: принцип відповідності полягає у тому, що закріплення видаткових зобов'язань за місцевими бюджетами має відповідати наданим органам місцевого самоврядування повноваженням визначати обсяг і структуру видатків. Тільки у разі дотримання принципу відповідності можна говорити про можливість використання всіх переваг децентралізованого підходу до фінансового забезпечення суспільних благ; принцип безперервності означає, що бюджетні видатки потрібно розглядати як безперервний процес руху фінансових потоків. У цьому контексті використання коштів бюджету з одного боку є кінцевим етапом руху бюджетних коштів, а з іншого - доходами для працівників бюджетних установ, які отримують заробітну плату, виручкою суб'єктів підприємницької діяльності, котрі постачали товари та послуги для потреб бюджетних установ; принцип раціональності передбачає необхідність ефективного використання коштів місцевих бюджетів. Бюджетні видатки мають досліджуватися на предмет їх ефективного використання, оскільки без оцінювання результатів діяльності суспільного сектору важко відповісти на запитання про оптимальний баланс між суспільним та приватним секторами. В першу чергу необхідно звертати увагу на значні за обсягом видатки місцевих бюджетів; принцип соціальності передбачає, що видатки місцевого самоврядування мають спрямовуватися на задоволення суспільних потреб населення. Це обумовлено тим, що бюджет за своєю сутністю - це суспільний фонд, що передбачає залучення громадськості до його формування, а також оприлюднення звіту про його виконання. Крім того, бюджетні кошти є основним джерелом фінансування переважної більшості об'єктів соціальної інфраструктури; принцип повноти відображає потребу врахування усіх видатків органів місцевого самоврядування у видатковій частині відповідних місцевих бюджетів.

Враховання зазначених принципів під час планування видаткової частини місцевих бюджетів надасть можливість підвищити рівень бюджетної збалансованості, ефективності використання фінансових ресурсів місцевого самоврядування, сприятиме послідовності у проведенні бюджетної політики на місцевому рівні.

Висновки. Видатки місцевих бюджетів є ефективним інструментом регулювання соціально-економічного розвитку території. Особливості функціонування видатків місцевих бюджетів виявляються у їх складі та структурі, а ефективність їх планування визначає рівень результативності здійснення місцевими органами влади покладених на них функцій і повноважень. Планування видатків місцевих бюджетів є важливою складовою системи фінансового управління, що забезпечує формування бюджетних показників шляхом встановлення цілей як на наступний бюджетний період так і на перспективний період з метою підвищення ефективності, дієвості та прозорості бюджетного процесу. Реформування системи планування видатків місцевих бюджетів повинно відбутись із урахуванням досвіду країн з розвинутою та перехідною економікою, у тому числі в частині запровадження програмно-цільового методу та середньострокового планування в бюджетний процес на рівні місцевого самоврядування. Підхід розвинутих європейських країн до програмно-цільового бюджетування є важливим з точки зору необхідності посилення бюджетної дисципліни та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів завдяки їх багаторічному плануванню та раціоналізації розподілу бюджетних коштів за пріоритетними напрямками регіонального розвитку. Під час розробки методологічної бази для складання та виконання місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом доцільно врахувати відповідний досвід в частині впровадження системи моніторингу й оцінки бюджетних програм на основі результативних показників їх виконання.

Список використаних джерел

1. Бланкарт Ш. *Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки* / Пер. з нім. – К. : Либідь, 2000. – 609 с.
2. Буряченко А.Є. *Впорядкування міжбюджетних фінансових потоків* / А.Є. Буряченко // *Вчені записки: зб. наук. праць*. Вип. 12. – К. : КНЕУ, 2010. – С.160–165.
3. Зайчикова В.В. *Місцеві фінанси України та європейських країн* / В.В.Зайчикова. – К. : НДФІ, 2007. – 299 с.
4. Луніна І.О. *Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин*. – К. : Наукова думка, 2006. – 432 с.
5. *Місцеві фінанси* / за ред. О.П. Кириленко. – К. : Знання, 2006. – 677 с.
6. М'яковський А.І. *Формування місцевих бюджетів як складова соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць* / А.І. М'яковський // *Наукові праці НДФІ*. – 2009. – Вип. 2 (47). – С.3-17.
7. Самуельсон П. *Економіка* / П. Самуельсон, В. Нордгауз; пер. з англ. – М. : Вільямс, 2010. – 1360 с.
8. *Теорія фінансів* / За ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
9. Циммерманн Х. *Муниципальные финансы* / Х. Циммерманн; пер.с нем. – М. : Дело и Сервис, 2003. – 352 с.
10. Чугунов І.Я. *Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень* / І.Я. Чугунов, В.Д. Макогон // *Вісник КНТЕУ*. – 2014. – №4. – С.79-91.

References

1. Blankart Sh. *Derzhavni finansy v umovakh demokratii: vstup do finansovoi nauky* / Per. z nim. K. : Lybid, 2000. 609 s.
2. Buriachenko A.Ye. *Vporiadkuvannia mizhbiudzhethnykh finansovykh potokiv* // *Vcheni zapysky: zb. nauk. prats. Vyp. 12*. K.:KNEU, 2010. S.160–165.
3. Zaichykova V.V. *Mistsevi finansy Ukrainy ta yevropeiskyykh krain*. K. : NDFI, 2007. 299 s.
4. Lunina I.O. *Derzhavni finansy ta reformuvannia mizhbiudzhethnykh vidnosyn*. K. : Naukova dumka, 2006. 432 s.
5. *Mistsevi finansy* /za red. O.P. Kyrylenko. K. : Znannia, 2006. 677 s.
6. Myarkovskiy A.I. *Formuvannia mistsevykh biudzhethiv yak skladova sotsialno-ekonomichnoho rozvytku administratyvno-terytorialnykh odynyt* // *Naukovi pratsi NDFI*. 2009. Vyp. 2 (47). S.3-17.
7. Samuelson P., Nordhaus V. *Ekonomika* / per. z anhl. M. : Vyljams, 2010. 1360 s.
8. *Teoriia finansiv* / Za red. V.M. Fedosova, S.I. Yuriia. K. : Tsentri uchbovoi literatury, 2010. 576 s.
9. Cymmermann Ch. *Munycypalnie fynansi* / per.s nem. M. : Delo y Servys, 2003. 352 s.

Дані про автора

Карамушка Лариса Іллівна директор Департаменту фінансів
Київська обласна державна адміністрація

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Карамушка Лариса Ильинична директор Департамента финансов
Киевская областная государственная администрация

DATA ABOUT THE AUTHOR

Karamushka Larissa Illivna director of Finance department
Kyiv Regional State Administration

УДК 336.512

АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ РОЗПОДІЛУ ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Козарезенко Л.В.

Предметом роботи є аналіз європейського досвіду розподілу бюджетних видатків. Метою роботи є напрацювання пропозицій щодо пріоритетних напрямів розподілу бюджетних видатків в Україні. Методологія проведення роботи. Робота виконана на основі аналізу розподілу бюджетних видатків ЄС в постсоціалістичних країнах. Результати роботи. Доведено, що розподіл бюджетних видатків відбувається у відповідності із задекларованими пріоритетами розвитку Європейського Союзу. Видатки переважно спрямовані на розвиток сільського господарства та регіональну політику. В межах розвитку регіональної політики в аналізованих країнах кошти спрямовані на розвиток транспортної інфраструктури, капітальний ремонт та будівництво шляхів сполучення, реалізацію екологічних проектів. Деяка частка видатків спрямовується на проекти у сфері освіти та наукові розробки у сфері охорони здоров'я. Висновки: Капітальні видатки бюджету ЄС умовно можна охарактеризувати за декількома напрямками: видатки на розвиток людського потенціалу, регіональний розвиток, видатки на сільське господарство та інноваційний розвиток. Також можемо виокремити такі критерії розподілу видатків: наявність екстернальних ефектів, висока економічна та соціальна ефективність, високий рівень інноваційності проектів, сприяння інтеграції країни-отримувача коштів до європейського та світового економічного простору, наявність чітких критеріїв ефективності видатків.

Ключові слова: бюджет, бюджетні видатки, людський потенціал, регіональна політика, зайнятість, економічне зростання.

АНАЛИЗ ЕВРОПЕЙСКОГО ОПЫТА РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ РАСХОДОВ: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Козарезенко Л.В.

Предметом работы является анализ европейского опыта распределения бюджетных расходов. Целью работы является наработка предложений по приоритетным направлениям распределения бюджетных расходов в Украине. Методология проведения работы. Работа выполнена на основе анализа распределения бюджетных расходов ЕС в постсоциалистических странах. Результаты работы. Доказано, что распределение бюджетных расходов происходит в соответствии с декларируемыми приоритетами развития Европейского Союза. Расходы преимущественно направлены на развитие сельского хозяйства и региональной политики. В рамках развития региональной политики в рассматриваемых странах средства направлены на развитие транспортной инфраструктуры, капитальный ремонт и строительство путей сообщения, реализацию экологических проектов. Некоторая доля расходов направлена на проекты в сфере образования и научные разработки в сфере здравоохранения. Выводы: Капитальные расходы бюджета ЕС условно можно охарактеризовать по нескольким направлениям: расходы на развитие человеческого потенциала, региональное развитие, расходы на сельское хозяйство и инновационное развитие. Можем выделить следующие критерии распределения расходов: наличие экстернальных эффектов, высокая экономическая и социальная эффективность, высокий уровень инновационности проектов, содействие интеграции страны-получателя средств в европейское и мировое экономическое пространство, наличие четких критериев эффективности расходов.

Ключевые слова: бюджет, бюджетные расходы, человеческий потенциал, региональная политика, занятость, экономический рост.

ANALYSIS OF EUROPEAN EXPERIENCE DISTRIBUTION OF PUBLIC EXPENDITURE: LESSONS FOR UKRAINE

Kozarezenko L.V.

The subject of the paper is to analyze the European experience of the distribution of budget expenditures. The aim is operating time of proposals for priority allocation of budget expenditures in Ukraine. The methodology of work. Work carried out on the basis of analysis of the distribution of the EU budget expenditure in the post-socialist countries. The results of the work. It is proved that the distribution of budget expenditure in accordance with the declared priorities of the European Union. Expenses primarily focused on the development of agriculture and regional policy. Within the framework of regional development policy in the countries funds aimed at the development of transport infrastructure, overhaul and construction of Railways, environmental projects. Some fraction of the cost goes to projects in the field of education and scientific research in health care. Conclusions: Capital expenditures of the EU budget can be roughly characterized in several ways: the cost of human development, regional development, spending on agriculture and innovative development. Can identify the following criteria for the allocation of costs: the presence of external effects, high economic and social efficiency, a high level of innovative projects that promote the integration of the recipient country means in European and world economy, the presence of clear criteria for cost-effectiveness.

Key words: budget, budget expenditures, human potential, regional policy, employment, economic growth.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Постановка проблеми. Система бюджетного регулювання характеризує процеси перерозподілу валового внутрішнього продукту і є потужним інструментом розвитку держави. Завдяки їй і за допомогою фінансово-бюджетних інструментів регулювання соціально-економічних процесів відбувається реалізація основних функцій і завдань держави. Складовими бюджетної політики є бюджетне прогнозування та планування, організація бюджетного процесу, бюджетне регулювання, бюджетний контроль, політика у сфері державних доходів, державних витратків, державного боргу, міжбюджетних відносин, економічні процеси країни, зовнішнє економічне середовище та їх взаємозв'язок.

Політика у сфері бюджетних витратків є одним із найбільш важливих інструментів впливу держави на розвиток соціальної та економічної сфери країни. За допомогою спрямування бюджетних витратків у найбільш пріоритетні сфери господарювання держава може досягти таким чином конкурентних переваг, отже активного розвитку пріоритетних видів діяльності та створення нових робочих місць. Відсутність у бюджетній політиці останніх років чітких пріоритетів призвели до розпорошення, неефективності витрачання коштів, втрати можливостей переходу до нової якості соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розподіл державних витратків є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених: Чугунов І.Я., Затонацька Т.Г., Огонь Ц.Г., Луніна І.О., Лисяк Л.В. у своїх працях досліджують сутність, склад і тенденції розвитку державних витрат в Україні. Враховуючи євроінтеграційний вектор руху України вважаємо за необхідне дослідити досвід розподілу державних витрат в країнах-членах ЄС за результатами якого окреслити необхідні зміни у бюджетній політиці України, що і визначило мету написання статті та її основний зміст.

Виклад основного матеріалу. Бюджет ЄС є важливим інструментом сприяння соціально-економічному розвитку країн-членів ЄС. За його допомогою реалізується ряд важливих соціальних та інфраструктурних проектів, які країни через брак фінансових ресурсів не в змозі самостійно профінансувати.

Бюджет ЄС значною мірою фінансується за рахунок трьох основних джерел доходів, а саме:

- митні збори;
- частина податку на додану вартість;
- кожна держава-член ЄС відповідно до стану економіки передає певний відсоток свого валового національного доходу у бюджет ЄС. Ці надходження формують основне джерело доходу бюджету ЄС (74% у 2013 році).

Інші джерела доходів до бюджету ЄС включають податки на заробітну плату персоналу ЄС, штрафи відносно компаній за порушення конкурентного законодавства і банківські відсотки.

Таблиця 1. Витатки бюджету ЄС країнам-членам за основними статтями у 2013 році*

Країна	Обсяг фінансових ресурсів, млрд.	Сільське господарство та розвиток сільських регіонів, %	Регіональна політика, %	Зростання і зайнятість, %	Громадянство, свобода, безпека, %	Адміністрування/розширення меж ЄС, %
Австрія	1,9	68	16	13	2	1
Бельгія	7,2	10	7	15	2	66
Болгарія	BGN 3,32 EUR 1,7	47	45	5	1	1/1
Кіпр	0,2271	34	46	11	3	6
Данія	DKK 10,44 EUR 1,4	73	5	18	1	1
Естонія	0,9733	24	70	3	2	1
Великобританія	GBR 5,3 EUR 6,3	63	10	23	2	2
Фінляндія	1,5	60	24	12	2	2
Франція	14,2	68	18	11	1	2
Німеччина	13,1	51	35	12	1	1
Греція	7,2	37	59	3	1	-
Угорщина	HUF 1767,8 EUR 5,9	30	66	3	1	-
Ірландія	1,9	82	5	10	1	2
Італія	12,6	45	45	7	1	2
Латвія	1,1	33	62	3	1	1
Литва	LTL 6,6 EUR 1,9	33	58	6	2	1
Люксембург	1,9	3	1	10	1	85
Мальта	0,174	10	63	6	17	4
Нідерланди	2,3	42	18	29	7	4
Польща	PLN 68,5 EUR 16,2	32	66	1	1	-
Португалія	6,2	25	72	2	-	1
Румунія	RON 25 EUR 5,6	44	53	1	1	1
Словаччина	2,0	28	68	3	1	1
Словенія	0,814	24	66	6	3	1
Іспанія	13,8	50	41	7	1	1
Швеція	1,6	55	17	21	5	2
Чехія	CZK 125,9 EUR 4,9	25	73	2	-	-

*Джерело: [1].

Напрями розподілу витратків бюджету ЄС протягом 2014-2020 рр. визначені з метою необхідності подолання Європою економічної та фінансової кризи і зосередження на тих сферах діяльності, де швидко можна отримати економічні та соціальні ефекти. Основними напрямками фінансування в 2014-2020 роках визначено такі:

- економічне зростання, створення нових робочих місць і підвищення конкурентоспроможності, збільшення інвестицій в освіту та наукові дослідження, розвиток загальноєвропейських інфраструктурних проектів в транспорті, енергетиці та інформаційно-комунікаційних технологіях;
- підвищення ефективності витрат завдяки введенню простих правил фондами ЄС та чітке спрямування коштів у вигляді інвестицій, що дають помітні результати, а також можливість призупинення фінансування з фондів ЄС для країн які не проводять розумної економічної і фінансової політики;
- реформування сільськогосподарської політики для підвищення рівня конкурентоспроможності та екологічності європейського виробництва;
- боротьба зі змінами клімату з виділенням на ці цілі 20% коштів;
- солідарність з найбіднішими країнами і регіонами ЄС, концентрація найбільшої частини регіональних видатків в таких частинах ЄС і сприяння підвищенню зайнятості молоді;
- скорочення адміністративних витрат шляхом скорочення чисельності персоналу в європейських органах влади.

У таблиці 1 наведено розподіл видатків бюджету ЄС за основними напрямками серед країн-членів в 2013 році. Як свідчать дані таблиці 1, найбільша частка видатків бюджету ЄС спрямована на розвиток сільського господарства та регіональну політику. Висока частка видатків на розвиток сільського господарства зумовлена тим, що цей напрям політики є єдиним, що повністю фінансується з бюджету ЄС. Видатки спрямовані на розвиток регіональної політики в переважній більшості становлять більшу половину видатків бюджету ЄС для країн-членів. Розвиток регіональної політики переважно спрямований на реалізацію інфраструктурних проектів, що мають велику кількість екстернальних ефектів та сприяють створенню нових робочих місць.

На наступному рисунку відображено операційний бюджетний баланс ЄС - різниця між сумою коштів, що країна відраховує до фондів ЄС та коштів, що отримує у вигляді капітальних видатків з фондів ЄС.

Як свідчать дані, додатні операційні баланси мають переважно бюджети тих країн-членів ЄС, що є новими-членами союзу, знаходяться в процесі створення передумов для економічного зростання, мають порівняно низькі показники соціально-економічного розвитку та розвитку людського потенціалу. Всього 17 країн-членів ЄС мають додатній операційний баланс. В 2013 році перші 5 позицій займали Угорщина, Латвія, Естонія, Болгарія та Литва. Проаналізуємо детально напрями використання видатків у постсоціалістичних країнах та країнах-найближчих західних сусідах України, а саме Болгарії, Польщі, Румунії, Латвії та Литві.

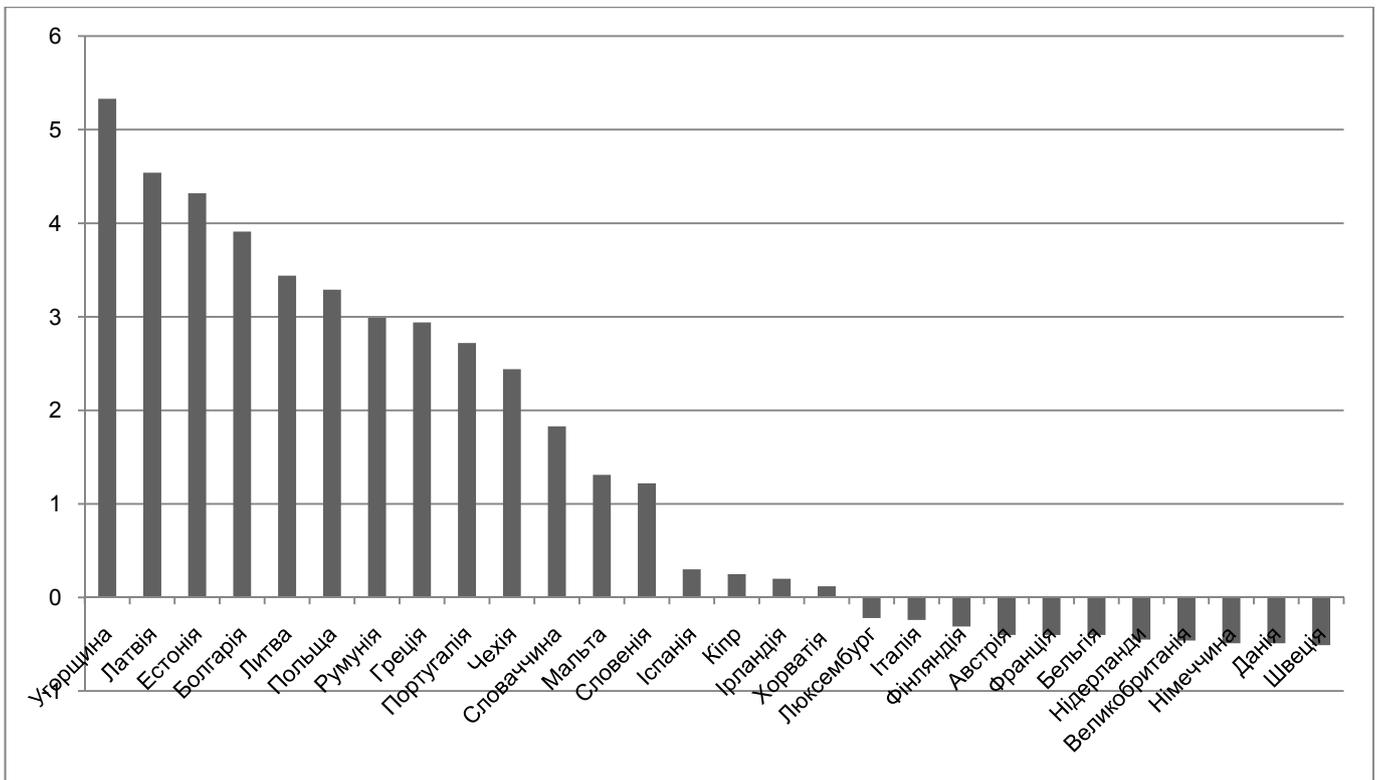

Рисунок 1. Операційний баланс бюджету країн-членів ЄС в 2013 році, % ВВП*

*Джерело: [1].

Найбільша частка коштів отриманих Болгарією від бюджету ЄС йде на розвиток сільського господарства та сільських регіонів (рис.2). Також головними пріоритетами у видатках Болгарії є навколишнє середовище та транспортна інфраструктура.

Розбудова метрополітену в столиці. У столиці Болгарії Софії, будівництво нової 6,5-кілометрової ділянки доповнило відсутню центральну частину лінії метрополітену. Нова гілка має сім станцій метро, а її будівництво є важливою складовою метрополітену, що швидко розбудовується. По завершенню будівництва функціонуватиме три лінії метро з їх перетином в центрі міста, і більше 60 станцій. Проект дозволить скоротити час у дорозі в межах міста і зменшити затори на дорогах (фінансування ЄС: BGN 308 млн. – EUR 157,4 млн.).

Будівництво автомагістралі Софія-Бургаас. Сучасна автомагістраль, протяжністю 356 км. від столиці Болгарії Софії до чорноморського прибережного міста Бургаас була побудована в рамках нового проекту, що частково фінансувався ЄС. За допомогою фінансування ЄС побудовано 115-кілометрову ділянку траси між містами Стара Загора і Карнобат. В результаті подорожувати по дорогах на південному сході Болгарії стало швидше і безпечніше (фінансування ЄС: BGN 560 млн. – EUR 286,2 млн.).

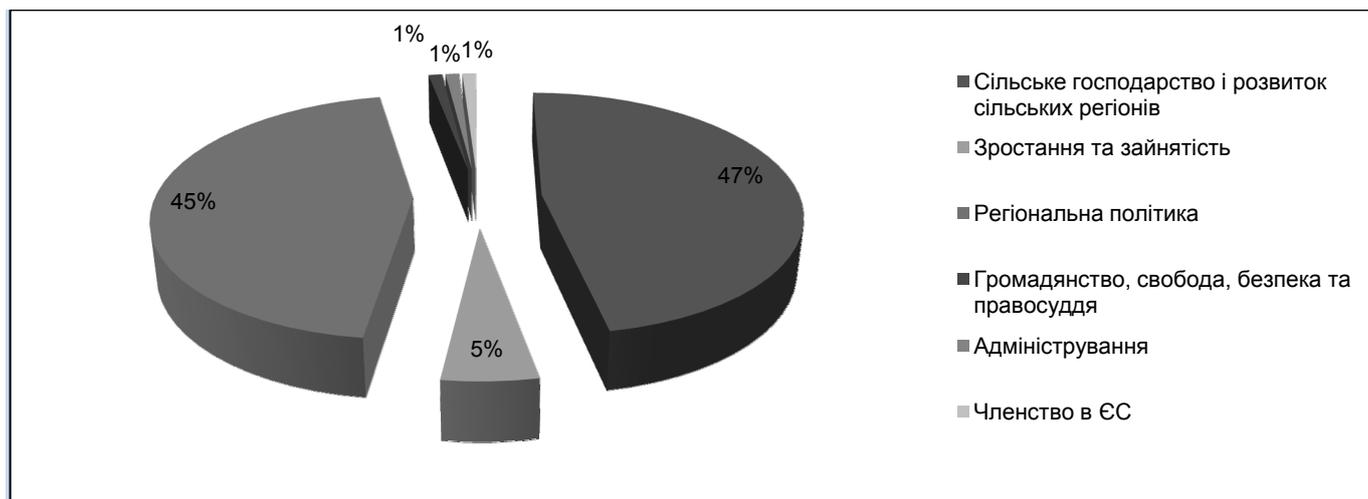

Рисунок 2. Видатки з бюджету ЄС економіці Болгарії за основними статтями у 2013 р.*

*Джерело: [2].

Розвиток місцевої інфраструктури. Будівництво зелених зон в місті Свиленград. покликано за допомогою поліпшення умов та якості життя для місцевих жителів, переконати молодих людей – місцевих жителів не виїжджати з міста в пошуках кращих умов життя (фінансування ЄС: BGN 742140 - EUR 379 456).

Дослідження нових методів лікування інсульту. Лікарі з військового госпіталю Софії беруть участь у фінансуванні ЄС проекту дослідження нових методів лікування інсульту. Нова методика включає в себе охолодження мозку пацієнта, що суттєво зменшує кількість смертей та інвалідність серед людей, що перенесли інсульт (фінансування ЄС: BGN 21,3 млн. - EUR 10,9 млн.).

Удосконалення програм шкільного навчання. Середня школа в місті Ихтиман є однією з 1880 болгарських шкіл, які беруть участь в проекті удосконалення шкільних програм. Ініціатива спрямована на скорочення числа ранніх випускників шкіл шляхом розширення можливостей для працевлаштування. Такі школи заохочують студентів до участі у позакласних заходах, які допоможуть їм розвинути особисті, інтелектуальні і фізичні здібності (фінансування ЄС: BGN 111,7 млн. - EUR 57,1 млн.).

Будівництво нових закладів для дітей з обмеженими можливостями. Болгарія розробила план дій з демонтажу 130 великих дитячих будинків і переміщення їх утриманців в більш сучасне житло протягом наступних 15 років. План також передбачає надання соціальних послуг для дітей та молоді. Ця ініціатива є частиною програми «Дитинство для всіх» - проекту, який підтримує дітей і молодих людей з фізичними та розумовими вадами (фінансування ЄС: BGN 90,9 млн. - EUR 46,5 млн.).

Безпечність та екологічність водопостачання в м.Габрово. Основні роботи в місті Габрово дозволять поліпшити постачання питної води, а також збір і очищення стічних вод. Це означатиме, що питною водою буде забезпечено приблизно 63 000 осіб, та збільшено на 17% частки населення, що підключене до системи каналізації (фінансування ЄС: BGN 94,1 млн. - EUR 48,1 млн.).

Будівництво нових регіональних полігонів твердих побутових відходів. В Болгарії нещодавно побудовано п'ять нових полігонів твердих побутових відходів в районах Монтана, Русе, Севлієво, Сілістра і Созополь. Проект у відповідності з європейськими стандартами дозволяє уникнути потенційного екологічного збитку від забруднення і поширення нерегульованих звалищ. **За рахунок проекту також покращено** полігони для збору та переробки відходів у п'яти областях Болгарії (фінансування ЄС: BGN 86,4 млн. - EUR 44,2 млн.).

Безпечна гавань для хижих птахів в ущелині Кресна. Екологічний проект відновлення популяції хижих та інших видів птахів в південно-західній Болгарії (фінансування ЄС: BGN 368560 - EUR 188 445).

Отже, видатки ЄС для Болгарії в 2013 році мали переважно екологічне спрямування та розвиток інфраструктури.

Найбільша частка коштів отриманих Латвією від ЄС спрямована на регіональний розвиток (рис.3). Переважно кошти спрямовані на розвиток сільських регіонів, інформатизацію країни, підвищення рівня освіти працівників та розвиток інфраструктурних проектів.

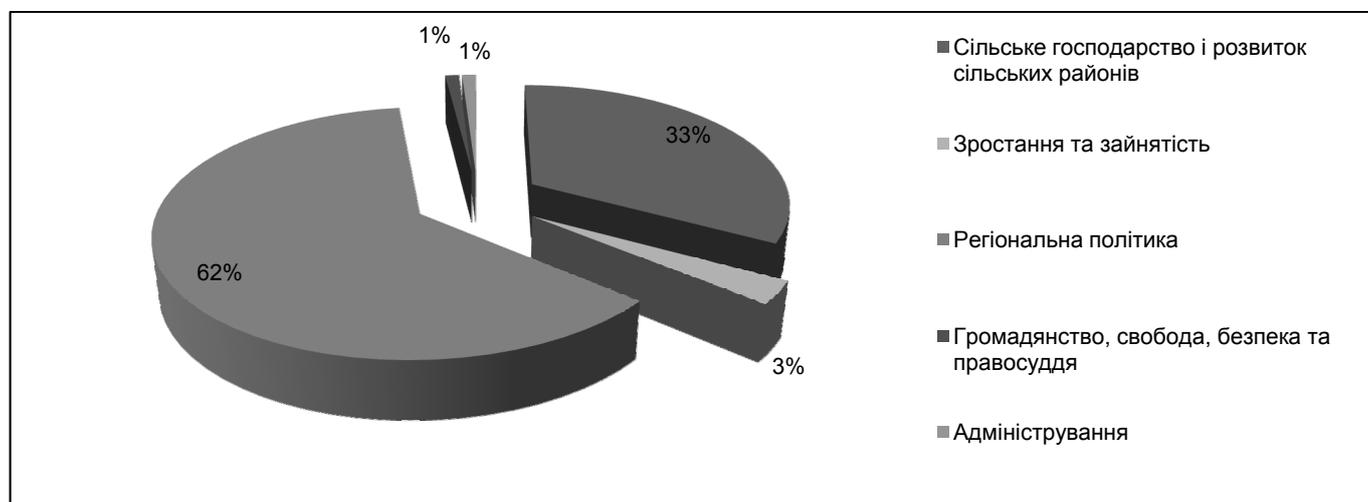

Рисунок 3. Видатки бюджету ЄС економіці Латвії за основними статтями у 2013 р.*

*Джерело: [3].

Основними проектами, що були профінансовано спільно з ЄС є наступні.

Розбудова та вдосконалення Ризького аеропорту. Планується, що завдяки фінансовій допомозі з боку ЄС до 2014 року міжнародний аеропорт в Ризі буде в змозі прийняти від 5 до 6 мільйонів пасажирів на рік. Нові транспортні розв'язки, платформи з ефектом антиобледеніння, покращення освітлення злітно-посадкових смуг і модернізація асфальтового покриття буде сприяти збільшенню пасажиропотоку, рівня безпеки пасажирів та покращенню екологічних характеристик аеропорту (фінансування ЄС: LVL 50,2 млн. - EUR 71,4 млн.).

Удосконалення транспортних розв'язок. Нова частина автомагістралі і кілька сполучних доріг вздовж коридору Схід-Захід, приєднання до них транзитних маршрутів зі Сходу та латвійських портів дозволить скоротити час у дорозі, підвищить рівень безпеки і розвантажить рух автомобілів. Маршрути важких транспортних засобів будуть відхилятися, що сприятиме поліпшенню якості життя людей в довколишніх містах і селах (фінансування ЄС: LVL 86,7 млн. - EUR 123,4 млн.).

Залучення молоді до екологічних проектів. Діти і молодь, що зацікавлені в охороні навколишнього середовища можуть дізнатися все про це на курсах, що проводяться в школі рибного лову і туризму міста Буртніек. Кошти ЄС дозволили придбати обладнання і створити інфраструктуру для відпочинку. Це дозволило збільшити кількість відвідувачів школи і продовжувати розширювати діяльність в цьому напрямі (фінансування ЄС: LVL 8 012 – EUR 11 400).

Розвиток тваринництва. За допомогою гранту ЄС придбано нове обладнання, що відповідає сучасним екологічним стандартам на старі ферми в місті Курземє. Інвестиції дозволили на фермах збільшити чисельність худоби, виробляти більше молока і зменшити небезпечний вплив відходів виробництва на навколишнє середовище (фінансування ЄС: LVL 317 947 - EUR 452 400).

Виробництво біопластика з біомаси. Проект «Біокор» призначений дослідити доцільність переробки у промислових масштабах таких продуктів як солома та відходи лісозаготівлі у широкий асортимент продуктів, у тому числі біопаливо, продукти хімічної промисловості, полімери (фінансування ЄС: LVL 9,8 млн. – EUR 13,9 млн.).

Нові методи лікування інсульту. Вчені з Ризької Східної клінічної університетської лікарні беруть участь у фінансованому ЄС проекті дослідження нового методу лікування інсульту. Нова методика включає в себе охолодження мозку пацієнта, що дозволить зменшити кількість смертей та інвалідність серед осіб, що перенесли інсульт (фінансування ЄС: LVL 7,7 млн. – EUR 10,9 млн.).

Оновлення виробничих потужностей. Завдяки інвестиціям з ЄС компанія «Ditton Driving Chain», яка виробляє приводні ланцюги для автомобільної промисловості, розширила виробництво і оновила завод в м.Даугавпілс. На додаток до розширення виробничих приміщень, придбано нове виробниче обладнання та підвищено якість продукції. Проектом також фінансуються заходи з підвищення енергозбереження та модернізації умов праці. Також було створено близько 37 нових робочих місць (фінансування ЄС: LVL 3 млн. – EUR 4,3 млн.).

Розвиток малого та середнього бізнесу на узбережжі Балтійського моря. Проект JOSEFIN допоміг суб'єктам малого та середнього підприємництва в регіоні Балтійського моря знайти інвестиції необхідні для виходу бізнесу на міжнародний рівень. Допомога надана у формі індивідуального коучингу і індивідуальних порад. Європейський фонд надав допомогу шляхом кредитування малого бізнесу, надання гарантій та венчурного капіталу (фінансування ЄС: LVL 2 млн. – EUR 2,9 млн.).

Інформатизація Латвійських бібліотек. Завдяки підтримці ЄС, бібліотеки по всій Латвії змогли отримати доступу до інформації з використанням новітнього обладнання, в тому числі нових комп'ютерів для бібліотекарів та поліпшеного інтернет-з'єднання. Розробка та придбання програмного забезпечення для бібліотечно-інформаційної системи і створення порталу бібліотеки були основними цілями проекту (фінансування ЄС: LVL 1 236 928 млн. – EUR 1 760 000).

Оновлення фахових навичок у лікарів і медичних сестер. З 2008 року в Латвії працює програма з навчання медичного персоналу. Її мета полягає в тому, щоб запропонувати медичним працівникам можливість оновити свої навички шляхом організації короткострокових курсів. Деякі з них можуть поїхати за кордон, щоб набратися досвіду. Більше 35000 лікарів, медсестер та інших медпрацівників взяли участь у програмі.

Програми навчання вчителів середньої школи. Система освіти Латвії в останні роки зазнала значних реформ. Більш 27000 вчителів взяли участь у проекті, який допоміг їм адаптувати свої знання і навички до цих змін шляхом навчання (фінансування ЄС: LVL 16,9 млн. – EUR 24 млн.).

Постачання біомаси в м.Тукумс. Місто Тукумс є одним з декількох міст, що приймає участь в проекті «Балтійська мережа біомаси». Для м.Тукумс ця участь сприяла розвитку регіональної біоенергетики і поступової відмови від природного газу для систем централізованого тепlopостачання. Місто використовує переважно поновлювані джерела енергії, забезпечуючи стабільність цін на енергоносії та зайнятість місцевого населення, одночасно скорочуючи викиди парникових газів (фінансування ЄС: LVL 1,17 млн. – EUR 1,67 млн.).

Видатки бюджету ЄС економіці Литви в 2013 році спрямовані на розвиток сільських регіонів, екологічні проекти та проекти, що сприяють зростанню рівня розвитку людського потенціалу. Особлива увага в 2013 році була зосереджена на охопленні населення мережею Інтернет та підвищенні освітнього рівня молоді та найманих працівників.

Поліпшення автомобільного сполучення у Вільнюсі. Будівництво Південної магістралі в обхід Вільнюса покликано раціоналізувати транспортні потоки та покращити безпеку дорожнього руху. Це також дозволить відволікти транзитні перевезення, зокрема, великогабаритні транспортні засоби, від центру міста та скоротити кількість нещасних випадків (фінансування ЄС: LTL 176,4 млн. – EUR 51,1 млн.).

Реконструкція Каунаського аеропорту. Завдяки фінансуванню ЄС, аеропорт в м.Каунас був модернізований і отримав статус міжнародного. Новий пасажирський термінал дозволив впоратися з великою кількістю рейсів. Збільшення активності популярних недорогих компаній сприяло також збільшенню кількості потоку туристів у регіон (фінансування ЄС: LTL 39,4 млн. – EUR 11,4 млн.).

Розвиток гірськолижного туризму в м.Друскінінкай. «Снігова арена (Snow Arena)» в м.Друскінінкай є критичним гірськолижним курортом, де відвідувачі протягом року можуть займатися зимовими видами спорту. Завдяки будівництву гірськолижних трас, парку для сноуборду, хокейного майданчика і ресторанів «» привернула 450 000 відвідувачів вже протягом першого року функціонування (фінансування ЄС: LTL 40100000 - 11600000 EUR).

Підтримка молодих фермерів. Сільськогосподарські фонди ЄС допомогли молодим фермерам із села Laičiai оснастити ферму обладнанням для виробництва кормових сумішей для худоби. **За кошти** проекту також спільно фінансуються покупка машин і технологій, що знижують витрати на технічне обслуговування та сприяють підвищенню стабільності виробництва і підвищення якості кормів (фінансування ЄС: LTL 40,1 млн. – EUR 11,6 млн.).

Розвиток молочного бізнесу. Молочний кооператив з села Varapauskas за фінансової підтримки ЄС отримав змогу купити новий і сучасний транспорт, що дозволило їм більш економічно та ефективно вести господарську діяльність, збільшити свою конкурентоспроможність і, таким чином, зберегти робочі місця та створити нові (фінансування ЄС: LTL 448011 - EUR 129753).

Розвиток мережі швидкісного Інтернету в Литві. Проект поліпшення доступу до широкосмугового Інтернету в литовських сільських регіонах дозволив охопити ним до 98% території країни. **За ці кошти** було закладено 4400 км. широкосмугових

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

кабелів. В результаті, 660000 громадян, 2000 підприємств і 9000 державних установ отримали доступ до потужного швидкісного зв'язку (фінансування ЄС: LTL 147 млн. - EUR 42,6 млн.).

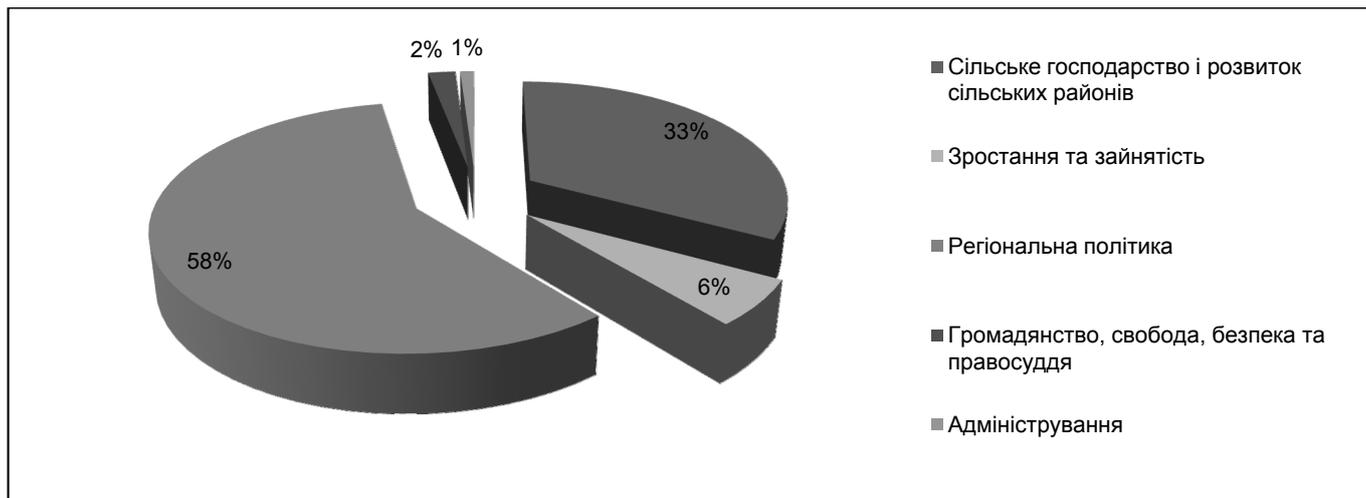

Рисунок 4. Видатки бюджету ЄС економіці Литви за основними статтями у 2013 р.*

*Джерело: [4].

Діагностика головного мозку. Медична Литовська компанія Vittamed розробляє технології для ультразвукового вимірювання внутрішньочерепного тиску. Пристрій дозволяє проводити неінвазивну, безпечну, швидку і більш точну діагностику для пацієнтів з черепно-мозковими травмами (фінансування ЄС: LTL 4,5 млн. – EUR 1,3 млн.).

Навчання користування комп'ютером. За сприяння Асоціації «Вікно в майбутнє» з 2006 до 2008 рр. більше 50 000 чоловік пройшли підготовку на курсах з користування Інтернету. Особлива увага була зосереджена на літніх людях, інвалідах та сільських жителях. Проект зробив вагомий внесок у розвиток комп'ютерної грамотності. За його допомогою більше 50% литовців оволоділи навичками користування комп'ютером та Інтернетом (фінансування ЄС LTL 9,3 млн. – EUR 2,7 млн.).

Навчання за допомогою програми Erasmus. Близько 3548 литовських студентів навчалися або працювали за кордоном в 2011-12 завдяки програмі обміну Erasmus. Також в 2011 році молоді литовці які проживали за кордоном отримували середню щомісячну стипендію від Європейської комісії у розмірі 1139 літів (330 євро).

Нова бібліотека Вільнюського університету. ЄС сприяло будівництву в Національній бібліотеці Вільнюського університету відкритого доступу до наукових комунікацій та інформації. В новій бібліотеці міститься більш ніж 2000000 текстів, а також індивідуальні та групові робочі приміщення, читальні зали, конференц-зали та ігровий центр для дітей. Будівля є частиною об'єднаного бізнесового і наукового центру (фінансування 85000000 LTL (24,6 млн. євро)).

Відновлення берегової лінії Балтійського моря. Берегова лінія близько м. Паланга є домом для різноманітної флори і фауни і популярним туристичним центром. Завдяки реставрації та консервації вдалося уникнути загрози подальшої ерозії берегової лінії. Проект фінансується спільно Європейським Союзом (фінансування ЄС: LTL 8,6 млн. – EUR 2,5 млн.).

Боротьба з повенями. П'ятнадцять європейських країн, у тому числі Литва, взяли участь у проекті FLAPP (Політика поінформованості та запобігання повеней в прикордонних районах). Реалізація проекту дозволила експертам з регіонів, що потерпають від повеней обмінюватися знаннями та досвідом про те, як запобігати і прогнозувати повені, евакуювати людей і обмежувати збитки. Проект отримав 3,8 млн. літів (1,1 млн. євро) від ЄС.

Видатки ЄС економіці Литви в найбільшій мірі, серед аналізованих країн, спрямовані на розвиток людського потенціалу. Розподіл регіональних видатків також переважно спрямований на розвиток людського потенціалу країни.

На рисунку 5 відображено структуру видатків бюджету ЄС економіці Польщі. З них 66% спрямовано на розвиток регіональної політики, 32% на розвиток сільського господарства та по одному відсотку на політику зайнятості та забезпечення громадянських прав та свобод.

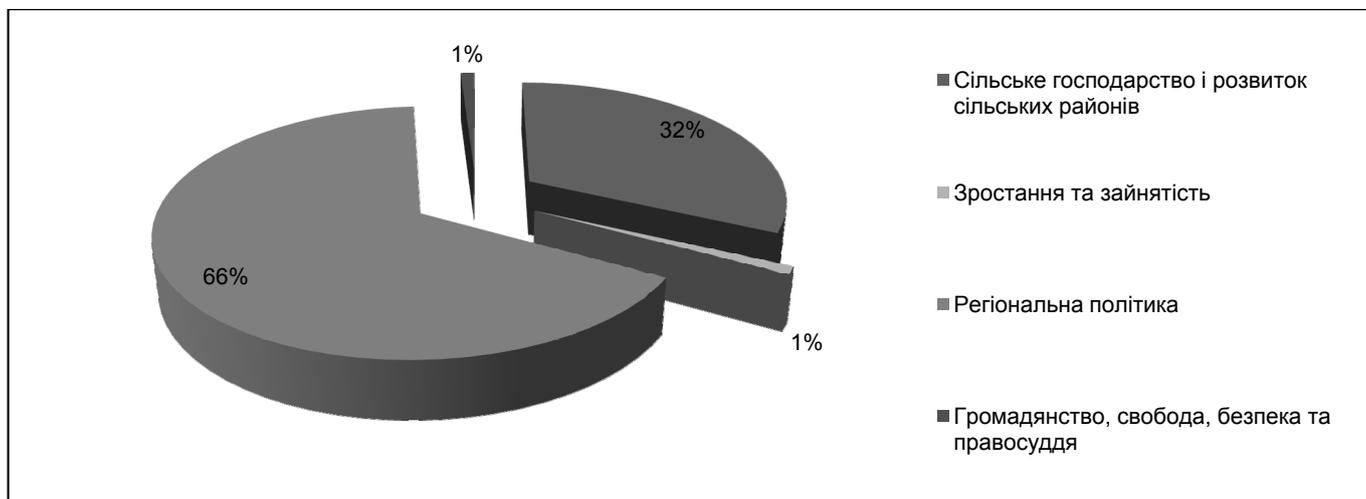

Рисунок 5. Видатки бюджету ЄС економіці Польщі за основними статтями у 2013 р.*

*Джерело: [5].

Нова автострада для центральної Польщі. За допомогою фондів ЄС фінансується більше 60% загального обсягу інвестицій, необхідних для створення частини автостради А1 між м.Торунь і м.Лодзь. По завершенню проекту на 97 хвилин повинен скоротитися час у дорозі між двома містами. Це також сприятиме розширенню зв'язків між польськими регіонами і, таким чином, сприятиме зростанню економіки та конкурентоспроможності. Будівництво нової автостради допомогло зменшити кількість дорожньо-транспортних пригод на 81 випадок (0,61%) вже протягом першого року. Ця автострада є частиною європейської магістралі, що з'єднує Польщу, Чеську Республіку, Словаччину та Австрію (фінансування ЄС: PLN 5,5 млрд. – EUR 1,3 млрд.).

Покращення громадського транспорту в м.Кельць. Проектом передбачено будівництво та відновлення близько 5186 км. доріг разом з будівництвом автобусних зупинок та автобусних станцій з метою поліпшення обслуговування громадського транспорту в місті Кельць. Покращена і більш екологічна мережа буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіону (фінансування ЄС: PLN 228 млн. - EUR 54 млн.).

Модернізація залізничних ліній. 58-кілометрова ділянка шляху між містами Вроцлав та Познань модернізується, щоб зменшити час у дорозі для пасажирських і вантажних поїздів, підвищити безпеку руху, обмежити вплив на навколишнє середовище і забезпечити відповідність лінії європейським стандартам (фінансування ЄС: PLN 863 млн. - EUR 204 млн.).

Перетворення будівель старих ферм на центри екологічної освіти. Пошкоджені будівлі ферми в місті м.Мендзихуд були модернізовані і перетворені в центр екологічної освіти. Раніше невідгядна для сільської громади будівля забезпечує в даний час більш ніж 8000 відвідувачів щороку, а місцеве населення активно бере участь в наданні туристичних послуг (фінансування ЄС: PLN 169 120 - EUR 40 000).

Підтримка молодих фермерів. Молодий польський фермер який вирощує фрукти отримав PLN 55717 (EUR 13178) з ЄС, щоб купити сучасне обладнання для збору плодів. Нове обладнання зробило його діяльність більш конкурентоспроможною і дозволило зберегти робочі місця на фермі.

Комп'ютерні курси для літніх людей. Молодіжна громадська організація організувала комп'ютерні курси, де молоді люди з місцевих сіл вчили літніх людей, як використовувати комп'ютер і Інтернет. У проекті взяли участь близько 192 осіб. Це дозволило допомогти розвивати спільні інтереси між поколіннями, розвивати професійні навички молоді в своєму регіоні та підвищити навички роботи на комп'ютері в сільській місцевості (фінансування ЄС: PLN 307 422 - EUR 72 711).

Проект «Людський мозок». Варшавський технологічний університет бере участь в проекті «Людський мозок», за допомогою якого створюється найбільш детальна модель мозку за допомогою технологій суперкомп'ютерів. Результати проекту в кінцевому підсумку дозволять вченим розробити нові методи лікування захворювань мозку і створити нові революційні обчислювальні технології (фінансування ЄС: PLN 228 млн. - EUR 54 млн.).

Центрально-Європейський центр біомедичних досліджень. ЄС вносить свій внесок у розмірі 85% вартості у будівництво біомедичного дослідницького центру у Варшаві. У Центрі будуть проводитися дослідження деяких з найбільш поширених захворювань, таких як рак і хвороби серця, а також розроблятися нові методи діагностики та терапевтичні підходи (фінансування ЄС: PLN 329 млн. – EUR 77,8 млн.).

Допомога у пошуку роботи. Проект з працевлаштування допомагає людям старше 45 років, які були безробітними протягом тривалого часу, або мають інвалідність або проблеми зі здоров'ям, знайти роботу. Схема виявилася досить успішною, тому планується її поширення і на інші райони Польщі (фінансування ЄС: PLN 1,7 млн. - EUR 393 700).

Будівництво нового науково-технологічного парку. Будівництво нового науково-технологічного парку в місті Жешув стало можливим після інвестицій у розмірі 42 млн. PLN (10 млн. євро) з фондів ЄС. Область була вже відома своєю авіацією, і в даний час має більш ніж тисячу людей, що працюють у цій сфері. Близько 16 компаній переїхали, в тому числі виробник авіаційних двигунів світового класу.

Модернізація системи водопостачання. Фінансований ЄС проект будівництва та реконструкції систем каналізації та мереж водопостачання у м.Кельць, забезпечить майже 20 тисяч жителів безпечною питною водою. **За допомогою** модернізації також зменшиться кількість забруднюючих речовин, що викидаються в локальну екосистему (фінансування ЄС: PLN 320,5 млн. - EUR 75,8 млн.).

Новий газопровід. Новий газопровід між містами Щецин і Гданськ буде забезпечувати поставки газу в регіони, дозволяючи рух газу з нових джерел і спрощення технічних умов для зберігання надлишків (фінансування ЄС: PLN 282 млн. – EUR 66,7 млн.).

На рисунку 6 відображено структуру видатків бюджету ЄС економіці Румунії за основними статтями в 2013 році. З них 53% коштів спрямовано на розвиток сільського господарства та сільських регіонів, 44% на розвиток регіональної політики та по одному відсотку на забезпечення зайнятості, дотримання праві свобод та адміністрування.

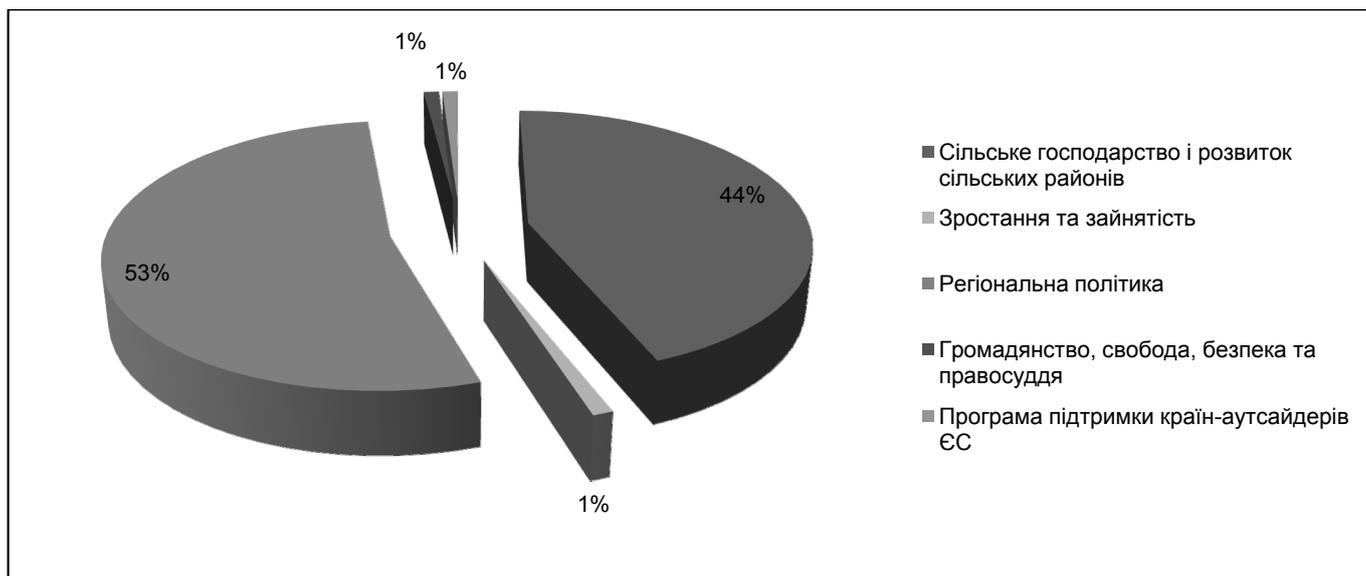

Рисунок 6. Видатки бюджету ЄС економіці Румунії за основними статтями у 2013 р.*

*Джерело: [6].

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Пріоритетом фінансування ЄС в Румунії є удосконалення інфраструктури та створення нових робочих місць.

Нова автомагістраль в Трансільванії. Нова автострада з чотирма смугами між містами Орештіє і Сібіу дозволить скоротити час поїздки між двома містами та стане важливою частиною автомагістралі Constanța-Nadla. Це дозволить зменшити кількість аварій, забезпечити місцевих жителів доступом до автотранспортної мережі в Румунії. Відкриття дороги створить близько 90 нових робочих місць (фінансування ЄС: RON 2 280 млн. – EUR 510,2 млн.).

Реконструкція Північного хвилеріза у порту Констанца. Цей проект розширює північний хвилеріз в порту Констанца на ділянці в майже 5 км. Цим підвищується захист об'єктів порту від хвиль і безпека суден. Це повинно підвищити продуктивність порту і дозволить йому функціонувати за несприятливої погоди (фінансування ЄС: RON 259 млн. - EUR 57,9 млн.).

Підвищення рівня прибутковості хлібопекарської галузі. Близько 103 робочих місць було створено в графствах Клуж і Бистриця за допомогою інвестицій з ЄС. Це сприяло розширенню і модернізації хлібопекарської компанії Agropa, поєднувати сучасні технології з традиційними методами. В даний час компанія забезпечує хлібом і широкий спектр інших продуктів більш ніж 85 000 чоловік (фінансування ЄС: RON 4 112 млн. - EUR 920 107).

Диверсифікація селянського родинного бізнесу. Молодий фермер з м.Клуж зміг розширити та диверсифікувати свої сільськогосподарські угіддя завдяки допомозі ЄС. Ферма розширилася зі 100 га до понад 450 га. де вирощуються злакові культури. Тепер фермер серед інших культур також вирощує сою, рапс і буряк. Фінансування дозволило фермеру придбати нову техніку та обладнання і створити 5 робочих місць (фінансування ЄС: RON 543 347– EUR 121 576).

Розвиток інновацій. Румунська компанія Biotehnos виробляє ліки і дермато-косметичні засоби. Після отримання фінансування ЄС, вона змогла створити три лабораторії та науково-дослідний центр. Це дозволило створити робочі місця стало потужним імпульсом для наукового потенціалу Румунії, зокрема, в області фармацевтики, дермато-косметологічної продукції, дослідження харчових продуктів, біотехнології та пов'язаних з ними наукових областях (фінансування ЄС: RON 5,36 млн. – EUR 1,2 млн.).

Навчання підприємців. Міжрегіональна підприємницька школа буде підтримувати жінок-керівників, які хочуть розвивати або розпочати свій власний бізнес в західних і північно-західних регіонах Румунії. Мета полягає в тому, щоб збільшити число компаній, у сільських регіонах і містах, забезпечити рівні можливості для працевлаштування. Близько 1800 жінок будуть опановувати інноваційну онлайн-програму навчання (фінансування ЄС: RON 13,68 млн. - EUR 3,06 млн.).

Підвищення якості освіти. За допомогою проекту планується збільшити частку дітей що навчаються в школах серед ромів та інших національних меншин, а також допомогти отримати їм вищу освіту. Проект стартує в дошкільному етапі, з високим рівнем відсіву в початкових і середніх класах. Проект також передбачає навчання вчителів і створення груп підтримки, які включають і батьків (фінансування ЄС: RON 3,22 млн. - EUR 719 476).

Румунія як центр лазерних технологій. Чеська Республіка, Угорщина і Румунія є ініціаторами формування науково-дослідного консорціуму з використання найсучасніших лазерних технологій. «Extreme Light Infrastructure-Nuclear Physics» що планується побудувати в Бухаресті, стане платформою для наукових досліджень у сферах новаторської фундаментальної фізики, ядерної фізики і астрофізики, а також матеріалознавства та наук про життя. Серед інших проблем, вчені досліджуватимуть нові способи боротьби з ядерними матеріалами та радіоактивними відходами (фінансування ЄС: RON 1,59 млрд. – EUR 356 млн.).

Нові способи лікування інсульту. Вчені з університетської лікарні в Бухаресті беруть участь у фінансованому ЄС дослідницькому проекті дослідження нового методу лікування інсульту. Нова методика включає в себе охолодження мозку пацієнта що дозволить зменшити кількість смертей та інвалідність серед осіб що перенесли інсульт. (фінансування ЄС: RON 48,71 млн. – EUR 10,9 млн.).

Попередження повеней. П'ятнадцять європейських країн, у тому числі Румунія, взяли участь у проекті FLAPP (Політика поінформованості та запобігання повеней в прикордонних районах). Реалізація проекту дозволила експертам з регіонів, що потерпають від повеней обмінюватися знаннями та досвідом про те, як запобігати і прогнозувати повені, евакуювати людей і зменшувати збитки (фінансування ЄС: RON 4,91 млн. – EUR 1,1 млн.).

Надійна та екологічно чиста система опалення. Міські котельні та теплові мережі в муніципалітеті міста Орадя були відремонтовані, щоб зменшити викиди токсичних та парникових газів, тим самим покращуючи якість повітря для місцевого населення. 141 000 жителів міста Орадя мають доступ до централізованого теплопостачання. **Проект передбачав** будівництво котлів які працюють на природному газі (фінансування ЄС: RON 173,85 млн. – EUR 38,9 млн.).

Реконструкція каналізаційних систем та систем водопостачання. Більше 170 000 жителів в найбільш густонаселеному окрузі Румунії Дамбовіта в результаті інфраструктурних інвестицій мають доступ до питної води, сучасного водопостачання та каналізаційних систем, у тому числі до шести очисних споруд (фінансування ЄС: RON 481,33 млн. – EUR 107,7 млн.).

В цілому, пріоритетним напрямом фінансування в Румунії є інфраструктурні проекти, будівництво та капітальний ремонт магістралей, попередження екологічних катастроф та зменшення їх наслідків для економіки країни.

Отже, капітальні видатки бюджету ЄС умовно можна охарактеризувати за декількома напрямками: видатки на розвиток людського потенціалу, регіональний розвиток, видатки на сільське господарство та інноваційний розвиток. Також можемо виокремити такі критерії розподілу видатків:

- наявність екстернальних ефектів;
- висока економічна та соціальна ефективність;
- високий рівень інноваційності проектів;
- можливість використання результатами проектів якнайбільшої кількості людей;
- сприяння інтеграції країни-отримувача коштів до європейського та світового економічного простору;
- наявність чітких критеріїв ефективності видатків.

Також є декілька особливостей розподілу видатків для країн з різними рівнями соціально-економічного розвитку. Країни, що мають порівняно вищі показники соціально-економічного розвитку, наприклад, Бельгія, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Австрія видатки переважно спрямовують на технологічний розвиток, виробництво наукоємної продукції та регіональний розвиток. Такий розподіл можливий завдяки високому прибутку на душу населення і максимальному індексу розвитку людського потенціалу. Розвинені країни у такий спосіб формують постіндустріальний етап розвитку, який характеризується новим рівнем освіти, прискоренням темпів проведення наукових досліджень та впровадження їх результатів, широким застосуванням інформаційних технологій.

Серед менш технологічно розвинених країн (Естонія, Данія, Латвія, Литва, Чехія, Ірландія) спостерігається тенденція до використання коштів європейського бюджету на забезпечення продовольчої безпеки, соціального розвитку суспільства, дотримання прав і свобод громадян та регіональний розвиток. Така політика дозволяє сприяти рівномірному та збалансованому зростанню країни та будувати конкурентне середовище із подібними партнерами.

Видатки ЄС для країн-нових членів ЄС (Румунія, Угорщина, Болгарія, Хорватія) переважно спрямовані на розвиток інфраструктури, будівництво та ремонт шляхів автомобільного та залізничного сполучення, реконструкцію та технічне

переоснащення аеропортів та попередження екологічних та природних катастроф. Меншу частку коштів такі країни спрямовують на розробку інновацій та розвитку людського потенціалу.

Висновки з проведеного дослідження. Спільним явищем для країн є те, що при розподілі видатків враховується історичні, культурні, регіональні, соціальні та економічні особливості регіонів. Робиться ставка на пріоритетних напрямках бюджетної політики, ефекти від якої можна отримати не лише у сфері спрямування видатків, а й поліпшити соціальні та екологічні параметри розвитку.

Вважаємо, що в сучасних умовах необхідність переосмислення пріоритетних напрямів бюджетної політики та підвищення її ефективності набуває особливої вагомості. Перегляд пріоритетних галузей національної економіки дозволить збалансувати капітальні видатки та цілі бюджетної політики на підтримку конкурентоспроможних галузей, що забезпечить технологічний розвиток та підтримку базових галузей: АПК, військово-промисловий комплекс та оборона, транспортна інфраструктура та інноваційний розвиток. Досвід країн Європи щодо державної науково-технологічної й інноваційної політики доцільно використати для забезпечення готовності України до конкурентних умов у глобальному просторі.

Список використаних джерел

1. European Commission. Financial Programming and Budget // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/index_en.cfm
2. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Bulgaria // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/BG/index_en.cfm
3. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Latvia // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/LV/index_en.cfm#projects
4. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Lithuania // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/LT/index_en.cfm#projects
5. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Poland // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/PL/index_en.cfm#projects
6. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Romania // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/RO/index_en.cfm#projects

References

1. European Commission. Financial Programming and Budget // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/index_en.cfm
2. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Bulgaria // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/BG/index_en.cfm
3. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Latvia // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/LV/index_en.cfm#projects
4. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Lithuania // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/LT/index_en.cfm#projects
5. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Poland // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/PL/index_en.cfm#projects
6. European Commission. Financial Programming and Budget. EU Budget in Romania // http://ec.europa.eu/budget/mycountry/RO/index_en.cfm#projects

ДАНИ ПРО АВТОРА

Козарезенко Людмила Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Козарезенко Людмила Владимировна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры политической экономии ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kozarezenko Ljudmila Vladimirovna, PhD, associate professor, assistant professor of political economy department SHEE "Pereyaslav-Khmelnytsky SPU named Gregory Skovorody" Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnytsky, 08400, Ukraine

УДК 336.13

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО БЮДЖЕТУ

Маркуц Ю.І.

Предметом дослідження є особливості функціонування фінансового механізму формування бюджету міста, його економічні та організаційні основи.

Метою статті виступає обґрунтування необхідності створення ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин, розробка його основних положень, методів та інструментів реалізації.

Методологією проведення дослідження виступають праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених з питань місцевих бюджетів. В якості методів дослідження застосовано системний і структурний підходи, методи аналізу та синтезу, порівняння та наукового абстрагування.

Результатами роботи є виявлення особливостей та систематизування основних організаційних засад фінансового механізму формування бюджету міста, обґрунтування тези, що економічною основою формування бюджетної системи є валовий внутрішній продукт. В статті представлені основні показники виконання місцевих бюджетів України за 2011 – 2013 роки, виявлена частка доходів і видатків місцевих бюджетів в зведеному бюджеті України, та їх питома вага, розподілена через ВВП. Автором розроблений ефективний механізм формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин, основними блоками якого є: мета; принципи, на яких він ґрунтується; методи та інструменти,

за допомогою яких здійснюється досягнення поставленої мети; безпосередньо зміст ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин; а також критерії оцінки ефективності.

Висновки. Критерії оцінки ефективності механізму - це сукупність ознак, на підставі яких оцінюється ефективність системи управління в цілому. Реалізація представленого ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин дозволяє виділити наступні критерії оцінки ефективності механізму: зниження рівня централізації бюджетних коштів; ріст відтворення ВВП на території; збалансованість бюджетної системи в цілому; зростання бюджетної забезпеченості на 1 мешканця міста; забезпечення соціально-економічного розвитку території; зростання рівня життя населення міста.

Ключові слова: бюджет міста, місцеві бюджети, фінансовий механізм, ефективний механізм, доходи і видатки бюджету, валовий внутрішній продукт, критерії оцінки ефективності, формування бюджету.

ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ГОРОДСКОГО БЮДЖЕТА

Маркуц Ю.И.

Предметом исследования являются особенности функционирования финансового механизма формирования бюджета города, его экономические и организационные основы.

Целью статьи выступает обоснование необходимости создания эффективного механизма формирования бюджета города в системе межбюджетных отношений, разработка его основных положений, методов и инструментов реализации.

Методологией проведения исследования выступают труды ведущих отечественных и зарубежных ученых по вопросам местных бюджетов. В качестве методов исследования применены системный и структурный подходы, методы анализа и синтеза, сравнения и научного абстрагирования.

Результатами работы является выявление особенностей и систематизация основных организационных основ финансового механизма формирования бюджета города, обоснование тезиса, что экономической основой формирования бюджетной системы является валовой внутренний продукт. В статье представлены основные показатели выполнения местных бюджетов Украины за 2011 - 2013 годы, выявлена доля доходов и расходов местных бюджетов в сводном бюджете Украины, и их удельный вес, распределяемый через ВВП. Автором разработан эффективный механизм формирования бюджета города в системе межбюджетных отношений, основными блоками которого являются: цель; принципы, на которых он основывается; методы и инструменты, с помощью которых осуществляется достижение поставленной цели; непосредственно содержание эффективного механизма формирования бюджета города в системе межбюджетных отношений; а также критерии оценки эффективности.

Выводы. Критерии оценки эффективности механизма - это совокупность признаков, на основании которых оценивается эффективность системы управления в целом. Реализация представленного эффективного механизма формирования бюджета города в системе межбюджетных отношений позволяет выделить следующие критерии оценки эффективности механизма: снижение уровня централизации бюджетных средств; рост воспроизводства ВВП на территории; сбалансированность бюджетной системы в целом; рост бюджетной обеспеченности на 1 жителя города; обеспечение социально-экономического развития территории; рост уровня жизни населения города.

Ключевые слова: бюджет города, местные бюджеты, финансовый механизм, эффективный механизм, доходы и расходы бюджета, валовой внутренний продукт, критерии оценки эффективности, формирование бюджета.

FINANCIAL MECHANISM OF THE CITY BUDGET FORMATION

Markuts Y.I.

The research subject is features of the financial mechanism functioning of the city budget formation, its economic and organizational basis.

The article purpose is substantiation of necessity the creation of an effective mechanism for the city budget formation in the interbudgetary relations system, the development of main provisions, methods and tools for its implementation.

The research methodology is the works of leading national and foreign scientists on local budgets. As research methods applied systemic and structural approaches, methods of analysis and synthesis, the comparison and scientific abstraction.

Results of the work are revealing the features and systematization the main organizational principles of the financial mechanism of the city budget formation, foundation the submission that the economic basis for the budget system formation is the gross domestic product. The article presents the basic parameters of Ukraine's local budgets for 2011-2013, found the share of local budgets revenues and expenditures in Ukraine's consolidated budget, and their proportion which distributed through the GDP. Author developed an effective mechanism for the city budget formation in the interbudgetary relations system, the main blocks are: the goal; the principles; the methods and tools; the content of mechanism; the evaluation criteria effectiveness.

Conclusions. The evaluation criteria effectiveness of the mechanism is attributes set on which estimated the management system effectiveness in general. The implementation of an effective mechanism allows the following evaluation criteria effectiveness of the mechanism: reducing centralization of budget funds; growing the GDP reproduction on the territory; balancing the budget system; increasing budgetary provision for 1 city resident; social and economic development of the territory; raising the living standards of the population.

Key words: city budget, local budgets, financial mechanism, effective mechanism, revenues and expenditures, gross domestic product, evaluation criteria effectiveness, budget formation.

Актуальність. Просування України шляхом економічних реформ та перетворень, її інтеграції в європейський простір потребує більшої уваги до проблем територіального розвитку та методів і джерел його фінансування. І це закономірно, оскільки відмінності в рівнях економічного і соціального розвитку, природних умовах, демографічної ситуації, економічній обстановці адміністративно-територіальних одиниць значні і вимагають зважених підходів і рішень при формуванні та виконанні доходів і видатків місцевих бюджетів. В цьому зв'язку на перший план виходять питання створення ефективного механізму формування бюджету міста у сучасній системі міжбюджетних відносин.

Ступінь дослідження проблеми. Сутність бюджету, питання розвитку та необхідності удосконалення системи формування місцевих бюджетів України, знайшли відображення у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як В. Андрущенко, Ш. Бланкарт, Б. Болдирев, С. Буковинський, С. Булгакова, А. Буряченко, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, О. Василик, Л. Дробозіна, В. Зайчикова, О. Кириленко, І. Лук'яненко, І. Луніна, А. Мярковський, В. Опарін, Дж. Стігліц, В. Федосов, І. Чугунов та інших.

Предметом дослідження є особливості функціонування фінансового механізму формування бюджету міста, його економічні та організаційні основи.

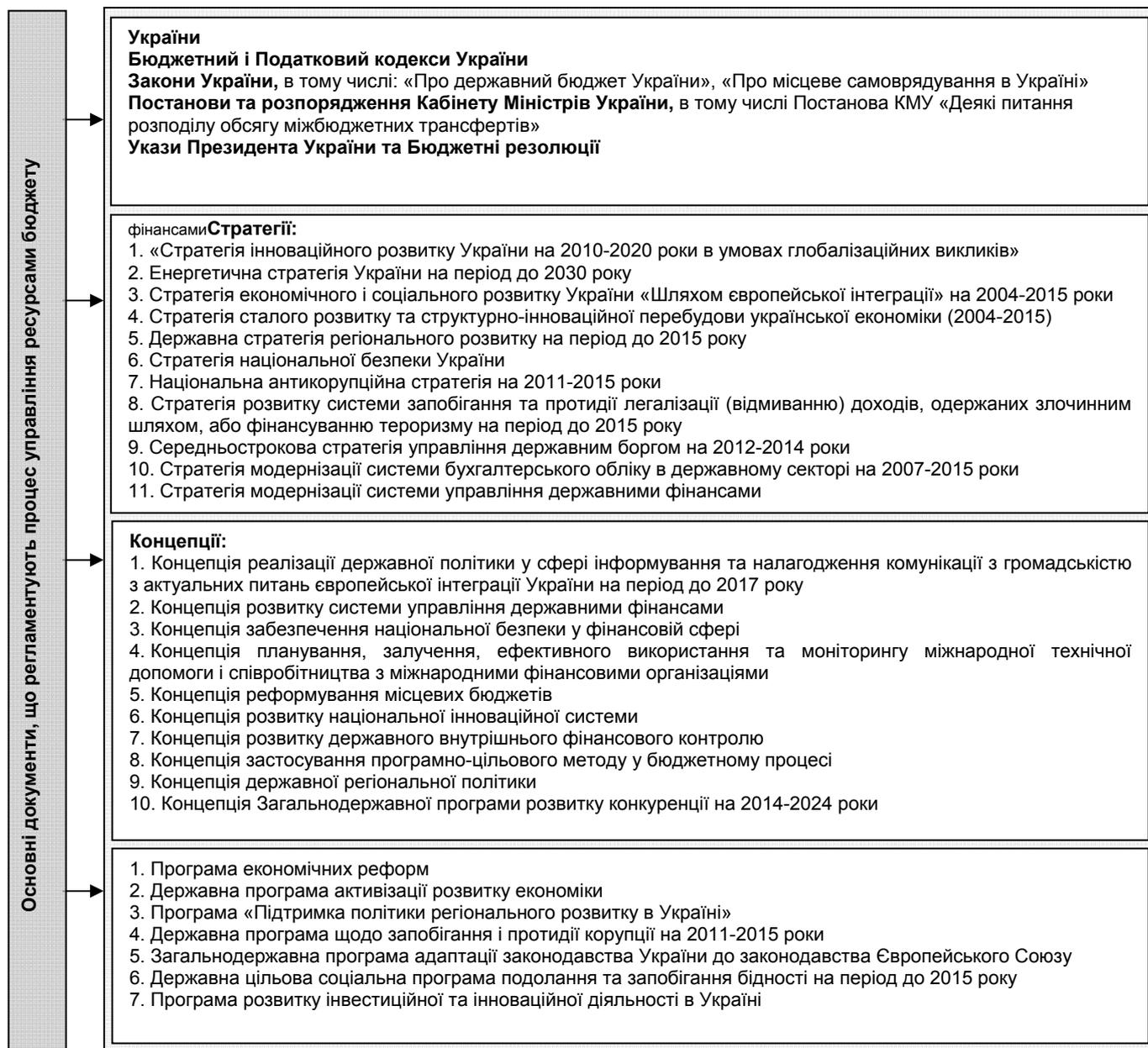
Метою статті виступає обґрунтування необхідності створення ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин, розробка його основних положень, методів та інструментів реалізації.

Результати дослідження. Місцеві органи влади з метою виконання покладених на них функцій і завдань та на виконання чинного законодавства України формують організаційні основи управління доходами і видатками місцевих бюджетів (рис. 1), які регламентують процес управління ресурсами бюджетів територій України. Основними з них є: Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів», щорічно затверджені закони України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, а також офіційні документи, які регламентують та які мають безпосередній вплив на механізм управління бюджетними ресурсами як країни в цілому, так і її території, серед яких необхідно виділити наступні:

- Стратегії: Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, Стратегія економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки, Стратегія сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки (2004-2015), державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки, Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2012-2014 роки, Стратегія модернізації системи управління державними фінансами та інші;

- Концепції: Концепція розвитку системи управління державними фінансами, Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, Концепція реформування місцевих бюджетів, Концепція розвитку національної інноваційної системи, Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю, Концепція застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі та інші;

- Програми: Програма економічних реформ, Державна програма активізації розвитку економіки, Програма «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні», Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки, Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року та інші.

Рисуюк 1. Документи, що регламентують процес управління ресурсами бюджету

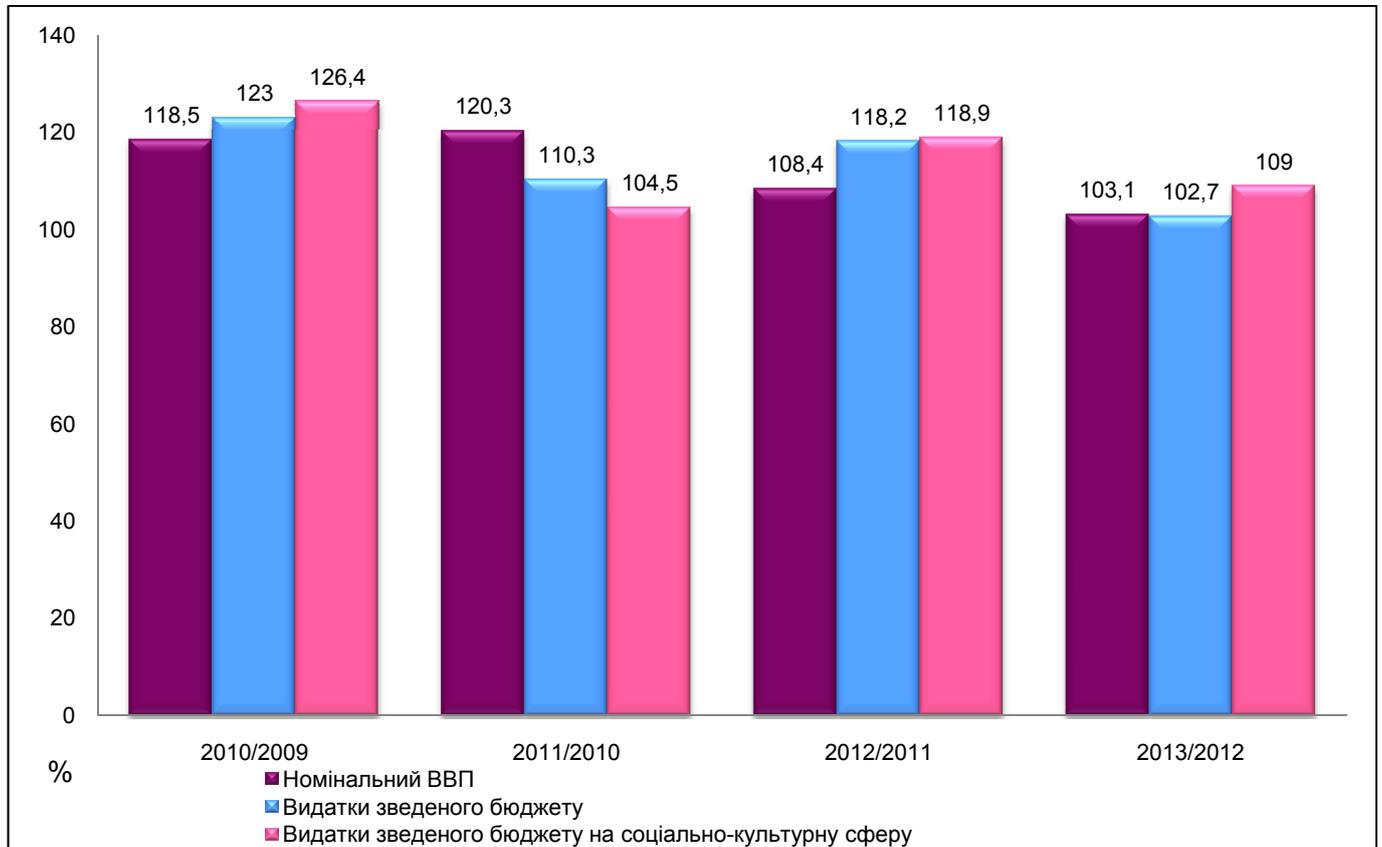
Джерело: складено автором згідно нормативно-правової бази України [7].

Основною метою управління бюджетними ресурсами на рівні території є забезпечення оптимальних обсягів бюджетних ресурсів, достатніх для виконання місцевими органами влади покладених на них функцій, завдань і зобов'язань перед тією

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

частиною українського суспільства, яка постійно проживає на конкретній території і задоволення потреб якої, є завданням національного значення. Такою матеріальною основою формування бюджетної системи України є валовий внутрішній продукт (ВВП), який держава акумулює, централізовано розподіляє і використовує.

Темп зростання видатків зведеного бюджету дещо нижче темпів зростання номінального ВВП (рис. 2). Темп зростання видатків зведеного бюджету в 2013 році різко впав і становив 102,7% порівняно з 118,2% у 2012 році та 110,3% у 2011 році. Частка видатків зведеного бюджету у ВВП знизилася до 34,8%, та як і раніше, залишається нижчою, ніж була у кризовому 2008 році (38,4%).

Рисунок 2. Темпи зростання ВВП і видатків зведеного бюджету за 2010–2013 роки

Джерело: на підставі даних Державного комітету статистики України [8].

Частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України та ВВП характеризує рівень участі місцевого самоврядування у вирішенні проблем підвідомчих територій. Фактично, це показник розвитку місцевих бюджетів і рівня фінансової незалежності місцевих органів влади. У таблиці 1 наведена питома вага доходів державного та місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України в розрізі фондів, за даними якої можна простежити, що частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України за період 2008-2013 років залишається досить низькою (загальний фонд в 2008 році - 21,5% в 2013 році - 22,6%, спеціальний фонд - 23,5% і 29,9% відповідно).

Таблиця 1. Питома вага доходів державного та місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України, %

Роки	Державний бюджет		Місцеві бюджети	
	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд
2008	74,9	76,5	21,5	23,5
2009	73,4	82,3	26,6	17,7
2010	74,8	71,9	25,2	28,1
2011	78,7	76,3	21,3	23,7
2012	78,0	74,2	22,0	25,8
2013	77,4	70,1	22,6	29,9

Джерело: на підставі даних Державного комітету статистики України [8]

Частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті за підсумками 2013 року становила 43,1%, що на 1,8% менше, ніж аналогічний показник 2012 року (рис. 3). При цьому питома вага видатків загального фонду порівняно з попереднім роком зменшилася на 1,2% і склала 44,0%, а частка видатків спеціального фонду скоротилася на 6,6% до 36,9%.

В цілому, за даними Державної казначейської служби України, до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів за 2013 рік без урахування міжбюджетних трансфертів надійшло 105,2 млрд.грн., що на 4,4% більше, ніж за 2012 рік. Рівень виконання річного плану доходів, затвердженого місцевими радами, становив 93,5% проти 103,4% за даними попереднього року. Обсяг видатків місцевих бюджетів за 2013 рік (без урахування коштів, що передаються з місцевих бюджетів до державного бюджету) склав 218,2 млрд.грн., що менше показника 2012 року на 1,4%. Розрахункові показники Міністерства фінансів України на 2013 рік виконано на 99,7%, у т. ч. за видатками загального фонду – 98,7%, спеціального фонду – 109,1%. Рівень виконання планових показників, затверджених місцевими радами на 2013 рік, становить 89,6%. Виконання місцевих бюджетів за доходами та видатками за період 2011-2013 років характеризують дані, наведені у таблиці 2.

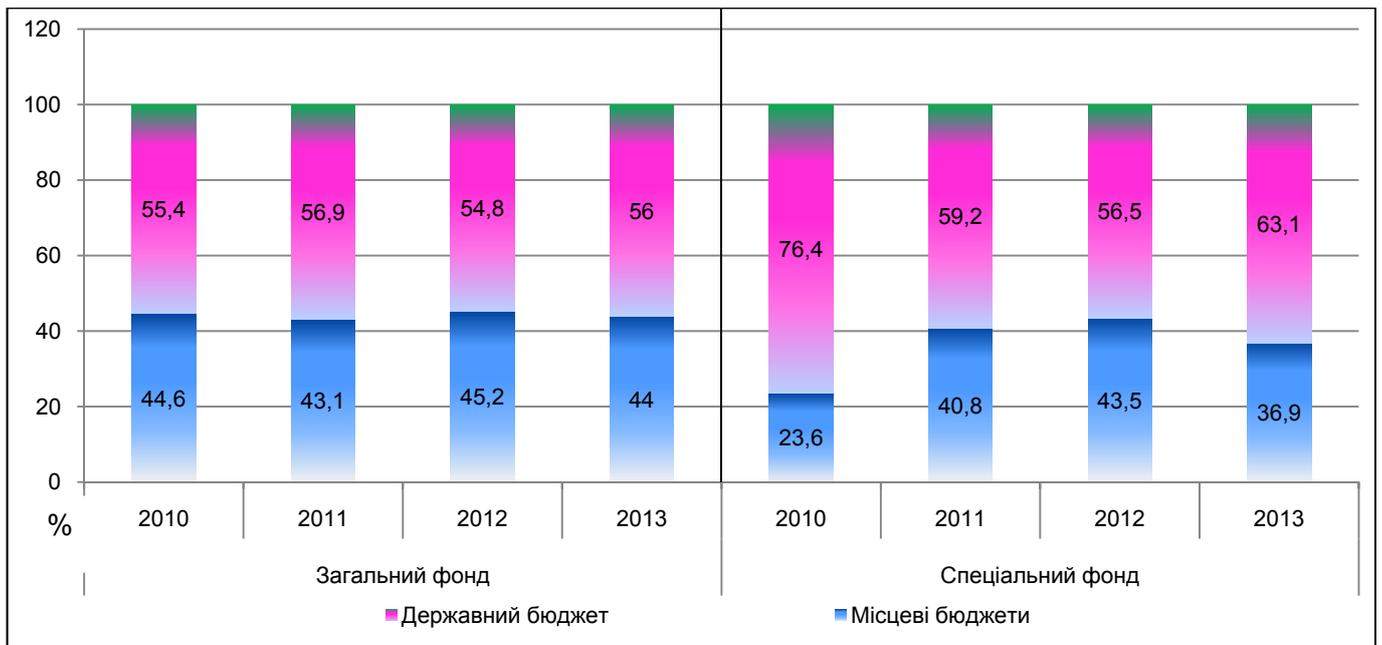

Рисунок 3. Частка видатків у розрізі фондів державного та місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету за 2010–2013 роки
Джерело: на підставі даних Державного комітету статистики України [8].

Таблиця 2. Доходи і видатки місцевих бюджетів за 2011-2013 роки

Доходи/ Видатки	Факт за 2011 рік	Факт за 2012 рік	Розра- хункові показники МФУ на 2013 рік	План на 2013 рік з урахуванням внесених змін	Факт за 2013 рік	Виконання розрахун- кових показників МФУ, %	Виконання планів, затверджених місцевими радами, %
Всього доходи, млн.грн., у т.ч.	86456,6	100813,8	103141,4	112483,5	105171,1	102,0	93,5
Загальний фонд	71391,2	81207,9	89553,1	91689,5	84892,1	94,8	92,6
Спеціальний фонд	15065,4	19605,9	13588,3	20794,0	20279,0	149,2	97,5
Всього видатки, млн.грн., у т.ч.	178070,5	221232,8	218852,9	243539,0	218236,1	99,7	89,6
Загальний фонд	149833,2	188638,6	197470,7	202664,2	194900,9	98,7	96,2
Спеціальний фонд	28237,3	32594,2	21382,2	40874,8	23335,2	109,1	57,1

Джерело: на підставі даних Державної казначейської служби України [9].

Враховуючи викладене, на рис. 4 наведений фінансовий механізм формування міського бюджету, який включає в себе економічні та організаційні засади, суб'єкти управління бюджетом на рівні країни та на рівні міста, об'єкт управління – ресурси бюджету міста, та підсистеми управління бюджетом (організація та проведення бюджетного процесу, планування і прогнозування доходів і видатків бюджету, облік доходів і видатків бюджету, контроль за виконанням показників доходної і видаткової частин бюджету, моніторинг і діагностика показників бюджету та регулювання процесу формування, розподілу і використання бюджетних ресурсів).

Відповідно, досліджуючи фінансовий механізм формування міського бюджету, його складові, особливості та взаємозв'язки, розроблено ефективний механізм формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин, представлений на рис. 5.

Основними блоками наведеного механізму є: мета; принципи, на яких він ґрунтується; методи та інструменти, за допомогою яких здійснюється досягнення поставленої мети; безпосередньо зміст ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин; а також критерії оцінки ефективності запропонованого механізму.

Метою виступає створення ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин.

Зміст розробленого ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин насамперед полягає у реалізації заходів щодо зміцнення фінансової основи місцевих органів влади та вдосконаленні механізму формування доходів та фінансування видатків загального та спеціального фондів бюджету міста, стратегічного бюджетного планування і перспективного прогнозування, обліку бюджетних ресурсів та контролю за їх витрачанням, механізму регулювання доходів і видатків бюджету міста, системи міжбюджетних відносин.

Принципами ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин є: інтегрованість із загальною системою формування бюджетного процесу; комплексний характер оцінки управлінських рішень з формування та виконання бюджету міста; високий динамізм і оперативність механізму формування міського бюджету; багатоваріантність підходів до розробки та прийняття управлінських рішень з формування бюджету; орієнтованість на стратегічні цілі розвитку території.

Для забезпечення реалізації даного механізму вважаємо доцільним застосування таких методів та інструментів як:

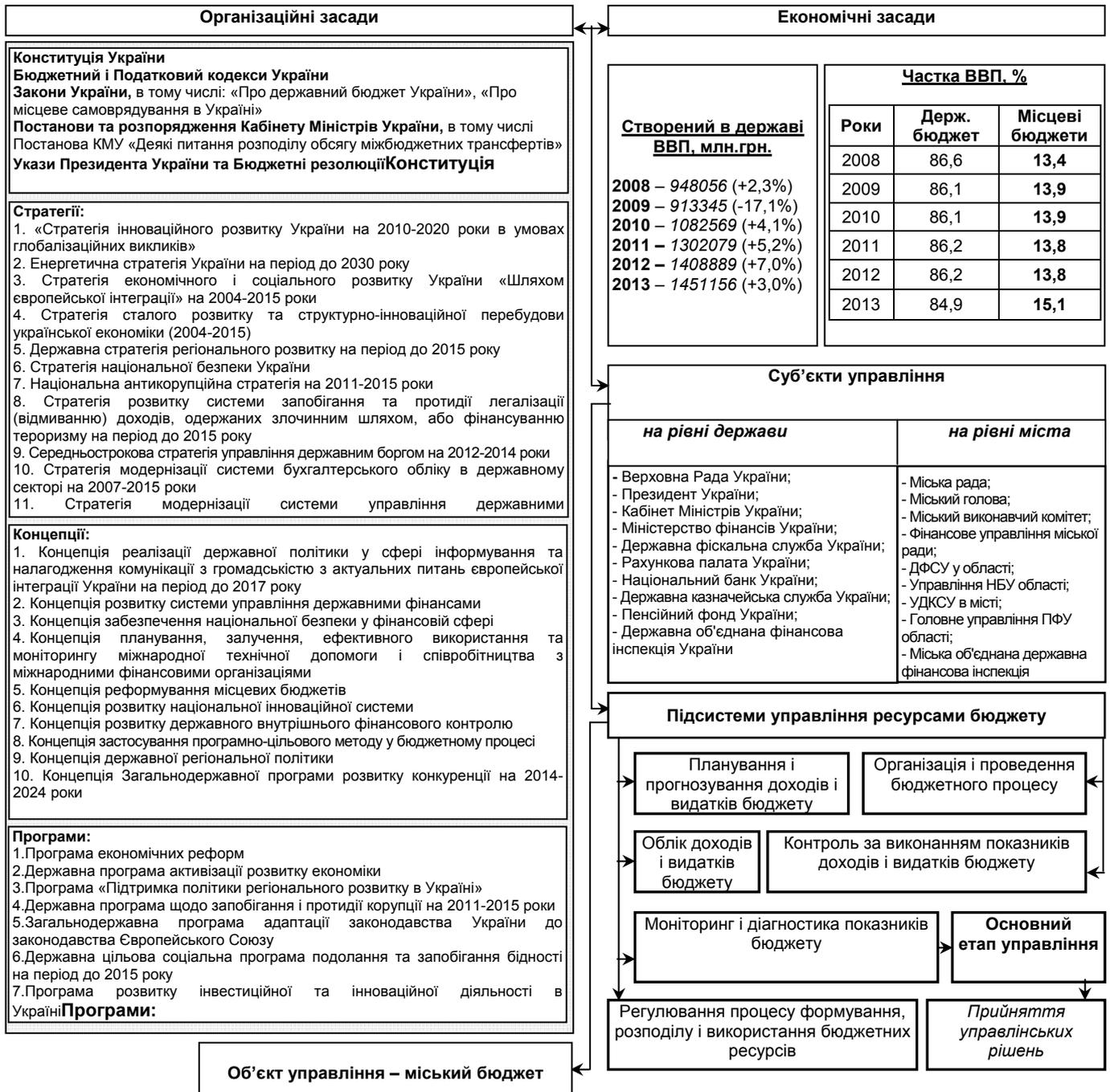
- аналіз і оцінка особливостей механізму формування бюджету міста;
- перспективне прогнозування доходної частини бюджету міста;
- методологічні підходи до забезпечення моніторингу доходів і видатків міського бюджету;
- збалансування бюджету міста в системі міжбюджетних відносин.

Впровадження якісно нових підходів в управління бюджетними ресурсами з метою створення ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин необхідно здійснювати на всіх стадіях бюджетного процесу:

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

планування та прогнозування доходів і видатків бюджету міста, організації та проведення бюджетного процесу, обліку доходів і видатків бюджету, контролю за виконанням показників по доходах і видатках бюджету, моніторингу та діагностики показників бюджету, регулювання процесу формування, розподілу і використання бюджетних ресурсів міста, а також на основному етапі управління - прийнятті управлінських рішень з формування бюджету.

Розроблений механізм формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин має бути саме ефективним. Поняття ефективності на поточному етапі розвитку науки не має чіткого визначення.

Рисунок 4. Фінансовий механізм формування міського бюджету

У великому економічному словнику ефективність представлена як результат діяльності, програм і заходів, яка характеризується відношенням отриманого економічного ефекту, до витрат факторів, ресурсів, який зумовив отримання цього результату, досягнення найбільшого обсягу виробництва із застосуванням ресурсів певної власності [1]. Схоже за змістом визначення представлено в «Сучасному економічному словнику» під редакцією Б. А. Райзберга: «Ефективність - відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, що визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, витратам, що обумовили його отримання» [10].

І. І. Мазур вказує, що ефективність використання бюджетних коштів визначається не стільки традиційними показниками дієвості рішень по типу: «витрати-випуск» або «витрати-результат», скільки за співвідношенням результатів і ресурсів, використаних для досягнення стратегічних цілей політичної системи та реалізації загальних державних інтересів [4].

Доцільним є точка зору вчених, які вважають, що ефективність – це комплексна категорія, яка включає в себе ряд складових: дієвість, економічність, якість, прибутковість, продуктивність, інноваційний розвиток та інші. Ефективність – системна категорія, формування якої відбувається під впливом безлічі факторів, а розвиток здійснюється в декількох напрямках.

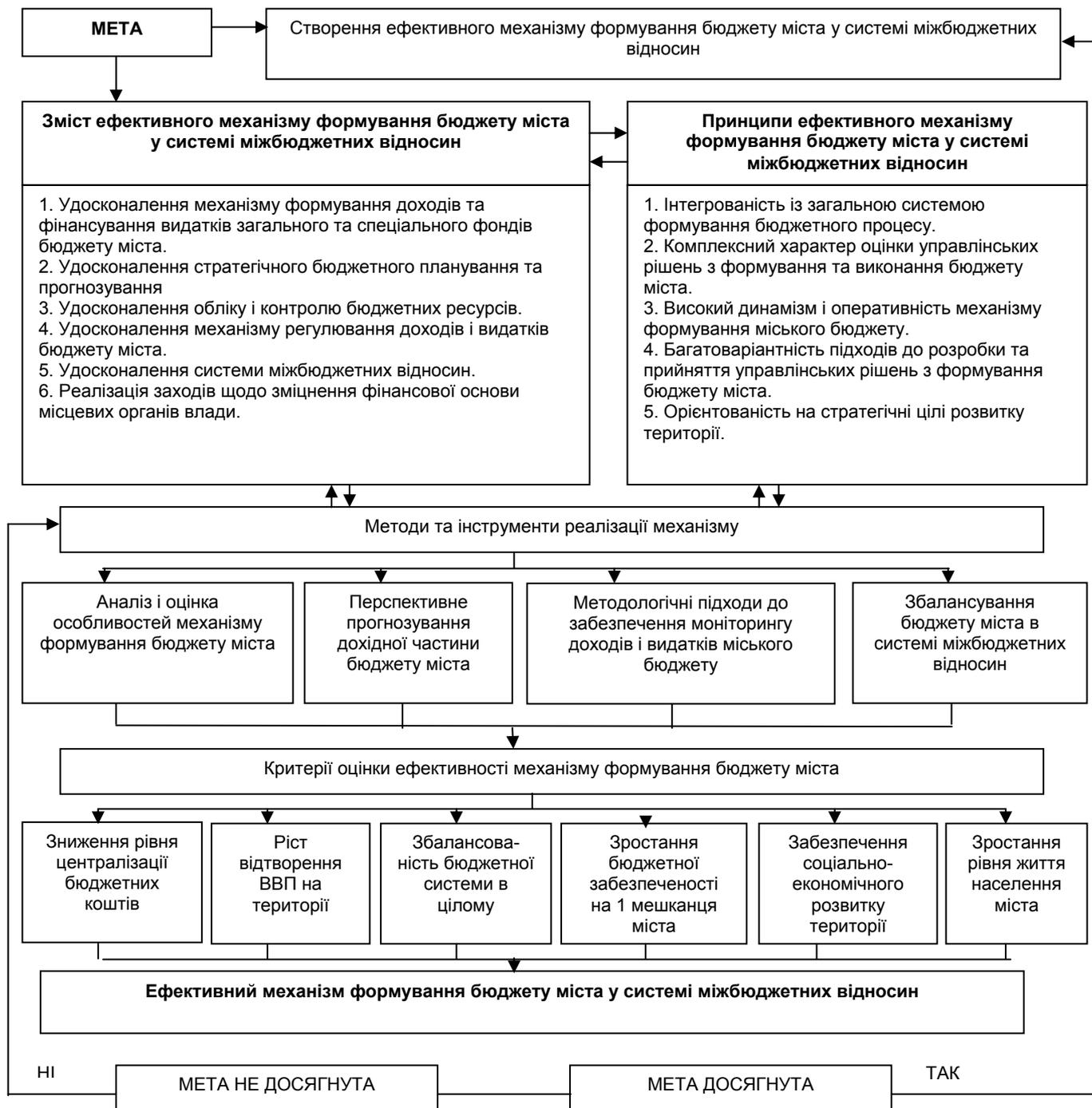

Рисунок 5. Ефективний механізм формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин

Висновки. Критерії оцінки ефективності механізму - це сукупність ознак, на підставі яких оцінюється ефективність системи управління в цілому. Реалізація представленого ефективного механізму формування бюджету міста у системі міжбюджетних відносин за рахунок удосконалення всіх основних складових бюджетної системи та підвищення економічної віддачі від використання сукупних фінансових ресурсів міста у виробничій та невиробничій сферах дозволяє виділити наступні критерії оцінки ефективності механізму: зниження рівня централізації бюджетних коштів; ріст відтворення ВВП на території; збалансованість бюджетної системи в цілому; зростання бюджетної забезпеченості на 1 мешканця міста; забезпечення соціально-економічного розвитку території; зростання рівня життя населення міста.

Список використаних джерел

1. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М. : Книжный мир, 2009. – 895 с.
2. Кудряшов В.П. Державні фінанси в період проведення реформ / В. П. Кудряшов // Фінанси України. – 2012. - № 1. – С. 41-57.
3. Луніна І. О. Формування місцевих бюджетів на основі принципу еквівалентності: шлях до ефективної бюджетної системи України / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 3–12.
4. Мазур І. І. Ефективний менеджмент / І. І. Мазур, В. Д. Шапиро, Н. Г. Ольдерогге. – М. : Высшая школа, 2003. – 555 с.
5. Мельникова М. Механізм господарювання міста та забезпечення його ефективного функціонування / Марина Мельникова // Схід. – 2011. - №1 (108). – С.100-103.
6. Мярковський А. І. Формування місцевих бюджетів як складова соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць / А. І. Мярковський // Наукові праці НДФІ. – 2009. – Вип. 2 (47). – С. 3-17.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

7. Офіційний веб-портал Верховної Ради України України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
10. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.
11. Рябушка Л.Б. Аналітична оцінка фінансової спроможності місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів / Л.Б. Рябушка, В.В. Койло // Бізнес Інформ. – 2013. - №11. – С. 148-155.
12. Чугунов І. Я. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень / І.Я. Чугунов, В.Д. Макогон // Вісник КНТЕУ. – 2014. – №4. – С.79-91.

References

1. Borisov A.B. Bolshoj ekonomicheskij slovar. – M.: Knizhnyj mir, 2009. – 895 s.
2. Kudryashov V.P. Derzhavni finansy v period provedennya reform // Finansy Ukrainy. 2012. №1. s. 41-57.
3. Lunina I.O. Formuvannya miscevykh byudzhetyv na osnovi pryncypu ekvivalentnosti: shlyax do efektyvnoi byudzhetnoi systemy Ukrainy // Finansy Ukrainy. 2010. №9. s. 3–12.
4. Mazur I.I. Effektyvnyj menedzhment. – M. : Vysshaya Shkola, 2003. – 555 s.
5. Melnykova M. Mekhanizm gospodaryuvannya mista ta zabezpechennya jogo efektyvnogo funkcionuvannya // Skhid. 2011. № 1 (108). s. 100-103.
6. Myarkovskij A.I. Formuvannya miscevykh byudzhetyv yak skladova socialno-ekonomichnogo rozvytku administratyvno-terytorialnykh odynyc // Naukovi pracj NDFI. 2009. vip. 2 (47). s. 3-17.
7. Oficijnij veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
8. Oficijnyj sajт Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Oficijnyj sajт Derzhavnoi kaznachejskoi sluzhby Ukrainy <http://treasury.gov.ua/>
10. Rajzberg B.A. Sovremennyj ekonomicheskij slovar. M.: INFRA-M, 2007. 495 s.
11. Ryabushka I.B. Analitychna ocinka finansovoi spromozhnosti miscevykh byudzhetyv u zabezpechenni socialno-ekonomichnogo rozvytku regioniv // Biznes Inform. 2013. №11. s. 148-155.
12. Chugunov I.Ya. Byudzhethno-podatкова polityka v umovakh instytucijnykh peretvoren // Visnyk KNTEU. 2014. №4. s.79-91.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Маркуц Юлія Ігорівна, аспірант
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
e-mail: j_markuts@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Маркуц Юлия Игоревна, аспирант
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Киото, 19, г. Киев, 02156, Украина
e-mail: j_markuts@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Markuts Yuliya Igorevna, postgraduate student
Kiev National University of Trade and Economics
19, Kioto street, Kiev, 02156, Ukraine
e-mail: j_markuts@mail.ru

УДК 336.142.3

ФІНАНСОВА СИСТЕМА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Мельниченко С.І.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання функціонування фінансової системи як складової економічного розвитку.

Метою дослідження є розкриття сутності фінансової системи як складової економічного розвитку.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Розкрито економічну сутність фінансової системи як складової економічного розвитку країни, що полягає у використанні сукупності економічних відносин у сфері формування, дієвого розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу між її окремими ланками, які визначаються відповідною структурою системи фінансових інституцій та їх взаємозв'язків з метою створення належних умов для збалансованого економічного зростання. Визначено, що в умовах економічних перетворень важливим є посилення ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів, покращання якісного рівня управління бюджетно-податковою та грошово-кредитною системою з підвищенням дієвості їх координації. Разом з тим, фінансова політика країни стала більш залежною від зовнішньоекономічних факторів, що зумовлює подальшу необхідність удосконалення фінансової системи. Формування фінансово-економічної політики країни, у тому числі в частині регулювання бюджетних доходів та видатків, міжбюджетних відносин, дефіциту бюджету, державного боргу, грошової маси, валютного курсу, платіжного балансу відбувається з урахуванням сукупності зовнішніх чинників, що спрямовано на підвищення рівня інвестиційної привабливості країни для міжнародного капіталу, конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках. Доцільним є реалізація виваженого фінансового регулювання враховуючи тенденції економічного зростання, зменшення показника питомої ваги

державного боргу в валовому внутрішньому продукті та боргового навантаження на бюджет. Важливим завданням фінансової системи є забезпечення оптимального перерозподілу валового внутрішнього продукту та фінансово-економічних ресурсів, що спрямовано на стимулювання розвитку вітчизняної економіки.

Галузь застосування результатів роботи. Розвиток фінансової системи країни. Фінансове забезпечення економічного розвитку.

Висновки. Фінансова складова системи економічного розвитку здійснює вагомий вплив на розширене відтворення суспільства. Доцільним є подальше вдосконалення механізму бюджетно-податкового регулювання, поглиблене дослідження інституційних засад становлення фінансової системи, посилення дієвості у реалізації державної політики в сфері формування доходної частини бюджету, планування та використання бюджетних видатків, регулювання дефіциту бюджету, державного боргу та міжбюджетних відносин. Фінансовий механізм є важливою складовою державного регулювання економіки, що спрямований на забезпечення збалансованого розвитку економіки та соціальної сфери. В умовах відновлення економічного зростання спостерігається посилення та активізація ролі держави в регулюванні виробничого та фінансового сектору економіки, що визначається в економічній підтримці діяльності суб'єктів підприємництва, значною часткою фінансування науково-дослідних робіт за рахунок бюджетних коштів, збільшення частки держави у загальній структурі валових капіталовкладень, обсягу державних замовлень. На сучасному етапі розвитку економіки важливим є реалізація стимулюючої фінансової політики, спрямованої на відновлення позитивної динаміки економічного зростання та підвищення добробуту населення.

Ключові слова: фінанси, фінансова система, бюджетна система, грошово-кредитне регулювання, система оподаткування, фінансові інститути, фінансова політика, економічний розвиток країни.

ФИНАНСОВАЯ СИСТЕМА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Мельниченко С.И.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы функционирования финансовой системы как составляющей экономического развития.

Целью исследования является раскрытие сущности финансовой системы как составляющей экономического развития.

Методы исследования. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Раскрыта экономическая сущность финансовой системы как составляющей экономического развития страны, что заключается в использовании совокупности экономических отношений в сфере формирования, эффективного распределения и перераспределения валового внутреннего продукта и национального дохода между ее отдельными звеньями, которые определяются соответствующей структурой системы финансовых институтов и их взаимосвязей с целью создания надлежащих условий для сбалансированного экономического роста. Определено, что в условиях экономических преобразований важным является усиление роли государства в регулировании социально-экономических процессов, улучшение качественного уровня управления бюджетно-налоговой и денежно-кредитной системой с повышением действенности их координации. Вместе с тем, финансовая политика страны стала более зависимой от внешнеэкономических факторов, что предопределяет дальнейшую необходимость совершенствования финансовой системы. Формирование финансово-экономической политики страны, в том числе в части регулирования бюджетных доходов и расходов, межбюджетных отношений, дефицита бюджета, государственного долга, денежной массы, валютного курса, платежного баланса происходит с учетом совокупности внешних факторов, направлено на повышение уровня инвестиционной привлекательности страны для международного капитала, конкурентоспособности отечественных товаров на мировых рынках. Целесообразным является реализация взвешенного финансового регулирования, учитывая тенденции экономического роста, уменьшение показателя удельного веса государственного долга в валовом внутреннем продукте и долговой нагрузки на бюджет. Важной задачей финансовой системы является обеспечение оптимального перераспределения валового внутреннего продукта и финансово-экономических ресурсов, которые направлены на стимулирование развития отечественной экономики.

Область применения результатов работы. Развитие финансовой системы страны. Финансовое обеспечение экономического развития.

Выводы. Финансовая составляющая системы экономического развития осуществляет весомое влияние на расширенное воспроизводство общества. Целесообразным является дальнейшее совершенствование механизма бюджетно-налогового регулирования, углубленное исследование институциональных основ становления финансовой системы, усиления действенности в реализации государственной политики в сфере формирования доходной части бюджета, планирования и использования бюджетных расходов, регулирования дефицита бюджета, государственного долга и межбюджетных отношений. Финансовый механизм является важной составляющей государственного регулирования экономики, направленный на обеспечение сбалансированного развития экономики и социальной сферы. В условиях восстановления экономического роста наблюдается усиление и активизация роли государства в регулировании производственного и финансового сектора экономики, что определяется в экономической поддержке деятельности субъектов предпринимательства, значительной долей финансирования научно-исследовательских работ за счет бюджетных средств, увеличением доли государства в общей структуре валовых капиталовложений, объема государственных заказов. На современном этапе развития экономики важным является реализация стимулирующей финансовой политики, направленной на восстановление положительной динамики экономического роста и повышения благосостояния населения.

Ключевые слова: финансы, финансовая система, бюджетная система, денежно-кредитное регулирование, система налогообложения, финансовые институты, финансовая политика, экономическое развитие страны.

FINANCIAL SYSTEM AS A PART OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Melnichenko S.I.

The subject of research are theoretical and practical aspects of the financial system as a component of economic development.

The aim of the study is disclosure of the financial system as a component of economic development.

Research methods. The paper applied a set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factorial methods, allowing to implement conceptual integrity of the study.

Results of work. The economic nature of the financial system as a component of economic development, which is to use a set of economic relations in the formation of an effective distribution and redistribution of gross domestic product and national income between the individual links, which are defined properly structured system of financial institutions and their relationships with to create appropriate conditions for sustainable economic growth. Determined that in terms of economic reforms is important strengthening the role of the state in regulating social and economic processes, improve the quality of the management of fiscal and monetary system

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

with increased efficiency of coordination. However, financial policy has become more dependent on external economic factors, resulting in further need to improve the financial system. Formation of financial and economic policy, including the regulation of budget revenues and expenditures, intergovernmental relations, budget deficit, public debt, monetary, exchange rate, balance of payments is based on the totality of external factors aimed at improving the investment climate for international capital, the competitiveness of domestic products on world markets. It is reasonable implementation of prudent financial regulation taking into account trends in economic growth, decrease in the share of public debt to gross domestic product and the debt burden on the budget. An important task of the financial system is to ensure optimal redistribution of gross domestic product, financial and economic resources aimed at stimulating the domestic economy.

Scope of results of work. The development of the financial system. Financial support for economic development.

Conclusions. The financial component of economic development makes a significant impact on the expanded reproduction of society. It is appropriate to further improve the mechanism of fiscal control, in-depth study of the formation of the institutional framework of the financial system, increased efficiency in the implementation of the state policy in the fields of revenue, planning and use of public spending, regulation deficit, public debt and intergovernmental relations. The financial mechanism is an important component of state regulation of the economy, which is aimed at ensuring balanced development of economic and social development. In terms of economic recovery observed strengthening and promoting the role of the state in regulating industrial and financial sector, defined as economic support of entities, a substantial share of funding research projects through the budget, increasing the state's share in the total gross investment, the volume of government contracts. At the present stage of economic development is the realization of an important financial incentive policies aimed at restoring the positive dynamics of economic growth and welfare.

Key words: finance, financial system, budgetary system, monetary and credit regulation, system of the taxation, financial institutions, financial policy, economic development of the country.

Постановка проблеми. Фінансова система є ваговою складовою економічного розвитку країни. Важливим є розробка обґрунтованої фінансової політики, спрямованої на підвищення рівня ефективності бюджетної системи, дієвості управління державними фінансами. Формування податкової політики в умовах трансформації економіки потребує удосконалення інституційних засад розвитку фінансової системи. З посиленням регулюючої функції фінансового механізму заслуговує на увагу дослідження впливу бюджетно-податкової та грошово-кредитної складової на забезпечення суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері розвитку фінансової системи, бюджетно-податкової політики можна назвати праці Дж. Б'юкенена [1], А. Вагнера, Дж. Кейнса, П. Кругмана, В. Леонт'єва, П. Самуельсона [7], Дж. Стігліца, В. Танзі, С. Фішера, М. Фрідмана, Дж. Хікса.

Питанням становлення системи фінансового регулювання економічного розвитку присвячені праці вітчизняних вчених: О. Василика [3], І. Запартіної, І. Лук'яненко, І. Луїної, І. Лютого, А. М'яковського [4], В. Федосова [5], І. Чугунова [6], С. Юрія [5] та інших.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання функціонування фінансової системи як складової економічного розвитку.

Метою дослідження є розкриття сутності фінансової системи як складової економічного розвитку.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Фінансова система почала активне становлення із утворенням держави як ваговою інституту суспільства. На початковому етапі державотворення виникла необхідність формування фінансових ресурсів для здійснення загальнодержавних управлінських функцій, оборони, забезпечення громадського порядку та належного рівня судової влади. З розвитком суспільних відносин фінансова система постійно вдосконалювалась. Важливими етапами її становлення було формування системи державних фінансів, розробка бюджету як основного фінансового плану країни та інструменту регулювання економічного та соціального розвитку суспільства; формування і розвиток системи фінансових інститутів, в тому числі банківських установ, метою створення яких було перерозподіл фінансово-грошових ресурсів між суб'єктами економічних відносин.

Економічну сутність фінансової системи можна представити як складову економічного розвитку країни, що полягає у використанні сукупності економічних відносин у сфері формування, дієвого розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу між її окремими ланками, які визначаються відповідною структурою системи фінансових інституцій та їх взаємозв'язків з метою створення належних умов для збалансованого економічного зростання.

В умовах економічних перетворень важливим є посилення ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів, покращання якісного рівня управління бюджетно-податковою та грошово-кредитною системою з підвищенням дієвості їх координації. Разом з тим, фінансова політика країни стала більш залежною від зовнішньоекономічних факторів, що зумовлює подальшу необхідність удосконалення фінансової системи. Формування фінансово-економічної політики країни, у тому числі в частині регулювання бюджетних доходів та видатків, міжбюджетних відносин, дефіциту бюджету, державного боргу, грошової маси, валютного курсу, платіжного балансу відбувається з урахуванням сукупності зовнішніх чинників, що спрямовано на підвищення рівня інвестиційної привабливості країни для міжнародного капіталу, конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках. Доцільним є реалізація виваженого фінансового регулювання враховуючи тенденції економічного зростання, зниження показника питомої ваги державного боргу в валовому внутрішньому продукті та боргового навантаження на бюджет. Важливим завданням фінансової системи є забезпечення оптимального розподілу валового внутрішнього продукту між її складовими та фінансово-економічних ресурсів між економічними суб'єктами, що спрямовано на стимулювання розвитку вітчизняної економіки.

Фінансова система здійснює вплив на формування та розподіл заощаджень, інвестиційних ресурсів. Покращення інвестиційного клімату країни потребує досягнення макроекономічної рівноваги, здійснення структурних перетворень економіки, підвищення якісного рівня інституційної складової суспільного розвитку, подальшого вдосконалення бюджетно-податкової та грошово-економічної системи, посилення дієвості державного фінансового регулювання. Вагому роль в реалізації фінансового механізму економічного зростання належить інноваціям. Важливим є посилення значення інформаційних послуг, які полягають у розробці та впровадженні інноваційних технологій обробки, класифікації та передачі інформації, що полягає в удосконаленні виробничих процесів в рамках науково-технічного прогресу. До дієвих інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку належить підвищення рівня освіти та професійної підготовки працівників, розвиток наукових досліджень та їх подальша імплементація у процес суспільного виробництва. Важливим питанням є дослідження особливостей структури фінансової системи, адже від ступеню її розвитку значним чином залежать ефективність розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу, що впливатиме на темпи та рівномірність соціально-економічного розвитку країни. Крім того, рівень розвитку інфраструктури фінансової системи та окремих фінансових інститутів визначає результативність перетворень в економіці та соціальній сфері.

Вивчення зарубіжного досвіду функціонування фінансової системи дозволило виявити певні особливості фінансового регулювання економіки. Фінансова система країн із розвинутою економікою характеризується значним впливом ендогенних факторів, високим ступенем розвитку банківської системи та фінансового ринку в цілому. Слід зауважити, що становлення сучасної системи фінансових інститутів здійснювалось протягом двадцятого століття та постійно адаптувалось до змін економічного

середовища. На даному етапі розвитку економіки розрізняють американську модель соціально-економічного розвитку, яка ґрунтується на помірному втручанні держави в економічні процеси та засадах фінансово-економічного лібералізму в цілому; азіатська модель економічного розвитку, яка спрямована на розвиток високотехнологічних укладів економіки, інноваційної діяльності та сприяє розвитку людського капіталу як найбільш важливого чинника економічного зростання; західноєвропейська модель передбачає поєднання положень ліберальних економічних теорій та оптимального рівня державного регулювання, спрямованого на забезпечення збалансованого розвитку економіки та рівномірного розподілу доходів населення; скандинавська модель соціально-економічного розвитку яка характеризується значним рівнем держави у регулюванні соціально-економічних процесів, високим рівнем соціального захисту та соціальних стандартів, рівномірним розподілом національного доходу.

З початком рецесії підвищилась роль фінансової політики країни в регулюванні економічного розвитку країни, спостерігається активне використання інструментів бюджетно-податкового і монетарного регулювання. Динаміка показників дефіциту бюджету та державного боргу пов'язане із реалізацією стимулюючої фінансово-економічної політики.

Податкове регулювання є дієвим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Здійснюючи податкову політику держава забезпечує необхідні джерела фінансування соціальної сфери, створює відповідні умови для структурних перетворень економіки та стимулювання економічного зростання. Зі здобуттям незалежності зусилля фінансових органів були спрямовані на пошук балансу між інтересами держави та платників податків, оптимальних форм і методів оподаткування, обґрунтованих підходів щодо використання механізмів пільгового оподаткування та підвищення дієвості адміністрування податкових платежів до бюджету. Становлення та подальший розвиток механізму податкового регулювання було значно ускладнено відсутністю досвіду формування самостійної фінансової системи. Водночас, поступова адаптація економіки до трансформаційних перетворень, розбудова фінансово-бюджетної системи, підвищення якісного рівня інституційного середовища сприяли позитивним змінам у сфері реалізації механізму податкової системи. Поетапно було зменшено кількість податків, знижено ставки та розширено базу оподаткування, підвищено дієвість адміністрування податків. Податкова політика набула більш чіткої спрямованості та ефективності, запроваджено спрощену систему оподаткування суб'єктів малого підприємництва, удосконалено взаємовідносини між платниками податків та бюджетом, виділено соціальну складову регуляторного механізму оподаткування. Структура податкової системи має сприяти постійному зростанню обсягу податків та зборів, що надходять до бюджетів усіх рівнів, не знижуючи при цьому стимулів до розвитку підприємництва.

Бюджет є вагомим інструментом регулювання соціального розвитку суспільства. За допомогою зміни розмірів таких базових показників як мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум у розрізі існуючих категорій населення, використання механізму єдиної тарифної сітки посадових окладів працівників бюджетної сфери та регулювання розміру окладу першого тарифного розряду здійснюється значний вплив на рівень доходів населення, матеріальний добробут громадян. З урахуванням існуючих фінансово-економічних можливостей держава постійно намагається збільшувати соціальні стандарти життя, рівень матеріального забезпечення працівників бюджетної сфери та непрацездатних категорій населення. Пріоритетними напрямками бюджетної політики країни на середньострокову перспективу з урахуванням поступового відновлення темпів економічного зростання мають стати зниження частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему, скорочення частки видатків на загальнодержавні функції в частині зменшення видатків на обслуговування державного боргу, вдосконалення механізму фінансування бюджетних установ у сфері науки, освіти, охорони здоров'я з одночасною оптимізацією їх чисельності, що сприятиме підвищенню рівня результативності видатків бюджету, поступового зростання значень частки видатків на оборону в частині оновлення військової техніки задля підвищення боєздатності вітчизняної армії, оптимізація структури видатків на економічну діяльність. Важливим є подальше удосконалення механізму бюджетного регулювання в сфері планування видатків бюджету, оптимізації структури та кількості бюджетних програм.

Виважена політика у сфері формування доходів бюджету та податкового регулювання обумовлює посилення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках збуту товарів і послуг та національної економіки в цілому. Зниження податкового навантаження на підприємства, що реалізують інвестиційні проекти та впроваджують інноваційні продукти у серійне виробництво сприятиме збільшенню обігових коштів у їх розпорядженні, посиленню попиту на оновлення технологій та устаткування, зниженню потреби суб'єктів підприємництва у запозиченнях. Достатній ступінь оновлення основних фондів підприємств прискорить структурні зміни вітчизняної економіки. З урахуванням циклічності економічного розвитку доцільним є формування довгострокової стратегії управління фінансовою системою, що ґрунтуватиметься на посиленні державного регулювання економічного розвитку в умовах економічного спаду або ж дерегуляції економіки в умовах економічного зростання.

Метою здійснення впливу грошово-кредитної політики на фінансову систему країни є належний рівень регулювання грошової та кредитної емісії, що сприятиме економічному зростанню в умовах стабільності цін. Використання інструментів монетарного регулювання повинно бути взаємоузгодженим та динамічним, що посилює позитивний вплив держави на реальний і фінансовий сектор економіки та знижує рівень системних ризиків фінансової системи. Недостатній рівень кореляції між політикою регулювання грошової маси, валютного курсу, рахунку капіталів та кредитування відчутно впливає на зниження рівня збалансованості грошово-кредитної системи та призводить до довгострокових трансформацій економіки. Важливими завданнями грошово-кредитного регулювання на середньострокову перспективу з урахуванням особливостей розвитку вітчизняної економіки мають стати: поступове зростання рівня монетизації в середньостроковій перспективі, забезпечення стійкості фінансової системи, підвищення конкурентоспроможності фінансової системи, в тому числі за рахунок забезпечення випереджаючих темпів внутрішнього платоспроможного попиту, пріоритетність стимулювання економічного розвитку з використанням механізмів впливу на рівень грошової ліквідності, курсу національної валюти, підтримуючи системні фінансові інститути, які здійснюють фінансування реального сектору економіки, удосконалення механізму макропруденційного контролю за системними ризиками.

Вагомим інструментом грошово-кредитного регулювання є валютне регулювання, що відповідно передбачає вплив держави на резерви банківської системи, загальний попит та пропозиція грошей в країні. Доцільним є підтримання динамічної рівноваги валютного курсу з урахуванням зміни сукупності макроекономічних показників, що сприятиме забезпеченню збалансованості фінансової системи, посиленню дієвості таргетування інфляції та забезпечить відповідні умови для стабільності платіжного балансу. Крім того, необхідним є більш поглиблене врахування інституційних факторів ціноутворення, у тому числі характеру та типу взаємовідносин між державним органом, що відповідає за розробку та реалізацію валютної політики країни та інших суб'єктів валютного ринку при певному валютному режимі. Державні фінансові інститути у сфері валютного регулювання повинні здійснювати валютну політику з урахуванням загальних цілей та завдань фінансовою політики на середньострокову перспективу, принципів загальної макроекономічної рівноваги. Важливим є подальше посилення координації валютного регулювання із бюджетно-податковим регулюванням, що сприятиме зміцненню стійкості фінансової системи.

Кількісна оцінка взаємозв'язків показників бюджету, у тому числі доходів, видатків, бюджетного дефіциту з макроекономічними показниками, що характеризують загальноекономічний стан держави, дозволяє визначити показник фінансової стійкості бюджетної системи з урахуванням динаміки економічної ситуації, здійснити відповідний аналіз ефективності інструментів фінансово-бюджетної політики країни. Крім того, оцінка ефективності впливу інструментів системи бюджетного регулювання соціально-економічного

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

розвитку дозволяє виявити дисбаланси між окремими складовими, певні недоліки в структурі механізму реалізації бюджетної та податкової систем, порушення основних принципів їх функціонування.

Встановлено, що рівень боргової стійкості фінансової системи країни в період трансформаційних перетворень та посткризового відновлення знизився, однак у цілому знаходиться в межах нормативних значень. Разом з тим, по окремих складових показника боргової стійкості було досягнуто граничних значень, зокрема для показників – відношення валового зовнішнього боргу до валового внутрішнього продукту та співвідношення обсягу короткострокового зовнішнього боргу до золотовалютних резервів країни, що свідчить про залежність функціонування фінансової системи від зовнішніх запозичень, недосконалої структури валового зовнішнього боргу та необхідності збільшення обсягів міжнародних резервів країни задля покращення рівня фінансово-економічної стабілізації.

Фінансова система є важливим інструментом визначення пріоритетних напрямів впливу держави на економічні та соціальні процеси. Розробка та реалізація механізму фінансового регулювання має враховувати особливості та структуру вітчизняної економіки, глобалізаційні перетворення та ступінь розвитку фінансових інститутів. Спрямованість механізму управління фінансової системи на вирішення сукупності наявних проблем передбачає концентрацію, розподіл на перерозподіл фінансово-економічних ресурсів, переорієнтацію економіки до інноваційної моделі розвитку та досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку країни, підвищення рівня платоспроможності населення.

На сучасному етапі розвитку вплив фінансової системи на економічне зростання полягає в стимулюванні внутрішнього попиту для підтримки високого рівня зайнятості та збуту товарів і надання послуг суб'єктами господарювання; збільшенні обсягів випуску, оновленні матеріально-технічної бази виробництва, посиленні інноваційної складової економічного розвитку за рахунок активізації інвестиційної діяльності. Сполучення даних напрямів, значною мірою, визначає результативність структурних перетворень економіки, збалансованість фінансово-економічної політики країни. Необхідним фактором стимулювання соціально-економічного розвитку є розширення обсягів внутрішнього попиту, що надасть змогу збільшити обсяги замовлень для вітчизняних підприємств, частково компенсувати певні втрати частки обсягів експорту на зовнішніх ринках збуту товарів і послуг, підвищити рівень ділової активності. З огляду на зазначене, важливим є підтримка належного рівня кредитування національної економіки банківськими установами, збільшення обсягів державних замовлень за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, сприяння залученню іноземного фінансового капіталу шляхом створення преференцій і забезпечення гарантій щодо права власності та прозорих умов здійснення підприємницької діяльності. Значний вплив на розвиток інноваційної складової економіки, залучення інвестицій та прискорення структурних перетворень здійснюють державні інститути розвитку, діяльність яких направлена на проектне фінансування, прийняття участі в управлінні проектом в якості партнера та пошук джерел фінансування даного проекту. Водночас, в сучасних умовах роль діючих державних інститутів розвитку в модернізації вітчизняної економіки є незначною та потребує поступового зростання.

Фінансова політика країни має бути спрямована на виконання у достатній мірі функцій соціального захисту та соціального розвитку, що потребує узгодження цілей соціально-економічного розвитку із цілями фінансової політики, удосконалення середньострокового та впровадження довгострокового механізму планування видатків соціальної сфери, формування показників забезпечення соціальних послуг виходячи із розрахунку необхідних обсягів даних послуг на одного мешканця. На даному етапі економічних перетворень важливим є оптимізація соціальної інфраструктури відповідно до особливостей та потреб територіальних громад, принципів субсидіарності, економічної обґрунтованості. Функціонування фінансової системи має сприяти оптимізації та спрямуванню фінансових ресурсів на розвиток людського капіталу, що в свою чергу буде сприяти подальшому економічному зростанню.

Фінансова система є одним з найбільш вагомих інститутів забезпечення соціально-економічного розвитку країни. В період економічних трансформаційних процесів потребують посилення дієвості інституційні механізми регулювання макроекономічної динаміки, забезпечення стійкості економічного зростання, збільшення частки високотехнологічної та наукоємної економіки в загальній структурі, формування відповідного балансу між забезпеченням пріоритетних заходів фінансово-бюджетної політики та збалансованістю бюджетної системи. Формування сучасної структури фінансової системи значною мірою опинилися під впливом змін світової економіки, яка здійснює вплив на удосконалення механізму її реалізації, результативність економічної політики. Структурні перетворення фінансової системи країни повинні здійснюватись з урахуванням функціонуючої моделі соціально-економічного розвитку та досвіду країн з розвинутою і трансформаційною економікою. Підхід розвинутих країн до формування механізму фінансового регулювання є важливим з позиції необхідності встановлення оптимальних пропорцій між складовими фінансової системи завдяки їх багаторічному досвіду функціонування даних систем з урахуванням впливу циклічності на економічні процеси та належного рівня розвитку інституційного середовища. В останні роки в країнах з розвинутою економікою спостерігається посилення впливу державного фінансового регулювання розвитку економіки та соціальної сфери.

Бюджетна система як складова системи державних фінансів і фінансової системи є важливим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку країни та її адміністративно-територіальних одиниць. Належний рівень обґрунтованості рішень щодо планування основних показників функціонування бюджетної системи, у тому числі рівня дефіциту бюджету, питомої ваги перерозподілу валового внутрішнього продукту через державний та місцевий бюджети, частки податкових надходжень у структурі доходної частини бюджету, збалансованості міжбюджетних відносин, структури видаткової частини бюджету сприяє підвищенню дієвості регулюючої функції бюджетного механізму економічного зростання. Склад та обсяги бюджетних видатків впливають на збалансованість соціально-економічного розвитку країни, створюють відповідні умови для стимулювання виробництва, сприяють розвитку людського капіталу. Від виваженості податкової політики значним чином залежать темпи економічного зростання, показники зовнішньоекономічної діяльності, обсяги залучення інвестиційних ресурсів, в тому числі іноземних інвесторів, пріоритети соціальної політики держави. Розвиток податкової системи супроводжується постійним удосконаленням механізмів стимулювання соціально-економічного зростання, структурними перетвореннями податкової служби, посиленням дієвості регулюючої функції податків, покращанням якісного рівня планування податкових надходжень. Вагомим завданням реалізації механізму податкового регулювання є створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та забезпечення формування необхідного обсягу доходної частини бюджету для реалізації поставлених завдань.

В процесі трансформаційних перетворень та розвитку фінансової системи відбувається удосконалення методів впливу держави на економічні процеси з урахуванням особливостей реалізації сукупності складових механізмів саморегулювання соціально-економічного розвитку, зміни лагових періодів дії фінансових інструментів впливу, вдосконалення системи фінансових інститутів, посилення їх координації задля забезпечення відповідного рівня результативності. Фінансова система є вагомим складовою державного регулювання розвитку економіки з огляду на спрямованість розподілу та використання ресурсів згідно з визначеними завданнями та цілями соціального та економічного розвитку суспільства. Боргова стійкість фінансової системи є одним з вагомих показників, що впливають на рівень макроекономічної стабільності та визначають результативність подальших економічних перетворень. Значна залежність фінансової системи від зовнішніх запозичень може крім стимулювання економічного зростання посилити негативні тенденції та дисбаланси у розвитку країни.

Важливим є визначення показника боргової стійкості фінансової системи задля удосконалення механізму її управління, виявлення ступеню впливу фінансово-економічних ризиків, розробки та реалізації вираженої боргової, бюджетної, грошово-кредитної політики.

Процеси фінансової глобалізації потребують належного рівня адаптації фінансових інститутів до змін зовнішньої економічної ситуації, удосконалення їх функціональної структури. З метою покращання якісного рівня інституційного забезпечення розвитку фінансової системи необхідним є дотримання принципів адаптивності, системності та прозорості. Доцільним є підвищення результативності трансформацій інституційної структури, частки інноваційної складової економіки шляхом використання інструментів фінансового регулювання, удосконалення інститутів економічного розвитку.

Висновки. Фінансова складова системи економічного розвитку здійснює вагомий вплив на розширене відтворення суспільства. Доцільним є подальше вдосконалення механізму бюджетно-податкового регулювання, поглиблене дослідження інституційних засад становлення фінансової системи, посилення дієвості у реалізації державної політики в сфері формування доходної частини бюджету, планування та використання бюджетних видатків, регулювання дефіциту бюджету, державного боргу та міжбюджетних відносин. Фінансовий механізм є важливою складовою державного регулювання економіки, що спрямований на забезпечення збалансованого розвитку економіки та соціальної сфери. В умовах відновлення економічного зростання спостерігається посилення та активізація ролі держави в регулюванні виробничого та фінансового сектору економіки, що визначається в економічній підтримці діяльності суб'єктів підприємництва, значною часткою фінансування науково-дослідних робіт за рахунок бюджетних коштів, збільшенням частки держави у загальній структурі валових капіталовкладень, обсягу державних замовлень. На сучасному етапі розвитку економіки важливим є реалізація стимулюючої фінансової політики, спрямованої на відновлення позитивної динаміки економічного зростання та підвищення добробуту населення.

Список використаних джерел

1. Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір / Дж. Б'юкенен, М. Масгрейв; [пер. з англ.] – К. : Вид. Дім «Киево-Могилянська Академія», 2004. – 176 с.
2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Василюк О.Д. Державні фінанси України. – К. : ЩОС, 2002. – 608 с.
4. Мярковський А.І. Перспективи вдосконалення фінансового регулювання в Україні: глобальні виклики / А.І. Мярковський // Фінанси України. – 2014. – №5. – С.7–19.
5. Теорія фінансів / За ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
6. Чугунов І.Я. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень / І.Я. Чугунов, В.Д. Макогон // Вісник КНТЕУ. – 2014. – №4. – С. 79–91.
7. Економіка / Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вільям, Д., 18-е узд.: пер. с англ. – М. : ООО «И.Д.Вильямс», 2010. – 1360 с.

References

1. Biukenen Dzh. Suspilni finansy i suspilnyi vybir / Dzh. Biukenen, M. Masgreiv; [per. z anhl.] – K. : Vyd.Dim «Kyevo-Mohylianska Akademiia», 2004. – 176 s.
2. Biudzhetni kodeks Ukrainy : <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Vasylyk O.D. Derzhavni finansy Ukrainy. — K: ShchOS, 2002. — 608 s.
4. Miarkovskiy A.I. Perspektyvy vdoskonalennia finansovoho rehuliuвання v Ukraini: hlobalni vyklyky / A.I. Miarkovskiy // Finansy Ukrainy. – 2014. – №5. – S. 7–19.
5. Teoriia finansiv / Za red. V.M. Fedosova, S.I. Yurii. – K. : Tsentri uchbovoi literatury, 2010. – 576 s.
6. Chugunov I.Ya., Makogon V.D. Biudzhethno-podatkov. polityka v umovach instytucijnykh peretvoren // Visnyk KNTEU. – 2014. – №4. – S.79-91.
7. Ekonomika / Samuelson Pol E., Nordkhaus Viliam, D., 18-e vydannia: Per. z anhl. - M. : ООО «I.D.Viliams», 2010. – 1360 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Мельниченко Сергій Іванович

директор Департаменту фінансів виробничої сфери та майнових відносин Міністерства фінансів України, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Мельниченко Сергей Иванович

директор Департаменту фінансов производственной сфери и имущественных отношений Министерства финансов Украины, ул. Киото, 19, г. Киев, 02156, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Melnichenko Sergiy Ivanovych

director of the department of finance of the production sphere and property relations of the Ministry of Finance of Ukraine 19, Kyoto street, Kiev, 02156, Ukraine

УДК 336.132

ДОТАЦІЙНІСТЬ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Микитюк І.С.

Розглянуто проблему міжбюджетних відносин державного бюджету з місцевими бюджетами, проаналізовано сучасний стан дотаційності місцевих бюджетів, запропоновано рекомендації щодо зменшення дотації місцевим бюджетам.

Предметом дослідження є дотації місцевим бюджетам з державного бюджету.

Метою статті є аналіз дотаційності місцевих бюджетів та визначення напрямів її подолання.

У статті використанні методи логічного, економічного та системного аналізу, які характеризуються використанням системи бюджетних показників, вивченням причин змін цих показників.

Результати дослідження. В умовах передачі з одного рівня бюджетної системи на інший витратних зобов'язань поширюється практика застосування міжбюджетних трансфертів у вигляді дотацій. В результаті механізм надання

фінансової допомоги зводиться до однієї мети – забезпечення балансу доходів і витрат місцевих бюджетів. Системи міжбюджетних трансфертів в більшості регіонів неефективні, це пов'язано з тим, що фінансова допомога не орієнтована на забезпечення розвитку регіону в довгостроковій перспективі.

Висновки. Основною метою наступних досліджень має стати розробка напрямів мінімізації дотаційності місцевих бюджетів, зменшення залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету.

Ключові слова: державний бюджет, міжбюджетні відносини, місцеві бюджети, дотації, дотаційність бюджету.

ДОТАЦИОННОСТЬ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ И ПУТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Микитюк І.С.

Рассмотрено проблему межбюджетных отношений государственного бюджета с местными бюджетами, проанализировано теперешнее состояние дотационности местных бюджетов, предложено рекомендации по уменьшению дотации местным бюджетам.

Предметом исследования являются дотации местным бюджетам.

Целью статьи является анализ дотационности местных бюджетов и определение направлений ее преодоления.

В статье использованы методы логического, экономического и системного анализа.

Результаты исследования. В условиях передачи расходных обязательств с одного уровня бюджетной системы на другой распространяется практика использования межбюджетных трансфертов в виде дотаций. В результате механизм финансовой помощи сводится к одной цели – обеспечение баланса доходов и расходов местных бюджетов. Системы межбюджетных трансфертов в большинстве регионов неефективные, это связано с тем, что финансовая помощь не обеспечивает развития региона в долгосрочной перспективе.

Выводы. Основной целью последующих исследований должна стать разработка направлений минимизации дотационности местных бюджетов, уменьшения зависимости местных бюджетов от дотаций из государственного бюджета.

Ключевые слова: государственный бюджет, межбюджетные отношения, местные бюджеты, дотации, дотационный бюджет.

SUBSIDIZATION OF LOCAL BUDGET AND THE WAY TO OVERCOME IT

Mykytuk I.S.

The problem. To achieve the results and effectiveness of distribution of budget funds, the scientific grounding of the mechanism of regulation of subsidization of interbudget sphere relations is necessary.

The aim of the article is the analysis of local budget subsidization and the definition of the ways of its overcoming.

Methods. Methods of logic, economic and system analysis which are characterized by the use of the system of budget indices and the study of the reasons of these indices changes are used in the article.

The results of researches. Under the condition of transfer of expenses responsibility from one level of budget system to another the practice of using the interbudget transfers in the way of subsidies is being spread.

As a result the mechanism of granting the financial aid is reduced to one aim – to provide the balance of income and expenses.

Systems of interbudgetary transfers in the most parts of regions are ineffective; it is because of the fact that the financial aid is not oriented at ensuring the development of the region in the long-term perspective.

Conclusion. The main aim of the following researches should be the development of the directions of minimization of local budgets subsidization, reduction of dependence of local budgets from transfers out of state budget.

Key words: state budget, intergovernmental relations, local budget, subsidies, subsidization of budget.

Постановка проблеми. Одним з основних принципів побудови бюджетної системи є принцип збалансованості, тобто надані повноваження на здійснення витрат кожного бюджету мають відповідати обсягу передбачених чинним законодавством надходжень бюджету на відповідний бюджетний рік. У зв'язку з тим, що місцевим бюджетам тривалий період часу не під силу самостійно усунути розрив між витратними зобов'язаннями і бюджетним доходним потенціалом, на практиці в цих цілях використовується механізм розподілу сформованих доходів у формі дотаційної допомоги.

З метою досягнення результативності і ефективності розподілу бюджетних коштів, підвищення самостійності місцевих бюджетів на основі дотаційності потрібне наукове обґрунтування механізму регулювання дотаційності сфери міжбюджетних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці місцевих бюджетів, ефективності міжбюджетного регулювання, а також практичним питанням реалізації принципів формування доходів і витрат місцевих бюджетів присвячені праці вітчизняних вчених: О. Василика, В. Гейця, М. Долішного, Б. Кваснюка, О. Кириленко, Т. Ковальчука, В. Кравченка, В. Лагутіна, І. Луніної, В. Опаріна, В. Федосова, І.Чугунова, Н. Чумаченка, А. Чухна, С. Юрія та ряду інших. Проте, незважаючи на досить великий перелік робіт, відсутні наукові розробки присвячені безпосередньо аналізу бюджетної дотаційності територій. Ця обставина послужила основою для вибору напряму дослідження.

Предметом дослідження є дотації місцевим бюджетам з державного бюджету.

Метою статті є аналіз дотаційності місцевих бюджетів та визначення напрямів її подолання.

Матеріали та методи. Інформаційною базою досліджень дотаційності місцевих бюджетів є інформація, отримана з таких джерел, як наукові статті з цієї тематики та офіційні сайти Казначейства України, Мінфіну України. У статті використанні методи логічного, економічного та системного аналізу, які характеризуються використанням системи бюджетних показників, вивченням причин змін цих показників.

Результати дослідження. Місцеві бюджети є фінансовою базою органів місцевого самоврядування та вирішальним фактором регіонального розвитку, тому їм належить особливе місце в економічній системі нашої держави [5]. Рівень формування місцевих бюджетів є водночас і умовою, і результатом соціально-економічного розвитку певних територій. Тому створення ефективного механізму управління формуванням місцевих бюджетів стає однією з актуальних проблем, від вирішення якої залежатиме стабілізація та зростання економіки держави в цілому.

Україна має розгалужений механізм управління коштами місцевих бюджетів, який здійснюється під впливом багатьох чинників. Одним з яких є механізм визначення обсягів міжбюджетних трансфертів. Чинна система міжбюджетних відносин відіграє важливу роль у забезпеченні місцевих бюджетів необхідними ресурсами. Саме від достатності дохідної бази місцевих бюджетів значною мірою залежить рівень самостійності органів місцевої влади та економічно-соціальний розвиток регіону.

Проблема бюджетної дотаційності територій є порівняно новою для вітчизняної науки. У економічних дослідженнях маловивченими залишаються проблеми бюджетної дотаційності регіонів з урахуванням чинників і можливостей її мінімізації. Відсутність чіткого наукового визначення поняття "дотаційність бюджету" і дали основу запропонувати наступне визначення дотаційності бюджету території. Це - такий стан бюджету нижчого рівня, який характеризує фінансову залежність від коштів

бюджету вищого рівня, що виникає внаслідок нестачі власних доходів для виконання покладених на них зобов'язань у рамках існуючого законодавства.

Для вирівнювання дохідної спроможності місцевого бюджету Бюджетним кодексом України передбачені міжбюджетні трансферти, які надаються на безоплатній та безповоротній основі. Кількість, обсяги та види трансфертів, що перераховуються з державного бюджету місцевим бюджетам, визначаються законом України на відповідний рік.

В цілому через міжбюджетні трансферти формується значна частина доходів місцевих бюджетів – понад 50% (Табл.1), що свідчить про важливу роль міжбюджетних трансфертів у формуванні та розподілі доходів місцевих органів влади.

Таблиця 1. Динаміка трансфертів із державного бюджету до місцевих бюджетів

Показники	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	44,5	46,7	49,1	52,3	55,2	52,4

Слід зазначити, що відбувається щорічне збільшення обсягів міжбюджетних трансфертів. Загальний обсяг трансфертів збільшився з 59,1 млрд. грн у 2009 році до 115,8 млрд.грн у 2013 році, тобто на 56,7 млрд.грн або на 95,9%. Таке зростання трансфертів місцевим бюджетам викликано значною диференціацією умов та рівня розвитку економіки регіонів, можливістю адміністрування податків, нерівномірністю територіального розміщення продуктивних сил. У разі збереження нинішнього стану формування доходів місцевих бюджетів неможливо здійснити реальне формування міжбюджетних відносин, тому і надалі місцеві бюджети залежатимуть від центральної влади. Крім того, залежність від трансфертів з державного бюджету обумовлює вповільнення процесів економічного розвитку регіонів.

Відсутність необхідних знань і досвіду в сфері територіальної бюджетної політики привела до того, що керівники більшості регіонів виявилися нездатними протистояти різкому збільшенню дотаційності їх бюджетів. На сьогодні більшість місцевих бюджетів потерпає від дефіциту визначеного обсягу доходів для забезпечення обрахованої за нормативами видаткової потреби.

Таблиця 2. Темпи зростання трансфертів та доходів місцевих бюджетів, %

Показники	2010/2009	2011/2010	2012/2011	2013/2012
Темпи зростання доходів (без урахування трансфертів)	113,4	107,4	116,6	104,3
Темпи зростання трансфертів	125,1	122,0	131,2	93,1

Як видно з таблиці 2 темпи зростання трансфертів 2010-2012 роках були вищі ніж темпи зростання доходів місцевих бюджетів і тільки темп зростання за 2013 рік був нижчим, ніж доходів місцевих бюджетів.

В Україні існують чотири основні форми трансфертів, що передбачено Бюджетним кодексом України. Це – дотації вирівнювання, субвенції, кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів та інші дотації [1].

Найбільшим міжбюджетним трансфертом України, що відіграє значну роль у наповненні місцевих бюджетів є дотація вирівнювання, яка застосовується з метою вирівнювання дохідної спроможності бюджету (табл.3).

Таблиця 3. Структура трансфертів, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів

№	Міжбюджетні трансферти	Роки					
		2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Трансферти всього млрд. грн.	59,1	62,2	77,7	94,9	124,5	115,8
	%	100	100	100	100	100	100
2	Дотації вирівнювання млрд. грн.	28,8	33,4	43,6	43,6	51,6	55,7
	%	48,7	53,6	56,1	46,0	41,5	48,1
3	Субвенції соціального захисту населення, млрд. грн.	17,8	22,9	30,0	36,3	43,2	48,6
	%	30,2	36,9	38,6	38,3	34,6	42,0
4	Інші трансферти, млрд. грн.	12,5	5,9	4,1	15,0	29,7	11,5
	%	21,1	9,5	5,3	15,7	23,9	9,9

Можна виділити такі загальні особливості міжбюджетних трансфертів:

- збільшення обсягу трансфертів: порівняння з 2008 роком загальний обсяг трансфертів у 2013 році збільшився на 56,7 млрд.грн, обсяг дотації вирівнювання збільшився на 26,9 млрд.грн,
- суттєво збільшення субвенції на соціальний захист населення – на 30,8 млрд.грн.
- значною залишається доля дотації вирівнювання в загальному обсязі трансфертів.
- обсяг дотації вирівнювання в окремих місцевих бюджетах у кілька разів перевищує обсяг закріплених доходів, які враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Слід зазначити, що дотація вирівнювання не має цільового призначення й використовується на покриття тимчасових касових розривів бюджету або на погашення позички, отриманої за рахунок коштів єдиного казначейського рахунка. Місцеві органи влади можуть використовувати дотації вирівнювання на свій розсуд у межах наданих їм повноважень, з метою підтримання рівноваги між поточними та капітальними витратами.

Перерахування дотації вирівнювання місцевим бюджетам здійснюється органами Казначейства щодня за нормативами перерахування, затвердженими законом України на відповідний рік для кожного бюджету окремо, згідно з певними податками, які належать до кошика доходів державного бюджету для надання міжбюджетних трансфертів, що надішли на певній території

Ефективність виконання місцевою владою своїх функцій, тобто якість управління, залежить, в першу чергу, від фінансового стану місцевого бюджету. Найважливішою характеристикою бюджетної незалежності і самостійності регіону є забезпеченість витрат, пов'язаних з фінансуванням рішень і програм регіонального розвитку, власними доходами.

Як показує аналіз статистичних даних, принцип самостійності не завжди отримує достатнє практичне підтвердження. Так, дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 відсотків, 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету [2].

Переважає більшість бюджетів, щодо яких встановлено прямі бюджетні відносини з державним бюджетом, є дотаційними. Склад місцевих бюджетів, що мали прямі відносини з державним бюджетом у 2008-2013 роках наведено в табл. 4.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Таблиця 4. Міжбюджетні відносини Держбюджету з місцевими бюджетами

№	Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	Усього бюджетів, що мали відносини з державним бюджетом	691	691	691	691	692	689
2	З них дотаційні	645	654	667	667	662	656
3	Бюджети-донори	46	37	24	27	30	33
4	Частка дотаційних бюджетів у загальній кількості, %	93,3	94,7	96,5	96,1	95,7	95,2
5	Частка бюджетів - донорів у загальній кількості, %	6,7	5,3	3,5	3,9	4,3	4,8

Джерело: Звіти Казначейства України за відповідні роки

Упродовж 2008-2013 років спостерігається поступове збільшення частки дотаційних бюджетів і, відповідно, скорочення бюджетів-донорів. У 2008 році налічувалося 46 бюджетів-донорів, або 6,7% від загальної кількості місцевих бюджетів, щодо яких встановлено прямі бюджетні відносини з державним бюджетом, а до 2013 року їх залишилося тільки 33 (4,8%). Основними бюджетами-донорами виступають бюджети міст, у 2013 році, це були міста Бориспіль (91,2 млн.грн), Дніпропетровськ (149,9 млн.грн), Донецьк (280,6 млн.грн), Запоріжжя (200,2 млн.грн), Іллічівськ (51,3 млн.грн), Кременчук (102, 8 млн. грн), Львів (91,1 млн.грн) та інші. При цьому, місцеві бюджети, особливо обласні, недостатньо забезпечені власними фінансовими ресурсами (табл. 5).

Таблиця 5. Дотації вирівнювання з державного бюджету обласним бюджетам, млн.грн

№\№	Найменування бюджету	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1	Бюджет Автономної республіки Крим	53,2	164,8	116,7
2	Обласний бюджет Вінницької області	501,5	1048,1	1124,5
3	Обласний бюджет Волинської області	409,6	505,1	661,3
4	Обласний бюджет Дніпропетровської області	128,0	192,6	294,3
5	Обласний бюджет Донецької області	658,4	803,4	810,8
6	Обласний бюджет Житомирської області	457,7	566,3	787,7
7	Обласний бюджет Закарпатської області	404,9	510,6	659,0
8	Обласний бюджет Запорізької області	448,3	568,5	737,4
9	Обласний бюджет Івано-Франківської області	365,2	471,3	679,1
10	Обласний бюджет Київської області	215,1	271,9	375,4
11	Обласний бюджет Кіровоградської області	349,2	417,3	512,8
12	Обласний бюджет Луганської області	671,4	757,6	925,4
13	Обласний бюджет Львівської області	664,5	841,6	1215,4
14	Обласний бюджет Миколаївської області	436,3	520,1	648,1
15	Обласний бюджет Одеської області	460,5	648,9	921,2
16	Обласний бюджет Полтавської області	219,9	215,6	520,6
17	Обласний бюджет Рівненської області	367,8	475,3	633,4
18	Обласний бюджет Сумської області	319,0	382,5	614,9
19	Обласний бюджет Тернопільської області	394,5	479,9	619,0
20	Обласний бюджет Харківської області	397,8	495,8	925,5
21	Обласний бюджет Херсонської області	442,4	522,5	650,4
22	Обласний бюджет Хмельницької області	419,8	604,7	745,4
23	Обласний бюджет Черкаської області	370,9	459,4	600,0
24	Обласний бюджет Чернівецької області	317,9	377,1	487,7
25	Обласний бюджет Чернігівської області	323,1	397,5	560,3
26	Міський бюджет м. Києва	-	-	124,8
27	Міський бюджет м. Севастополь	86,0	115,9	126,8
	РАЗОМ	43630,0	51650,0	55695,4

Як показує аналіз статистичних даних останніх років, кількість дотаційних бюджетів на рівні обласних бюджетів становить 100%. Загальна сума дотацій вирівнювання з державного бюджету обласним бюджетам щорічно збільшується. Так, у 2012 р. порівняно з 2011р. вона збільшилася на 8020 млн.грн, а у 2013р. порівняно з 2012 р. – на 4045,4 млн.грн. Таке зростання дотацій обласним бюджетам викликане значною диференціацією умов та рівня розвитку економіки областей. Збільшення дотацій вирівнювання в останні роки відбувалося у всіх областях України. Водночас значення дотацій вирівнювання є дуже варіативним для обласних бюджетів (табл.6).

Таблиця 6. Групування обласних бюджетів за обсягом наданих дотацій вирівнювання, млн. грн за 2013 рік

№	Обсяг дотацій вирівнювання	Бюджети
1	До 500 млн. грн.	Області: Дніпропетровська, Київська, Чернівецька
2	501-800 млн. грн.	Області: Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Черкаська, Чернігівська
3	801-1000 млн. грн.	Області: Донецька, Луганська, Одеська, Харківська
4	1001 і більше	Області: Львівська, Вінницька

Майже у два рази збільшилися обсяги дотації вирівнювання у 2013 році порівняно з 2011р. для обласного бюджету Вінницької, Дніпропетровської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської областей.

Вважаємо, що надходження від дотацій, навіть якщо їх обсяг визначений за прозорою формулою, не повинні бути основним джерелом доходів місцевих бюджетів у країні, яка декларує принципи фіскальної та адміністративної децентралізації. Отже, потребує удосконалення порядок визначення і розподілу дотацій вирівнювання. На думку провідних економістів «недоліком механізму розрахунку дотацій вирівнювання місцевим бюджетам є відсутність безпосередньої ув'язки їх розмірів з основними економічними показниками розвитку адміністративно-територіальних одиниць, такими як обсяги виробленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг, одержаного суб'єктами господарювання прибутку, сплачених до державного

бюджету і цільових фондів податків, зборів та обов'язкових платежів, середньомісячна заробітна плата працюючих, рівень безробіття тощо» [3, с.308].

На думку Данилишина Б., тотальна дотаційність місцевих бюджетів України ставить під сумнів ефективність чинної системи фінансового вирівнювання. Дотація фінансового вирівнювання надається понад 90% всіх бюджетів в Україні. Така велика кількість дотаційних бюджетів суперечить логіці вирівнювання, свідчить про надмірно централізоване збалансування місцевих бюджетів. [4]. Фактично при такому фінансовому вирівнюванні мова йде не про створення рівних умов для життєдіяльності та розвитку в регіонах і на місцях, а, радше, про централізоване покриття розриву між доходами та видатками місцевих бюджетів.

Кириленко О.П. відмічає, що з розширенням кількості дотаційних територій і включенням до їх складу всіх адміністративно-територіальних одиниць міжбюджетні трансферти перетворюються із важеля бюджетного регулювання і надання фінансової допомоги бідним регіонам в інструмент перерозподільних процесів [5, с.96]. На думку Власюк Н.І., застосований принцип покриття нестачі фінансових ресурсів у регіонах трансфертами з державного бюджету є дестимулятивним для активізації внутрішнього потенціалу розвитку регіонів [6, с. 181]. Таким чином, гострота і масштабність дотаційності бюджетів більшості регіонів створює загрозу економічної безпеки і цілісності країни, що припускає необхідність усебічного дослідження цього явища і пошуку шляхів його подолання.

Можна виділити головну проблему чинної системи міжбюджетних відносин, це надзвичайно високий рівень централізації бюджетних ресурсів, які згодом повертаються до місцевих бюджетів у вигляді трансфертів. Постійно зростає як трансфертне навантаження на державний бюджет, так і трансфертна залежність місцевих бюджетів.

Слід зазначити, що регулювання процесу формування доходів місцевих бюджетів за допомогою міжбюджетних трансфертів, не забезпечує зростання зацікавленості місцевих органів влади в самостійному нарощуванні фінансових ресурсів і призводить до зниження бюджетної активності органів державної влади окремої території. Це пов'язано з тим, що в умовах передачі з одного рівня бюджетної системи на інший витратних зобов'язань поширюється практика застосування міжбюджетних трансфертів у вигляді дотацій, субсидій, а також бюджетних кредитів. В результаті механізм надання фінансової допомоги зводиться до однієї мети - забезпечення балансу доходів і витрат місцевих бюджетів. Проте системи міжбюджетних трансфертів в більшості регіонів неефективні, це пов'язано з тим, що фінансова допомога не орієнтована на забезпечення розвитку регіону в довгостроковій перспективі.

Для вирішення цієї проблеми необхідно визначити набір критеріїв оцінки ефективності міжбюджетних трансфертів, вибір яких слід здійснювати виходячи з цілей міжбюджетного регулювання в конкретному регіоні, які досягаються з використанням певних форм міжбюджетного регулювання.

На наш погляд, міжбюджетні відносини на перспективу мають бути зорієнтовані на послідовне скорочення дотаційності територіальних бюджетів, підвищення зацікавленості на місцях в збільшенні власних доходів, нарощуванні доходного (податкового і неподаткового) потенціалу, що дозволить розглядати міжбюджетні відносини як важливий чинник зростання економіки, подолання утриманських настроїв на місцях з орієнтацією на мобілізацію ресурсів саморозвитку регіонів. При цьому джерелом стимулювання цих процесів повинні стати економічні результати від такої діяльності на відповідних територіях.

Варто зазначити, що з метою розробки напрямів подолання дотаційності місцевих бюджетів слід розробити критеріїв включення тих або інших територій в перелік тих, які претендують на отримання спеціальної фінансової підтримки з державного бюджету, що дозволить виділити характерні риси дотаційності регіону, необхідні, по-перше, для об'єктивної оцінки цієї стадії розвитку регіональної бюджетної системи, по-друге, для розробки ефективних заходів, адаптованих до цієї конкретної ситуації, по виведенню бюджету території з цього стану.

На основі вивчення зарубіжного досвіду підтримки дотаційних регіонів необхідно спрямувати регіональну політику на створення таких механізмів в регіонах, які допомагають їм вижити в умовах ринку, а не на перекачування фінансових коштів від одних регіонів до інших.

Вважаємо за необхідність надання фінансової допомоги регіонам тільки за наявності спеціально розробленої програми розвитку дотаційного регіону, що дозволить отримати чітку уяву про тимчасові доходні обмеження та ресурси, що перерозподіляються на його користь, про конкретні умови і напрями їх використання. Реалізація цих пропозицій вимагає ведення строгого обліку і надання повної і об'єктивної інформації кожним нижчестоящим рівнем влади у вищестоящий про свій фінансовий потенціал і про хід освоєння виділених коштів фінансової дотації.

В зв'язку з цим актуальним є нарощування можливостей регіону в самостійному формуванні свого бюджету. На нашу думку, існуюче нині розмежування доходних джерел між бюджетами бюджетної системи негативно позначається на зацікавленості і здатності місцевих органів влади на збільшення фінансового і податкового потенціалу, оскільки вони позбавлені статусу суб'єкта власної податкової політики через малозначну кількість і обсяг місцевих податків. Проблема покращення соціально-економічного розвитку регіонів може бути вирішена шляхом перегляду порядку розмежування доходів між рівнями бюджетів та передачі в розпорядження місцевої влади додаткових доходних джерел, зменшення таким чином залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету.

У цьому контексті важливим є вдосконалення системи обліку платників податків різних категорій, а також виявлення суб'єктів господарювання, що приховують свої прибутки і реальну заробітну плату працівників. Крім того, одним з чинників для збільшення надходження доходів до бюджету є розвиток малого бізнесу в регіонах. Саме бізнес створює додаткові робочі місця, тим самим, сприяючи збільшенню надходжень до бюджету податку на доходи фізичних осіб, податку на доход підприємств.

Із метою укріплення бюджетів територіальних громад у попередні роки розглядалося питання переходу на прямі міжбюджетні стосунки між державним бюджетом та бюджетами сіл, їхніх об'єднань, селищ та міст районного значення. Запровадження такого механізму формування бюджету передбачало збільшення обсягів фінансових ресурсів та забезпечення належного економічного і соціального рівня розвитку територій.

Потребує вирішення питання децентралізації фінансових потоків, що також дозволить зосередити необхідні ресурси на базовому рівні. Урядом схвалено проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо бюджетної централізації)» стосовно децентралізації фінансів, зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування. Законопроектом передбачено запровадження базової та реверсної дотації. Базова дотація – трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій. Реверсна дотація – це кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій. Передбачається, що базова дотація матиме компенсаторний характер і буде забезпечувати вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів за закріпленими доходами. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів планується здійснювати окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб з урахуванням таких параметрів: кількість населення, надходження податку на прибуток підприємств за останній звітний бюджетний період; надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період; індекси податкоспроможності відповідного обласного

бюджету. При здійсненні вирівнювання передбачається, що якщо значення індексу вирівнювання в межах 0,9 -1,1 – вирівнювання не здійснюється; менше 0,9 – надається базова дотація відповідному обласному бюджету в обсязі 80 відсотків суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9; більше 1,1 - передається реверсна дотація з відповідного обласного бюджету в обсязі 50 відсотків суми, що перевищує значення такого індексу 1,1. Також планується перераховувати базову дотацію органами Казначейства щодавно, відповідно до розпису Державного бюджету України, що буде сприяти стабілізації фінансової ситуації в Україні.

Висновки. Виходячи з вищесказаного можемо констатувати, що місцевим бюджетам тривалий період часу не під силу самостійно усунути розрив між витратними зобов'язаннями і бюджетним доходним потенціалом. На практиці в цих цілях використовується механізм розподілу сформованих доходів у формі дотаційної допомоги. Особливу актуальність являє подальша розробка основ формування міжбюджетних відносин, відповідно до яких здійснюється надання дотацій з державного бюджету. Вважаємо за потрібне ініціювати продовження теоретичних і прикладних аспектів дослідження в контексті дотаційності місцевих бюджетів, спираючись на існуючі наукові напрацювання. Основною метою наступних досліджень має стати розробка напрямів мінімізації дотаційності місцевих бюджетів, зменшення залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету.

Список використаних джерел

1. *Бюджетний кодекс України: Закон України: від 08.07.2010 р. №2456-VI [Електронний ресурс] редакція від 11 серпня 2013 р. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/gi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>.*
2. *Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. №333-р. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.*
3. *Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: в 3 т/ за ред. А.І. Даниленко. – К: Фенікс, 2008. – Т.1. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації. – с.308.*
4. *Данилишин Б. Настав час бюджетної федералізації України [Електронний ресурс] / Б. Данилишин // – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/12/17/351286/>.*
5. *Місцеві фінанси: підручник / [О.П. Кириленко, О.Р. Квасовський, А.В. Лучка та ін.]; за ред. О.П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.*
6. *Власюк Н.І. Основні напрями реформування міжбюджетних відносин в Україні [Текст] / Н.І. Власюк // Збірник науково-технічних праць. – Науковий вісник НЛТУ України, 2012. – Вип. 22.8. – С. 179-183.*

References

1. *Byudzhetyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny: vid 08.07.2010 r. № 2456-VI [Elektronnyy resurs] redaktsiya vid 11 serpnya 2013 r. : <http://zakon1.rada.gov.ua/gi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>.*
2. *Kontseptsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlyady v Ukrayini. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 1 kvitnya 2014 r. № 333-r. <http://zakon2.rada.gov.ua/>.*
3. *Finansovo-monetarni vazheli ekonomichnoho rozvytku: v 3 t./ za red. A.I.Danylenko. K: Feniks, 2008. T.1 : Finansova polityka ta podatkovy-byudzhetni vazheli yiyi realizatsiyi. s.308*
4. *Danylyshyn B. Nastav chas byudzhetnoyi federalizatsiyi Ukrayiny : <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/12/17/351286/>.*
5. *Mistsevi finansy: pidruchnyk / [O.P. Kyrylenko, O.R. Kvasov's'kyi, A.V. Luchka ta in.]; za red. O.P. Kyrylenko. K.: Znannya, 2006. 677 s.*
6. *Vlasyuk N.I. Osnovni napryamy reformuvannya mizhbyudzhetnykh vidnosyn v Ukrayini // Zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats'. Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny, 2012. Vyp. 22.8. S. 179-183.*

ДАНИ ПРО АВТОРА

Микитюк Ігор Сергійович, к.е.н., доцент кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет
mikityuck@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Микитюк Игорь Сергеевич, к.э.н., доцент кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университет
mikityuck@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Mykytyuk Igor, PhD in Economics, Associate Professor of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics
mikityuck@ukr.net

УДК 336.2.33

ОПОДАТКУВАННЯ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Свищук А.С.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання податкового регулювання в умовах трансформації економіки.

Метою дослідження є розкриття сутності оподаткування у системі економічного регулювання.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Розкрито сутність оподаткування у системі економічного регулювання. Здійснено аналіз надходжень податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств та акцизного податку. Визначено взаємозв'язок між податковими надходженнями та валовим внутрішнім продуктом, підходи до формування податкових надходжень, напрями удосконалення механізму адміністрування податків із врахуванням пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. Обґрунтовано, що з метою забезпечення достатнього рівня ефективності системи оподаткування важливим є використання податкової архітектури, яка визначається оптимальними співвідношеннями структури податкових надходжень для впливу на динаміку економічного зростання.

Галузь застосування результати роботи. Система оподаткування. Фінансово-економічне регулювання.

Висновки. Оподаткування у системі фінансового регулювання економіки є важливою складовою фінансової політики, яка суттєво впливає на соціально-економічний розвиток країни та адміністративно-територіальних одиниць, створення відповідних умов для дієвої структурної, інноваційної перебудови економіки, розвитку людського капіталу. Для забезпечення достатнього рівня ефективності системи оподаткування важливим є використання податкової архітектури, яка визначається оптимальними співвідношеннями структури податкових надходжень для впливу на динаміку економічного зростання. Основними передумовами досягнення якісного рівня здійснення оподаткування у системі фінансового регулювання економіки є виваженість підходів щодо адміністрування податків, для посилення результативності податкового регулювання важливим є упорядкування та системний перегляд податкових інструментів. Подальший соціально-економічний розвиток країни у певній мірі залежить від удосконалення методологічних засад податкового регулювання, яке необхідно здійснювати відповідно до визначених пріоритетів розвитку економіки.

Ключові слова: податки, система оподаткування, податкова політика, механізм адміністрування податків, дохідна частина бюджету, фінансове регулювання, соціально-економічний розвиток країни.

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Свищук А.С.

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы налогового регулирования в условиях трансформации экономики.

Целью исследования является раскрытие сущности налогообложения в системе экономического регулирования.

Методы исследования. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Раскрыта сущность налогообложения в системе экономического регулирования. Осуществлен анализ поступлений налога на добавленную стоимость, налога на доходы физических лиц, налога на прибыль предприятий и акцизного налога. Определена взаимосвязь между налоговыми поступлениями и валовым внутренним продуктом, подходы к формированию налоговых поступлений, направления усовершенствования механизма администрирования налогов с учетом приоритетов социально-экономического развития страны. Обосновано, что с целью обеспечения достаточного уровня эффективности системы налогообложения важным является использование налоговой архитектуры, которая определяется оптимальными соотношениями структуры налоговых поступлений для влияния на динамику экономического роста.

Область применения результаты работы. Система налогообложения. Фінансово-економічне регулювання.

Выводы. Налогообложения в системе финансового регулирования экономики является важной составляющей финансовой политики, которая существенно влияет на социально-экономическое развитие страны и административно-территориальных единиц, создание соответствующих условий для действенной структурной, инновационной перестройки экономики, развития человеческого капитала. Для обеспечения достаточного уровня эффективности системы налогообложения важным является использование налоговой архитектуры, которая определяется оптимальными соотношениями структуры налоговых поступлений для влияния на динамику экономического роста. Основными предпосылками достижения качественного уровня осуществления налогообложения в системе финансового регулирования экономики является взвешенность подходов относительно администрирования налогов, для усиления результативности налогового регулирования важным является упорядочение и системный пересмотр налоговых инструментов. Дальнейшее социально-экономическое развитие страны в определенной мере зависит от совершенствования методологических основ налогового регулирования, которое необходимо осуществлять в соответствии с определенными приоритетами развития экономики.

Ключевые слова: налоги, система налогообложения, налоговая политика, механизм администрирования налогов, доходная часть бюджета, финансовое регулирование, социально-экономическое развитие страны.

THE TAXATION IN SYSTEM OF ECONOMIC REGULATION

Svyschuk A.S.

The subject of research are theoretical and practical issues of tax regulation in the economic transformation.

Research objective is disclosure of essence of the taxation in system of economic regulation.

Methods. The paper applied a set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factorial methods, allowing to implement conceptual integrity of the study.

The results. The essence of the tax system of economic regulation. The analysis of revenues from value added tax on personal income, corporate income tax and excise tax. Correlation between tax receipts and gross domestic product, the approaches to the formation of tax revenue trends improving tax administration mechanism taking into account of socio-economic development. Grounded in order to ensure a sufficient level of efficiency of the tax system is important to use tax architectonics, defined optimal ratios tax revenue structure to influence the dynamics of economic growth.

Range of application results. Tax system. Financial and economic regulation.

Conclusions. Taxation in the system of financial regulation of the economy is an important part of financial policy, which significantly affects the socio-economic development and political units, creating the right conditions for effective structural, innovative economic restructuring, development of human capital. To ensure a sufficient level of efficiency of the tax system is important to use tax architectonics, defined optimal ratios of tax revenue structure to influence the dynamics of economic growth. The main prerequisites for achieving the quality of the implementation of the tax system of financial regulation of the economy is prudence approaches to tax administration, to enhance the effectiveness of tax regulation is important to organize and systematic review of tax instruments. Further socio-economic development to some extent depends on improving the methodological principles of tax regulation, which should be carried out in accordance with the defined priorities of economic development.

Key words: taxes, tax system, tax policy, tax administration mechanism, the budget revenues, financial regulation, socio-economic development.

Постановка проблеми. Здійснення ефективної податкової політики займає вагомe місце у процесі фінансового регулювання економічного розвитку країни. Основні напрями податкової політики визначають відповідні обсяги та структуру доходів бюджету, які впливають на економічне зростання, структурні перетворення у галузях економіки, розвиток людського капіталу. Виважений підхід щодо оподаткування, формування доходів бюджету є важливою передумовою активізації підприємницької діяльності. Система оподаткування заслуговує відповідної уваги виходячи з необхідності підвищення ефективності формування та управління фінансовими ресурсами держави в умовах їх обмеженості. З метою посилення

позитивного впливу податкової політики на соціально-економічний розвиток суспільства потрібно вживати заходи, спрямовані на підвищення рівня ефективності системи оподаткування, удосконалення механізму адміністрування податків, забезпечення здійснення дієвого податкового контролю. Використання регуляторного потенціалу системи оподаткування потребує подальшого дослідження взаємозв'язку рівня податкового навантаження і соціально-економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері оподаткування можна назвати праці:

Серед наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері оподаткування можна назвати праці Дж.Б'юкенена [1], А.Вагнера, А.Лаффера, П.Самуельсона [6], Дж. Стігліца, В.Танзі.

Питанням податкового регулювання в умовах трансформації економіки присвячені праці вітчизняних вчених: О.Зварич [2], Н.Крючкової [3], І.Лютого [4], А. Соколовської [7], В.Федосова [8], І. Чугунова [9], С. Юрія [8] та інших.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання податкового регулювання в умовах трансформації економіки.

Метою дослідження є розкриття сутності оподаткування у системі економічного регулювання.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Система оподаткування відіграє вагомий роль у досягненні поставлених завдань економічного розвитку країни, виконанні державою відповідних суспільних функцій. Податки як важливий інструмент макроекономічної політики впливають на економічні процеси та суспільні відносини, обґрунтований рівень оподаткування впливає на збереження та прискорення економічного зростання.

Використання податків як інструменту регулювання соціально-економічного розвитку країни мають певні особливості в період трансформаційних змін в економіці, її структурної перебудови, які полягають у забезпеченні макроекономічної рівноваги, створенні сприятливого фінансово-економічного середовища для розвитку ринкових відносин, підтримки стратегічних галузей економіки. Податкова політика як макроекономічний регулятор є однією з важливих складових фінансової політики та за своїм призначенням спрямовується на реалізацію стратегічних пріоритетів розвитку країни. Важливим напрямом регулюючої ролі податків є вплив на інвестиційну діяльність в країні. Формування податкової політики здійснюється із врахуванням обґрунтованих напрямів соціально-економічного розвитку країни, спрямовується на забезпечення сприятливого макроекономічного середовища, стабілізацію та прозорість системи державних фінансів, достатніх темпів економічного зростання.

Економічна природа оподаткування полягає у сукупності взаємовідносин, що виникають у процесі встановлення та утримання податків, визначення платників податку, об'єкту оподаткування, бази оподаткування, ставки податку, порядку обчислення податку, податкового періоду, строку та порядку сплати податку та подання звітності про його обчислення і сплату.

На дієвість системи оподаткування суттєво впливає бюджетно-податкова політика, яка відіграє вагомий роль у формуванні сукупного попиту та досягненні суспільного розвитку. Формування податкових надходжень бюджету повинно здійснюватися із врахуванням циклічності економічного розвитку, необхідності забезпечення достатнього рівня інституційних перетворень економічного середовища, використання дієвих інструментів адміністрування податків.

На даний час створення необхідних умов функціонування дієвої системи оподаткування відбувається під впливом структурних суспільних змін та залежать від інституційної спроможності економіки. На рівень якості адміністрування податкових надходжень впливають ефективність управлінських рішень контролюючих органів та органів стягнення податків і зборів, ступінь їх спрямування на досягнення стратегічних цілей розвитку країни, врахування результатів аналізу поточного соціально-економічного стану, напрацьованого досвіду та оцінки відповідних прогностичних показників.

Система оподаткування в сучасних умовах являє собою макроекономічний регулятор відтворювальних процесів, спрямований на реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. При адмініструванні податків держава виходить із розуміння необхідності забезпечення фіскальної достатності та соціальної справедливості, отже є важливим встановлення обґрунтованих співвідношень між прямими та непрямими податковими надходженнями.

Вагомими завданнями податкової політики на даний час є: зниження рівня податкового навантаження на економіку та зменшення кількості податків і зборів; підвищення рівня відповідальності сторін податкового процесу, ефективності процесу підготовки податкової звітності та зменшення часу, необхідного для її підготовки; спрощення системи адміністрування податків і зборів; покращення адміністрування податку на додану вартість, зокрема щодо його відшкодування, введення режиму автоматичного відшкодування; гармонізація бухгалтерського та податкового обліку; забезпечення надання податкових пільг у відповідності до стратегічних пріоритетів соціально-економічної політики країни; приведення податкової системи України у відповідність із стандартами ЄС [3].

З метою покращення рівня результативності розробки показників дохідної частини бюджету, важливим є аналіз структури та динаміки основних податкових надходжень, визначення рівня їх взаємозалежності з основними макроекономічними показниками (таблиця).

Важливою умовою посилення впливу системи оподаткування на економічне зростання є розробка та запровадження обґрунтованих методів визначення обсягів і структури доходів бюджету, запровадження дієвого механізму адміністрування податків. Здійснення моніторингу податкоспроможності адміністративно-територіальних одиниць надає можливість отримати інтегральну оцінку податкових надходжень до бюджетів різних рівнів, що є основою для прийняття дієвих управлінських рішень щодо планування місцевих бюджетів.

Питома вага податкових надходжень зведеного бюджету України у валовому внутрішньому продукті за період 2001-2013 років в середньому становить 22,18 відсотка, у тому числі у 2001–2005 рр. – 19,78 відсотка, 2006–2010 рр. – 22,78 відсотка, 2011–2013 рр. – 25,19 відсотка; відповідний показник податку на додану вартість – 7,79 відсотка, у тому числі у 2001–2005 рр. – 5,65 відсотка, 2006–2010 рр. – 8,89 відсотка, 2011–2013 рр. – 9,55 відсотка; податку на доходи фізичних осіб – 4,59 відсотка, у тому числі у 2001–2005 рр. – 4,38 відсотка, 2006–2010 рр. – 4,69 відсотка, 2011–2013 рр. – 4,80 відсотка; податку на прибуток підприємств – 4,39 відсотка, у тому числі у 2001–2005 рр. – 4,63 відсотка, 2006–2010 рр. – 4,39 відсотка, 2011–2013 рр. – 3,98 відсотка; акцизного податку – 2,00 відсотка, у тому числі у 2001–2005 рр. – 1,76 відсотка, 2006–2010 рр. – 1,88 відсотка, 2011–2013 рр. – 2,62 відсотка

Визначено, що при збільшенні питомої ваги податкових надходжень зведеного бюджету України у валовому внутрішньому продукті на один відсотковий пункт за період 2001–2013 роки приріст реального валового внутрішнього продукту зменшується на 1,28 відсоткових пункти.

На 2014 рік обсяг надходжень з податку на додану вартість до Державного бюджету України заплановано у сумі 150,0 млрд.грн., що на 17% більше доходів, що фактично надійшли за попередній рік. За січень-жовтень поточного року надходження даного податку склали 109,4 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року більше на 3,8 млрд. грн., або на 4%.

Важливо відмітити, що обсяг надходжень з податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів до Державного бюджету заплановано у сумі 91,1 млрд.грн., що на 8% більше доходів, що фактично надійшли за попередній рік. За січень-жовтень надходження від даного податку з вироблених в Україні товарів склали 67,0 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року менше на 2,8 млрд. грн., або на 4%. Обсяг надходжень з податку на додану вартість з ввезених в

Україну товарів заплановано у сумі 109,5 млрд.грн., що на 14% більше доходів, що фактично надійшли за попередній рік. За січень-жовтень 2014 року надходження з даного податку з везених в Україну товарів склали 87,5 млн.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року більше на 6,6 млрд.грн., або на 8%.

Таблиця. Частка основних податків у доходах Зведеного бюджету України та валовому внутрішньому продукті за 2001-2013 роки, %

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Податок на додану вартість													
частка у доходах зведеного бюджету, %	18,76	21,77	16,73	18,25	25,19	29,34	27,01	30,92	30,99	27,44	32,64	31,16	28,98
частка у валовому внутрішньому продукті, %	5,04	5,98	4,71	4,84	7,66	9,26	8,24	9,71	9,26	7,97	9,99	9,84	8,82
Податок на доходи фізичних осіб													
частка у доходах зведеного бюджету, %	16,03	17,42	17,93	14,43	12,89	13,27	15,83	15,41	16,30	16,22	15,10	15,29	16,31
частка у валовому внутрішньому продукті, %	4,31	4,78	5,05	3,82	3,92	4,19	4,83	4,84	4,87	4,71	4,62	4,83	4,96
Податок на прибуток підприємств													
частка у доходах зведеного бюджету, %	15,12	15,16	17,53	17,70	17,51	15,25	15,64	16,08	12,09	12,85	13,80	12,53	12,42
частка у валовому внутрішньому продукті, %	4,06	4,16	4,94	4,69	5,32	4,81	4,77	5,05	3,61	3,73	4,22	3,95	3,78
Акцизний податок													
частка у доходах зведеного бюджету, %	4,92	6,61	6,91	7,32	5,89	5,01	4,82	4,30	7,91	9,00	8,53	8,62	8,29
частка у валовому внутрішньому продукті, %	1,32	1,82	1,95	1,94	1,79	1,58	1,47	1,35	2,37	2,61	2,61	2,72	2,52

*Зроблено автором за даними: <http://www.minfin.gov.ua/>

Згідно основних завдань податкової реформи щодо податку на додану вартість передбачено: продовжити дію норм щодо звільнення від оподаткування податку на додану вартість операцій з постачання на митній території України та вивезення в митному режимі експорту зернових та технічних культур за винятком сільськогосподарських підприємств-виробників; вирівнювання навантаження для операцій з постачання: послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами; послуг з охорони здоров'я закладами охорони здоров'я; періодичних видань друкованих засобів масової інформації, навчальних посібників вітчизняного виробництва, словників українсько-іноземної або іноземно-української мови, а також доставки таких періодичних видань друкованих засобів масової інформації; надати право на отримання автоматичного бюджетного відшкодування платникам податку, які не мають необоротних активів в достатніх розмірах, проте відповідають іншим критеріям, за умови, що такі платники матимуть фінансову гарантію на суму заявленого бюджетного відшкодування, видану на один рік банківською установою, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України у разі, якщо за результатами перевірки платника виявлено безпідставно заявлену до відшкодування суму податку на додану вартість, гарантія має бути подовжена до 3 років[5].

Важливо відмітити, що на 2014 рік обсяг відшкодування податку на додану вартість з Державного бюджету заплановано у сумі 51,6 млрд.грн., що на 4 % менше від фактично відшкодуваного за попередній рік. За січень-жовтень 2014 року обсяг відшкодування податку на додану вартість з Державного бюджету склав 45,7 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року менше на 82 млн. грн., або на 0%. Разом з тим, з метою вирішення проблем з відшкодуванням податку на додану вартість необхідно відзначити позитивну тенденцію щодо погашення державної заборгованості перед компаніями, особливо для тих, які користуються автоматичною системою відшкодування. Однак, у той же час, необхідно зазначити: компанії вимушені сплачувати податок на прибуток підприємств або інші податки наперед, а сума передплати становить 20-70 %; значна кількість заявленого для відшкодування податку на додану вартість не підтверджується через визнання господарських операцій нікчемними; введення нової вимоги до компанії, щоб мати змогу скористатись автоматичним відшкодуванням податку на додану вартість; відсутність податкових збитків в попередніх періодах.

Обсяг надходжень з податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету у 2014 році заплановано у сумі 82,3 млрд.грн., що на 14 % більше доходів, що фактично надійшли за попередній рік. За січень-жовтень відповідного року надходження з податку на доходи фізичних осіб склали 61,8 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року більше на 3,3 млрд. грн., або на 6 %.

Згідно основних завдань податкової реформи щодо податку на доходи фізичних осіб передбачено: зміна шкали оподаткування в розрахунку на місяць: 15 % – для доходів до 10 мінімальних заробітних плат; 20 % – для доходів понад 10 мінімальних заробітних плат з суми перевищення; підвищити ставку податку для пасивних доходів - процентів, інвестиційного прибутку, роялті з 15 % до 20 %; зберегти у наступному році чинне обмеження стандартної податкової соціальної пільги у розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для працездатної особи у розрахунку на місяць, встановленому законом на 1 січня звітного податкового року; вирівнювання ставок оподаткування для заробітної плати шахтарів; вирівнювання навантаження щодо доходів у вигляді спадщини вартість якої перевищує 1 млн. грн., яку отримують особи першого ступеня споріднення з суми перевищення; знизити діючий поріг оподаткування пенсій з десяти тисяч гривень на місяць до трьох розмірів мінімальних заробітних плат, та оподатковувати суму перевищення за ставкою 15 %.

Надходження з податку на прибуток до Зведеного бюджету заплановано у 2014 році у сумі 40,6 млрд.грн., що на 26 % менше доходів, що фактично надійшли за попередній рік. За січень-жовтень відповідні надходження склали 35,9 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року менше на 10,2 млрд. грн., або на 22 %.

Згідно основних завдань податкової реформи щодо податку на прибуток передбачено: розраховувати об'єкт оподаткування на підставі даних бухгалтерського обліку шляхом коригування фінансового результату до оподаткування, визначеного у фінансовій звітності, на різниці, які збільшують або зменшують фінансовий результат до оподаткування, щодо амортизації необоротних активів, резервів та фінансових операцій; скасувати 32 обмеження щодо врахування витрат з метою покращення інвестиційного клімату в країні; визначення податкових різниць для платників податку на прибуток, що мають дохід більше 20 млн. грн. на рік, або 5 % від загальної кількості платників.

Обсяг надходжень акцизного податку до Зведеного бюджету у 2014 році заплановано у сумі 46,2 млрд.грн., що на 26 % більше доходів, що фактично надійшли за попередній рік. За січень-жовтень надходження акцизного податку склали 37,9 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року більше на 7,8 млн. грн., або на 26 %. Разом з цим, обсяг надходжень акцизного податку з вироблених в Україні товарів заплановано у сумі 33,2 млрд.грн., що на 20 % більше доходів, що фактично надійшли за попередній рік. За січень-жовтень надходження акцизного податку з вироблених в Україні товарів склали 24,0 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року більше на 523 млн. грн., або на 2 %. Обсяг надходжень акцизного податку з везених в Україну товарів до Зведеного бюджету заплановано у сумі 13,0 млрд.грн., що на 45 % більше доходів, що фактично

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

надійшли за попередній рік. За січень-жовтень надходження акцизного податку з ввезених в Україну товарів склали 13,9 млрд.грн., що у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року більше на 7,2 млрд. грн., або на 108 % [9].

Згідно основних завдань податкової реформи щодо акцизного податку передбачено: включити до переліку підакцизних товарів електричної енергії, внаслідок чого скасовується збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію; запровадити акцизний податок з реалізації через роздрібну торговельну мережу алкогольних напоїв, тютюнових виробів та палива. Ставка податку встановлюватиметься місцевими органами влади у розмірі від 2 % до 5 % від обсягу реалізації; запровадити акцизний склад на нафтопродукти, альтернативне паливо та скраплений газ.

Важливим є запровадження системи моніторингу основних категорій платників податків, яка надасть можливість здійснювати аналіз динаміки податкових платежів до бюджету та обсягів реалізованої продукції, що сприятиме прийняттю обґрунтованих рішень щодо розрахунку податкової бази та податкового навантаження. Реформування системи пільгового стимулювання передбачає визначення оптимального рівня податкових пільг щодо податкових надходжень бюджету, загальних обсягів державної допомоги, валового внутрішнього продукту, спрощення правил надання податкових пільг з метою підвищення привабливості умов оподаткування та стимулювання економічної активності. Цільовий характер надання пільг має виступати необхідною умовою формування та реалізації податкової пільги та забезпечуватись чіткими законодавчими нормами стосовно витрачання, обліку та контролю за додатковими фінансовими ресурсами, що формуватимуться у суб'єктах господарювання при використанні податкових пільг.

Вагомим значення набуває підвищення ефективності використання фіскальних інструментів з метою досягнення заданих параметрів розвитку країни, а також своєчасного реагування на зміни соціально-економічного середовища, удосконалення підходів до економіко-математичного моделювання макроекономічних процесів, а саме формування виду податків відповідної моделі, що дозволить підвищити обґрунтованість рішень стосовно змін у системі оподаткування.

Формування основних напрямів податкової політики на довгострокову перспективу має базуватись не тільки виходячи із прогностичних значень індикативних показників розвитку системи оподаткування але й показників питомої ваги податкових надходжень в дохідній частині бюджету та валовому внутрішньому продукті з урахуванням державних цільових програм. Зазначене, сприятиме формуванню збалансованого бюджету, посилить результативність бюджетно-податкової політики, підвищить рівень керованості фінансовими процесами у системі управління державними фінансами.

Розвиток підходів до механізму адміністрування податків має враховувати сукупність відповідних критеріїв, які відображають ефективність діяльності контролюючих органів та органів стягнення податків і зборів. Оподаткування у системі фінансового регулювання економіки як інструмент забезпечення соціально-економічного розвитку країни має постійно вдосконалюватися та адаптуватися до інституційних перетворень економічного середовища, динаміки і тенденцій суспільного розвитку, економічної циклічності з урахуванням необхідності підвищення рівня ефективності функціонування системи державних фінансів в цілому.

Разом з тим, досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни залежить від ступеня врахування в податковій політиці особливостей інституційного середовища, функціонування фінансово-економічних відносин, динаміки суспільного розвитку. Доцільним є формування в країні відповідних інституційних умов для підвищення рівня ефективності податкової політики та результативності системи оподаткування.

Висновки. Оподаткування у системі фінансового регулювання економіки є важливою складовою фінансової політики, яка суттєво впливає на соціально-економічний розвиток країни та адміністративно-територіальних одиниць, створення відповідних умов для дієвої структурної, інноваційної перебудови економіки, розвитку людського капіталу. Інститути податкової системи мають складну внутрішню структуру норм, правил, еволюція цих інститутів тісно пов'язана з розвитком інститутів системи державного управління, макроекономічного регулювання. Вагомим завданням є визначення ступеня адекватності цих інститутів сучасним обставинам, терміну початку, поетапності, швидкості внесення необхідних інституційних змін. Від зазначеного залежить ефективність розвитку системи оподаткування та національної економіки в цілому. Доцільним є подальше посилення системності та послідовності у реалізації податкової політики, визначення оптимальної структури дохідної частини бюджету її відповідність напрямам соціально-економічного розвитку країни. Для забезпечення достатнього рівня ефективності системи оподаткування важливим є використання податкової архітектури, яка визначається оптимальними співвідношеннями структури податкових надходжень для впливу на динаміку економічного зростання. Основними передумовами досягнення якісного рівня здійснення оподаткування у системі фінансового регулювання економіки є виваженість підходів щодо адміністрування податків, для посилення результативності податкового регулювання важливим є упорядкування та системний перегляд податкових інструментів. Подальший соціально-економічний розвиток країни у певній мірі залежить від удосконалення методологічних засад податкового регулювання, яке необхідно здійснювати відповідно до визначених пріоритетів розвитку економіки.

Список використаних джерел

1. Б'юкенен Дж.М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави / М.Дж. Б'юкенен, Р.А. Масгрейв ; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. – 175 с.
2. Зварич О.В. Податкові надходження: методологія прогнозування / О.В. Зварич. – К. : Київ.нац.торг.-екон.ун-т, 2013. – 444 с.
3. Крючкова Н.М. Податкова політика у системі макроекономічного регулювання / Н.М. Крючкова. – Одеса : «Астропринт», 2011. – 176 с.
4. Податкова система / за ред. І.О. Лютого. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 456 с.
5. Податковий кодекс України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>
6. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон, В. Нордгауз; пер. з англ. – М. : Вільямс, 2010. – 1360 с.
7. Соколовська А.М. Особливості податкової системи України та напрями її коригування / А.М. Соколовська // *Фінанси України*. – 2013. – № 9. – С. 28-44.
8. *Фінанси* / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
9. Чузунов І.Я. Непряме оподаткування у системі регулювання економіки / І.Я. Чузунов, О.М. Жукевич // *Економічний часопис-XXI: науковий журнал*. 2014. - №1-2 (1). - С. 61-64.

References

1. Bjukenen Dz.M., Masgrejv R.A. *Suspilni finansy i suspilny vybir: Dva protyleznych bacennia derzavy; per. z angl.* K. : Vyd. Dim «KM Akademiya», 2004. 175 s.
2. Zvarych O.V. *Podatkovi nadchodzennia: metodolohija prohnozuvannia*. K. : Kyiv.nac.torh.-ekon.un-t, 2013. 444 s.
3. Kriuckova N.M. *Podatkova polityka u systemi makroekonomichnoho rehuliuвання* Odesa : «Astropynt», 2011. 176 s.
4. *Podatkova sistema / za red. I.O. Liutoho*. K. : Centr ucbovoji literatury, 2009. 456s.
5. *Podatkovy kodeks Ukrayiny* : <http://zakon0.rada.gov.ua>
6. *Samuelson P., Nordhauz V. Ekonomika / per. z angl.* M.: Vyljams, 2010. 1360 s.

7. Sokolovska A.M. Osoblyvosti podatkovoi systemy Ukrayiny ta napriamy jiji koryhuvannya // *Finansy Ukrayiny*. 2013. № 9. S. 28-44.
 8. *Finansy / za red. S.I. Jurija, V.M. Fedosova. K. : Znannia, 2008. 611 s.*
 9. Chugunov I.Ya., Zukevych O.M. Nepriame opodatkuvannya u systemi rehuliuвання ekonomiky // *Ekonomicny chasopys-XXI: naukovy zurnal*. 2014. №1-2 (1). S.61-64.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Свищук Алла Сергіївна, здобувач кафедри фінансів
 Київського національного торговельно-економічного університету
 вул. Киото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Свищук Алла Сергеевна, соискатель кафедры финансов
 Киевского национального торгового-экономического университета
 ул. Киото, 19, г. Киев, 02156, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Svischuk Alla Sergeevna, competitor of chair of finance
 Kyiv National trade and economic University
 19, Kyoto street, Kiev, 02156, Ukraine

УДК 336.27

БОРГОВІ ПАРАДОКСИ ТА ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУВАННЯ

**Чеберяко О.В.,
 Пасічна Н.М.**

Предметом роботи є теоретичні засади державних фінансових відносин в сфері державних запозичень.

Метою статті є визначення та обґрунтування теоретичних засад необхідності здійснення державних запозичень, дослідження основних аспектів вимірювання боргового тягаря та економічних наслідків існування державного боргу в Україні, виявлення основних проблем, які існують в управлінні державним боргом та методи, які застосовуються для їх усунення, а також розгляд найбільш оптимальної боргової політики України.

У роботі використаний методичний апарат, що складається з: аналізу, синтезу та узагальнення - при визначенні основних понять, причин виникнення, класифікації державного кредитування та державного боргу, а також при з'ясуванні боргового стану України використовувалися інструменти економіко-математичного моделювання та графічного представлення результатів дослідження.

Результати роботи. У статті визначено основні причини виникнення, економічна сутність та роль державного кредитування. Охарактеризовано основні напрями управління державним боргом. Розглянуто сучасний стан державного кредитування та основні боргові парадокси. На основі отриманих результатів запропоновано способи вдосконалення боргової політики України в сучасних умовах та розглянуто орієнтири державного кредитування.

Галузь застосування результатів: організація та проведення наукових досліджень у сфері державних фінансів, формування основних напрямків державної політики регулювання кредитно-боргових відносин держави.

Висновки: на сьогодні в Україні порушується принцип прозорості інформації щодо використання коштів, залучених за рахунок внутрішніх запозичень, а це, у свою чергу, сприяє неефективному використанню боргових фінансових ресурсів. Встановлено, що залучення ресурсів за допомогою внутрішніх державних позик обмежується можливостями національного фондового ринку та їх високою вартістю, що в свою чергу зумовлено громадсько-політичною та економічною кризою та геополітичними інтересами Росії, що в цілому впливає на державну безпеку в Україні. Відповідно, розвиток інфраструктури фінансового ринку, покращення якісних характеристик державних цінних паперів з метою мінімізації вартості запозичення коштів, стабілізація політико-економічної ситуації дозволять більш повно використовувати потенціал внутрішніх державних запозичень.

Ключові слова: державне кредитування, державний борг, боргова політика, боргові парадокси, управління державним боргом.

ДОЛГОВЫЕ ПАРАДОКСЫ И ОРИЕНТИРЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО КРЕДИТОВАНИЯ

**Чеберяко О.В.,
 Пасичная Н.Н.**

Предметом работы являются теоретические основы государственных финансовых отношений в сфере государственных заимствований.

Целью статьи является определение и обоснование теоретических основ необходимости осуществления государственных заимствований, исследование основных аспектов измерения долгового бремени и экономических последствий существования государственного долга в Украине, выявление основных проблем, существующих в управлении государственным долгом и методы, которые применяются для их устранения, а также рассмотрение наиболее оптимальной долговой политики Украины.

В работе использован методический аппарат, состоящий из: анализа, синтеза и обобщения - при определении основных понятий, причин возникновения, классификации государственного кредитования и государственного долга, а также при выяснении долгового состояния Украины использовались инструменты экономико-математического моделирования и графического представление результатов исследования.

Результаты работы. В статье определены основные причины возникновения, экономическая сущность и роль государственного кредитования. Охарактеризованы основные направления управления государственным долгом. Рассмотрено современное состояние государственного кредитования и основные долговые парадоксы. На основе полученных результатов предложены способы совершенствования долговой политики Украины в современных условиях и рассмотрены ориентиры государственного кредитования.

Область применения результатов: организация и проведение научных исследований в сфере государственных финансов, формирование основных направлений государственной политики регулирования кредитно-долговых отношений государства.

Выводы: на сегодня в Украине нарушается принцип транспарентности информации об использовании средств, привлеченных за счет внутренних заимствований, а это, в свою очередь, способствует неэффективному использованию долговых финансовых ресурсов. Установлено, что привлечение ресурсов с помощью внутренних государственных займов ограничивается возможностями национального фондового рынка и их высокой стоимостью. Соответственно, развитие инфраструктуры рынка, улучшение качественных характеристик государственных ценных бумаг с целью минимизации стоимости заимствования средств позволят более полно использовать потенциал внутренних государственных заимствований.

Ключевые слова: государственное кредитование, государственный долг, долговая политика, долговые парадоксы, привлечения государственным долгом.

DEBT PARADOXES AND STATE LENDING GUIDELINES

Cheberyako O.V.,
Pasichna N.M.

The subject of the article is the theoretical basis of state financial relations in government borrowing.

The purpose of this article is to define and analyze the theoretical foundations of the need for government borrowing, research the basic aspects of measuring the debt burden and economic impact of the existence of public debt in Ukraine, identify the main problems existing in the management of public debt and the methods used to overcome them, as well as consideration of the most optimal debt policy of Ukraine.

We used methodical apparatus, consisting of research, analysis, synthesis and generalization when determining the basic concepts, causes, and classification of state loans and public debt, as well as clarification of the status of Ukraine's debt instruments using economic and mathematical modeling and graphical presentation of the results of research.

The results of the work: The article reviews the main causes, economic meaning and role of the state loans, characterizes the main directions of state debt management, reviews baseline study of state loans and debt paradoxes, and shows ways of improving the debt policy of Ukraine in modern conditions and reference point of state loans.

Sphere application of the results: Organizing and carrying out scientific research in the field of public finance and forming the main directions of public policy in regards to credit (debt) regulation.

Conclusions: Today in Ukraine, the principle of transparency of information is violated on the use of funds raised through domestic borrowing, and this, in turn, contributes to inefficient use of debt funding. It was found that the national stock market and its high cost limited the involvement of internal resources through government loans. Accordingly, the development of market infrastructure, improving the quality of government securities in order to minimize the cost of borrowing will allow better use of the potential of domestic public debt.

Key words: state loans, state debt, debt policy, debt paradoxes, state debt management.

Постановка проблеми. Протягом останніх років проблема кредитування уряду й обслуговування державного боргу є надзвичайно актуальною в сфері державного фінансового управління. Незважаючи на всю різноманітність висновків всесвітньо відомих вчених у сфері державних фінансів й фінансової теорії щодо найбільш оптимального способу фінансування бюджетного дефіциту та наслідків нарощування державного боргу, державні запозичення стали одним із найпоширеніших інструментів фінансування витрат держави. Це спричинило розвиток постійної тенденції до зростання абсолютних сум боргів практично у всіх країнах світу. Наприклад, боргові зобов'язання в Україні щороку зростають на 10-12 млрд дол.

Аналіз останніх досліджень. Серед відомих авторів, які займалися дослідженням проблем державного кредитування та впливу державного боргу на економічний розвиток країни, вивченням основних аспектів політики управління державним боргом є дослідження таких вчених як Базилевича В.Д., Василика О.Д., Вахненко Т.П., Козюка В.В., Лагутіна В.Д., Лютого І.О., Романенка О.Р., Юрія С.І. та інших.

Виклад основного матеріалу. Державне кредитування являє собою доволі специфічну ланку державних фінансів, в якому держава відіграє роль позичальника коштів (класична форма державного кредиту), кредитора або гаранта повернення коштів. Воно характеризує особливу форму фінансових відносин держави і разом з тим виокремлюється в окрему ланку, що не має ні власного органу управління, ні самостійного фінансового фонду.

Існування державного кредитування призводить до появи державного боргу та необхідності запровадження визначеної системи управління ним. Державний борг - це сума коштів, отриманих від випущених, але ще не погашених державних позик. Інакше кажучи, державний борг - це фінансові зобов'язання держави на певну дату стосовно своїх кредиторів. Таким чином, державний борг виникає внаслідок випуску державних позик і залучення кредитних ресурсів для покриття дефіциту державного бюджету.

Призначення державного кредитування виявляється насамперед у тому, що воно є засобом мобілізації додаткових фінансових ресурсів для держави. За напрямками використання розрізняють такі кредити:

- на фінансування дефіциту бюджету та погашення державного боргу;
- на підтримку національної валюти і фінансування платіжного балансу;
- на фінансування інвестиційних та інституційних проектів, у тому числі під гарантію уряду;
- на фінансування експорту товарів (робіт, послуг).

На сьогодні існують два підходи, щодо впливу державного боргу на економіку: позитивний і негативний. Позитивний вплив, зазвичай, носить короткостроковий експансійний характер та проявляється у збільшенні обсягу інвестицій за рахунок залучення додаткового капіталу, що в свою чергу прискорює темпи соціально-економічного розвитку країни та підвищує рівень життя. За умови не інвестиційного використання залученого капіталу, негативними довгостроковими наслідками боргового фінансування дефіциту є різке зменшення національних заощаджень, внутрішніх та іноземних інвестицій та зниження рівня національного виробництва і добробуту населення.

Управління державним боргом - сукупність державних заходів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і повернення, забезпечення необхідної платоспроможності держави. Такі державні заходи передбачають підготовку до випуску і розміщення державних цінних паперів, регулювання ринку державних цінних паперів, ефективне спрямування запозичених коштів на законодавчо визначені цілі, здійснення обслуговування і погашення державного боргу [4].

Політика управління державним боргом ґрунтується на наступних принципах (табл. 1): безумовність виконання взятих державою зобов'язань перед кредиторами; оптимальність структури боргових зобов'язань держави; мінімально можливі ризики за урядовими борговими цінними паперами при колюванні показників світового фінансового ринку; зниження вартості обслуговування державного боргу при наступних запозиченнях; збереження фінансової незалежності; відкритість і прозорість інформації про залучення, використання і погашення позикових коштів [4].

З метою ефективного управління державним боргом, вирішення проблем зниження боргового навантаження та ризику невиконання боргових зобов'язань, а також забезпечення платоспроможності держави використовують ринкові й неринкові методи врегулювання державної заборгованості (табл. 2).

Таблиця 1. Принципи управління державним боргом

Принципи	Зміст
Безумовності	Забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які держава як позичальник взяла на себе.
Збереження фінансової незалежності	Підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань між резидентами і нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім.
Оптимізація структури	Підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань за строками обертання і погашення, згладжування «пікових платежів».
Мінімізація вартості державного боргу	У тому числі за рахунок довгострокового викупу боргових зобов'язань держави з дисконтом.
Мінімізація ризиків	Диверсифікація та оптимізація джерел запозичень таким чином, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань.
Прозорості	Дотримання відкритості і повної прозорості запозичень, починаючи від розгляду доцільності їх залучення до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічний стан у державі для підтримки високої кредитної репутації і рейтингу держави-позичальниці

Джерело: складено авторами на основі [10].

Щоб забезпечити державну платоспроможність в ході управління державним боргом застосовують різні методи коригування боргової політики. Найпоширенішими серед них є рефінансування та реструктуризація державного боргу.

Рефінансування державного боргу - це погашення основної суми боргу та відсотків по ньому за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик. Рефінансування боргів є ефективним лише у тому випадку, якщо країна-позичальник має високу кредитну репутацію на світовому фінансовому ринку.

Реструктуризація державного боргу - це відстрочення сплати часткової або повної суми боргу країною-позичальником

Таблиця 2. Методи управління державним боргом

Метод	Характеристика
Ринкові	
Сек'юритизація	Обмін несек'юритизованого боргу на облігації країни-боржника, тобто переоформлення боргу у знову випущені облігації
Конверсія (обмін боргу)	Зміна норми прибутковості кредиту, при якій держава-позикодавець може зменшити розмір належних до сплати відсоткових сум по кредиту. На практиці застосовуються такі варіанти конверсії зовнішнього боргу: обмін типу "борг на борг; обмін типу "борг на експорт"; обмін типу "борг на власність"; обмін типу "борг на національну валюту".
Уніфікація боргу	Обмін кількох раніше випущених боргових зобов'язань держави на одне нове зобов'язання, тобто об'єднання кількох державних позик в одну.
Консолідація боргу	Зміна початкових умов державної позики. Найчастіше це зміна часу її тривалості та величини позикового відсотка
Викуп боргу з дисконтом на вторинному ринку	Скорочення обсягу державного боргу завдяки викупу власних боргів зі знижкою на вторинному ринку. Такий метод можуть собі дозволити країни боржники, які мають у своєму активі значні обсяги золотовалютних резервів.
Неринкові	
Тимчасовий мораторій на виплату боргу	Відстрочення сплати внутрішніх або зовнішніх боргових зобов'язань, що оголошуються спеціальними актами державної влади на певний строк чи до закінчення певних надзвичайних подій.
Пролонгація	Форма добровільної згоди кредиторів на відстрочення виплат за зобов'язаннями боржника (як правило, проводиться тоді, коли випуск нових позик на обслуговування раніше випущених фінансово недоцільний).
Списання (анулювання) частини боргу	Застосовується кредиторами у випадку фінансової неспроможності держави погасити одержані позики. Така неспроможність, в свою чергу, може бути спричинена як економічними, так і політичними кризами боржника.

Джерело: складено авторами на основі [10].

У світі функціонують дві важливі організації, які займаються реструктуризацією зовнішніх боргів країн-боржників - це Лондонський і Паризький клуб кредиторів.

У Лондонському клубі реструктуруються заборгованості перед комерційними банками, а у Паризькому клубі - борги урядів і гарантовані ними борги.

У рамках Паризького клубу країни, що відчувають труднощі у сплаті боргів іншим державам і приватним закладам, проводять переговори зі своїми кредиторами про перегляд графіків та умов платежів. Умови переоформлення заборгованості Паризьким клубом залежать від рівня доходів країни-боржника, від категорії позики (комерційна позика, надана за ринковими ставками, або позика, надана на пільгових умовах у порядку офіційної допомоги на цілі розвитку тощо). Різновиди умов реструктуризації державного боргу Паризьким клубом представлені в табл. 3.

Дуже важливою історичною подією для України стала масштабна реструктуризація зовнішніх облігаційних боргів. У 2000 р. Україною було проведено реструктуризацію боргів перед Лондонським клубом кредиторів (2,6 млрд євро) та у 2001 р. перед Паризьким клубом (580 млн. дол. США) [1]. З допомогою сек'юритизації боргу було досягнуто зручнішої структури заборгованості для консолідації та управління.

Виходячи з тієї економічної ситуації, що склалася на сьогодні в Україні держава, в більшості випадків відіграє роль позичальника коштів. Державний борг України формувався поетапно. За даними Міністерства фінансів, перший етап припав на період 1991-1994 рр. У цей час основним кредитором Уряду був Національний банк України, а зовнішні позики залучалися хаотично. Таким чином на початок 1994 р. зовнішній державний борг становив 70 % державного боргу.

Таблиця 3. Різновиди умов реструктуризації державного боргу

Умова	Характеристика
Торонтські умови	Містять рекомендації про підвищення ефективності перегляду зовнішніх боргів найбідніших країн із найвищими рівнями зовнішньої заборгованості і можуть застосовуватися лише до країн, дохід на особу в яких не перевищує встановленого Всесвітнім банком рівня, що дає право отримувати кредити від МАР.
Х'юстонські умови	Призначені для реструктуризації боргу найбідніших країн з середнім рівнем доходу, що мали значну зовнішню заборгованість. Строк погашення комерційних кредитів збільшувався до 15 років, у т. ч. пільговий період 8 років; строк погашення кредитів, наданих у межах програм офіційного розвитку, збільшувався до 20 років з пільговим періодом 10 років; кредитори отримували право продавати чи обмінювати зобов'язання з погашення всієї суми кредитів, наданих у рамках офіційного сприяння розвитку або 10 % непогашеної суми комерційних кредитів.
Тринідадські умови	Передбачають списання 2/3 боргу найбідніших країн та країн із найбільшими сумами зовнішнього боргу.
Лондонські умови	Передбачають чотири варіанти : анулювання 50% боргу і реструктуризація залишкової суми на 23 роки з шестирічним пільговим періодом і нарахуванням процентів за ринковою ставкою; реструктуризація боргу за пільговими процентними ставками на 23 роки без пільгового періоду; реструктуризація боргу за ринковими процентними ставками на 25 років з 16-річним пільговим періодом; реструктуризація зобов'язань з обслуговування кредитів, наданих як офіційне сприяння розвитку, на 30 років з 20-річним пільговим періодом.
Неапольські умови	Спрямовані на подолання проблеми заборгованості країн із низьким рівнем доходу і передбачають такі варіанти: 67-відсоткове списання за чистою приведеною вартістю чи реструктурування боргу з метою його скорочення на 67 % за ставками, меншими за ринкові (для країн із ВВП на душу населення менш ніж 500 дол. США або з коефіцієнтом борг/експорт більшим за 350 %); 50-відсоткове списання для інших категорій країн; капіталізація процентів (50 %) і їх виплата протягом 33 років із восьмирічним пільговим періодом, залишок сплачується протягом 23 років з шестирічним пільговим періодом з прогресивною шкалою амортизації; реструктуризація на 40 років з 16-річним або 20-річним пільговим періодом, ставка процентів є незмінною.
Ліонські умови	Розраховані на країни з низьким рівнем доходу і передбачають 80-відсоткове зниження боргових зобов'язань і приведення співвідношень "зовнішній борг/експорт" до рівня 200-250 % та "платежі/експорт" - до 20-25 %.
Ініціатива Highly Indebted Poor Countries Initiative)	Розширює список боргів, що підпадають під скорочення, включаючи в нього заборгованість перед багатосторонніми кредиторами (міжнародними фінансовими організаціями); встановлює чіткий індикатор сталого зовнішнього боргу, якого має досягнути країна; визначає нові джерела та механізми фінансування скорочення боргу; передбачає умови реалізації програми.
Стандартні класичні умови	Реорганізація зовнішнього боргу для країн із середнім рівнем доходу: реструктуризація до 100 % боргу (у деяких випадках тільки основної суми боргу) зі строком погашення 10 років з п'ятирічним пільговим періодом та на основі ринкових ставок процента.

Джерело: складено авторами на основі [5].

Другий етап – 1995-1996 рр. – активізувалися зв'язки з міжнародними фінансовими організаціями (Світовим Банком, Міжнародним валютним фондом, Європейським банком реконструкції та розвитку). Починаючи з 1995 р. внутрішній борг формується переважно шляхом розміщення облігацій внутрішньої державної позики.

Третій етап – 1997-1999 рр. характеризувався здійсненням активних запозичень як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Цей період характеризувався високою доходністю за облігаціями державної позики. Проте незадовільні приватизаційні процеси, недонадходження податкових платежів до бюджету призвели до зростання вартості запозичень.

Четвертий етап - 2000-2007 рр. спостерігається економічне зростання. Прямий державний та гарантований державою борг поступово зменшується до 12,2% від ВВП України.

П'ятий етап - 2008-2012 рр. - відзначився глобальною фінансовою кризою. Падіння виручки від експорту, поновлення співпраці з МВФ, зростання прямого державного боргу до 29,8% від ВВП.

З початку незалежності України спостерігається тенденція до нагромадження державного боргу, який станом на 31.12.2013 р. становить 60,08 млрд. дол. США, у структурі якого внутрішній державний борг займав 54 % і становив 32,15 млрд. дол. США, та зовнішній державний борг - 27,93 млрд. дол. США, що становило 46 % у структурі державного боргу [8].

Якщо протягом 2009-2012 років зовнішній борг переважав над внутрішнім боргом, то в 2013 році ця ситуація кардинально змінилася - внутрішній борг на 15% переважив зовнішній борг. (рис.1)

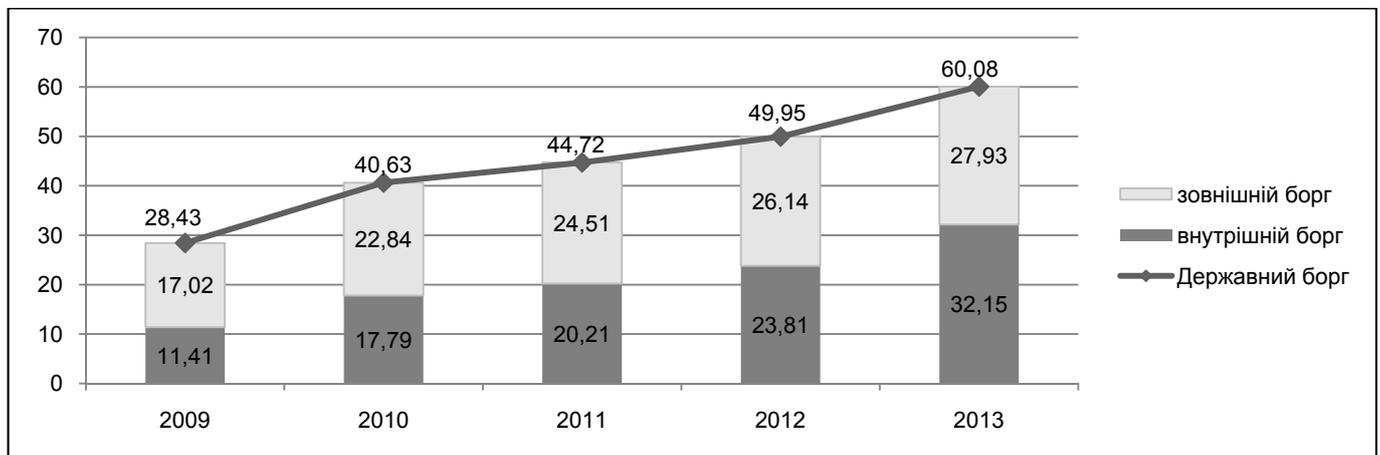

Рисунок 1. Стан державного боргу в Україні у 2009-2013 роках, млрд. дол. США

Джерело: складено автором за даними [8].

У структурі державного зовнішнього боргу України за 2009-2011 роки переважає заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями, а в 2012-2013 роках - заборгованість, не віднесена до інших категорій. Заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками в 2009, 2012, 2013 роках склала мізерний відсоток від загальної зовнішньої заборгованості України та з кожним роком зменшувалася і, на кінець 2013 року становила 3 % від загальної зовнішньої заборгованості (табл.4).

Отже, протягом 2009 - 2013 рр. спостерігається поступове зростання обсягів державних боргів, а також платежів за державним боргом, що пов'язано із закінченням пільгових періодів за раніше отриманими кредитами (протягом пільгових періодів сплачувалися лише відсотки). За даними Міністерства фінансів України, станом на кінець 2013 р. загальна сума державного прямого боргу становила 60,08 млрд. дол. США, або 82,2% від загальної суми державного прямого та гарантованого боргу. Сплата боргів виглядає таким чином, що із сумарних боргових виплат лише 60% припадає на погашення основної суми боргу. Внаслідок ситуації, що склалася в Україні на рубежі 2013- 2014 років, уряд України здійснює низку нових запозичень на зовнішніх ринках [8].

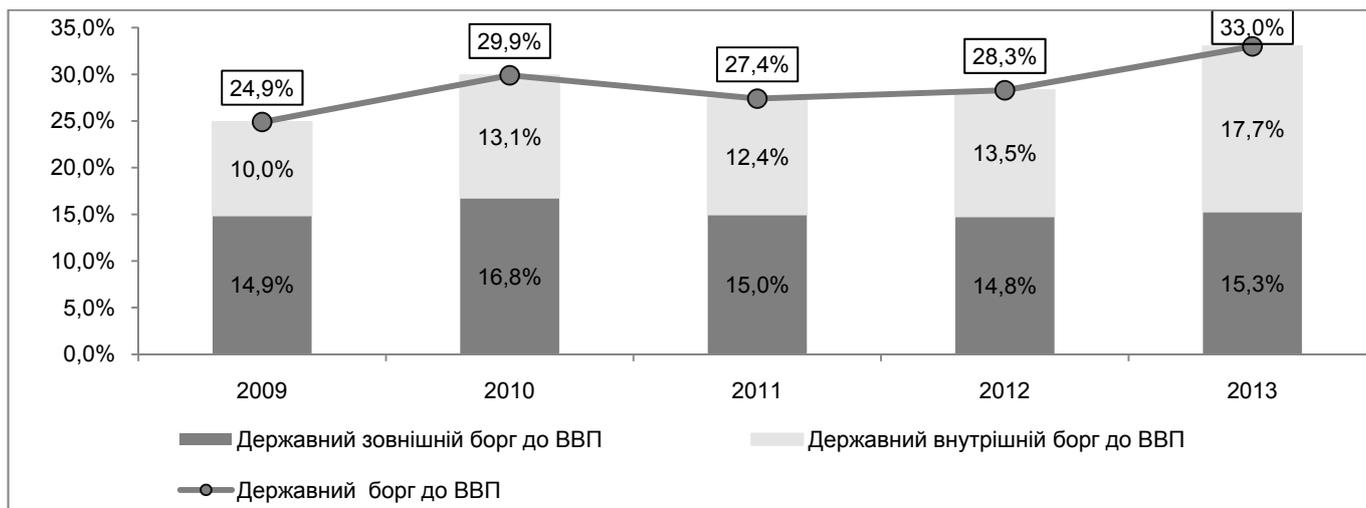
Таблиця 4. Структура державного зовнішнього боргу в Україні у 2009-2013 роках, %

Складові зовнішнього боргу	2009	2010	2011	2012	2013
1. Заборгованість за позиками, наданими міжнародними фінансовими організаціями	50%	46%	43%	38%	28%
2. Заборгованість за позиками, наданими закордонними органами управління	9%	6%	5%	4%	3%
3. Заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками	0,0004%	9%	8%	0,0003%	0,0003%
4. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	41%	39%	43%	57%	69%

Джерело: складено авторами за даними [8].

Є різні оцінки критичного рівня співвідношення державного боргу до ВВП. Відповідно до вимог Світового банку критичним вважається рівень, що становить понад 50% від ВВП. За вимогами Маастрихтської угоди державний борг не може перевищувати 60% ВВП [3]. Згідно методики Мінекономіки України державний внутрішній борг не повинен перевищувати 30% відносно ВВП, державний зовнішній борг - 25% відносно ВВП [6].

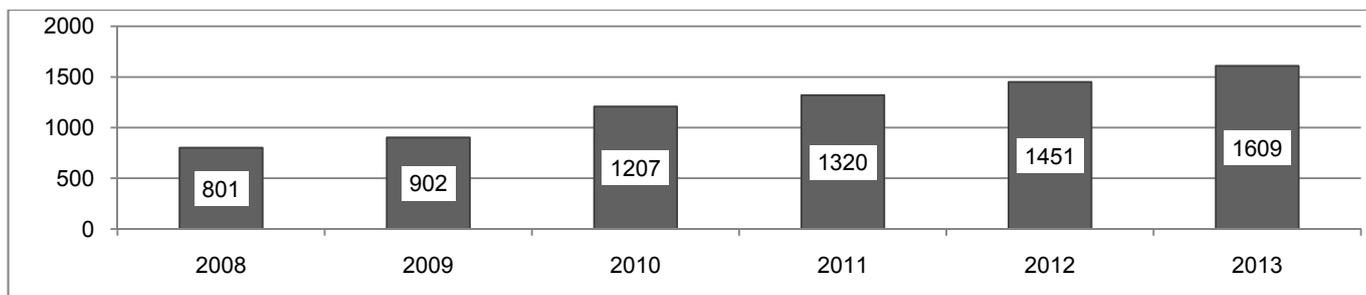
Незважаючи на те, що рівень державного боргу України поки що лишається в межах граничного значення (рис. 2), змістовний аналіз боргової ситуації свідчить про загрозливу тенденцію зниження рівня боргової безпеки України внаслідок тривалого позичкового фінансування економіки, збільшення державного боргу відносно ВВП (з 24,9 % у 2009 р. до 33% - у 2013 р.), різкого збільшення боргового навантаження на державний бюджет та здійснення нових запозичень, пов'язаних із складною політичною та економічною ситуацією 2014 року.

Рисунок 2. Відношення державного боргу до ВВП в Україні у 2009-2013 рр. (на кінець років)

Джерело: складено авторами за даними [2,8].

Для більш детальної характеристики сучасного боргового стану України важливим є показник розміру державного боргу в розрахунку на душу населення (рис. 3).

Рисунок 3. Обсяг державного боргу в розрахунку на душу населення в Україні станом у 2008-2013 рр., дол. США

Джерело: складено авторами на основі [7].

Як бачимо, обсяг державного боргу на душу населення у 2013 році порівняно з 2008 роком збільшився в 2 рази.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Такі темпи зростання державних боргів є надто загрозливими для України, що може призвести до парадоксу боргової пастки або кредитної ями, в якій сьогодні, по суті, опинилася Україна. Крім того, не слід забувати про інтенсивне зростання державного боргу в період війни, що насамперед пов'язано з милітаризацією економіки.

Слід відзначити, що реальне навантаження боргових виплат на держбюджет є значно більшим, оскільки за існуючої методології обрахунку державного боргу до його складу не включається низка внутрішніх та зовнішніх зобов'язань уряду, виплати за якими здійснюються з державного бюджету. Йдеться про виплати щодо знецінених заощаджень громадян, заборгованості із відшкодування ПДВ, з погашення та обслуговування боргу перед банками, з погашення кредиторської заборгованості бюджетних організацій та заборгованості за внесками до міжнародних організацій.

Для забезпечення стабільності боргової ситуації в державі і ефективного використання кредитів доцільно:

- забезпечити прозорість і цільове використання грошових ресурсів, отриманих від міжнародних фінансових організацій та на основі двосторонніх угод з іншими державами, здійснювати моніторинг та інформувати суспільство про напрямки і ефективність їх використання;
- обмежити швидкість нарощування прямого і гарантованого державою боргу, щоб не допустити великі навантаження на бюджет у короткі проміжки часу, тобто заздалегідь забезпечити ритмічне обслуговування і повернення боргів;
- удосконалювати процедуру визначення ліміту зовнішнього боргу України на поточний рік шляхом введення додаткових індикаторів боргового навантаження, а також здійснення контролю та постійного моніторингу виконання графіків обслуговування і погашення основної суми державного боргу;
- розробити довгостроковий прогноз індикаторів боргової безпеки, уточнити та диференціювати по роках граничні значення боргової безпеки;
- поставити під контроль Раді національної безпеки і оборони України графік обслуговування і погашення боргів по роках та джерела їх погашення.

Щоб послабити борговий тиск на бюджет і платіжний баланс, а також створити умови для економічного зростання, Україна має добитися укладання з кредиторами угод про реструктуризацію боргу на умовах зменшення боргових виплат і обміну боргових зобов'язань держави на майнові активи. При цьому доцільно враховувати багатий світовий досвід щодо врегулювання зовнішньої заборгованості.

Спираючись на міжнародний договір і відстоюючи власні національні інтереси, Україна має також залучити механізми активного управління зовнішнім боргом, започаткувавши обмін боргових зобов'язань держави на акції підприємств, які перебувають у державній власності, погашення боргів товарними поставками, викуп державних облігацій на вторинному ринку за гроші [9, с.115].

Слабкість зовнішнього та внутрішнього попиту обмежують перспективи відновлення економіки в найближчому майбутньому. Основні завданнями для уряду полягають в поверненні державного дефіциту на прийнятний рівень, уникнення монетизації державного боргу та стабілізація фінансової системи. У віддаленій перспективі для досягнення стійкого і швидкого економічного зростання потрібні глибокі структурні та інституційні реформи - можливо, в контексті подальшого зближення з Європейським союзом.

Зазначені особливості розвитку ринку обслуговування державного боргу України є неприйнятними і парадоксальними у розвинутому економічному середовищі, оскільки за таких умов неможливими є процеси не тільки розширеного, але й простого відтворення.

Проблеми боргового становища України не є унікальними і мають зарубіжні аналоги. Однак використання досвіду розвинутих країн щодо управління державним боргом є проблематичним, оскільки західна практика базується на засадах відповідності ціни грошей на боргових та інвестиційних ринках, справедливої конкуренції, передбачуваності темпу кругообігу капіталу тощо. Потрібна індикативна трансформація такого досвіду відповідно до специфіки економічного розвитку України, з урахуванням поточної економіко-політичної та геополітичної ситуації.

На сьогодні зрозумілим є те, що оздоровлення боргового стану України не можливе без розробки спеціальних науково обґрунтованих стратегій формування і обслуговування державних запозичень. Проблеми державного кредитування та державного боргу повинні стати окремим напрямом дослідження у сферах економічного аналізу, прогнозування, державного фінансового менеджменту. Держава повинна засвоїти, що державні запозичення не повинні використовуватися для вирішення поточних проблем.

Державні запозичень в Україні в перспективі повинні характеризуватися новими рисами: необхідно зменшити вартість позичкових коштів і, відповідно, вартість обслуговування державного боргу, дохідність державних цінних паперів має бути найнижчою порівняно з дохідністю інших фінансових інструментів і депозитних ставок банків та започаткувати розробку державних інвестиційних програм, направивши на їх фінансування частину коштів, одержаних на ринку запозичень.

Висновки. Для збереження стабільності у фінансово-економічній сфері держави і недопущення в ній дисбалансу через швидкий приріст державного боргу, у більшості країн світу залишається актуальним питання, пов'язане з розробкою і удосконаленням підходів та методів щодо регулювання державної заборгованості з урахуванням її позитивного і негативного впливу на економіку. Такими методами є рефінансування, конверсія, консолідація, уніфікація, відстрочення погашення, реструктуризація, списання боргу та ін. Проаналізувавши сучасний стан державного кредитування та боргової ситуації в Україні, ми можемо говорити про те, що частка внутрішніх запозичень на кінець 2013 року склала 67,7%, зовнішніх - 32,3% , проти запланованих 68,5% та 31,5% відповідно. Надходження до спеціального фонду державного бюджету за рахунок державних запозичень за 2013 рік становили 3,9 млрд. гривень. Боргові інструменти з фіксованою ставкою становили 97,6%, а з плаваючою - 2,5%. Запозичення до загального фонду державного бюджету у 2013 році здійснювалися виключно за фіксованою ставкою. Що стосується структури боргу, то частка державного зовнішнього боргу у загальній сумі державного боргу станом на 31.12.2013 складала 46,5%, внутрішнього боргу - 53,5% проти запланованих 48,7% та 51,3% відповідно.

Незважаючи на складну ситуацію на світовому та внутрішньому фінансових ринках, всі платежі з погашення та обслуговування державного боргу були здійснені вчасно та в повному обсязі. В ході дослідження динаміки державного боргу України, було встановлено, що протягом 2009 - 2013 рр. спостерігається поступове зростання обсягів державних боргів, а також платежів за державним боргом, що пов'язано із закінченням пільгових періодів за раніше отриманими кредитами (протягом пільгових періодів сплачувалися лише відсотки). За даними Міністерства фінансів України, станом на кінець 2013 р. загальна сума державного прямого боргу становила 60,08 млрд. дол. США, або 82,2% від загальної суми державного прямого та гарантованого боргу. Сплата боргів виглядає таким чином, що із сумарних боргових виплат лише 60% припадає на погашення основної суми боргу. Внаслідок ситуації, що склалася в Україні на рубежі 2013-2014 років, уряд України здійснює низку нових запозичень на зовнішніх ринках.

Дослідивши способи вдосконалення боргової політики України, ми вважаємо, що стратегічним завданням боргової політики є пошук оптимального співвідношення між борговим та податковим фінансуванням бюджетних видатків. Для зниження

боргового залежності України і ефективного використання кредитів доцільно забезпечити прозорість і цільове використання грошових ресурсів, отриманих від міжнародних фінансових організації та на основі двосторонніх угод з іншими державами; забезпечити ритмічне обслуговування і повернення боргів; удосконалити процедуру визначення ліміту зовнішнього боргу України на поточний рік; розробити довгостроковий прогноз індикаторів боргової безпеки, уточнити та диференціювати по роках граничні значення боргової безпеки.

Аргументовано, що залучення державою коштів на внутрішньому фінансовому ринку є одним із суттєвих джерел фінансування дефіциту державного бюджету. Зростання обсягів запозичень фінансових ресурсів на внутрішньому ринку зумовили утворення значного внутрішнього державного боргу України. Визначено, що на сьогодні в Україні порушується принцип транспарентності інформації щодо використання коштів, залучених за рахунок внутрішніх запозичень, а це, у свою чергу, сприяє неефективному використанню боргових фінансових ресурсів. Встановлено, що залучення ресурсів за допомогою внутрішніх державних позик обмежується можливостями національного фондового ринку та їх високою вартістю. Відповідно, розвиток інфраструктури фінансового ринку, покращення якісних характеристик державних цінних паперів з метою мінімізації вартості запозичення коштів дозволять більш повно використовувати потенціал внутрішніх державних запозичень.

Список використаних джерел

1. Аналіз стану реструктуризації державних зовнішніх боргових зобов'язань. Рахункова палата України / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/161951?cat_id=38966
2. Експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату) / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expres_u.html
3. Казначейська система: Підручник. / В. І. Стоян, О. С. Даневич, М. І. Мац. - 3-тє вид. змін. й доп. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pidruchniki.com/1876041564118/finansii/upravlinnya_zovnishnim_derzhavnim_borgom
4. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси. Навчальний посібник. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу до сайту: http://pidruchniki.com/19310710/finansii/borgova_politika_derzhavi_upravlinnya_derzhavnim_borgom
5. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / І.І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка та ін.; за ред. М. І. Макаренка та І.І. Д'яконової. - К.: "Центр учбової літератури", 2013. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pidruchniki.com/1335102244199/finansii/harakteristiki_londonskogo_parizkogo_klubiv_kreditoriv
6. Наказ Міністерства економічного розвитку України «Про затвердження рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. №1277 / [Електронний ресурс] // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: [сайт]. - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF>
7. Офіційний сайт Country Economy [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://countryeconomy.com/national-debt>
8. Офіційний сайт Міністерства фінансів України / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // <http://www.minfin.gov.ua>
9. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. 4-те вид. - К: Центр учбової літератури, 2009. - 312с.
10. Юрій С.І., Федосов В.М., Алексеєнко Л.М. та ін. Фінанси: підручник. / за ред. С.І.Юрія, В.М.Федосова. - К.: Знання, 2008. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pidruchniki.com/15410104/finansii/upravlinnya_derzhavnim_borgom

References

1. Analiz stanu restrukturyzatsiyi derzhavnykh zovnishnykh borhovykh zobov'yazan'. [Analysis of the restructuring of public external debt. Accounting Chamber of Ukraine] / available at: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/161951?cat_id=38966
2. Ekspres-vypusk "Valovyy vnutrishniy produkt Ukrainy" (vydannya Derzhstatu). [Express issue of State Statistics publication (2013) «Gross domestic product of Ukraine»] / available at: http://ukrstat.org/uk/express/expres_u.html (Accessed 4 Dec 2014).
3. Stoyan V. I., Danevych O. S., Mats M. Y. Kaznacheys'ka sistema. [Treasury system]. - 3-tye vyd. zmin. y dop. / available at: http://pidruchniki.com/1876041564118/finansii/upravlinnya_zovnishnim_derzhavnim_borgom
4. Londar S. L., Tymoshenko, O. V. Finansy. Navchal'nyy posibnyk. [Finances] / available at: http://pidruchniki.com/19310710/finansii/borgova_politika_derzhavi_upravlinnya_derzhavnim_borgom
5. D'yakonova I.I., Makarenko M. I., Zhuravka F. O. ta in. Mizhnarodni finansy. [International Finance].: navch. posib. / za red. M. I. Makarenka ta I.I. D'yakonovoyi. - K.: "Tsentri uchbovoyi literatury", 2013. / available at: http://pidruchniki.com/1335102244199/finansii/harakteristiki_londonskogo_parizkogo_klubiv_kreditoriv
6. Nakaz Minekonomrozytuku Ukrainy «Pro zatverdzhennya rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy» vid 29.10.2013 #1277. [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013) On Approval «The recommendations for the calculation of the economic security of Ukraine»] / available at: <http://www.me.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF> (Accessed 2 Dec 2014).
7. Country Economy / available at: <http://countryeconomy.com/national-debt>
8. Ofitsiyyny sayt Ministerstva finansiv Ukrainy. [Ministry of Finance of Ukraine (2014)] / available at: <http://www.minfin.gov.ua>
9. Romanenko, O. R. (2009), Financy. [Finances]. Pidruchnyk. 4-te vyd. - K: Tsentri uchbovoyi literatury, 2009. - 312p.
10. Yuriy S.I., Fedosov V.M., Alekseyenko L.M. Financy. [Finances].: pidruchnyk. / za red. S.I.Yuriya, V.M.Fedosova. - K.: Znannya, 2008. / available at: http://pidruchniki.com/15410104/finansii/upravlinnya_derzhavnim_borgom

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Чеберяко Оксана Вікторівна – доктор історичних наук, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
cheberyako@ukr.net

Пасична Наталія Миколаївна – студентка кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
natalia.pasichna@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Чеберяко Оксана Викторовна – доктор исторических наук, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Пасичная Наталия Николаевна – студентка кафедры финансов, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

DATA ABOUT THE AUTHORS

Cheberyako Oksana Viktorivna – Doctor of Historical Science, Ph. D. in Economics, Associate Professor of Department of finances, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Pasichna Natalia Mykolaivna – student Taras Shevchenko National University of Kyiv

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ В США

Чекина В.Д.

Стаття присвячена еволюції системи місцевих фінансів США. Метою статті є розкриття основних історичних етапів розвитку системи місцевих фінансів в США для виявлення причин і факторів, які спричинили трансформацію цієї системи в різні періоди існування держави.

У роботі використано методи аналізу і синтезу та економічного узагальнення. Методологія дослідження базується на глибокому аналізі робіт зарубіжних вчених з питань фінансів суспільного сектору економіки, сайтів статистичної інформації щодо оподаткування у США.

У статті розглянуто процес формування та розвитку системи місцевих фінансів в США. Проаналізовано головні джерела формування місцевих бюджетів в історичному аспекті та за видами надходжень. Розглянуто податки на майно, податки на доходи, податки з продажів, інші місцеві податки і збори, неподаткові надходження до місцевих бюджетів, а також міжурядові платежі.

Основним результатом дослідження є виявлення причин і факторів, які спричинили трансформацію цієї системи в різні періоди існування держави, серед яких головними можна вважати зниження обсягів виробництва і збільшення ролі сфери послуг, демографічні зміни та внутрішні переміщення по регіонах країни.

Стаття буде корисна для широкого кола фахівців в області суспільних фінансів, місцевого оподаткування тощо.

Ключові слова: місцеві фінанси, формування місцевих бюджетів, податки на майно, податки на доходи, податки з продажу, неподаткові надходження, міжурядові платежі, трансформація системи місцевого оподаткування США.

ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ МЕСТНЫХ ФИНАНСОВ В США

Чекина В.Д.

Статья посвящена эволюции системы местных финансов в США. Целью статьи является раскрытие основных исторических этапов развития системы местных финансов в США для выявления причин и факторов, которые привели к трансформации этой системы в разные периоды существования государства.

В работе использованы методы анализа и синтеза, экономического обобщения. Методология исследования базируется на глубоком анализе работ зарубежных ученых по вопросам финансов общественного сектора экономики, сайтов статистической информации в части налогообложения в США.

В статье рассмотрен процесс формирования и развития системы местных финансов США. Проанализированы главные источники формирования местных бюджетов в историческом аспекте и по видам поступлений. Рассмотрены налоги на имущество, налоги на доходы, налоги с продаж, прочие местные налоги и сборы, неналоговые поступления в местные бюджеты, а также межправительственные платежи.

Основным результатом исследования является выявление причин и факторов, которые привели к трансформации этой системы в различные периоды существования государства, среди которых главными можно считать снижение объемов производства и увеличение роли сферы услуг, демографические изменения и внутренние перемещения по регионам страны.

Статья будет полезна для широкого круга специалистов в области общественных финансов, местного налогообложения и т.п.

Ключевые слова: местные финансы, формирование местных бюджетов, налоги на имущество, налоги на доходы, налоги с продаж, неналоговые поступления, межправительственные платежи, трансформация системы местного налогообложения США.

EVOLUTION OF LOCAL FINANCE IN USA

Chekina V.D.

Article is devoted to the evolution of the local finance in the USA. The purpose of this paper is to reveal the main historical stages of development of the local finance system in the United States and to identify the causes and factors that led to the transformation of the system in different periods of the state existence.

It was used the methods of analysis and synthesis, economic generalizations. The research methodology is based on a thorough analysis of the foreign scientists' works on public finance, websites of statistical information about taxation in the USA.

The article describes the process of formation and development of the local finance system in the USA. The main sources of local budgets in the historical aspect and by type of revenue were analyzed. Property taxes, income taxes, sales taxes, other local taxes and fees, non-tax revenues to local governments, and intergovernmental payments were considered.

The main result of the study is to identify the causes and factors that affect to the transformation of the local taxation system in USA, major among which can be considered a reduction in the volume of and an increase in the role of the service sector, demographic changes and internal displacement by region of the country.

The article will be useful for a wide range of experts in the field of public finance, local taxation, etc.

Keywords: local finances, the formation of local budgets, property taxes, income taxes, sales taxes, non-tax revenues, intergovernmental payments, the transformation of the local taxation system in USA.

Постановка проблеми. В течение времени любая система общественных финансов меняется – меняется структура налогов, их количество и виды, объем межбюджетных трансфертов и собственные доходы муниципалитетов, меняется база налогообложения и объекты, более часто подвергаются изменениям налоговые ставки и льготы. Система местного налогообложения как часть этой системы также изменяется. Причинами таких трансформаций могут быть как внешние, так и внутренние факторы. Как правило, они практически одинаковы для систем финансов различных стран. Поэтому исследование зарубежного опыта построения и развития местных финансов, выявление причин, которые способствуют изменениям в этой системе, является актуальным и своевременным. В настоящей статье рассмотрен опыт формирования системы местных финансов в США.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования, посвященные истории финансов общественного сектора экономики США в целом и истории отдельных налогов опубликованы в работах специалистов Н. С. Adams, S. Benson, R. T. Ely, E. C. Brown, R. H. Brown, W. E. Brownlee, J. D. Buenker, E. J. Ferguson, D. W. Forsythe, H. George, C. C. Jones, R. A. Lee, A. Mellon, C. E. McLure, J. A. Pechman, T. J. Reese, E. Seligman, H. C. Simons, J. B. Slemrod, J. O. Stark, H. Stein, C. E. Steuerle, C. V. Stewart, A. O'Sullivan, R. Sylla, A. N. Young, J. J. Wallis, T. W. Hanchett, О. Басова, М. Я. Иоффе, В.Г. Князева, Л. В. Поповой, В. М. Пушкаревой, Д. Г. Черника и др. Многие работы посвящены конкретным историческим этапам развития системы налогообложения в США, некоторые – истории отдельных налогов.

Формулировка цели статьи. В статье предпринята попытка изложения основных исторических этапов развития системы местных финансов в США для выявления причин и факторов, повлекших трансформацию этой системы в различные периоды существования государства, что и составляет цель данного исследования.

Изложение основного материала. История системы местных финансов США ведёт своё начало с колониальных времен, когда основным источником наполнения бюджетов были (и продолжают оставаться в настоящее время) налоги. Прочие доходы формируются за счет выручки от продажи общественных земель и реализации услуг, доходов от инвестиций, платы за проезд, штрафов и межправительственных платежей (трансфертов).

Одним из местных налогов, вызывающим массу дискуссий за всё время своего существования, является налог на имущество (property tax). Имея ряд недостатков, связанных с оценкой и администрированием, он продолжает обеспечивать значительные поступления в бюджеты. Поэтому многочисленные варианты налоговых систем, которые разрабатывались штатами с целью улучшения системы местных финансов, всего лишь дополняли или заменяли систему имущественного налогообложения.

Колониальные времена. Колониальная жизнь, так или иначе, была связана с развитием сельского хозяйства, ремёсел и торговли. Колонисты не любили налоги и отдавали предпочтение уплате штрафов и прочих сборов [1]. При чрезвычайных событиях (в случае срочной необходимости налоговых сборов в бюджет государства, например, войны) регионы сообщали принимающим решение о том, каким образом наполнить бюджет, рассматривая возможности (источники) каждой территории. Так, например, на севере – в колониях Новой Англии – акцент делали на подушный (poll tax) и имущественный (property tax) налоги, в колониях Юга – на таможенные пошлины (custom duty) и подушный налог (поскольку недвижимость Юга выгодно отличалась от рабочих районов Севера и была нежелательным объектом налогообложения для её владельцев), в центральных колониях – на имущественный налог, таможенные пошлины и акцизы [2].

Примечательно то, что подушный налог взимался со свободных людей, независимо от их профессии или владений, а подушный налог с рабов формировался как часть налога на имущество физических лиц.

Вначале под имущественное налогообложение попадала только земля, позже – здания, скот и другие материальные ценности личного имущества. Местные налоговые администраторы проводили оценку стоимости всех объектов имущества произвольно; общие обязательства по налогу формировались как сумма обязательств регионального (колониального, с большей налоговой ставкой) и местного (с меньшей ставкой) имущественных налогов.

Для обеспечения достаточных средств в бюджетах система налогообложения была дополнена налогом «с профессии» («faculty» tax). Базой налогообложения выступал ожидаемый доход (зарплата, прибыль и т.п.) всех членов одной профессии [2]. Этот налог, будучи предшественником подоходного налога, стал самым главным нововведением в системе налогообложения того времени.

После Семилетней войны (1763 г.) Великобритания предприняла попытку повышения «внутренних» налогов в своих колониях, однако, получив резкое сопротивление, быстро отменила эти нововведения [3, с. 14].

К концу колониального периода были созданы несколько различных систем налогообложения, с собственными положениями и процедурами администрирования, различными объектами налогообложения, базами, ставками. После принятия Конституции 1789 г. произошла потеря части доходов, связанная с отменой таможенных барьеров между штатами, однако в целом система налогов особых изменений не претерпела.

Налог на имущество – основа системы местного налогообложения США. Произвольные оценки имущества, «раздутая» база налогообложения, многочисленные налоговые ставки, применение большого количества льгот делали чрезвычайно тяжелым администрирование этого налога. В некоторых штатах (Мэриленд, Пенсильвания, Делавэр, Нью-Йорк) налог на имущество не заслужил особого внимания и взимался эпизодически – в случае войны, погашения долгов или недостаточных поступлений от сборов, доходов от государственных инвестиций и продажи земель.

Однако со временем налог на имущество занял главное место в системе местных налогов, поскольку подушный налог постепенно стал исчезать из налоговой системы многих штатов, продолжая еще некоторое время взиматься в Северной Каролине по соображениям равенства в налогообложении, а налог «с профессии» не приносил желаемого дохода.

Начиная с 1820 г. некоторые штаты предприняли попытку объединения и унификации налогов на имущество, заменив их общим налогом (general property tax), имеющим единую ставку на все виды имущества. Но, в отличие от земли, многие виды материального и нематериального личного имущества были мобильны, что позволяло владельцам уменьшать свои налоговые обязательства, выбирая юрисдикции с меньшими ставками по этим налогам. Это обстоятельство вызывало так называемый «налоговый экспорт»¹, затрудняло администрирование общего налога на имущество, уменьшало базу налогообложения и поступления в бюджеты отдельных юрисдикций.

Поскольку федеральное правительство было не заинтересовано в финансировании инфраструктуры на местах, многие штаты произвели масштабные заимствования для строительства железных дорог, мостов, каналов и вследствие паники 1837 г. были вынуждены увеличить ставки по имущественным налогам, расширить базу налогообложения некоторых налогов с доходов и ввести налоги на прибыль и наследство. Быстрое развитие сельского хозяйства и торговли привело к появлению банков и страховых компаний, которые способствовали расширению базы налогообложения имущества и введению новых налогов – налога на банковский капитал (bank capital stock taxes) и налога на банковские дивиденды по акциям (enacted bank dividend taxes).

Федеральная перепись населения 1870 г. подтвердила высокое значение имущественного налогообложения для обеспечения финансирования местных общественных благ во многих штатах, где более половины объёма всех налоговых поступлений составляли разнообразные налоги на имущество. Лишь в шести штатах наравне с имущественным налогом половину бюджетных поступлений составляли налоги на доходы корпораций (corporate tax) и плата за лицензии (license taxes).

В настоящее время налог на имущество взимается во всех штатах и по-прежнему является весомым источником наполнения местных бюджетов. В большинстве штатов ставка налога колеблется от 0,5% до 1,5% средней оценочной стоимости жилой недвижимости (табл.)

¹ *Налоговый экспорт возникает в том случае, если государство (или регион) посредством инструментов налогообложения стимулирует перемещение экономической активности в страну (или регион) с более низким налоговым бременем. Он возможен для объектов налогообложения, которые являются мобильными (труд, инвестиции в основной капитал, транспорт) и практически не выполняются при налогообложении недвижимости (земли, зданий). Например, высокие ставки налогов на капитал могут вызвать отток капитала из одной юрисдикции в другую. Согласно теории оптимального налогообложения (правило налогообложения Рамсея) при условии постоянной эластичности предложения товары с относительно неэластичным спросом (земля) следует облагать более высоким налогом, а с относительно эластичным спросом (труд, капитал) – более низким. В таком случае это позволит уменьшить избыточное бремя и максимизировать благосостояние.*

Таблиця. Средняя ставка налога на жилую недвижимость по штатам США [4]

Нью-Джерси 1,89%	Нью-Хэмпшир 1,86%	Техас 1,81%	Небраска 1,76%
Висконсин 1,76%	Иллинойс 1,73%	Коннектикут 1,63%	Мичиган 1,62%
Вермонт 1,59%	Северная Дакота 1,42%	Огайо 1,36%	Род-Айленд 1,35%
Пенсильвания 1,35%	Айова 1,29%	Канзас 1,29%	Южная Дакота 1,28%
Нью-Йорк 1,23%	Мэн 1,09%	Миннесота 1,05%	Массачусетс 0,04%
Аляска 1,04%	Флорида 0,97%	Вашингтон 0,92%	Миссури 0,91%
Мэриленд 0,87%	Орегон 0,87%	Индиана 0,85%	Невада 0,84%
Джорджия 0,83%	Монтана 0,83%	Северная Каролина 0,78%	Калифорния 0,74%
Оклахома 0,74%	Виржиния 0,74%	Аризона 0,72%	Кентукки 0,72%
Айдахо 0,69%	Теннеси 0,68%	Колорадо 0,6%	Юта 0,6%
Вайоминг 0,58%	Нью-Мексико 0,55%	Миссисипи 0,52%	Арканзас 0,52%
Южная Каролина 0,5%	Западная Виржиния 0,49%	ФО Колумбия 0,46%	Делавэр 0,43%
Алабама 0,33%	Гавайи 0,26%	Луизиана 0,18%	

Налоги на доходы и налоги с продаж. В конце XIX в. большинство штатов охватил процесс разделения источников дохода по уровням власти и окончательного закрепления общего налога на имущество за местными бюджетами. Однако в связи с неудачными попытками обложения нематериальных активов в некоторых штатах продолжали взиматься дифференцированные по видам имущества налоги (ставки налога на материальные активы были заметно выше), вводились новые местные налоги на доходы и налоги с продаж. Вследствие расширения базы и объектов налогообложения в США начали функционировать постоянные государственные налоговые комиссии, в обязанности которых входило взимание налогов, выравнивание налоговой нагрузки на уровне штата, начисление коммунальных услуг и контроль над деятельностью экспертов по оценке имущества.

Гражданская война (1861-1865 гг.) стала причиной введения нового местного налога – подоходного. Ставки налога были дифференцированы в зависимости от доходов налогоплательщика: американцы, зарабатывавшие от \$600 до \$10 000 в год, платили налог в размере 3%, более богатые – 4-6% [5]. Подоходный налог взимался до 1895 г. и был отменён Верховным судом США.

Реанимация подоходного налога стала возможной благодаря Шестнадцатой поправке к Конституции США (1913 г.), согласно которой был введён федеральный подоходный налог, а позже – и региональный. Наряду с региональными налогами на доходы, установленными на уровне штатов², с 1938 г. (штат Филадельфия) начали взиматься местные налоги на трудовые доходы (local income taxes или wage taxes, payroll taxes), которые к концу XX в. распространились почти на 4 000 муниципалитетов. В связи с продолжающимся ростом ставок имущественных налогов (1920-е гг.), кризиса рынка недвижимости (Великая депрессия 1930-х гг.) подоходные налоги прочно заняли место в системе налогообложения США и обеспечили в последние десятилетия значительные поступления в бюджеты.

В настоящее время местный подоходный налог взимается в четырнадцати штатах, имеет единую ставку (не прогрессивную, в отличие от федерального и регионального налогов) и является дополнительным налогом к федеральному и региональному подоходным налогам.

Местные налоги с продаж (sales taxes), вначале введённые в Нью-Йорке (1934 г.) и Новом Орлеане (1936 г.), к 1994 г. взимались в 33 штатах Америки (на государственном уровне – в 26 штатах, на местном уровне – в 3 штатах, на государственном и местном уровнях – в 4 штатах). Налоги взимали с потребителей бензина, табачных и спиртных изделий, безалкогольных напитков и некоторых других товаров [3, с. 101].

Сейчас налоги с продаж являются одним из главных источников налоговых поступлений США на региональном и местном уровнях. Размер налога зависит от вида налога (объекта обложения – товара); каждым штатом устанавливается своя налоговая ставка. В большинстве случаев налоговая ставка на уровне региона составляет от 3% до 7% стоимости товара, на местном уровне – до 2%. Например, в штате Небраска налоги с продаж, взимаемые на уровне штата, имеют ставку 5,5%; дополнительно на уровне муниципалитетов взимается налог в размере от 0,5 до 2% [6, с.1].

Часто освобождаются от налогообложения или имеют более низкие ставки продовольственные товары (бакалея), лекарства, отпускаемые по рецептам (1%), в то время как налоги с продаж алкоголя, табачных изделий, бензина и готовых блюд могут иметь повышенную ставку (например, 10-11%). Товары, купленные для перепродажи или других коммерческих целей, могут быть освобождены от налога с продаж. В настоящее время не взимаются налоги с продаж в пяти штатах – Аляске, Делавэре, Монтане, Нью-Хэмпшире и Орегоне [7].

Кроме вышеперечисленных налогов в современной системе местного налогообложения США также взимаются и другие местные налоги. Так, например, в штате Небраска установлен местный налог на временное жилье (lodging tax). Это аналог отельного сбора, составляющий 1% (в бюджет штата) и до 4% (в местные бюджеты) валовой выручки от сборов за проживание в гостиницах [6, с. 5], в штате Аляска также взимается отельный сбор – «постельный» налог (hotel/motel "bed" taxes) и налог на рыбную ловлю (raw fish taxes) [8].

Неналоговые поступления. Неналоговые платежи также играют важную роль в финансировании расходов местных органов власти. В некоторых штатах выручка от реализации услуг является вторым по объёмам финансирования источником (после налога на имущество) наполнения местных бюджетов. Основными услугами, которые предоставляют муниципалитеты, являются продажа разных видов энергии, водоснабжение и канализация, вывоз мусора, телефония и телевидение, прочие коммунальные услуги. Тарифы на коммунальные услуги могут зависеть от того, какую долю в общем объёме акций имеет местное правительство.

К неналоговым платежам также относятся доходы предприятий, находящихся в муниципальной собственности, арендная плата (за пользование землёй и другими природными ресурсами), санкции, налагаемые за нарушение законодательства, плата за выдачу разрешений и лицензий на регистрацию транспортных средств и получение водительских удостоверений, на проведение строительных работ, выдачу паспортов и виз, добровольные взносы юридических и физических лиц т.п.

Межправительственные платежи (государственные трансферты и трансферты штатов) в основном ориентированы на поддержку местных бюджетов в обеспечении обязательных социальных выплат и финансирования систем образования и здравоохранения. В настоящее время органы местного самоуправления получают около 4% из федерального бюджета и до

²В 1911 г. в Висконсине впервые были введены налоги на доходы физических и юридических лиц, основанные на данных предприятий по различным видам выплат доходов. Такая форма налога быстро распространилась по другим штатам: к 1940 г. налоги на доходы взимались в 33 штатах Америки, к 1991 г. – в 41 штате.

30-40% из бюджета штата. Эти средства идут на финансирование половины расходов (55-60%), связанных с предоставлением муниципального образования (school districts) и здравоохранением (medical assistance – Medicaid) [9, с. 8].

В целом, удельный вес имущественных налогов в общем объеме доходов штатов и муниципалитетов составляет 20-25%, налогов на доходы – 15-20%, налогов с продаж и акцизов – 20-25%, неналоговых платежей – 30-35% [10, с. 21-22].

В настоящее время «движущей силой» в реформировании системы местных финансов являются снижение производства и увеличение роли сферы услуг, а также демографические изменения, связанные со старением населения и внутренним перемещением по регионам страны. Поэтому в перспективе система местных финансов может серьезно измениться, поскольку для этого уже существуют веские причины. К ним можно отнести:

1. Предоставление льгот по налогу на прибыль в виде снижения налоговых ставок на доходы, полученные пенсионерами, а также иных налоговых освобождений и налоговых кредитов. В связи с ростом продолжительности жизни, увеличением количества пенсионеров возрастает объем преференций и снижается объем поступлений в местные бюджеты.

2. Создание новых видов товаров и услуг. База большинства налогов с продаж достаточно длительное время не пересматривалась, ввиду чего с увеличением объема предоставления различных услуг поступление от налогов не растут.

3. Возросшее количество операций купли-продажи товаров и услуг через Интернет, между юрисдикциями и государствами. Поскольку налог с продаж построен по принципу места назначения (destination-based tax), он уплачивается по месту нахождения покупателя, а не по месту продажи.

4. Рост стоимости жилой недвижимости, вопрос необходимости финансовой независимости органов местного самоуправления за счет налога на недвижимость. Если ранее споры по поводу налога на недвижимость лежали в плоскости различий в уплате налога разными слоями населения, то в последнее время всё чаще задаётся вопрос о целесообразности высоких ставок налога, поскольку свою роль главного источника финансирования муниципального образования налог на недвижимость сейчас выполняет всё меньше и меньше.

Косвенным подтверждением вышесказанного являются результаты заседания 113-го Конгресса США по вопросам реформирования налоговой системы, на котором был рассмотрен законопроект о налоговой реформе 2014 г. Хотя многие аналитики ставят под сомнение вероятность значительных изменений в системе налогообложения в ближайшие годы, всё же отмечают заинтересованность конгрессменов и партий в рассмотрении такого рода документов. Законопроектом предусмотрены существенные изменения в налогообложении как физических, так и юридических лиц, снижение налоговых ставок с одновременной отменой многих налоговых кредитов, вычетов и других налоговых льгот, затронуты вопросы международного налогообложения. Так, например, предлагается исключение налоговых вычетов в виде местных налогов, включая налоги на доходы (income taxes и payroll taxes) [11].

Выводы. Таким образом, анализ развития системы местных финансов США позволил выявить основные факторы, оказывающие влияние на её трансформацию. Ими в разное время были и продолжают оставаться изменения в экономической деятельности, экономические и политические кризисы, приведение в соответствие роста объема доходов продолжающемуся росту расходов, демографические изменения и «налоговый экспорт». Поэтому учёт этих факторов, детальный анализ их влияния на национальную экономику позволит создать систему местных финансов, соответствующую новым вызовам современности.

Список использованных источников

1. *История США. Соединенные штаты Америки в XVIII в.* [Электронный ресурс]: Информационный портал о США. – Режим доступа: <http://amerikos.com/usa/history-s/>
2. Howe E.T. *The Historical Evolution of State and Local Tax Systems* / Edward T. Howe, Donald J. Reeb // *Social Science Quarterly*. – 1997. – № 78. – P. 109-121.
3. Brownlee W. E. *Federal taxation in America. A short history* / W. Elliot Brownlee. – New York: Cambridge University Press. – 2004. – 305 p.
4. *Property Taxes By State* [Электронный ресурс]: [Tax-Rates.org](http://www.tax-rates.org/taxtables/property-tax-by-state). – Режим доступа: <http://www.tax-rates.org/taxtables/property-tax-by-state>
5. Волков А. *Налоговая система США. История американских налогов* [Электронный ресурс]: Библиотека «Капитал-Клуба». – Режим доступа: <http://www.capital-club.org/biblioteka/stati-o-finansah/nalogovaja-sistema-ssha/page-3.html>
6. *Nebraska Revenue Sources 2013* [Электронный ресурс]: Nebraska Department of Revenue, July 2013. – Режим доступа: http://www.revenue.nebraska.gov/research/Revenue_Sources_2013.pdf
7. *Sales Tax Rates By State* [Электронный ресурс]: [Tax-Rates.org](http://www.tax-rates.org). – Режим доступа: <http://www.tax-rates.org/taxtables/sales-tax-by-state>
8. *Alaska Tax Facts* [Электронный ресурс]: Department of Commerce, Community and Economic Development. – Режим доступа: <http://commerce.state.ak.us/dnn/dcra/OfficeoftheStateAssessor/AlaskaTaxFacts.aspx>
9. Fisher R.C. *The State of State and Local Government Finance* / Ronald C. Fisher // *Federal Reserve Bank of St. Louis Regional Economic Development*. – 2010. – № 6(1). – P. 4-22.
10. *Who Pays? A Distributional Analysis of the Tax Systems in All 50 States, 4th Edition* [Электронный ресурс]: Institute on taxation and economic policy. – Режим доступа: <http://www.itep.org/pdf/whopaysreport.pdf>
11. Sherlock M. F. *Tax Reform in the 113th Congress: An Overview of Proposals* / Molly F. Sherlock [Электронный ресурс]: Congressional Research Service. – Режим доступа: <http://fas.org/sgp/crs/misc/R43060.pdf>

References

1. *Istoriya SShA. Soedinennyye shtaty Ameriki v XVIII v.* : Informatsionnyy portal o SShA. : <http://amerikos.com/usa/history-s/>
2. Howe E.T., Reeb D.J. *The Historical Evolution of State and Local Tax Systems* // *Social Science Quarterly*. 1997. №78. P. 109-121.
3. Brownlee W.E. *Federal taxation in America. A short history*. New York: Cambridge University Press. 2004. 305 p.
4. *Property Taxes By State*. /[Tax-Rates.org](http://www.tax-rates.org). : <http://www.tax-rates.org/taxtables/property-tax-by-state>
5. Volkov A. *Nalogovaya sistema SShA. Istoriya amerikanskikh nalogov*: Biblioteka «Kapital-Kluba». : <http://www.capital-club.org/biblioteka/stati-o-finansah/nalogovaja-sistema-ssha/page-3.html>
6. *Nebraska Revenue Sources 2013* : Nebraska Department of Revenue, July 2013. : http://www.revenue.nebraska.gov/research/Revenue_Sources_2013.pdf
7. *Sales Tax Rates By State* [Tax-Rates.org](http://www.tax-rates.org). : <http://www.tax-rates.org/taxtables/sales-tax-by-state>
8. *Alaska Tax Facts*: Department of Commerce, Community and Economic Development. : <http://commerce.state.ak.us/dnn/dcra/OfficeoftheStateAssessor/AlaskaTaxFacts.aspx>
9. Fisher R.C. *The State of State and Local Government Finance* // *Federal Reserve Bank of St. Louis Regional Economic Development*. 2010. № 6(1). P. 4-22.

10. *Who Pays? A Distributional Analysis of the Tax Systems in All 50 States, 4th Edition* : Institute on taxation and economic policy. : <http://www.itep.org/pdf/whopaysreport.pdf>

11. *Sherlock M.F. Tax Reform in the 113th Congress: An Overview of Proposals* : Congressional Research Service. : <http://fas.org/sfgp/crs/misc/R43060.pdf>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Чекина Виктория Денисовна, старший научный сотрудник Института экономики промышленности НАН Украины, кандидат экономических наук
01011, г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26, к. № 405.
victoria_chekina@ramble.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Chekina Viktoriia Denysivna, a senior fellow at the Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, candidate of economic sciences
01011, Panas Myrny Str., 26, № 405.
victoria_chekina@ramble.ru

УДК 37.014.543(477)

ФІНАНСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Чередник В.А.

Предметом роботи є дослідження фінансування загальної середньої освіти в Україні, аналіз її стану та шляхи додаткового фінансування.

Мета написання статті. проаналізувати стан фінансування галузі загальної середньої освіти відповідно до чинного законодавства про освіту; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення механізмів додаткового фінансування галузі освіти.

Завдання дослідження. Дослідити стан фінансування галузі середньої освіти та вказати можливі варіанти додаткового фінансування.

Методологія проведення роботи. Робота виконана за результатом дослідження сучасних вітчизняних поглядів вчених на поняття фінансування освіти та розглянуто альтернативні шляхи фінансування загальної середньої освіти.

Результат роботи. Визначено сутність поняття фінансування освіти, наведено динаміку видатків на освіту загалом та на загальну середню освіту і більш детально вказані шляхи додаткового фінансування загальної середньої освіти.

Галузь застосування Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем освіти, зокрема фінансування галузі загальної середньої освіти.

Висновки. Отже, проведене дослідження сучасного стану фінансування освіти в Україні свідчить, що для розв'язання проблем галузі необхідно розробити якісну систему державних заходів, що будуть спрямовані на забезпечення її ефективного розвитку. При цьому головним завданням, має стати забезпечення достатнього фінансування галузі, шляхом оптимізації бюджетних та позабюджетних джерел її розвитку.

Ключові слова: загальна середня освіта, фінансування, видатки, спеціальні фонди, фінансово-економічна самостійність, самофінансування, бюджетні асигнування.

ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Чередник В.А.

Предметом работы является исследование финансирования общего среднего образования в Украине, анализ его состояния и пути дополнительного финансирования.

Цель написания статьи. проанализировать состояние финансирования отрасли общего среднего образования в соответствии с действующим законодательством об образовании; сформулировать предложения по совершенствованию механизмов дополнительного финансирования отрасли образования.

Задачи исследования. Исследовать состояние финансирования отрасли среднего образования и указать возможные варианты дополнительного финансирования.

Методология проведения работы. Работа выполнена по результатам исследования современных отечественных взглядов ученых про понятие финансирования образования и рассмотрены альтернативные пути финансирования общего среднего образования.

Результат работы. Определена сущность понятия финансирования образования, приведена динамика расходов на образование в целом и на общее среднее образование и более подробно указаны пути дополнительного финансирования общего среднего образования.

Область применения Результаты данного исследования могут быть применены в области изучения проблем образования, в частности финансирование отрасли общего среднего образования.

Выводы. Проведенное исследование современного состояния финансирования образования в Украине свидетельствует, о том, что для решения проблем отрасли необходимо разработать качественную систему государственных мероприятий, которые будут направлены на обеспечение ее эффективного развития. При этом главной задачей должно стать обеспечение достаточного финансирования отрасли, путем оптимизации бюджетных и внебюджетных источников ее развития.

Ключевые слова: общее среднее образование, финансирование, расходы, специальные фонды, финансово-экономическая самостоятельность, самофинансирование, бюджетные ассигнования.

FINANCING OF SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE

Cherednyk V.A.

The subject of the work is to study financing of secondary education in Ukraine, to analyze its condition and the ways of additional financing.

The purpose of article is to analyze the condition of financing of secondary education in accordance with the current legislation of education; to formulate the proposals for perfection of the mechanisms of additional financing of education.

Research objectives. to investigate the condition of financing of secondary education sector and to indicate the possible variants of additional financing.

The methodology of work conducting. The study was based on research results of contemporary domestic scholars views on the concept of education and its financing and there were examined the alternative ways of financing of secondary education.

The result. It was determined the main point of concept of educational funding, was given the dynamic of expenditures for education in general and for secondary education and there were shown in details the ways of additional financing of secondary education.

Field of application The results of this study can be applied in studying the problems of education, including funding the field of general secondary education.

Conclusions. Thus, our study of the current state funding of education in Ukraine shows that for the problems solving of this field it is necessary to develop a high-quality system of state measures that will be used to ensure its effective development. And at the same time the main objective should be to support the sufficient funding for the field by optimization of budget and off-budget sources of its development.

Key words: secondary education, finance charges, special funds, financial, economic independence, self-financing, budget allocations.

Актуальність. Загальна середня освіта є обов'язковою основною складовою безперервної освіти. Тобто, пріоритетним завданням держави є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та подальше утвердження її національного характеру. Але поряд з цим критичним залишається стан фінансування освіти України. Функціонування освіти проходить за принципом обмеженості бюджетного фінансування. Дане «обмеження» зумовило кризовий стан економіки та дефіцит державних ресурсів. Тож, на сьогодні потребують глибокого дослідження теоретичні засади ефективності надання коштів на освіту.

Ступінь дослідження проблеми. Дослідженнями питань фінансування системи освіти займалися такі вітчизняні науковці: Боголіб Т., Василик О., Величко А., Виноградна В., Власова Л., Дарманський М., Єрошин В., Затуренська В., Каленюк І., Калько І., Козарезенко Л., Красій І., Малишко В., Яременко Л., та інших, а також російських вчених та практиків: Балихін Г., Селюкова А., Куркіна Є., Лівшиць В.

Виклад основного матеріалу. Освіта – суспільна явище, яке впливає на всі сфери економічного життя суспільства та є вагомим елементом на шляху досягнення високих темпів зростаючого покоління, його вихованням та підготовкою кадрів [1, с.13].

Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості [11], що, в свою чергу, є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Тому, можна стверджувати, що загальна середня освіта (ЗСО) є своєрідним підґрунтям, де учень забезпечує вільний і всебічний розвиток своєї особистості. На це націлює й Конституція України, де зазначається, що кожна людина має обов'язки перед суспільством.

На даний момент суспільство потребує від освітньої сфери підготовки молоді, яка може йти «в ногу» із часом, має свою громадську позицію, яка саморозвивається та має подальше бажання до саморозвитку.

Ефективність освітньої сфери значною мірою залежить від її фінансування.

В економічній літературі поняття «фінансове забезпечення», «фінансування» використовуються дуже широко і нерідко у різних значеннях. Тому єдиної думки щодо їх визначення та їх змісту не існує.

Так Фінансовий словник-довідник (2003 р.) трактує: «Фінансування – забезпечення необхідними фінансовими ресурсами видатків на здійснення або розвиток чого-небудь, наприклад, проекту, технічного переозброєння, плану заходів, комплексної програми, бюджету та бюджетних видатків тощо».

Стеців І.І. (2003 р.), Загородній А.Г. (2002 р.) розуміють під фінансуванням «забезпечення фінансовими ресурсами економіки держави, соціальних потреб і програм, виробництва продукції, науково-технічних досліджень, будівництва і переоснащення підприємств, а також утримання бюджетних організацій тощо» [13, с.129];

Стосовно фінансування закладів освіти і науки то у доступній літературі практично відсутні його визначення. Зустрічаються окремі тлумачення. Наприклад Бойко Є.М. пропонує під «фінансовим забезпеченням підготовки кадрів вважати сукупність економічних форм та методів, що виникають в процесі створення, розподілу, перерозподілу та використання фонду фінансових ресурсів, який формується за рахунок бюджетних джерел та позабюджетних коштів та спрямовується на утримання і розвиток освітніх закладів, що здійснюють підготовку кадрів» [2, с.115]; В.М. Гаврилюк стверджував, що фінансування освіти є своєрідним капітальним вкладенням з боку держави в майбутнє нації. В свою чергу О.М. Яцун називав це не витратами, а вкладенням.

У цьому контексті варто зауважити, що академік С.Г.Струмилін (виходець з України, справжнє його прізвище Струмило) на основі розробленої ним методики обґрунтував взаємозв'язок між освітою і кваліфікацією. Науковець довів, що шкільна освіта приблизно в 2,6 більше дає прибавку кваліфікації, ніж рік заводського стажу; вигоди від піднесення продуктивності праці перевищують відповідні витрати держави на шкільну освіту в 27,6 разу [14, с.19].

На основі цього можна стверджувати, що держава має дбати про освіту, створювати необхідні умови для виховання підрастаючого покоління, рівень знань якого має відповідати сучасним вимогам.

Згідно ст. 61 п. 2 Закону України «Про освіту», держава зобов'язується забезпечувати бюджетні асигнування на освіту в розмірі не менше 10% національного доходу [12].

В той же час, як показує аналіз, за часів незалежності України, у жодному бюджеті зазначена стаття не виконувалась і обґрунтування для цієї норми не надано.

На рис. 1, 2 наведено динаміку видатків на освіту загалом та на загальну середню освіту.

За період з 2000 по 2013 роки питома вага видатків на освіту збільшилася від 14,7% у 2000 році до 21,2% у 2013 році. Стверджувати, що тенденція до зростання видатків має позитивний характер – не можна, як бачимо вона має непостійний характер. З однієї сторони це свідчить про піклування держави про фінансове забезпечення закладів освіти, але інфляційні процеси, що відбуваються у суспільстві не дозволяють стверджувати про позитивну динаміку.

Видатки на освіту здійснюються за рахунок Державного та місцевих бюджетів. Проте виділених державою коштів на галузь не вистачає для досягнення її головної мети в сфері освіти – створення умов для реалізації гарантованого Конституцією України права громадян на отримання якісної повної загальної освіти.

Основні джерела фінансування розвитку освіти можуть доповнюватися джерелами, віднесеними до категорії додаткових. Серед них варто назвати такі:

- кошти, одержані за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів згідно з укладеними договорами;

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

- плата за надання додаткових освітніх послуг;
- кошти, одержані за науково-дослідні роботи та послуги, виконані навчальним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян;
- доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання;
- дотації місцевих бюджетів;
- кредити банків;
- добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, окремих громадян;
- інші кошти.

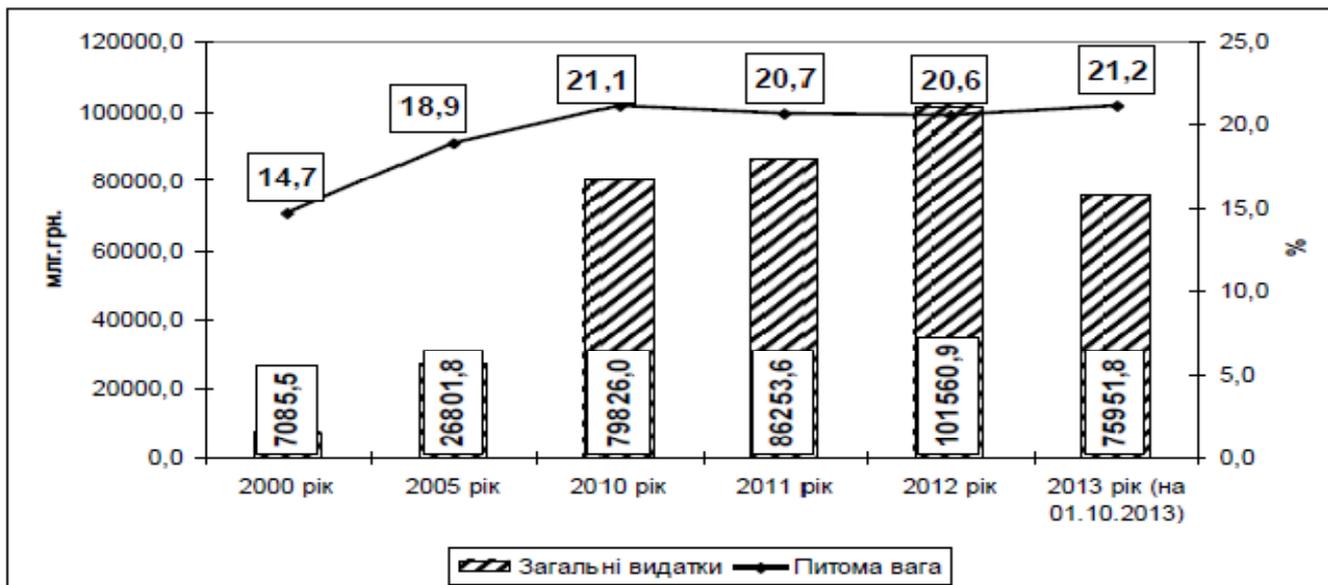

Рисунок 1. Динаміка витратків на освіту у Зведеному бюджеті України

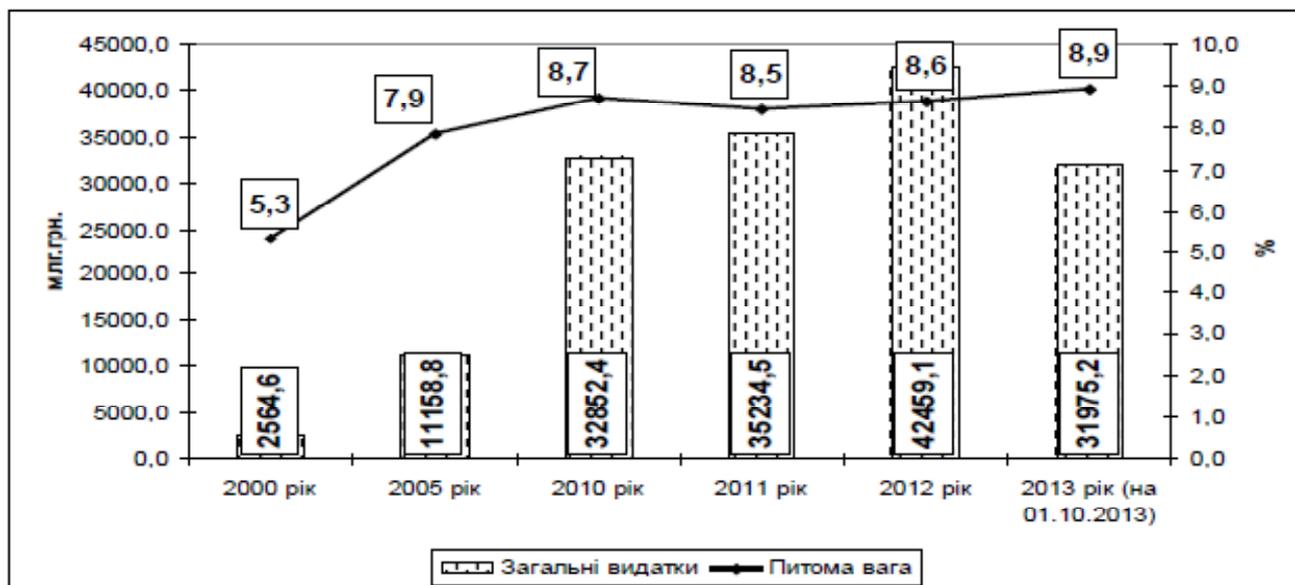

Рисунок 2. Динаміка витратків на загальну середню освіту

Зокрема, до додаткових джерел фінансування загальної середньої освіти можна віднести наступні:

- кошти відповідних бюджетів;
- добровільні грошові внески, одержані від підприємств, установ, організацій та окремих громадян;
- гуманітарна допомога [3].

Найбільш раціональним, на думку В. Затурської, є фінансування закладів шкільної освіти на основі поєднання бюджетних асигнувань і госпрозрахункових доходів. Це можуть бути доходи від діяльності створених на базі школи спеціальних структурних підрозділів, що передбачено відповідним статутом. прикладами таких структур можуть бути підсобні господарства при школі або навчально-виробничі майстерні, в яких виготовляється інструменти, інвентар, іграшки. Можуть бути створені також навчально-методичні, консультаційні, спортивні центри, курси [9,с.14].

Вагомим джерелом позабюджетних надходжень є додаткові освітні послуги. За рахунок батьків та підприємств можуть вводитися навчальні курси понад обсяг, визначений державним стандартом для відповідного освітнього рівня. Так, у спеціалізованих школах, ліцеях і гімназіях, а також у звичайних загальноосвітніх школах утворюються проліцейні і ліцейні класи, в яких за кошти батьків збільшується кількість навчальних годин з окремих предметів або вводяться додаткові дисципліни.

Додаткові освітні послуги часто стають формою легалізації платності навчання. У ліцеях, гімназіях (державних) офіційно вноситься плата не за навчання, а плата за додаткові освітні послуги.

Заклади шкільної освіти можуть запропонувати значну кількість освітніх послуг, які задовольняли б потреби та інтереси різноманітних соціальних груп населення. Адже ознакою цивілізованого суспільства є, насамперед, можливість вибору послуг, виконавців, видів діяльності.

Основними положеннями господарського механізму в освіті передбачені широкі та різноманітні права закладів шкільної освіти у виробничо-господарській діяльності і соціальному розвитку. На практиці заклади шкільної освіти залишаються відокремленими структурними підрозділами відділів освіти районних державних адміністрацій, оскільки правоздатність та дієздатність шкіл істотно обмежені. Фінансово-економічна самостійність закладів шкільної освіти діятиме лише за умов удосконалення господарського механізму шкіл, зокрема:

- переходу закладів освіти до самоуправління та фінансової самостійності (заклади шкільної освіти здобувають статус юридичної особи, мають свій власний рахунок, однак самостійно не ведуть свої фінансові справи);
- надання закладам прав юридичної особи, внаслідок чого школа виступатиме об'єктом цивільного права;
- чіткого визначення юридичного регулювання відносин між школою та іншими суб'єктами ринкових відносин;
- юридичного регулювання відносин між школою та органами державного управління [8, с.72].

Більш детально про додаткові джерела фінансування і новий економічний механізм в освітянській сфері в своїх роботах розкриває Єрошин В.І., вказуючи на те, що новий господарський (або економічний) механізм пред'являє поруч з бюджетним фінансуванням широке залучення додаткових позабюджетних коштів [7, с.17].

А саме :

- надходження коштів за виконані роботи, послуги;
- проведення міроприємств за договорами з державними, кооперативними і громадськими підприємствами, організаціями і закладами;
- створення госпрозрахункових підрозділів на базі власного майна закладів.

На думку Єрошина В.І., з переходом на нові умови господарювання, кошти, які поступають з різних джерел разом з бюджетним асигнуванням, створюють єдиний фонд фінансових ресурсів закладів середньої освіти, при цьому позабюджетні (додаткові) кошти не повинні враховуватись при визначенні сум асигнувань з державного бюджету за стабільними нормативами.

Слушними щодо фінансування витрат на утримання закладів освіти є пропозиції науковців Власової Л.М., Дарманського М.М. та Василика О.Д. Вони вважають, що фінансування даних закладів повинно бути перенесено на рівень місцевих рад.

Так, Власова Л.М. зносить пропозицію про те, що нові форми господарювання (тобто самофінансування та самокупність) для сфери середньої освіти потрібно розглядати на рівні закладів загальної освіти, оскільки на рівні території, яка знаходиться у відомстві місцевої ради, тобто госпрозрахунок буде територіальним, а місцеві ради виступатимуть як централізатори коштів на території, які їм підпорядковуються. На її думку, з якою можна погодитись, що "сильні" місцеві бюджети здатні забезпечити і міцну матеріально-фінансову базу закладів шкільної освіти, що дозволить виключити з господарської практики закладів загальної освіти такі елементи самофінансування, як платні послуги, здача в оренду навчальних, спортивних, підсобних площадок і т.д., а також налагодження господарської діяльності в цих закладах тільки в рамках навчальне - виховного процесу [5, с.19].

Дарманський М.М. вважає, що потрібно на регіональному рівні створювати спеціальні фонди фінансування освіти. Для цього органам управління освітою в регіоні доцільно виступити з ініціативою та підготувати проект вимог територіальних громад до всіх суб'єктів підприємницької діяльності, які функціонують на їх території, щодо внеску у фонди фінансування загальноосвітніх шкіл. Розмір таких внесків може бути пропорційним до кількості працівників освітнього закладу та їхньому освітньому рівні. Дані вимоги від імені територіальних громад можуть затверджувати сесії відповідних рад – представницьких органів місцевого самоврядування. Керуватимуть фондами виборні органи, а самі фонди мають бути вибудовані як окремі організаційні структури, що діють за своїми статутами. На думку Дарманського М.М. можуть бути і такі окремі фонди, як фонд інновацій, підтримки, поточного фінансування, тощо. [6, с.260].

Василик О.Д., погоджуючись з пропозицією Дарманського М.М. про створення місцевих відповідних фондів, вказує на те, що в умовах незалежності України, розширюються самостійність територіально-адміністративних одиниць, відкриваються можливості для принципово нового підходу до фінансування освітянської сфері. Для цього доцільно при місцевих радах створення загальноосвітніх та районних освітянських фондів. Основна мета цієї реорганізації – дати місцевим радам, а в їхній особі постійним комісіям, реальні важелі влади і можливість на основі концентрації всіх фінансових ресурсів здійснювати гнучку політику, спрямовану на розвиток освітянської галузі. Система фінансування, як вважає Василик О.Д., має ґрунтуватись на збалансованому поєднанні бюджетних і позабюджетних джерел при значній децентралізації на користь самоврядних структур [4, с. 383].

Нещодавно було прийнято Закон України №79 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» в якому щодо освіти запроваджуються нові субвенції, зокрема освітня субвенція та субвенція на підготовку робітничих кадрів. Згідно цього закону освітня субвенція спрямовуватиметься на оплату поточних видатків ЗНЗ усіх ступенів і типів, шкільних відділення НВК, спеціалізованих шкіл (школи-інтернатів), включаючи школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів для поглибленої підготовки дітей в галузі науки і мистецтв, фізичної культури і спорту, інших галузях, ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; ліцеї (ліцеї-інтернати); гімназії (гімназії-інтернати); колегіуми (колегіуми-інтернати); вечірні змішані школи; дитячі будинки (окрім сімейного типу та прийомних сімей), а також спеціальних ЗНЗ для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, навчально-реабілітаційних центрів. Освітня субвенція розподіляється між відповідними бюджетами на основі формули, яка розробляється МОН та затверджується Кабміном і має врахувати такі параметри, як кількість учнів ЗНЗ у міській та сільській місцевості, наповнюваність класів, коригуючи коефіцієнти приведення, що застосовуються до кількості учнів різних типів шкіл та залежно від місцевості, в якій розташований заклад.

При цьому у складі, зазначеної субвенції передбачається резерв коштів, обсяг якого не може перевищувати 1 відсоток загального обсягу субвенції, для здійснення видатків, що не могли бути враховані при застосуванні формули.

Залишки коштів на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів і використовуються у наступному бюджетному періоді з урахуванням цільового призначення субвенцій та на оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів [10].

Висновки. Проведене дослідження сучасного стану фінансування освіти в Україні свідчить про те, що для розв'язання проблем галузі необхідно розробити якісну систему державних заходів, що будуть спрямовані на забезпечення її ефективного розвитку. При цьому головним завданням, має стати забезпечення достатнього фінансування галузі, шляхом оптимізації бюджетних та позабюджетних джерел її розвитку. З розвитком суспільних відносин будуть вдосконалюватись існуючі та з'являться нові джерела фінансування освіти, що стане якісним її покращенням. Якщо об'єднати пропозиції науковців і практичне дослідження, можна розробити методіку фінансування видатків загальноосвітніх шкіл для конкретно взятого регіону, адже в навчально-виховних закладах освіти створюється особистість людини, її властивості як продуктивної сили, здатність створювати матеріальні та духовні багатства.

Список використаних джерел

1. Бахчеван Е. Сучасні проблеми фінансового забезпечення установ освіти в Україні / Е. Бахчеван, О. Шрамко // Науковий вісник Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2014. – № 5 (213). – С. 21-30.
2. Бойко А. Конкурентоспроможність освіти як показник її ефективності та якості / А. Бойко // Вища освіта України. – 2008. – №3. – С. 16–23.
3. Бублій Г.А. Позабюджетні джерела фінансування системи вищої освіти [Електронний ресурс] / Г.А. Бублій. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2012_1/files/EC112_35.pdf
4. Василик О.Д. Державні фінанси України: [навчальний посібник] / О.Д. Василик - К. :Вища школа, 2000. - 383 с.
5. Власова Л.М. Перспективы новых форм хозяйствования в общем образовании // Актуальные вопросы экономики общеобразовательной школы: [сборник научных трудов] / Л.М. Власова. – М., 1990. - 17-21 с.
6. Дарманський М.М. Соціально - педагогічні основи управління освітою в регіоні / М.М. Дарманський – Хмельницький. - Поділля, 1997. - 260 с.
7. Єрошин В.И. Новый экономический механизм общего образования. / Єрошин В.И. // Актуальные вопросы экономики общеобразовательной школы: [сборник научных трудов] - М., 1990. - 4-17 с.
8. Затуренська В Деякі питання реалізації економічної реформи в системі загальної середньої освіти / В Затуренська // Економіка України - 2000. - с.72.
9. Затуренська В. Управління економічною діяльністю сучасної школи / В. Затуренська // Директор школи. - 2001. - №12(156). - с.14
10. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України 8.12.2014 № 79-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 2010 р. - № 50-51, ст. 572.
11. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 №651-XIV // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 1999 – №28 – С. 230.
12. Про освіту: Закон України від 23.03.1996 р. №1060-12 (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 34.
13. Стоян В.І. Управління фінансовими ресурсами в системі казначейства /В.І. Стоян // Фінанси України. – 2006. – №7. – С. 85 – 92.
14. Харитонов Д.Я. Финансирование системы образования/ Д.Я. Харитонов, О.В. Утяшинова //Финансы и кредит. - 2007. - №27(267). - С.51. Див.: Струмилин С.Г. Хозяйственное значение народного образования. - М. : Экономическая жизнь, 1924. - С.19.

Referenes

1. Bakhevan E. Sychacni problemy financovogo zabezpechennya osvity v Ukraini [Modern problems of financial institutions providing education in Ukraine] Nauky: ekonomika, politologiya, ictoriya. 2014. №5 (213). p.21-30.
2. Boiko A. Konkurentospromozhnict' osvity yak pokaznyk ii efektyvnocti tat a yakosti [The competitiveness of education as an indicator of its efficiency and quality]// Vyscha osvita Ukrainy. 2008. №3. p.16-23.
3. Byblii G.A. Pozabyudzetni dzherela finansyvannya systemyvyschoi osvity [Extra-budgetary sources of financing of higher education] http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2012_1/files/EC112_35.pdf
4. Vasylyk O.D. Derzhavni financy Ukrainy [Ukraine's public finances] / K.: Vyshcha shkola, 2000. 383p.
5. Vlasova L.M. Perspektyvy novykh form gospodaryuvannya v zagal'nii osvity [Prospects for new forms of management in general education] M., 1990. 17-21 p.
6. Darmanc'kyi M.M. Cotsial'no-pedagogichni osvny upravlinnya osvityu v regioni [Socio-pedagogical foundations of education in the region] Khmel'nyts'kyi. Podillya, 1997. 260 p.
7. Yeroshin V.I. Novyi ekonomichyi mekhanizm zakhhal'noi osvity [New Economic mechanism general education] M., 1990. 4-17 p.
8. Zatyne'ka V. Deyaki pytannya realizatsii ekonomichnoi reformy v systemi zakhhal'noi ceredn'oi osvity [Some issues of economic reform in general secondary education] Ekonomika Ukrainy. 200. p.72
9. Zatyne'ka V. Upravlinnya ekonomichoyu diyal'nictyu sychacnoi shkoly [Economic governance of the modern school] // Dyrektor shkoly. 2001. №129156. p.14.
10. Pro vncennyya zmin do Byudzetnogo kodekcy Ukrainy shchodo reformy mizhbyudzhethnykh vidnocy: Zakon Ukrainy [On Amendments to the Budget Code of Ukraine on the reform of intergovernmental relations: law of Ukraine] 8.12.2014 №79-VIII / Vidomocyt Verkhovnoi Rady (VVR) 2010 r. №50-51, p.572.
11. Pro zagal'ny serechny osvity: Zakon Ukrainy[On General Secondary Education: Law of Ukraine] 13.05.1999 №651-XIV // Vidomocyt Verkhovnoi Rady (VVR). 1999. №28 p. 230.
12. Pro osvity: Zakon Ukrainy [On Education: Law of Ukraine] 23.03.1996 r. №1060-12 (iz zminamyta dopovnennyamy) // Vidomocyt Verkhovnoi Rady. 1996. №34.
13. Stoyan V.I. Upravlinnya finansyvumy recyrcamy v systemi kaznacheictva [Financial management system Treasury] // Financy Ukrainy. 2006. №7. p.85-92.
14. Kharitonov D.Ya. Finansyvannya systemy osvity [Funding for education] // Financy I kredit. 2007. №27(267). p.51.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Чередник Вікторія Анатоліївна, аспірантка Науково-дослідного фінансового інституту «Академії фінансового управління» Міністерства фінансів України, м. Київ
вул. Сухомлинського, 34 м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Чередник Виктория Анатольевна, аспирантка Научно-исследовательского финансового института «Академии финансового управления» Министерства финансов Украины, г. Киев
ул. Сухомлинского, 34 г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина.

DATA ABOUT THE AUTHOR

Cherednyk Viktoria Anatoliivna, postgraduate student of Science-research financial institute "Academy of financial management" Ministry of finance of Ukraine, Kyiv City.
34, Sukhomlynskyi st., Pereyaslav-Khmelnytskyi area, 08401, Ukraine.

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

КОСТИК Є.П. Концептуальні засади економіки інтелектуальної власності в умовах глобалізації.....	7
СТУДІНСЬКА Г.Я. Ефективний бренд: бек-офіс та фронт-офіс вищого навчального закладу	14
УГРЮМОВА О.А. Розвиток територіальних брендів в сучасних умовах РФ	18

Економіка та управління

БЕЗЗУБЕЦЬ Л.Л. Шляхи та умови розвитку автоматизованого аудиту в Україні	23
ГОРБАТЕНКО О.А. Методи вдосконалення фінансів акціонерних товариств з державною часткою в Україні	27
ЗЛЕНКО А.М., Мірошніченко Д.А. Професійний розвиток персоналу як передумова підвищення рівня продуктивності праці	34
КОВАЛЬ С.П., БІДА Д.В. Проблеми ефективного використання трудових ресурсів.....	38
КУЧЕРЕНКО С.Ю. Організаційно-економічні засади ефективного виробництва соняшнику в Україні	45
РІЗНИК В.В. Теоретичні аспекти управління виробничими запасами підприємства.....	50
СЕЛЕЗНЬОВА О.О. Генезис маркетингової діяльності будівельних підприємств України.....	56
СЕМЕНЕНКО О.Г., ОЧЕРЕТНА М.Ю. Адаптивна модель оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі даних фінансової звітності.....	60
ЛИСЕЦЬКИЙ А.С., ЧАБАН Г.В. Балансове моделювання господарських процесів	72

Економічна теорія

БОГОЛІБ Т.М. Держава в сучасній економіці: інституційний аналіз.....	80
ОВСІЄНКО А.М. Реформування земельних відносин в Україні.....	87
РИБАКОВА Т.О. Сучасний стан торговельно-економічного співробітництва України з Європейським Союзом в процесі євроінтеграції.....	92
ШИМЧЕНКО Л.А. Оновлення економічної моделі України: запорука успіху.....	99
ШРАМКО О.Г. Оцінка ефективності розвитку регіональних соціально-економічних систем	104

Фінанси, грошовий обіг, кредит

АДАМЕНКО І.П. Система державного фінансового регулювання	110
ВИНОГРАДНЯ В.М. Нові технологічні продукти банків як передумова розвитку банківської системи країни	114
ДИБА Л.М. Шляхи підвищення ефективності роботи банківської системи України в умовах євроінтеграційних процесів	118
КАРАМУШКА Л.І. Видатки бюджетів місцевого самоврядування у системі міжбюджетних відносин	123
КОЗАРЕНКО Л.В. Аналіз європейського досвіду розподілу державних видатків: уроки для України	128
МАРКУЦЬ Ю.І. Фінансовий механізм формування міського бюджету.....	136
МЕЛЬНИЧЕНКО С.І. Фінансова система як складова економічного розвитку	143
МИКИТЮК І.С. Дотаційність місцевих бюджетів та шляхи її подолання	148
СВИЩУК А.С. Оподаткування у системі економічного регулювання	153
ЧЕБЕРЯКО О.В., ПАСІЧНА Н.М. Боргові парадокси та орієнтири державного кредитування	158
ЧЕКІНА В.Д. Еволюція системи місцевих фінансів в США.....	165
ЧЕРЕДНИК В.А. Фінансування загальної середньої освіти в Україні.....	169

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика знаний, инновационная экономика

КОСТИК Е.П. Концептуальные основы экономики интеллектуальной собственности в условиях глобализации	7
СТУДИНСКАЯ Г.Я. Эффективный бренд: бек-офис и фронт-офис высшего учебного заведения	14
УГРЮМОВА А.А. Развитие территориальных брендов в современных условиях РФ	18

Экономика и управление

БЕЗЗУБЕЦ Л.Л. Пути и условия развития автоматизированного аудита в Украине	23
ГОРБАТЕНКО Е.А. Методы усовершенствования финансов акционерных обществ с государственной частью в Украине	27
ЗЛЕНКО А.Н., МИРОШНИЧЕНКО Д.А. Профессиональное развитие персонала как предпосылка повышения уровня производительности труда	34
КОВАЛЬ С.П., БИДА Д.В. Проблемы эффективного использования трудовых ресурсов	38
КУЧЕРЕНКО С.Ю. Организационно-экономические основы эффективного производства подсолнечника в Украине	45
РЕЗНИК В.В. Теоретические аспекты управления производственными запасами предприятия	50
СЕЛЕЗНЕВА О.А. Генезис маркетинговой деятельности строительных предприятий Украины	56
СЕМЕНЕНКО Е.Г., ОЧЕРЕТНАЯ М.Ю. Адаптивная модель оценки конкурентоспособности предприятия на основе данных финансовой отчетности	60
ЛИСЕЦКИЙ А.С., ЧАБАН Г.В. Балансовое моделирование хозяйственных процессов	72

Экономическая теория

БОГОЛИБ Т.М. Государство в современной экономике: институциональный анализ	80
ОВСИЕНКО А.Н. Реформирования земельных отношений в Украине	87
РЫБАКОВА Т.А. Современное состояние торгово-экономического сотрудничества Украины с Европейским Союзом в процессе евроинтеграции	92
ШИМЧЕНКО Л.А. Обновление экономической модели Украины: залог успеха	99
ШРАМКО О.Г. Оценка эффективности развития региональных социально-экономических систем	104

Финансы, денежное обращение, кредит

АДАМЕНКО И.П. Система государственного финансового регулирования	110
ВИНОГРАДНАЯ В.М. Новые технологические продукты банков как предпосылка развития банковской системы страны	114
ДЫБА Л.Н. Пути повышения эффективности работы банковской системы Украины в условиях евроинтеграционных процессов	118
КАРАМУШКА Л.И. Расходы бюджетов местного самоуправления в системе межбюджетных отношений	123
КОЗАРЕНКО Л.В. Анализ европейского опыта распределения государственных расходов: уроки для Украины	128
МАРКУЦ Ю.И. Финансовый механизм формирования городского бюджета	136
МЕЛЬНИЧЕНКО С.И. Финансовая система как составляющая экономического развития	143
МИКИТЮК И.С. Дотационность местных бюджетов и пути ее преодоления	148
СВИЩУК А.С. Налогообложение в системе экономического регулирования	153
ЧЕБЕРЯКО О.В., ПАСИЧНАЯ Н.Н. Долговые парадоксы и ориентиры государственного кредитования	158
ЧЕКИНА В.Д. Эволюция системы местных финансов в США	165
ЧЕРЕДНИК В.А. Финансирования общего среднего образования в Украине	169

CONTENTS

Economy knowledge, Innovative economy

KOSTYK YE.P. Conceptual foundations of economics of intellectual property in the context of globalization.....	7
STUDINSKA G.Y. Effective brand: back-office and front-office of the higher educational establishment.....	14
UGRYUMOVA A.A. Development of regional branding under present-day conditions in Russia	18

Economy and Management

BEZZUBETS L.L. Ways and conditions of automated audit in Ukraine	23
HORBATENKO E.A. Methods of financial improvement of the joint-stock companies with the state share in Ukraine.....	27
ZLENKO A.M., Miroshnichenko D.A. Professional development of personnel as pre-condition of increase of level of the labour productivity.....	34
KOVAL' S.P., BIDA D.V. Problems of efficient use of labor resources	38
KUCHERENKO S.YU. Organizational-economic principles of effective production of sunflower in Ukraine	45
RIZNYK V.V. Theoretical aspects of companies industrial stocks	50
SELEZNEVA O.O. Genesis of ukrainian building companies' marketing activity	56
SEMENENKO O.G., OCHERETNA M.YU. Adaptive model assessing the competitiveness of enterprises based on data financial statements	60
LISIECKI A.S., CHABAN G.V. Carrying modeling economic process	72

Economic theory

BOGOLIB T.M. State in modern economy: institutional analysis	80
OVSIIENKO A.M. Land reform Ukraine.....	87
RYBAKOVA T.O. Current state of trade and economic cooperation between Ukraine and the European Union in the process of european integration	92
SHIMCHENKO L.A. Update of economic model of Ukraine: mortgage of success	99
SHRAMKO O.G. Evaluation of the effectiveness of the development of regional socio-economic systems.....	104

Finance, Monetary circulation and Credit

ADAMENKO I.P. The system of state financial regulation	110
VYNOGRADNYA V.M. New technology products of banks as a prerequisite for banking system development of the country	114
DYBA L.M. Ways to increase the effectiveness of ukraine's banking system in the context of european integration	118
KARAMUSHKA L.I. Expenditures of local budgets in the system of interbudgetary relations	123
KOZAREZENKO L.V. Analysis of european experience distribution of public expenditure: lessons for Ukraine	128
MARKUTS Y.I. Financial mechanism of the city budget formation	136
MELNICHENKO S.I. Financial system as a part of economic development.....	143
MYKYTUK I.S. Subsidization of local budget and the way to overcome it.....	148
SVYSCHUK A.S. The taxation in system of economic regulation.....	153
CHEBERYAKO O.V., PASICHNA N.M. Debt paradoxes and state lending guidelines.....	158
CHEKINA V.D. Evolution of local finance in USA.....	165
CHEREDNYK V.A. Financing of secondary education in Ukraine	169

До авторів збірника

Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

1. Умови опублікування статті.

1.1. Подана до публікації стаття повинна актуальною, мати новизну, містити постановку завдань (проблем), опис основних результатів дослідження, отриманих автором, висновки.

1.2. Відповідати правилам оформлення.

2. Правила оформлення.

2.1. Рекомендований обсяг статті – 8-12 сторінок, формату А4 через інтервал 1. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Розмір – 12. Вирівнювання тексту по ширині. Автоматична розстановка переносів включена. Нумерація сторінок не ведеться. Мова – українська, російська, англійська. Текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними. Формули чіткі, із загальноприйнятим використанням символів. Таблиці компактні, з назвою та нумерацією. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними, розміщуються в тексті.

2.2. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті (не посилатися на підручники та застарілу літературу; роботи не тільки вітчизняних, а й зарубіжних авторів). Посилання на інших дослідників та на ту чи іншу роботу повинні позначатися в тексті у квадратних дужках порядковим номером.

2.3. Назва статті має бути коротка, але максимально точно відобразити досліджувану проблему.

2.4. Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним.

2.5. Рубрикація тексту – необхідний елемент всіх статей. Стаття має містити вступ: актуальність, ступінь дослідження даної проблеми вченими, предмет дослідження, мету дослідження, завдання дослідження, методи, постановку проблеми, результати дослідження, висновки.

2.6. Стаття має обов'язково містити:

Блок 1 – українською мовою: УДК; назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 2 – російською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 3 – англійською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

За умови, якщо стаття подається російською чи англійською мовою анотація українською мовою не подається.

Блок 4 – повний текст статті.

Блок 5 – бібліографічні дані.

Блок 6. – бібліографічні дані в романському алфавіті (References). Бібліографічне посилання містить: прізвище, ім'я, по-батькові (всіх авторів в транслітерації). Транслітерація назви статті [Назва статті англійською мовою]. Транслітерація назви журналу, том, випуск, рік видання, сторінки.

Блок 7. – дані про автора: прізвище, ім'я, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, (додатково: службовий та домашній телефони);

Блок 8 – дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

Анотація має включати наступні аспекти:

- предмет, мету роботи;
- метод або методологію проведення роботи;
- результати роботи;
- галузь застосування результатів;
- висновки.

Обсяг анотації до 1 сторінки формату А4.

Анотація подається українською, російською та англійською мовами.

Англійська анотація має бути написана якісною англійською мовою, без використання on-line – перекладачів.

У разі використання on-line – перекладачів стаття до друку не приймається.

Цитовані посилання мають бути подані літерами латинського алфавіту.

3. Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

4. Назви файлів повинні відповідати прізвищам авторів.

5. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Довідки за телефонами; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua Електронна адреса: ekon.dek@mail.ru

Редакційна колегія

К авторам сборника

Уважаемые авторы!

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике «Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

1. Условия опубликования статьи.

1.1. Представленная к публикации статья должна быть актуальной, обладать новизной, содержать постановку задач (проблем), описание основных результатов исследования, полученных автором, выводы.

1.2. Отвечать правилам оформления.

2. Правила оформления.

2.1. Рекомендуемый объем статьи - 8-12 страниц, формата А4 через интервал 1. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое - 2 см. Абзац - 1 см. Шрифт; Arial. Размер - 12. Выравнивание текста по ширине. Автоматическая расстановка переносов включена. Нумерация страниц не ведется. Язык - украинский, русский, английский. Текстовый шрифт и шрифт формул должны быть разными. Формулы четкие, с общепринятым использованием символов. Таблицы компактные, с названием и нумерацией. Иллюстративные материалы должны быть качественными, размещаются в тексте.

2.2. В конце статьи помещается Список использованных источников (не ссылаться на учебники и устаревшую литературу; работы не только отечественных, но и зарубежных авторов). Ссылки на других исследователей и на ту или иную работу должны обозначаться в тексте в квадратных скобках порядковым номером.

2.3. Название статьи должно быть коротким, но максимально точно отражать исследуемую проблему.

2.4. Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

2.5. Рубрикация текста – необходимый элемент всех статей. Статья должна содержать введение: актуальность, степень исследования данной проблемы учеными, предмет исследования, цель исследования, задачи исследования, методы, постановку проблемы, результаты исследования, выводы.

2.6. Статья должна обязательно содержать:

Блок 1 - на украинском языке: УДК; название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 2 - на русском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 3 - на английском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

При условии, если статья представляется на русском или английском языке аннотация на украинском языке не подается.

Блок 4 - полный текст статьи.

Блок 5 - библиографические данные.

Блок 6. - Библиографические данные в романском алфавите (References). Библиографическая ссылка содержит: фамилию, имя, отчество (всех авторов в транслитерации). Транслитерация названия статьи [Название статьи на английском языке]. Транслитерация названия журнала, том, выпуск, год издания, страницы.

Блок 7. - Данные об авторе: фамилия, имя, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, (дополнительно: служебный и домашний телефоны);

Блок 8 - данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

Аннотация должна включать следующие аспекты:

- предмет, цель работы;
- метод или методологию проведения работы;
- результаты работы;
- область применения результатов;
- выводы.

Объем аннотации к 1 странице формата А4.

Аннотация подается на украинском, русском и английском языках.

Англоязычная аннотация должна быть написана качественной английской языком, без использования on-line - переводчиков. При использовании on-line - переводчиков статья в печать не принимается.

Цитируемые ссылки должны быть представлены буквами латинского алфавита.

3. Обязательными являются рецензия специалиста в соответствующей области науки, для аспирантов и соискателей - виза научного руководителя.

4. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.

5. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Справки по телефонам; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320

Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua. Электронный адрес: ekon.dek@mail.ru

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin

Dear authors!

State Higher Educational Establishment "Pereyaslav-Khmelnyskiy State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda» accepts economic articles for printing in the scientific collection "University Economic Bulletin»

6. Conditions of publishing the article.

1.1. Article for publication shall be up-to-date, have novelty and contain description of tasks (problems), the main results of research and conclusions.

1.2. The article shall comply with the designing rules.

2. Designing rules:

2.1. Recommended size of article is 8-12 pages of format A4 with interval 1. Fields: upper, lower, left, right – 2 sm. Indent – 1 sm. Font: Arial. Size – 12. Text justification is on width. Automatic hyphenation is on. Pages are not numbered. Languages are Ukrainian, Russian and English. Text font and formula font shall be different. Formulae shall be clear with generally accepted symbols. Tables are compact with name and numbering. Text shall contain qualitative illustrative materials.

2.2. Presence of list of references at the end of the article is obligatory (please do not refer to manuals and old sources; refer not only to the works of Ukrainian, but also to the works of foreign authors). References to other researchers or to other works shall be marked in the text by the sequence number in square brackets.

2.3. Name of the article shall be short and shall maximally reflect the object of research.

2.4. Text of the article shall be proof-read, understandable and concise.

2.5. Headings of the text constitute necessary element of all the articles. The article shall contain introduction: actuality, volumes of researches performed on the problem, subject of research, aim of research, tasks of research, methods, formulation of problem, results of research, conclusions.

2.6. The article shall contain:

Block 1 – in Ukrainian: UDK; name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 2 – in Russian: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 3 – in English: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

On condition of submitting the article in Russian or English, annotation in Ukrainian is not necessary.

Block 4 – complete text of article.

Block 5 – bibliography.

Block 6. – bibliography in Latin letters (References). Bibliographic reference shall contain: surname, name, patronymic (all the authors in transliteration). Transliteration of the article name [Name of the article in English]. Transliteration of name of magazine, volume, issue, year of issue, pages.

Block 7. – information about the author: surname, name, position, science degree, address, employment (educational) institution, e-mail, (additionally working and home phone numbers.

Block 8 – information about the author in the same sequence in Russian and English.

Annotation shall include the following aspects:

- subject and aim of research;
- method or methodology of research;
- results of research;
- application of results;
- conclusions.

Volume of annotation should not exceed 1 page of A4 format.

Annotation is provided in Ukrainian, Russian and English.

Annotation in English shall be written in good English, without using the on-line translators. In case of using on-line – translators, the article is not accepted for printing.

Citations shall be given in Latin letters.

7. Review of the specialist in the corresponding branch of science, for post-graduate students and doctoral candidates – visa of research advisor are obligatory.

8. Name of files shall correspond to the surnames of authors.

9. In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Tel.; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua E-mail: ekon.dek@mail.ru

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 24/1

Головний редактор

Т.М. Боголіб

Переяслав-Хмельницький
2015

Підписано до друку 12 лютого 2015 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.–вид. арк. 26,26.
Ум. др. арк. 21,16. Наклад 300 примірників.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 24/1

Главный редактор

Т.М. Боголиб

Переяслав–Хмельницкий
2015

Подписан к печати 12 февраля 2015. Формат 60x84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.–изд. л. 26,26.
Ус. п.л. 21,16. Тираж 300 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE «Pereyaslav–Khmelnyskiy State Pedagogical University after
Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post–graduate students

ISSUE 24/1

Chief editor

T.M. Bogolib

Pereyaslav–Khmelnyskiy
2015

Signed for print on February 12, 2015. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 26,26.
Issued sheets 21,16. 300 copies.